

БЪЛГАРСКИТЕ ВИЗИИ ЗА ЕВРОПА,
ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО И ВОЙНАТА
(1930 – 1945)

СБОРНИК С ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕКСТОВЕ

Публикацията е резултат от извършено изследване по научен проект „Светът от вчера“ – видян през катастрофата от 1939 г. (Усецианията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна, Полша и Чехословакия)“. Проектът е финансиран от Фонд „Научни изследвания“ с Договор № КП–06–Н60 / 2 от 16.11.2021.

Сборникът с художествени текстове „БЪЛГАРСКИТЕ ВИЗИИ ЗА ЕВРОПА, ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО И ВОЙНАТА“ е предназначен за научноизследователски и образователни цели и не се разпространява с комерсиална цел.

The publication is the result of research carried out on a scientific project. “*The World of Yesterday*” – *Seen Through the Crisis of 1939 (The Feeling for a Threatened Europe in the Cultures and Literatures of Bulgaria, Ukraine, Poland and Czechoslovakia)*. The project has been funded by the Scientific Research Fund with Contract No. КП – 06 – Н60 / 2 dated 16.11.2021.

The collection of literary texts *The Bulgarian Visions for Europe, the United Fatherland and the War* is intended for scientific research and educational purposes and is not distributed for commercial purposes.

© Михаил Неделчев, Мариета Иванова-Гургинова,
Елка Трайкова, Мария Огойска,
съставителство, предговор, бележки, 2023

Научни рецензенти: доц. Морис Фагел, д.н., доц. д-р Биляна Курташева

© Мая Георгиева, дизайн на корицата, 2023

© Издателски център „Боян Пенев“ – Институт за литература, 2023

ISBN 978-619-7372-78-6

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

**БЪЛГАРСКИТЕ ВИЗИИ ЗА ЕВРОПА,
ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО И ВОЙНАТА
(1930 – 1945)**

СБОРНИК С ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕКСТОВЕ

СЪСТАВИТЕЛИ

МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ

МАРИЕТА ИВАНОВА-ГИРГИНОВА

ЕЛКА ТРАЙКОВА

МАРИЯ ОГОЙСКА

София, 2023

На корицата:

Картина на Илия Бешков от цикъла „Испанска хроника“ – 1936 г. Туш, акварел.
Детайл от картината на Пабло Пикасо „Герника“ (1937).

Съдържание

УВОДНИ ДУМИ	13
-------------------	----

I. ИДЕЯТА ЗА ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО

Андрей Стоянов ПЪТЯТ НА БЪГАРИНА	17
Найген Шейтанов БЪГАРСКИ СВЕТОГЛЕД	26
Спиридон Казанджиев НАЦИОНАЛНО СЪЗНАНИЕ	40
Константин Петканов ТРАКИЯ	51
Атанас Илиев НАРОДНОСТНО ОБОСОБЯВАНЕ НА БЪГАРСКАТА КУЛТУРА	53
Иван Хаджийски КУЛТУРА, НАЦИЯ И ПАТРИОТИЗЪМ	65
Фани Попова-Мутафова НОВАТА БЪГАРКА	68
Иван Мирчев БАЛАДА НА ОСВОБОЖДЕНИЕТО	71
Стефан Попов ТРЕТОТО ПОКОЛЕНИЕ	75
Борис Йоцов ИСТОРИЧЕСКА БУРЯ	89
Димитър Талев ЕДИНСТВО В ЕДНА ДУША	92
Спиридон Казанджиев ОТЕЧЕСТВЕН ЛАНДШАФТ И НАРОДНА ПСИХИКА	95

Иван Хагжуйски ПРОПАГАНДАТА	97
Борис Йоцов СРЕД ВИХЪРА НА БОРБАТА	100
Петко Росен Из <i>ДНЕВНИКА</i>	103
Емануил Понгимитров Из „В СТРАНАТА НА РОЗИТЕ“	108

II. ИСПАНИЯ: ГОЛЯМАТА ТРАГИЧЕСКА РЕПЕТИЦИЯ

Мария Грубешлиева МАДРИД	115
Никола Вапцаров ИСПАНИЯ	118
Светослав Минков МАДРИД ГОРИ	121
Веселин Ханчев КАРТИНА ОТ ИСПАНИЯ	128
Никола Вапцаров ПИСМО	129
Веселин Ханчев МАЙКИТЕ	133
Димитър Димов Из „ОСЪДЕНИ ДУШИ“	134
Веселин Ханчев ПЛАЧЪТ НА ЗЕМЯТА	139

III. ТРИУМФАЛНОТО ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ НА ДОБРУДЖА

Любомир Бобевски ДОБРУДЖАНСКИ КРАЙ	143
Добри Немиров 11 ФЕВРУАРИЙ	144

Ангел Каралийчев Добруджа, 1940 година	148
Васил Маринов Добруджа пак под наше небе	153
Димитър Талев Нощ и ден над Добруджа	155
Дора Габе Спомен от освободена Добруджа	158
Петко Венедиков След Крайовската спогодба	160
 IV. МАКЕДОНИЯ КАТО БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ	
Михаил Арнаудов Македония като българска земя	167
Иван Снегаров Делото на Климент Охридски	186
Димо Сяров Из златното Серско поле	197
Андрей Тошев Из Македония и Беломорието	200
Ангел Каралийчев Житните ниви шумят	203
Петко Росен И аз бях в Македония	207
 V. МИТЪТ ЗА ЦАРЯ ОБЕДИНИТЕЛ	
Георги-Асен Дзивгов На Борис III, Цар на българите	211
Димитър Талев Народ и Цар	212
Изкуство и критика Цар Борис III и българската духовна култура	214

Златороз

ЦАР БОРИС III 217

Димитър Талев

ТОЙ НИ ВОДИ СМЕЛО 219

VI. БЪЛГАРСКАТА ТЪГА ПО ЮГ

Васил Маринов

РОДОПСКА БЕЛОМОРСКА БЪЛГАРИЯ 223

Димо Сяров

НАШАТА СЛЪНЧЕВА КАВАЛА 232

Христо Д. Бръзицов

КАК МИ СЕ МЕРНА ЕВРОПА 235

Димитър Димов

ТЮТЮН (фрагмент) 239

VII. ГЕРМАНИЯ – МРЪСНА ПРИКАЗКА

Ангел Каралийчев

ИЗ ПЪТЕПИСА „В ЛОТАРИНГИЯ“ 245

Димитър Талев

ГЕРМАНИЯ 248

Тодор Кожухаров

БЕНИТО МУСОЛИНИ 253

Христо Д. Бръзицов

В МЕДЕНИТЕ МЕСЕЦИ НА ХИТЛЕРИЗМА – ГЕРМАНИЯ 1933 264

Фани Попова-Мутафова

НОВАТА ГЕРМАНСКА ЖЕНА 273

Георги Томалевски

ГРАНДОМАНИЯ, ПОДРАЖАНИЕ И ЖЕСТОКОСТ 276

VIII. ВОЙНАТА

Бленука

ТРЕВОЖНИ ДНИ 283

Александър Вутимски	
ВОЙНСТВЕНИЯТ ВЕК	284
Александър Геров	
ДА ЖИВЕЯТ ЧЕРУПКИТЕ!	286
Богомил Райнов	
ПЪТ	287
Александър Геров	
XX ВЕК	288
МАРТ 1939	289
ЕПОХА	290
БУЛЕВАРД	291
ДВУБОЙ	292
Чавдар Мутафов	
ПЪРВОТО СРАЖЕНИЕ	293
Никола Фурнаджиев	
СЕПТЕМВРИЙ 1939	297
Владимир Полянов	
ЕДИН ИЗМАМЕН НАРОД	300
ВОЙНАТА	309
Богомил Райнов	
ВОЙНА	322
Петко Венедиков	
ЕВРОПА, ГЕРМАНИЯ, БЪЛГАРИЯ	324
Г. М. Димитров	
ХИТЛЕР НАПАДА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ	336
Елисавета Багряна	
ХЕРКУЛЕС НА XX ВЕК	339
МОСТ	340
ВЕКЪТ И НИЕ	341
РОЖДЕСТВО 1942	341
КЛОУНЪТ ГОВОРИ	342
БРАННА ЗИМА	343
Константин Петканов	
ВОЙНАТА	345

Георги Томалевски	
ПЛОДОВЕТЕ НА ЕКЗАЛТАЦИЯТА	348
Магда Петканова	
БУРЯ	351
Ламар	
РОТАЦИОН	352
ВЪОРЪЖЕНИЕ	353
ВОЙНА	354
ГАРА 1943	355
Драган Тенев	
СОФИЯ И ВОЙНАТА	357
Владимир Полянов	
ИЗ „ЕРОЙКА“	364
Христо Радевски	
БЪДЕЩЕ	372
ПИСМО	373
ПРИКАЗКА	375
Иван Грозев	
СЪДНИЙ ДЕН	377

IX. ИЗПЕПЕЛЕНА СОФИЯ: ОТРЕЗВЯВАНЕТО

Константин Константинов	
ФРАГМЕНТИ ОТ „ПТИЦА НАД ПОЖАРИЩАТА. БЕЛЕЖНИК 1944“	387
Константин Петканов	
ФРАГМЕНТИ ОТ „БЕЛЕЖНИК НА ПИСАТЕЛЯ“	397
Анна Каменова	
КАК ПРЕЖИВЯХ БОМБАРДИРОВКИТЕ НАД СОФИЯ (10 ЯНУАРИ – МАРТ 1944)	400
Вера Мутафчиева	
ИЗ „БИВАЛИЦИ“	408
Петко Венедиков	
БОМБАРДИРОВКИТЕ И ЕВАКУАЦИЯТА	417

Х. ИДЕИТЕ ЗА ЕВРОПА

Стефан Попов	
ИДЕЯТА ЗА ЕВРОПА ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ	425
Александър Вутимски	
ЕВРОПА-ХИЩНИЦА	430
Петко Войников	
СВЕТОВНИТЕ СЪБИТИЯ ПОД НАШЪТЪГЪЛ	433
Данаил Крапчев	
НЕЩО НОВО В ЕВРОПА	442
Кирил Кръстев	
СВЕТОТ ВЪРВИ КЪМ РОМАНТИЗЪМ	451
Янко Янев	
ИЗТОК ИЛИ ЗАПАД	457
Георги Томалевски	
КУЛТУРНА ЛИ Е ЕВРОПА?	464
Александър Вутимски	
ДА ЖИВЕЕШ	469
БЕЛЕЖКИ ЗА АВТОРИТЕ	471

СБОРНИКЪТ „БЪЛГАРСКИТЕ ВИЗИИ ЗА ЕВРОПА, ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО И ВОЙНАТА (1930 – 1945)“

представя същностен елемент от българския дял на големия международен украино-, полско-, чешко-, български проект „Светът от вчера. Усецането за застрашена Европа“. Той – с използването на прочутото заглавие на романа на Стефан Цвайг – представя в развитие нарастването на знанието за предстоящите трагически общосветовни и общоевропейски събития в десетилетието, предшестващо Втората световна война. Сред четирите национални разказа, както и с въвеждащия дял – „Поглед от Виена“, българският разказ е може би най-проблематичният, защото след всички големи исторически перипетии от първата половина на 20. век, България се оказва съюзник на големия световен агресор – нацистка Германия. Каквито и обяснения да се дават на този безспорен и белязал я загълго факт, това вади нашата страна от коалицията на победителите, на тези, които ще празнуват истински победата на 8 – 9 май 1945 година.

Така в нашия сборник ще се окаже, че се съчетават, наслаждат, комбинират взаимно противоречащи си идеи, стоят редом разнородни текстове със съвсем различни геополитически и културноисторически ориентации. Тук са и откровено фашистки образци на значителни или малоизвестни автори – писатели и публицисти. За честта обаче на голяма част от значимите български писатели и мислители трябва категорично да се каже, че независимо от националнообединителните устремни зоологическият национализъм, агресивните стремежи да си върнеш своите земи или да присвоиш тези на съседите, не завладяват тяхното съзнание. Въпреки правителствената прогерманска ориентация България не се превръща във фашистка страна, фашизмът не се установява по всички държавни и обществени йерархии като политически

строй. Сред антифашистките творчески изяви изпъкват не само творбите на опозиционно настроените левичарски поети, но и на силни писатели, чиято ориентация е по-скоро към западната коалиция, на страната на англо-американските сили.

Сборникът неизбежно трябваше да бъде композиран в множество тематични дялове, които представят различните фази на това нарастващо усещане за застрашена Европа, но и реалните и илюзорни мигове на единение, на върховна радост и сменяща я покруса.

Той всъщност съчетава несъчетаемото; той не търси жанрова и тематична съвместимост, наистина не изглажда противоречията. В това отношение той разчита на готовността и способността на читателя да се ориентира в сложната проблематика; разчита, че представяното разноречие няма да внесе объркване при възприятията му.

I. ИДЕЯТА ЗА ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО

Подписването на Ньойския мирен договор отключва големия мит за необходимостта от обединяването на българското Отечество. Но обединителната идея зрее и преди това – веднага след Руско-турската освободителна война. След 1934 година идеята за Обединеното отечество започва да придобива агресивни, „имперски“ конотации. А всъщност това е легитимна идея, която всяка национална общност, част от чиито земи са останали извън съответното държавно образувание, развива като колективистичен идеал. В този цикъл от текстове за Обединеното отечество ние представяме различни визии – както очерци, търсеци общообединителния идеал, така и текстове, вгледани в българската кауза, и то в настояването за задължителната правдивост на тази кауза. Това са различни като обем и като стил на посланието текстове, които подбираме към въвеждащия цикъл на нашия сборник. Някои от тях носят елементи на художественост, а други са чисти геополитически послания. Тяхната взаимна противоречивост подчертава не само сложността на обединителния идеал като проблематика, но и различните подходи на политически писатели, поети, публицисти, философи. Текстове са така подбрани, че да представят пъстрата картина на формирането на обединителния идеал в различни обществени среди, и точно в сплитането на тези гледни точки се стремим да представим пъстротата на цялата картина. Избраните текстове не дават възможност да се проследи темата в нейната абсолютна пълнота, а са просто примери за различните насоки в колективното мислене на българите, без да бъде търсена не само непременно, но дори и случайна интерференция на идеите. Именно в сблъсъка и на геополитически идеи и на подходи при съграждането на текстовете ние търсим и представяме богатството на картината на обединителния идеал. В редица от тек-

стовете този идеал е поставен в контекста на Европа, на усещането за **застрашена Европа**, на звучащите понякога триумфално гледища за обединяването на Европа. И тук противоречията не са туширани, напротив, те се усилват точно в тези тематични и стилкови сблъсъци. За съжаление, знаем, че в редица от текстовете, които създават и философи, и политически мислители, прозвучават налагащите се в епохата националистически, профашистки, прохитлеристки интонации. Те също не са туширани, защото съставляват неразделна част от колективното мислене на епохата в макар и малобройни, но влиятелни български интелектуални кръгове. Трудно може да се определи докъде стига автентичното българско мислене и откъде започват влиянията, индоктринирането отвън, напрегнатостта от трагическите моменти в българската национална съдба. Понякога тези мотиви звучат сякаш справедливо, но тяхната основателност, възможността националният идеал да бъде реализиран изцяло, трябва да бъдат мислени в общоевропейска перспектива, трябва да се знае наистина реалната възможност за осъществяването им. Иначе те се превръщат в агресивна идеология, която подхранва напразни илюзии сред българското общество. За честта на българските писатели и поети трябва да се каже, че техните текстове са най-малко агресивни, тъй като самата пластика на описанието предлага разгръщането на тази тенденция към обективност и съобразяване и с интересите и на другите национални общности, обитаващи Балканския полуостров. В това отношение знаем, че традициите на българската литература са традиции на изключителната толерантност, като изключим отделните прояви на агресивен зоологически национализъм. Част от текстовете, включени в този раздел, са слабо познати на днешния читател. Те са не само специално издирени, но и поставени в общия контекст на сборника, придобиват друга представителност, получават нови допълнителни значения в сблъсъка с текстове, които им противоречат като патос, идеи, стил на съграждане.

Андрей Стоянов

ПЪТЯТ НА БЪГАРИНА

Много са големите и светли образи, които срещаме по пътя на българския народ, както в далечното, така и в близкото минало. Днес историци и писатели се надпреварват да изтъкват достойните им дела. Името на мнозина големи българи се е носело далеч зад границите на отечеството. Наши културни първенци – религиозни реформатори, просветители, хора на изкуството – са прониквали не само в славянските страни, но и в чуждоплеменни, гдето са били тачени високо и са оставяли трайни културни следи.

Забележителни са приносите на нашия народ към общочовешката култура. Знайно е, че някога нашият език е бил общ книжовен език на повечето славянски страни. Нашата книжнина е била широко разпространена. В епохата на Симеона народът ни е изпреварил по културно развитие някои западноевропейски народи. От богомилството водят произхода си, както е известно, редица чужди религиозни движения. То е дало мощен тласък не само за религиозна обнова и по-висок морал, но и за ценни обществени преобразования. Из средата на богомилите са излезли пламенни борци за освобождаване мисълта от църковна и политическа тирания и хиляди мъченици са пролели кръвта си за лозунга „свобода, равенство и братство“ векове преди Френската революция.

Какво да кажем за нашето настояще?

Едва ли има област в живота и културата, в която да не сме оставили нещо достойно за внимание. В политика, стопанство, наука и изкуство – навсякъде се чувства дейното ни присъствие.

Стоянов, А. Живот, блян, изкуство. – С., „Т. Ф. Чупев“, 1940 г.

Вън от културните дейци, които работят между нас, голям е броят на останалите в чужбина – университетски професори, изследователи в разни научни области, писатели, художници, музиканти и т. н. – високо ценени в страните, където работят. Броят на гаровитите деца у нас, особено в полето на изкуството, е по-голям процентно, отколкото в която и да било друга страна.

Нашето настояще се движи подобно на пъстър филм пред собствените ни очи. И тъкмо поради това не е по силите ни да го ценим правилно. Липсва ни всякаква историческа перспектива. Близостта ни пречи да видим и признаем културните си първенци, гелничните им прояви, неизбежни дори за гения, застават между тях и нас.

Дребното и незначителното ни закрива погледа за голямото и трайното. Когато смъртта ги отдалечи от нас едва тогава виждаме целия им внушителен ръст и скърбим, че не сме им отдали приживе заслуженото внимание. А нашето бъдеще? Какъв ли облик ще има животът на нашите приемници – след петдесет, сто, петстотин години?

Нашето минало и настояще не могат да не вдъхнат у всеки българин вяра в едно още по-светло бъдеще. Но по кой път трябва да върви народът ни, за да се сбъдне тази вяра? Накъде да отпрати стъпките си, за да изпълни културното си призвание?

Нашата култура е сравнително твърде млада: истинският ни културен възход започва едва от годината на Освобождението. Къс е изминатият път – но колко богат с опитност, постижения и напредък!

Дълъг е изминатият културен път от повечето други културни народи. Но всеки, който е сравнявал постигнатото от нас през 60-годишния ни свободен живот, с онова, което те са дали през многовековното си културно съществуване, не е могъл да не се произнесе в наша полза. Разбира се, ние сме още далеч от културните върхове, които те са достигнали: ние още нямаме Рафаеловци, Шекспировци, Гьотевци, Бетовеновци. Но странно то е, че и те, чуждите културни народи, все още остават да-

леч от тези върхове. Защото всъщност високата културност, която сме свикнали да им приписваме, е привилегия само на едно незначително малцинство. Гениалните постижения са дело на отделни личности. Във всяка страна един малък културен елит се опитва да следва по стъпките на своите културни избраници и да ратува за техните идеали. А останалите? Мнозинството от народа?

Народът може да тачи големите имена, може на гуми да се прекланя пред изключителните дела на културните си първенци. Той обаче остава далеч от техния дух, от идеалите и заветите им. Между малочисления културен елит на всеки народ и самия народ остава винаги едно обезсърчително разстояние. Като говорим за културата на другите народи, ние мислим всъщност за културата на малцината техни културни първенци.

Че културността на масите стои на ниско стъпало, свидетелстват хиляди неща. Не ги ли виждаме в наши дни да поддържат политически режими, които ги лишават от скъпи за всеки истински културен човек граждански права? Не се ли оставят да бъдат въвличани подобно на слепи стада в опустошителни войни (те често дори не знаят защо ги водят), които им носят тежки стопански и културни кризи? Не търпят ли отлив стопански системи, които не позволяват справедливо разпределение на материалните блага? Не ги ли виждаме да „изповядват“ някаква религия, без да съобразяват живота си с онова, в което „вярват“? Не търпят ли безропотно безброй остри обществени злини? И човек не може да не се запита: няма това са резултатите от вековните усилия на културните нации? Това ли са зрелите плодове на проловутата тяхна културност?

Големите културни народи измениха на великите завети на своите най-издигнати синове. Колко малко те са заслужили великите люде – мъдреци, поети, писатели, художници, реформатори – излезли от тяхната среда! Те са забравили слънцата, към които някога техният дух е поглеждал с копнеж. Жалки изменници на идеалите, към които са били насочвани, днес те са стигнали до там да водят отново – за кой път вече? – кървава борба за политическо и стопанско надмощие.

Подобни констатации не могат да не накарат нашия народ да се замисли сериозно. Дълги години той живя с потискащата мисъл за високото превъзходство на чуждата култура. Той, който бе свикнал да приема с доверие и готовност всичко, което идеше от чужбина и носеше етикета „културно“, не може след неизброимите измени и падения на „културните“ да не промени отношението си към тях и тяхната „културност“. Прогледнал, той се вижда принуден да подложи на критика и преоценка досегашните си критерии и схващания за култура и културност.

Културното равнище, което другите народи са постигнали след изминатия от тях дълъг път, се мени тъй бавно, че промяната едва може да се забележи от обикновения наблюдател. Каква е разликата между културността напр. на днешния германец и неговите предходници от миналия век, и кой е собствено по-културният мъчно би могло да се определи. Каквото бихме казали за днешния културен англичанин, би се оказало поне 80% вярно и за културните англичани, живели преди стотина години. По политически схващания, по светоглед, по духовнокултурен облик приликата помежду им е поразителна. Психологията на културния чужденец се е определила отдавна с повечето си положителни и отрицателни черти, налице е някаква самодоволна установеност и улегналост. Така ли е с българина? Ако човек сравни днешния културен българин с културния българин дори само от преди 25 – 30 години, не може да не остане учуден от разликата помежду им. Разликата в културността между всеки две наши поколения е много по-чувствителна, отколкото напр. в Англия, Франция или Германия. Склонността към промяна у българина е по-силна, отколкото у повечето чужденци. Тя е налице дори у отделния българин в пределите на собствения му живот. Защото българинът е неустановен – в характер, светоглед, отношение към живота, неспокойният му дух му пречи да се установи: той лесно променя обектите на вниманието му и отношението му към света, често дори го тласка от една крайност към друга, той е, който не му позволява да се задоволи с постигнатото и го подтиква към нови и нови постижения.

Наш дълг е да осъзнаем всичките си добри страни, заложи и възможности като народ. А те са много. Нашата напредничавост, хроническото ни недоволство от постигнатото, неутолимата ни жажда по нещо по-добро, възприемчивостта ни, трудолюбие-то ни – са все ценни качества, които и чужденците ни признават. Нашият фолклор е толкова богат и разнообразен, че и самите ние още не го познаваме добре. Той разгъва неизчерпаеми възможности пред българския културен деец. Осъзнавайки положителните си страни и народностното си културно богатство, ние ще разберем накъде трябва да насочим усилията си, за да растем и напредваме и в бъдеще с максимум изгледи за успех. Дори и някои типични отрицателни черти у българина, погледнати от по-високо, се явяват като негови помощници и културни двигатели. Нека споменем няколко от тях: неверността, завистта, инатът, несговорливостта и невъзпитаността. Като оставим случаите, когато те се коренят в злина или грубо себелюбие, за техните грозни и отблъскващи прояви бихме могли да открием и нещо добро. Склонността ни към изневяра – напр. към партийни убеждения – е била подхранена неведнъж от неспокойния, вечно недоволен и търсец дух на изменника. Държейки ума и сърцето отворени за новото, будейки надежди за нещо по-добро, този дух често е превръщал верността в неверност. (...)

Българският инат не се проявява само за пакост. Когато се касае за отстояване на някоя истина, на някоя светла кауза, той се превръща в благородна и похвална упоритост. А може ли да се постигне нещо значително без това ценно качество?

Нашата несговорливост се дължи на твърде индивидуалното ни отношение към живота – към политическите събития и обществените въпроси, към хората и техните дела. Това индивидуално, при това и критично, отнасяне се изкупва с разединение и вражди. То обаче е често белег на вътрешен живот, на стремеж към по-добър ред на нещата, на готовност за благотворни промени.

А какво означава невъзпитаността, която тъй често ни се приписва? Вън от всички лоши представи, които сме свикнали да свързваме с нея, тя означава още: липса на определено възпитание. Какво благоприятно условие, за да намерим пътя към едно ново

възпитание – свободно от недъзите на традиционното и шаблонното възпитание, насочено към създаване на един нов и по-съвършен тип хора!

Застоят, примирението са отживелици, безразличието към новото – мъчно си пробиват път в българската душа. Пристрастяване към религиозни и други традиции, към политически режими, към строго определени начини на живеене е рядко явление у нас. Ние не сме склонни да робуваме на установени норми, на общоприети порядки, на неизменни обичаи и навици, както мнозинството чужденци. Каква надежда грее от тази наша особеност!

Ние не влачим веригите на вековни традиции. Умовете ни не са задръстени от предрасъдъци, сърцата ни не робуват на лъжлив, филистерски морал. Ние си оставаме все още неустановени. Чувстваме се с развързани ръце. Не ни тежи грижата да превъзможваме заседнали ценности и да рушим окаменелости. Свободни сме да определим неустановеното у нас в нещо по-различно от онова, което са постигнали другите – в нещо, което да превъзхожда чуждото. Ние бихме могли дори да превърнем отрицателното у нас в нещо положително и да го използваме като мост към избрани от нас цели. (...)

Но аз слушам и друго възражение. Ето многомилionни народи с богата многовековна култура се виждат безсилни да премахнат обществените и културните недъзи, които ги гнетят. Те стоят все още далеч от оня висок стил на живота, за който си мечтаят всички по-издигнати люде. Как би могло да се очаква от един малък народ като нашия, при това с толкова млада култура, да се справи с грамадния сбор от неразрешени задачи?

Тъкмо младостта на нашия народ и на нашата култура иде да подхрани това очакване. У някои други културни народи са вече налице признаци на старост и упадък. Тяхната култура, изглежда, е вече постигнала своя разцвет и клони към залез. Творческите пориви у тях днес избиват в декадентство, в упадъчни явления, в рушителни прояви. У нас те са запазили първичната си чистота и сила. Те могат да ни отведат до победи и постижения, много по-ценни и по-достойни от тези на другите народи. И по други пътеки: стръмни, но преки, далеч от техните лабиринти и вечни зигзаги. (...)

Устремът на българския дух трябва да намери своя път, водещ към достойни идеали. Но да тръгнем по наш път съвсем не значи да престанем да черпим от културните съкровища на другите народи и да използваме техния богат опит в разните области на живота. Към нашите идеали ние ще приобщим всичко най-добро и достойно, за което са жадували през всички времена най-издигнатите синове на човечеството. С готовност ще усвоим всяко ценно качество, всяка достойна черта, всяка добродетел, която открием у чужденците. Към националните си добродетели – към нетърпеливата си напредничавост, борческия си дух, стихийния си устрем, прославеното си трудолюбие, героичната си издръжливост – нека приобщим идеализма и любовнобилността на руската душа, дълбоката човечност на индиеца, чистотата на нравите у финландеца, философската угълбеност на германеца, тънкотата и благородната възторженост на французина, разсъдливата сериозност на англичанина, сърдечната топлина на италианеца и т.н.

Нека запазим подвижния си нрав и вечното си недоволство. От нищо да не се боим тъй много, както от застой и самотоволство. Нека се възползваме дори от отрицателните си склонности – като ги пренесем на по-горна плоскост. Инатът да превърнем в благородна упоритост: неотстъпно да гържим за всяка достойна цел и всяка права кауза. Подобна метаморфоза да претърпят у нас и завистта, неверността, несговорливостта и невъзпитаността. (...)

Либералните режими следват пътя на нормалната обществена еволюция. Повечето от поправките и промените, които те внасят в обществения живот, обаче се оказват палиативни и незадоволителни за нетърпеливия съвременен човек. Нашият народ отдавна се убеди, че следвайки безкрайните извивки и капризи на този път, никога не ще доживее разрешението на големите жизнено въпроси, които го вълнуват. И той подигри нов път...

Да потърсим златния път, който се движи някъде по средата между ленивата и бавна еволюция и нетърпеливата главоломна революция: пътя на ускореното развитие, на революционната еволюция – ако мога тъй да се изразя. Този е пътят, който би ни

отвел без обществени сътресения и жестоки борби към желаните основни промени и преобразования. Пътят на мирната безкръвна революция, чиито юзди държи непрестанно разумът – революция, на която са чужди партийното или класовото заслепение и вилнежът на страстите.

За да може нашият народ да намери този спасителен път, необходимо е преди всичко да се създаде чувството за общност между всички българи, да се осъзнаят и оживят връзките между града и селото, между разните обществени слоеве, между отделните професии. Нуждите и болките на изостаналите материално или културно, на всички, които се чувстват онеправдани, да се превърнат в нужди и болки за всеки българин. Всяко справедливо искане да се уважи. У всеки българин да изгрее съзнанието, че е несправедливо едни да живеят охолно и да се радват на всички културни блага, когато други се лишават от най-необходимото; едни да имат всички условия да развият и използват обществено всяка своя дарба или способност, а други да се виждат принудени да пожертват най-ценното от себе си заради черните грижи на едно безотрадno съществуване. Нито един български гражданин не бива да се чувства онеправдан и неканен гост на нашата земя. Той трябва да има основание само да обича своята страна, нейните институции и управници.

За да обезоръжим недоволството, което неведнъж е достигало до ожесточение, на всички ония, които се чувстват онеправдани, не съществува начин по-ефикасен от този: да споделим това недоволство, да направим техните справедливи искания и наши и – да пристъпим веднага към задоволяването им. Има ли по-сигурен начин от този, за да превърнем врага в приятел?

Не трябва, разбира се, да си правим илюзии: и този път изисква жертви, много жертви – доброволни и принудителни. Доброволни за всички, които са проникнати от културно съзнание и будно обществено чувство. Принудителни за ония, чиито сърца са задръстени от егоизъм, чиито обществени чувства спят непробуден сън и чийто ум е неспособен да се издигне до повелите на гълга. (...)

Три са основните добродетели от особено значение за културния възход на всеки народ, които трябва да се подхранят и у нашия народ. Те са: воля за свобода, воля за мир и воля за творчество. Воля за свобода – национална, организационна, индивидуална; воля за мир – външен и вътрешен, почиващ върху връзките на обичта и уважението; воля за творчество – в живота, науката и изкуствата.

Кои условия могат да осигурят свободата на народа, на организациите, на отделната личност?

При какви условия можем да живеем в мир – външен и вътрешен – сред сговори и сътрудничество?

Какви условия на живот осигуряват максимуми творчески усилия и постижения?

Ето най-важните въпроси за всеки български общественик и гражданин.

От отговора, който тези въпроси ще получат, от степента, в която волята за свобода, мирно сътрудничество и полезно творчество ще намери изрази в делата и усилията ни, ще зависи нашата бъдеща съдба като народ. Благогенствието, обществено и лично, към което се стремим, ще дойде като естествен резултат от тези дела и усилия. Нашата съдба е в собствените ни ръце.

Найген Шейтанов

БЪЛГАРСКИ СВЕТОГЛЕД

Днес сме свидетели на необикновена война, която е обхванала цялата земя. Воюва се по всички материци и океани – по суша, над и под водата, из въздуха. Войната се вихри не само по фронтовете, но и в тила. Участват млади и стари, не само мъже, а и жени, дори деца. Разгромяват се държави, гинат народи, сриват се култури, нанасят се колосални опустошения във всички области на живота. Това е война ужасна, величава, апокалиптична.

Между кои големи държави или групи от държави се води днешната война, това се знае. Интересно е обаче едно тълкувание от модерно-фолклорен характер. Според него тя била сълъкновение между „класата, масата и расата“, т.е. воюват капиталистичните държави Англия, Съединените държави, Франция – по-рано, – подпомогнати от колективистична Русия, против расистична Германия и съюзниците ѝ. С други думи, войната се води между английския либерализъм, френския демократизъм и руския болшеви́зъм – от една страна, и германския националсоциализъм, или хитлеризъм, италианския фашизъм и пр. – от друга страна. Днешната световна война е значи идеологична война. Затуй наред с ужасните разрухи на войната има сега и нещо друго. Дигат се цели гори от знамена, т.е. прогласяват се безброй възгледи, лозунги, системи, утопии – с една реч, идеологии или светогледи за всеземно или матерично преустройство, за вътрешна реформа на държавите, за пресъздаване или превъзпитаване на народи, за стопанско-социална преуредба, своеродна култура, нова митология, вяра, символика, мистика... Вилнеят сега не само демони на разрушение, но се наче-

Сп. „Просвета“, 1942, кн. 4.

ва епоха на ново светосъздание. И то според началата, повелите, според свещеното писание на нови идеологии или светогледи.

Що е обаче идеология или светоглед? Това е нова гума, мислят някои, подобна на гумите: автомобил, самолет, радио. Тя значи за едни маска на интереси – класови, империалистични и пр. За други тя е система от идеи, предимно държавни. За трети идеологията е вид философия на историята, като изводите, направени от миналото, се прогласяват за постулати на съвременността и програмата за бъдещето. Светогледът обаче, добавя се от други, не е отвличена теория, а живо слово, което тика към дейно участие в историчния живот на съсловието, народа, човечеството. Излиза, че под идеология се разбира и философия, и наука, собствено социология, и вяра, дори пророчество, и фантастика за прераждане на човека, за коренно преустройство на народи, на човечеството и държавно учение с практично приложение, т.е. политика, и воля за системно строителство – чрез идейни течения, движения, организации, чрез преломи, преврати, революции, т.е. воля за историчен активизъм в ограничена или едра мяра. С други гуми: светоглед или идеология според мен е свещено писание или евангелие – за чудотворна вяра, религия, – митология или сказания – за герои, бикоборство, светоборство – и скрижали за историкомтворност, народни завети, политическа програма. Тия три идеологични съставки вървят едно след друго – религия, митология, политика – или заедно, като светогледна система, или най-сетне едната съставка е погълнала другите две, напр. политиката е вид религия и вид митология. Орфей, Прометей, Солон – ето основната троица.

Би могло да се изложи историята на идеологиите в човешкото минало. Тук обаче ще се кажат само няколко гуми, и то за Европа и Балкана.

Европейските идеологии водят началото си от Платона и ученика му Аристотеля. Светогледната програма на Европа в известен смисъл се очертава от англичанина Томас Мор в съчинението му Утопия, т.е. план за идеална държава. Пак там, в Англия, се явява и първият оформен светоглед на Джон Лок. Средище в тая идеология е политиката, т.е. либерализмът, а сетне религията – деизмът или масонството. Има и нова педагогия, т.е. учение как

ще се създаде нов човек – такова учение се среща още у Платона. Тоя нов човек наистина се явява в Англия. Той е „джентлименът“ – оня, на когото се дължи британската образованост, машинна промишленост и всеземна търговия. Английският индустриалец, търговец, моряк, разглеждани светогледно, имат митичен характер. Друг също тъй важен исторически светоглед се поражда във Франция през XVIII век. Негов създател е Русо, бащата на великата френска революция. И тук има политика, обоснована митически – демокрация, религия – вид деизъм, и педагогия – „Емил“, или нов човек. Френският нов човек, наречен „гражданин“, извършва революцията и разнася нейните идеи чрез армиите на Наполеона навред из Европа – едно историко-митично дело. Либерализмът е всъщност идеология на третото съсловие, на банкери, фабриканти и търговци. Такъв характер скоро доби и френската демокрация. Ето защо в 1848 година се яви реакция против либерализма – социализмът на четвъртото съсловие. Тоя светоглед е донякъде продължение на теоретичния демократизъм. Затуй като исторично движение, партия, той носи име социалдемокрация. Социализмът, особно марксизмът, следва традиционната схема: религия, собствено атеизъм, митология – класовата борба на народите, политика – нов социалистически строй, педагогия – нов човек: „другар“. Би могло да се каже, че в социализма всичко е политика, светска цивилизация. Подгънка на социализма с известни добавки е съветизмът на Русия. И тук между другото има нова педагогия: нов човек: „товарищ“. Царска Русия също така имаше почти завършен светоглед: религия – руското православие с месиански цели, митология – славянофилско европоборство и световладност, политика – батлюшка цар, завета на Петра Велики за Балтийско море, Босфора, Персийски залив, Индия, Далечния изток. Известни начала на славянофилския светоглед съвпадат с принципи на съветизма. Познат е и светогледът на днешна Германия – националсоциализмът или хитлеризмът. Той изхожда от народния социализъм – преди Маркса – и се съчетава с национализма. Съдържа обаче и нещо друго. Хитлеризмът има религиозна съставка: възбожаване на германския бит, старина – Валхала, Огин, – германска вяра, „божеството в народността“, пречупеният кръст, който е прадавна

личба на слънцето и кръговрата на живота. Другата съставка на моя светоглед е митология: светоборството на северната раса, на северната кръв – на германската раса и кръв. Съществена е и третата съставка, политиката: основа на Германия е народът, националната общност, нацията, която е единство по раса или по кръв. Начело на народностната общност стои водач. Има и светогледна педагогия за „нов човек“ – „сънародник“, т.е. другар по народност. Характерна е така също телесната култура – в Русия физкултура. Само че хитлеризмът извежда тая култура от стара Елада – Олимпия, – където се проявила северната раса. Идеите на националсоциализма се разнесоха в последно време с армиите на Хитлера почти навсякъде по Европа.

Разгледаните дотук светогледи биха могли да се характеризират накратко така: либерализмът и социализмът са предимно съсловни или класови идеологии, демократизмът е от политически характер, съветизмът – от социал-политически, а хитлеризмът е митиконародностна идеология. Трябва да се подчертае и друго обстоятелство: в движението на либерализма действа само мъжът, демократизмът и социализмът въвлякоха и жената в социал-политическия живот, а съветизмът и хитлеризмът обхванаха с държавните си светогледни организации и децата, т.е. младежта от двата пола.

Тия светогледи, рожба на велики народи, се разпространяват, както вече се каза, навсякъде по нашия материк и света. Те създават свои течения, движения, организации, преврати – с една дума: своя епоха в живота на народите. Напр. у нас първият теоретик на либерализма е Иван Богоров. Той най-напред заговорва светогледно за тогавашното ни трето съсловие, за нова промишленост и търговия. От демократизма се опива Васил Левски. А Ботйов е надъхан от народен, почти митичен социализъм. Естествено, че пак той посочва отрицателните страни на либерализма преди Освобождението. Думата е за оня българин – „патриот, що душа дава за наука и свобода“, но всичко това само за „парата“, т.е. за да се натрупа капитал. И Бай Ганьо, типът на търговец и политикан след Освобождението, сам изповядва, че е „либерал“. Нашата конституция от 1878 година представя идеологичен свод от либе-

рализъм и демократизъм. Марксизмът се пренася у нас към 90-ях години на миналия век и се развива докъм Първата световна война. След злополучния край на тая война има вече навеи на съветизъм. След 1923 г. в политическия ни живот има вече доста неща от италианския фашизъм. А след 1933/34 година въздейства силно германският националсоциализъм поради редица известни причини, напр. бойната помощ за народното ни обединение и др.

Идеологиите на великите европейски народи не създават само епоха във вътрешния живот на народите, особено на малките. Те установяват и свой ред в света, т.е. свое световно господство в един или друг смисъл. Така знае се, че още преди векове английският либерализъм е създал Британската империя, която сега се простира навред по земята като система от доминиони, протекторати, мандати, колонии. С Британия сега тясно се свързват Съединените държави. Също такава империя, макар и в по-гребна мяра, е осъществил и френският демократизъм. Свой план за световно устройство преследва от двадесетина години насам и Русия под формата „Съюз на съветски социалистически републики“. По пътя на световно господство върви напоследък и Япония, като установява властта си над Източна Азия и над част от Великия океан. Нов ред в Европа създава и Германия: протекторат от Чехия и Моравия, Генерално губернаторство от Полша, покровителствана Словашка държава, Източни земи, заети от Русия, система от съюзни държави по Трестранния пакт, между които е и България. Нова Италия също тъй склѳочи лична уния с Албания и приобщи Словения, Далмация и Черна гора.

Сега да пристѳпя собствено към темата си за „Български светоглед“. Виждам как тая тема буди съжалителна усмивка у мнозина читатели: „Ние, малък народ, да имаме своя идеология? Това е празна утопия! Нашата исторична съдба е предопределена. Както и другите малки народи в Европа и света, така и ние, българите, сме обект, пионки, разменна монета в борбата на великите сили за господство над света. А що се касае за светоглед – ние заемаме идеологията, която се наложи като дух – вожд на епохата. И сега напр., когато се води борба между „класата, масата и расата“, ние ще чакаме коя велика сила ще излезе победител в днешната светов-

на война и ще заемем светогледа на тая велика сила – собствено тогава тя сама ще ни го наложи“. Това е така и... малко иначе.

Да видим какво правят другите малки народи, напр. нашите съседи. И дали те са обладани от такъв фаталистично-пасивистичен дух. Да почнем от гърците. Покойният Ст. Михайловски каза веднъж: Застанете на моста в Цариград. Гледайте кой носи на гърба си най-голям товар и го спрете. Сетне го запитайте кой е и какво мисли. Носачът ще ви отговори гордо, че е гърк и че мисли за „Мегали идея“, т.е. за Велика Гърция. Истината се знае: гърците още отгавна имат свой народен светоглед – панелинизма, който е плът и кръв не само на образовани, но и на най-обикновени хора от народа. Панелинизмът е великогърцизъм. Той се вдъхновява от идеята за Велика Гърция, която да наследява старата Елада, и средновековна Византия. Панелинизмът е гръцко евангелие и митизирана политика – външна и вътрешна. Гъркът може да бъде либерал – Англия е традиционна покровителка на Елада, той става и демократ – Франция помага на Гърция; гъркът е и национал-социалист – хитлеристка Германия цени високо старата Елада, – но елинът от всички среди е преди всичко великогърк. С други думи: син на малък народ, наш балкански съсед, изповядва светогледа – дух на времето, ала се кланя само на кумира на народната си идеология. Почти така стои въпросът и с румъните. Тук римският император Траян е идеалът на митизираната народна политика за „Румъния мари“, т.е. за Велика Румъния. И народо-държавният великорумънски светоглед чертае граници далеч на юг, запад, североизток. Идеологично осъзнатият румънин може да бъде и франкофил, и англофил, и германофил, ала светогледното му верую е: да бъде истински наследник на старата Римска империя и повереник на Западна Европа тук, на Югоизтока. От подобен митико-политичен характер е и идеологията на днешния албанец, особено образования. Той смята за свои давни национални герои Ахила, Александра Македонски, както и цезарите. И тук се чертаят граници към юг и изток. Западните ни съседи, сърбите, имат така също свой митизиран народо-държавен светоглед, усвоен от образовани и необразовани. Средище в тая идеология, степенувана тук-там до светогледна фантастика, е техният крал Душан. „Той е вла-

геед наг цялата земя, казваше ми навремето едн сръбски селянин, и наг три варошици мале у тъмно.“ Сърбинът идеализира, т.е. митизира себе си като личност и като народ. „Който е сърбин, е все юнак“, т.е. герой. „Коемо е сръбско, е все хубаво.“ Тъй мисли и гордо го казва всеки сръбин, бил той либерал, демократ, социалист и пр. Великосърбизмът е народната идеология на запагните ни съседи, копто също тъй теглят границите си далеч на изток и югоизток. Не по-другояче стоят светогледните работи в Турция, особно след дейността на големия преобразовател Кемал Ататюрк. Идеологията на нова Турция е пантуранизъм, основан на тюркската старина и на исторично право от средните векове.

Какво излиза от моя кратък преглед? Следното: Нашите съседни народи съвсем не са такива фаталистични пасивисти като голяма част от нас сега. Те възприемат духа на времето, изразен от съответния европейски светоглед. Ала това не им пречи да бъдат силно привързани към идеологичната система на своя народ. „Затуй га им подражаваме ли? – ще възразят споменатите наши среди. – Та това са смешни шовинистични схващания, безумни мегаломании. Какво са спечелили нашите съседи с тия си народни разбирания?“ Да видим. Преди всичко в областта на идеологиите няма шовинизъм. Има светоглед, полезен за народа и държавата, и вреден. Сетне, колкото идеологията е повече окрилена от идеала за величие, от „мегаломания“, толкова тя е по-пригодна за целите на народо-държавната педагогия – за възпитание на младежта. Това добре знаят не само нашите съседи, но преди всичко великите европейски народи, копто се отличават с най-отявлен „шовинизъм“. Те отглеждат най-системно моя шовинизъм чрез историографията си, която винаги е идеологична. Сега на последното питане: какво са спечелили нашите съседи с „шовинизма“ си? Светогледите помагат на великите сили в борбата им за господство над света, както вече се загатна. Пак светогледи, тия именно „шовинистични“ идеологии на нашите съседи, им помагат в борбата им за господство над Балканския полуостров. Само няколко посочвания. Българските славяни са стигали нявга до Пелопонес. Сега са при Воден и Солунско. Епир е бил наричан „българска земя“. Днес тая наша земя стига до Преспа. Наши деди са били в Пано-

ния, по Драва, към Колубара. Сега сме в Цариброд, Пирот, Ниш. Прабългарите господарували над устието на Дунава. Днес владеем до Балчик. А на изток? Навсякъде ние сме в отстъпление, а съседите ни в настъпление. От всички страни са откъсвани части от снагата на народа ни. Ние, българите, най-много сме губили на Балканския полуостров. Българи са се погърчвали, порумънчвали, посръбвали, потурчвали – и то на едро, системно. Обратното не ставало. Ние почти нямаме претопителна, генационализаторска сила. Казаното е вярно особено за времето на турското робство. Тогава най-вече са закомвили в народната ни душа фаталистично-пасивистични схващания. Робска е мисловността на ония наши среди, които вчера и днес са слепи поклонници само на чужди светогледи. Това са потомци на нявгашните еничари. Те са модерни еничари!

През турското робство, значи, отслабнала нашата сила. Ала през другите времена на миналото ни ние за щастие имаме собствена идеология. Имаме дори и през самото робство. Наш светоглед се създава напр. при цар Симеона. В този светоглед се съзира типичната схема: вяра, митология, политика. Симеон се прогласява в едно от писмата си до тогавашния византийски патриарх за Мойсей на богоизбрания си народ. Тук проблясва идея за българско месианство. От митичен характер са: преведените тогава повести за древната Троя, за Александра Велики, сказанието, че Симеон е Ахил, а българите мирмидонци – първи знак за Възраждането в Европа – името на Симеоновата столица Преслав, т.е. върховно славен град, делото на Боян Магесника, син на Симеона, и пр. Основни идеи в третата светогледна съставка, политиката, са следните: България е държава с международна стойност, равна на Византия. Затуй българският владетел носи титлата цар, т.е. император. Той е глава и на черквата, както римските императори: цезаропапизъм. Културата на държавата е славянобългарска. България е вожд на православните и славянски народи. Наш светоглед има и в богомилството, което се явява през същия X век. Богомил създава религиозна ерес със социалнополитична програма – на митична почва. От богомилството се поражда сетне Реформацията и други велики движения. Трябва да се подчертае, че както дейността на

Симеона, тъй и на богомилството галеч надхвърлят границите на България. Нашият светоглед има общобалкански, славянски, дори матричен характер. В тоя си вид той би могъл да съперничи с идеологиите на сетнешните велики сили. Целият свят обхождаме, гордо заявява един богомилски първенец, и сеем словата на живота! Далечен отглас от тая светоборна епоха изглежда култът на народния ни герой Крали Марко – култ, митичен преди всичко. Ала не само Крали Марко е рожба на робството – което иначе гъмжало от еничари. Явява се друг светоглед на Паусий, за „рог“, т.е. за народ, и за „език“ – за мисловна култура, както и за възраждане на средновековното ни минало. Следва по-сетне „Детеводството“, т.е. народната светогледна педагогия на Неофита Бозвели, допълнена от Берона с началото за ново образование или за ново училище. Това е нашето народно движение за създаване на нов българин тогава, възрожденеца – задача, която се постига. Интересно е, че това народно движение за ново възпитание и образование, за училище, за просвета трае и днес и взима, така да кажа, митичен характер. Българският народ иска да се просвещава, па ако ще и светът да загине! Тая светогледна насока у нас е решителна за най-новата ни история. Яснота в нашия светоглед отпреди Освобождението внася и Ботйов с тоя си вдъхновен стих: „Отечество мило любя и неговия завет пазя!“. Завет, народни завети! – ето главния постулат в нашата идеология. Най-цялостен и най-осъзнат светогледно по онова време е Раковски. Той – подобно на Симеона и Богомила, установява всички начала в народния ни светоглед. В идеологията на Раковски има традиционната съставка, религия. „Дали не е възможно за нас – пита той, загрижен за народното единство през време на черковните борби, – дали не е възможно да се отделим от всички други народи чрез някоя установена от нас религиозна ерес?“ Иначе той е за православието. Идеологията има и митична част, дори митологията е най-много в разбиранията на Раковски. И който не схваща, че тоя велик българин е преди всичко митичен, едва ли разбира нещо от Раковски. Някои научно-категорични и учебнически-школски тълкувания трябва да се изоставят. Нашата историография изобщо трябва да стане идеологична както у другите народи. Раковски е наш народен идеолог, наше светогледно

величие – това трябва да се разбере и усвои. Тъй, с идеологичната му същина, е необходимо да се обясняват неговите възгледи – фолклорни, етнографски, етимологични, исторични и пр. Светогледът му съдържа и трета част, политика: лозунг за общонародно въстание, устройство на бъдещата ни държава – начело с него, като основател на династия, държавни знакове: трицветно знаме, герб лъв, народна войска с ядка митичния хайдутин. Раковски има и план за балканско разбирателство: федерация на балканските народи.

След Освобождението ние, както вече се каза, нямаме наш оформен светоглед – чуждите идеологии се борят у нас за господство. Един от знаковете на слабостта ни е например това, че Раковски ни изглежда днес едва ли не смешен, макар че той би бил съвсем естествен както в европейските велики сили, така и у нашите съседни народи. Вместо светоглед ние имаме само народен инстинкт, а в някои среди и народно съзнание. Едва в последно време се правят опити за наша идеология. И наистина вече е крайно необходимо да стигнем в тоя оглед поне нашите съседи. Необходимо е, исторична повеля е вече за нас, да създадем и внедрим в народа наш български светоглед. Защото днешната всеземна война не е само борба за владичество над света, но така също борба за българско народно обединение, за равновесие, за господство на Балкана. А оръжието ни тук е преди всичко народният светоглед. Какво трябва да съдържа един чисто наш светоглед? Това е ясно от изложеното дотук. Българската идеология трябва да обхване духа на времето и народните ни завети. Примери за това дават Симеон, Богомил, Ботйов, Раковски. Симеон зае духа на времето от Византия, ала го съчета с български държавно-народни начала. Богомил се повлия от Изтока, но създаде чисто наша верова и социалполитична система. Ботйов се вдъхнови от социализма на времето си, ала спои тоя дух с народните ни завети и пожертва живота си за България. Раковски зае идеи от Европа, от Гарибалди напр., от съседите ни, ала ги свърза с народната ни митология и създаде система на чисто наш светоглед. По тоя път трябва да се тръгне и сега. Приемственост е първият закон на всяко историческо творчество. И сега трябва, значи, да се съчетае, да се спои духът на времето с народните ни завети.

Какъв е духът на съвременността ни? Това е въпрос на исторична диагноза. Работа трудна. Според мен за нашата светоборна и светотворна действителност са характерни три неща: неонационализъм – т.е. течение за вътрешна преуредба на народите, големи и малки, и стремеж към международна и междудържавна система – социетизъм или основно преустройство от социаликономическо естество – и неохуманизъм, т.е. движение за нов човек, прерогени народи, висша човечност. Тоя дух на времето ни трябва да влезе сега в състава на българския светоглед. Другата негова съставка са народните ни завети. Това са вечните идеали, които нашият народ тачи, преследва, осъществява. Чрез дълбок анализ на миналото ни тия завети трябва да се открият и систематизуват. Работа също тъй трудна, както и историчната диагноза на времето ни. Според мен при разрешение на тая голяма задача трябва да се обърне внимание на следното: Нашата родна земя се намира на слога между Европа и Азия – в известен смисъл и Африка. Тя има двуматерично, дори триматерично или все едно световно послание. Затуй тук именно се ражда Александър Велики, тук пак е родното място и световното поприще на Константин Велики, тук се издига и средновековна България като велика сила – на Бориса и Симеона. Широк, общославянски, почти европейски, дори световен замах има културата, която се явява на нашата земя: Орфей, Дионис, Боян Магесника, Кирил и Методий, Богомил, Ботйов. С една реч: тук, на Балкана, се строи в едра, почти матерична мяра. Раждат се и чудогоят светотворци, демурзи. Или, както аз бих рекъл: има титани и делото им е балкано-български титанизъм. Заветите на тия титани именно са народните завети. И светогледът, в който те са главна съставка, трябва според мен да се нарича великобългарски светоглед.

Но анализата на миналото ни не бива да спре дотук. Трябва да стане ясно защо народните ни завети не се осъществяват напълно или защо титанистичните ни постижения не издържат ударите на историчната ни съдба. Тук ще се обърне листът и ще се разгледа опакито на досегашното ни битие. Ще трябва да се изтъкне следното: Световното послание на нашата родна земя не носи само титанистична слава на Балкана. Туй послание носи

и гибел за нашите краища – дори повече гибел, отколкото слава и възход. През нашите земи се излива потокът на азиатски, а сетне и европейски народи. Затуй разрушенията са тука най-големи, робството най-дълго, страданията най-страшни, социалната неправда най-жестока. От 14 века историчен живот почти половината ние тънем в робство! Титанът народ става народ мъченик. Българинът се превръща на Христос, Балканът – на Голгота. Затуй в народната ни песен стене, така да кажа, цяло море от сълзи.

Заклучението е ясно: титанистичните ни народни завети не се осъществяват по исторични причини – външни и вътрешни. Тогава се явява въпросът: да се откажем ли сега от тия завети и да потънем във фаталистично-пасивистични низини? За да дадем отговор на тоя съдбоносен въпрос, трябва да решим друг един проблем: светлото ли, титанизмът ли в нашето минало, в народната ни същина е повече, или тъмното, кабализмът? Според мене титанизмът е повече – титанизмът и в победоносеца, и в мъченика. Това аз излагам обстойно другаде. Но трябва да се признае, че при ответа на съдбоносния въпрос, който тук разглеждам, ще е необходимо да се навлезе и в митичната област на българското чудо. Исторично чудо е трябвало да стане у нас понявга, за да се скъсат веригите на нашия народ титан и настъпи не само спасение, но силен възход. Такова чудо е например Паусий и Възраждането. Има и ще има и други български чудеса...

И тъй, потомците на Симеона, Богомила, Ботйова трябва да вярват в светлата звезда на своя народ мъченик и титан. Те не бива да се отказват от народните великобългарски завети. Нещо повече. Повелителен историчен дълг се налага нам сега – и на тия, които идват след нас, – да осъществим напълно тия завети. Това осъществение, това оделотворение на великобългарските скрижали трябва според мен да стане съгласно началата на този чисто наш светоглед, който е необходимо да се създаде сега въпреки всичко. Българският светоглед, съставен от духа на времето и народните завети, ще има традиционните три части: вяра, митология и политика. Първата част обхваща, казано накратко, дълбоките проблеми за балканска тайноведа, веротворни ждрела, народна православна вяра, месуанство. Втората, митич-

на част е, както у Раковски, чудотворната среда на светогледа. Тя ще дава жива вода, жив огън за творчество, криле за подвизи. Ще се очертаят, осъвременят, възбоят великите личби на народната ни магика. Прогласява се лозунг за цялостно възраждане – на памтивечна старина, класична тракийска древност, на средновековието ни и на предосвобождението. Третата част на светогледа съдържа дейните, историкотворни начала на българизма, или казано митически, великобългаризма. Тия начала са известни, ала досега те не са светогледно осъзнати. Ето първото начало на българската политика: България е вечно единство от земя, народ и гържава. Следва идеологично определение за родна земя. Например народните ни или исторически земи са Мизия, Тракия и Македония с естествените им разширения. Нашата Родина се намира в средата на Балкански полуостров. България от всички времена е гръбнак, мозък и сърце на полуострова. А столицата ни София е естествен средиц на Балкана... Българският народ е главен и законен обитател на нашата родна земя. Всички групи народности у нас са само наши гости. Както родината ни се намира в центъра на Балкански полуостров, тъй и българският народ заема средата в историчния живот. Народоцентризмът е историкотворното начало... Държавата е вековна кристализация на народа. Ние, българите, сме най-старите гържавотворци на Балкана. Ние сме създали най-мощната гържава в Югоизточна Европа. Вътрешната ни политика е светогледна. Външната охранява историчните ни земи и обединения народ. Съобразно народните интереси ние влизаме в международни формации... Народната войска осъществява нашите завети. Стопанство, култура са вид политика. Те са светогледно осъзнати и се провеждат планово. Главно начало в светогледа е и нашият неохуманизъм, т.е. стремеж да се създаде нов българин – по примера на светогледните образци: джентълмен, гражданин, сънародник, товарищ – разбира се, в кръга на балканските ни възможности. Тоя нов българин аз бих нарекъл великобългарин...

Ето тъй, не според дневни, временни потреби и интереси, а под знака на българска вечност трябва да се създаде чисто наш светоглед. Промениливото в него ще бъде духът на времето, а

трайното, вечното, безсмъртното – народните завети. Такъв светоглед съответства донякъде на идеологията, която имат нашите съседи. Но защо светогледът ни да не окрилява нашите поколения към висините и размаха на великите световни идеологии, както при Симеона, Богомила, Раковски, Ботйова? От друга страна, българският светоглед, допълнян според духа на времето и усъвършенстван непрестанно, а главно станал плът и кръв на всички сънародници сега и от всички идни епохи, непременно ще ознаменува всенароден активизъм, ще донесе всеобщо благоденствие и ще доведе до исторична зрелост, като се осъществи и народната ни мисия в историята.

Защото чисто Българският светоглед е компас. Той само извежда през историчните бури към спасителния бряг

Сега и винаги!

Спиридон Казанџиев

НАЦИОНАЛНО СЪЗНАНИЕ

Социалната психология ни учи, че най-благоприятна основа за масови движения е простата, още близка до инстинктите психика, тъй като условията за единение на отделните съзнания тук са най-вече налице. Националното чувство е близко до тая основа, затуй е било най-често опора на най-дълбоки и стихийни внушения, които са сплотявали народите и са ги увличали в продължителни и жестоки борби. Все едно дали тия борби са били прогресивни, или не и все едно какви са били техните последици – огромната материална и духовна сила, проявена в тях, е опирала най-накрай в едно живо и напрегнато национално чувство. Няма възраждане на народ, което да не е изнесено от силата на това чувство, и няма упадък, който да не се дължи на отслабване на същото чувство.

Времената, в които днес живеем, изнасят отново националната идея на преден план. Общото разстройство на живота, което буди страх и прави не само отделните индивиди, но и народите несигурни, както и необходимостта да се намери за устройството на живота трайна основа отвъд всички противоречия и всички разединителни сили – кара народите днес да се връщат към националната идея и да търсят изход от затрудненията в силата и средствата на националното съзнание. За лоста на времето, който иска да отмести руините на едно минало, за да разчисти пътя на бъдещето – няма друга по-сигурна опора от това съзнание. И дори чисто социалните революции, в които националният елемент като че не играе никаква роля, и те се водят не за истината на една доктрина, а за живота на един организъм, какъвто е народът в своята общност. Затова историята не познава социална

Сп. „Отец Паусий“, 1935, кн. 2.

революция, която да е победила националната идея и която в края на краищата да не се е подчинила на тая идея. Най-пресен пример в това отношение представя бавното, но сигурно национализиране на руската социална революция. Истинското възродително дело на тази революция ще започне тепърва, когато тя се опре върху националната стихия.

Колкото и различни да са силите, които движат руската и германската революции днес – крайната цел, която те преследват, е една: превъзможване на стария индивидуализъм с една нова социална общност. В Русия тоя процес става върху социална, а в Германия върху национална основа. Веднъж създадена обаче, тая общност не може да не се утвърди, и тук, и там, във формите на националния дух. Иначе как би могла да живее тя като творчески организъм? Докогато в жилите на хората ще тече кръв и между тях ще има племенно родство, докогато ще има север и юг на земята и слънцето няма да грее еднакво върху нея, докогато ще е различна реакцията на народите в силата и темна на чувствата им, докогато те ще говорят различни езици и ще носят различна историческа памет – дотогава, колкото и да ги сближават социалните доктрини, миналото ще ги дели, дотогава националният принцип няма да изчезне.

За едно ново възраждане на нашия народ днес ние се позоваваме на същия принцип. Ние говорим за народно единение, за национална просвета, национална култура и национална държава и търсим да събудим и увлечем в творческо дело за тях духовната сила на народа, неговото национално съзнание. За да бъдат обаче усилията ни уверени и действията ни целесъобразни, ние трябва да си изясним същността на това съзнание, неговото психологическо и морално съдържание. По този път ще ни стане ясно и онова значение на националното съзнание в историческия живот на народите, за което говорим.

Националното съзнание не е постоянна величина. В своето развитие то минава през няколко степени, които напомнят твърде много етапите в развитието на индивидуалното съзнание. Отдел-

ният индивид се осъзнава най-първо като нещо различно от околния свят, който включва в себе си и другите индивиди. Това е съдържанието на основното, първичното „аз“. По-късно той осъзнава своите индивидуални особености, чрез които се различава от другите индивиди: основното „аз“ се превръща в самоценна индивидуалност. Най-сетне тази индивидуалност бива организирана като стройно единство, в което душевните особености са напълно съгласувани, а духовните ценности са подчинени на един мирозглед: осъзнатата индивидуалност се превръща в личност. Не всеки индивид достига до тая степен на развитие, затова личността е била винаги особено ценена. Елементарната форма на националното съзнание може да се сравни с първия етап. На тая степен на развитие то има инстинктен и ирационален характер и се преживява непосредно в т. нар. национално чувство. Докато народът е още патриархален и живее наивно в своя бит, в нравите, обичаите и вярванията си – неговото национално съзнание не отива по-далеч от това чувство. Той има свой начин на мислене и чувстване и свой стил във всичките си материални и духовни прояви, но той няма още съзнание за тоя начин и тоя стил. Вместо това съзнание той има само чувството за нещо родно, свойско и макар да живее в стила на своя бит, той не знае в що се състои неговата същност, нито пък знае защо трябва да го пази. Пазенето на своето тук не е предназначено и активно, а е по-скоро пасивна съпротива, някакъв консервативен импулс. Народът чувства общо, че в битовото е сякаш неговата душа и че ако му измени – ще измени все едно на „вярата“ си.

Националното чувство е продукт на общността; у отделния индивид, извън тая общност, то не може да се яви. То избира из племенното родство между сънародниците, из географските и климатически условия на тяхното отечество, из духа на езика им, из вярванията и обичаите им и най-сетне из общите прилики на живота им. Националното чувство е най-интимното съдържание на тая биологическа и духовна общност; то е най-тясната връзка между отделните съзнания в нея. А доколкото опира направо в кръвта на народа – то е, по-нататък, нейната най-дълбока и най-трайна сила. Много по-голям интерес представлява за нас вторият етап от

развитието на националното съзнание. Докато първият етап съставя „наивната“ форма на това съзнание, вторият съставя неговата съзнателна или „критическа“ форма. Националното съзнание и сега почива върху националното чувство и е носено от него, но психологическата му структура е съвсем друга. То не е само чувство и инстинкт, а е – освен това – и един твърде сложен идеен комплекс. Народните особености са осъзнати; дошло се е чрез тях до идеята за националната индивидуалност; създадени са за съзнанието всички разстояния между тая индивидуалност и индивидуалността на другите народи; пазенето на своето, както и утвърждаването в него са добили активен и съзнателен характер и рогното се поставя в основата на всички творчески усилия и в цялото развитие на народа. Когато говорим за национално съзнание, ние имаме наум обикновено тази критическа форма на това съзнание; по тази причина ще се спрем по-подробно върху нея.

На първо място в съдържанието на това будно национално съзнание стои мисълта за духовното единство на народа. Изворите на това единство са многобройни; ние ще споменем тук само най-важните от тях. Най-дълбок и най-основен извор представлява кръвното родство, сиреч еднаквият расов и племенен произход на народа. Някога мисълта за националното единство се е свързвала предимно с тоя произход. По-късно обаче биологичният момент отстъпи място на духовния и едва днес, особено в Германия, той добива отново старото си значение. Всъщност колкото и решаваща да е силата на духовните връзки и отношения за човешкото общество – за народната общност и за националното съзнание кръвното и племенно родство е от основно значение: от него зависи темпераментът на народа, характерът на неговата психофизична реакция, активността или пасивността му, издръжливостта му, по-голямата или по-малка предметност или съзерцателност на съзнанието му и пр. Има наистина народи, които при различен племенен състав проявяват силно национално съзнание; но тия случаи показват само, че кръвното родство не е единственият фактор, от който зависи това съзнание, те обаче не са дока-

зателство против значението на това родство като биологична основа на националното съзнание.

Друг също физичен фактор, от който зависи духовното единство на нацията, представят географските условия на отечествената земя, особено климатът и ландшафтът ѝ. С широката амплитуда в климатическите условия на Русия са обяснявали крайностите в характера на руския народ, неговата склонност към напрежения, но и към неиздръжливост. С влажния и мъглив климат на Англия, който прави сетивните впечатления неясни и безцветни, се обяснява липсата у англичаните на усет за форми и бои. Монотеизмът на евреите обясняват с пустинния пейзаж на Палестина, който прави духа затворен и съсредоточен. С широтата на руската степ обясняват широтата на руската душа, а на внушението от необятното степно небе отдават склонността на руския народ към религиозност и мистика.

Националното единство се свързва по-нататък с общността на езика. И тук могат да се приведат примери, които като че са в противоречие с този факт. Например Съединените щати, Швейцария или бившата Австро-Унгарска империя. Но ролята на езика за духовното единство на тези народи се изразява в стремежа им да се мине към един официален език, задължителен поне в армията. Там пък, където народът въпреки това говори повече езици, там остават налице трайни племенни различия, които затрудняват единството на националното съзнание. Общността на езика действа двойно за това единство: непосредно – чрез езика като средство за общуване, и косвено – чрез всички духовни ценности, които езикът прави достояние на народа. В първия случай езикът влияе чрез органическата връзка между него и съзнанието на народа, във втория случай – чрез особената стойност и своеобразната красота, която добиват духовните ценности от езика, чрез които са мислени и изразени. И в единия, и в другия случай езикът влияе най-вече с ритмиката си, като характерна за емоционалното движение на народната душа, със сетивния си и нагледен колорит, като отражение на климата и отечествения ландшафт, и с мисловното си съдържание, в което е затворен вековният житейски опит на миналите поколения.

Духовното единство на народа зависи и от неговата обща история. Както еднаквите преживелици правят отделните лица близки, така общите исторически събития правят сънародниците духовно сродени. Общият исторически опит обработва по един и същ начин отделните съзнания и ги поставя в еднакво отношение към света и живота. Така влияе върху поколенията не само сега преживяваното от тях, но и миналата история, историческата традиция. В тая традиция е историческата памет на народа, която свързва настоящето с миналото и се предава на бъдещето.

Не по-малко значение за духовното единство на народа има най-сетне и неговата религия. Особено голямо е това значение у народи, закъснели в културното си развитие, религиозното съзнание на които не е смутено още от никакво съмнение. Някога значението на религията за националното единство е било много по-основно поради това, че тя е носила в себе си целокупното духовно съдържание на народа, което днес се проявява автономно в изкуства, наука и философия.

Духовното единство на народа, така определяно от поменатите тук фактори, е отразено в бита, моралното и религиозното съзнание на народа, в изкуството и философията му и най-сетне в обществения и политическия му живот. Най-непосредно то се изявява в народната музика, в нейната ритмика и метрика. Но във всички тия области духовното единство на народа не се отразява само пасивно, то се и активно твори. Ето защо националното съзнание в неговата критическа форма, като национално самосъзнание, предполага не само осъзнаване на националния дух във всичките му зависимости и особености, но и активно опазване и култивиране на тия особености като основа на едно органическо развитие отвътре навън, из духа на нацията. Само това развитие може да бъде творческо и здраво. Общността на човечеството, за която мечтае космополитизмът, не може да бъде основа на това развитие. В сравнение с физичната и психична реалност на националната общност тя си остава една абстрактна идея. Тази идея не може да унищожи биологичната основа на националната общност, нито пък може да изпразни националната душа от онава съдържание, което вековният опит и историческата съдба са

наслоили в нея. Постигнато чисто мисловно, космополитическото единство не е творческо, тъй като творчеството предполага реално-психична, бих казал субстанциална, а не само идейна общност. Не е случайно, дето всяко значително творчество в литературата и изкуството е било винаги национално.

На второ място в съдържанието на националното съзнание стои мисълта за индивидуалността на народа, неговата самоценност. Както отделният човек в развитието си идва до уразумението, че има особености, с които се различава от другите индивиди и които определят неговата самоценност, така и народите с пробудено национално съзнание имат идея за своята незаменяемост и неповторимост. И тъкмо индивидуалните особености, които определят самоценността на нацията, са и средството, чрез което тя привнася своя дял в общата съкровищница на човечеството. Разбира се, не всяка национална особеност е от значение и определя съзнанието за самоценност. Както отделният човек инстинктивно чувства, че само оная негова особеност е ценна, която е от интерес за обществото, така и нацията – доколкото е здрава и неизродена – ценя в себе си онова, което е ценно и за другите народи. Оттук иде и моралният характер на съзнанието за самоценност. Това съзнание съдържа в себе си чувството на самоуважение, а без това чувство няма морал. Само оная, която се самоуважава, пази съвестта си чиста и не върши постъпки, които са в противоречие с нея, само той може да очаква да бъде зачитан и от другите. Така националното съзнание – чрез идеята за националната самоценност, която то съдържа в себе си – престава да е чисто етнографско и психологическо понятие и се превръща в морална величина. Няма нужда да се обяснява какво голямо значение добива националното съзнание с това си морално съдържание за вътрешния живот на нацията и за нейните международни отношения.

Но националната самоценност и чувството на самоуважение предполагат по-нататък национална независимост и суверенност. Тая независимост е също една съставка на националното съзнание. И само доколкото тя е наистина една такава съставка, дотолкова

националното съзнание се явява винаги като психологическо и морално условие за извоюване или опазване на националната духовна и политическа независимост. Нашето Възраждане и борбите ни за освобождение са едно доказателство за това. Не бива, разбира се, да се мисли, че стремежът към независимост почива изключително върху съзнанието за самоценност и чувството на самоуважение. Тия последните са опора само на съзнателния стремеж към независимост; отвъд тях обаче този стремеж се корени много по-дълбоко в инстинкта за самозапазване и самоутвърждаване. По тази причина отслабването на стремежа към самостоятелност у един народ, неговото безразличие в това отношение или готовността му да жертва по части или изцяло суверенността си – е признак на заболяване или израждане. По същата причина всяко историческо сътресение, което води към усъмняване в собствените сили на народа или към отчаяние – засяга виталния нерв на народното битие и добива решаващо значение за неговото съществуване.

Погрешно би било да се мисли, че стремежът към национално самозапазване може и трябва да се осъществява за сметка на другите националности. Както при отделния индивид, така и при народите – стремежът към самозапазване и самоутвърждаване е не само природен импулс, но и морален дълг. Ако в своята съзнателна форма той се оправдава с мисълта за самоценност на националната индивидуалност и с чувството на самоуважение, тогава, върху тази морална основа, той не може да бъде така себичен и егоистичен, че да не признава не само правото, но и дълга на другите националности да съществуват самостоятелно. Всяка националност има поради своята индивидуалност особена историческа и културна мисия и никой няма право да посяга върху самостоятелността ѝ. Нещо повече дори, както отделният човек може да изпълни задачата си в живота само в сътрудничество с другите си сънародници, така и един народ може да разреши своята историческа мисия в сътрудничество с другите народи. В сътрудничество, а не в подчинение или робство. Ако са верни думите на Достоевски, че всеки народ е един път към Бога, тогава, преследвайки своите цели в живота, народите не би трябвало да се изключват. И, добре разбрано, истинското национално съзнание не може да съ-

гържа само по себе си нетърпимост или омраза към другите националности. В него по-скоро може да има любопитство, желание да разберем, дори да обичаме тия националности. По тази причина идеално съжителстване на народите би било само онова, което, като осигурява националната индивидуалност на всеки народ, не слага пречки, а сътрудничи на неговото историческо развитие. Истинското, просветеното национално чувство съгържа този идеал. И когато интернационалистите твърдят, че националното чувство е свързано с национална нетърпимост, те имат наум не здравето, а извратеното национално съзнание – шовинизма.

Трета основна съставка в съгържането на националното съзнание представлява мисълта за солидарност на отделните сънародници. Солидарността е чувство за съпринадлежност на едно общество, чувство на взаимна зависимост и отговорност и взаимно доверие между членовете на това общество.

Тя е от основно значение за моралното съгържане в живота на националната общност и с нейната сила ние мерим политическия морал на народа и неговата обществена дисциплина.

Идеята за националната солидарност почива върху фактичката зависимост на отделния индивид от общността на народа. Неговата сигурност, доброто и злото в живота му, успехът или неуспехът в работата му, одобрението или неодобрението на делата му – всичко зависи от състоянието на народната общност; между неговата съдба и съдбата на народа има тясна връзка, те са едно и също цяло. Най-добре се чувства тая връзка, когато се скъса, когато индивидът се озове в чужда среда, в чужда национална общност. Духовното усамотение добива тогава трагичен характер. Психологията на емигранта и изнаника е особено поучителна в това отношение.

В идеята за национална солидарност тая фактическа зависимост на индивида от народната общност бива осъзната. Бидейки съгържане на националното съзнание, тая идея се превръща в морална отговорност, в активна воля за безусловна и беззаветна служба на народа във всяко време и особено когато общите му ин-

интереси или националните му ценности биват застрашени. Националното съзнание, с което гражданите отиват на война, прави от тях, с това си тъкмо съдържание, нравствени личности. И може да се каже: както никоой друг път националното съзнание не е изнесено така на преден план в съзнанието на гражданите, както във време на война – така и никоой друг път моралната съвест на тези граждани не е в такова напрежение, както във време на война. По тази причина бойците са особено чувствителни за всички неправди и несправедливости и на тази почва моралът в тила е от решаващо значение за морала на бойците на фронта.

Фактичестката зависимост на отделния индивид от общността на народа образува оная обществена реалност, която прави възможен действителния морален живот. Общността на народа е за отделния индивид истинският обект на нравствено въздействие: на нея той може също непосредствено да провери резултата от това въздействие. Отношенията между него и тая общност са обикновено мотивите, които определят неговото поведение, а в битовия мироглед са изявиени нормите, които трябва да следва неговото морално съзнание; там са и санкциите за делата му. Тази реална морална атмосфера не може да се измести от никаква космополитична общност. За моралното съзнание само по себе си няма граници, но за неговите прояви в практическия живот общността на народа губи особено значение. Човечеството, въпреки материалните и духовни връзки между народите, си остава все още отвлечена идея или, в най-добрия случай, безкрайно далечна регулативна цел за поведението ни. Особено за практическия живот на човека то е без какво да е значение. В собствения си народ отделният индивид има строго определено място и е изправен винаги пред ясни, строго определени морални задачи, които във фамилията, служебния и държавния живот са винаги пред очите му. Къде е обаче мястото на отделния индивид в общността на човечеството и какви задачи може да му постави тя, когато тая общност практически не съществува? Народната общност, чрез всички зависимости на индивида от нея, бди над неговото морално поведение и реагира срещу това поведение; човечеството обаче не държи отделния индивид в такива непосредни зависимости и не може да бди така отблизо над неговите дела.

Така идеята за националната солидарност с моралното задължение, което съдържана, се явява като най-добра основа за общественост и държавен живот. Ако гражданите на една държава във взаимните си отношения и в отношенията си към държавата биха следвали само това, което законите ги задължават, и ако извън тях законите нямаше друга контрола и друго вдъхновение за техните дела – тая държава не би могла да съществува.

И тъй, националното съзнание не е само биологическа или етнографска проява; то е и морална сила, която трябва непрестанно да се култивира, ако народът иска да се развива и утвърждава. Без национално съзнание народът отслабва, разлага се и с течение на времето исторически умира; обратно, чрез същото съзнание той се организира в общност с една душа. Националното съзнание държи, чрез това организиране, здрав националния инстинкт за самозапазване, прави народа по-сигурен в историческия му живот, прави целите и задачите му в тоя живот ясни и категорични и готовността му да ги отстоява – пълна. Но култивирането на националното съзнание е непрестанна работа и над колективния, и над индивидуалния морал. В това тъкмо е смисълът и на националното възпитание. Националното възпитание не е само работа в духа на национален стил и форма, то е и грижа за социалното чувство и моралното съзнание на отделния индивид, защото само чрез отношенията и връзките на тоя индивид към народната общност той се изгражда и утвърждава като морална личност. Историята ни учи, че само на фона на една епоха с изнесено напред национално съзнание се раждат велики представители на един народ и че само такива личности са истински водачи на тоя народ; тяхната сила и обаяние е във внушението, което упражняват на почвата на националното съзнание. Това показва, че пътят за създаването на народни водачи и ръководна интелигенция е пътят на националното възпитание, пътят на поддържане на националното съзнание и на утвърждаване на младите поколения в него. Тоя път ние бяхме пренебрегнали и много от нещастията ни днес се дължат на това. Време е отново да го потърсим и да тръгнем по него съзнателно и смело.

Константин Петканов

ТРАКИЯ

Тракия, благословената земя, която чрез ръката на българина е създавала блага за целия свят, е пак оспорвана и задържана от Великите сили. Но тя лежи дълбоко в сърцето и съзнанието на българина като спасителна земя, като ключ за дълготраен мир на Балканите.

Днес българският народ отново вдига глас пред великите народи и търси не само справедлива присъда, но и своето вековно човешко право – да излезе на Бялото море за общо благоденствие. Защото привързаността на българина към Тракия, която се мие от топлите води на Бялото море, не е случайна, нито плод на завоевателна политика, а извира от чистите източници на душата му. И затова нашият път към Тракия е чисто народен път, а това значи, че в тая земя се корени истинският му мир. В плодородните пазви на Тракия и в просторите на топлото море българският народ е намерил най-подходящ изход от тежкото си бедствено положение.

Историческите данни, че Тракия е българска земя от памтивека, са най-изобилни. Нашият трудолюбив селянин и в свобода, и в робство, е проявявал творчески стремежи и винаги е използвал благоприятния случай да се настани здраво в плодните ѝ ниви и тлъсти пасбища. Най-хубавото в тая земя са били нивите, лозята, градините, и то като дело на българския труд. Такова е било отношението на българина към труда, че дори и петвековният насилник го е признал, като се е ползвал нашироко от благата му. Той е намирал за напълно естествено мирното проникване на българите в тая южна равнина. Всеки взема това, което му е определено от Бога, а не от силата.

В. „Изгрев“, бр. 503, 30 май 1946 г.

За съжаление, Тракия не намери широко място в следосвободителната ни литература, но затова пък тя има своето старо и трайно място в народния ни епос. Една земя, за да влезе в приказката, легендите и песните, наистина векове трябва да е милвала сърцето на народа. Нивите в равнината, топлото море, разнообразните дарове на земята чрез тоя епос са за българите повече от земя и вода – те са творческа същина от неговата любов. Така Тракия е станала една необходимост за нашия трудолюбив народ. Той се отнася към нея като към обетована земя, защото нейните най-разнообразни богатства съответстват на духовното му съкровище и създават благодатен простор за българския гений.

Освен това Тракия е скъпоценна урна, в която се съхраняват свещените кости на хиляди български юнаци. Изобилна и скъпа кръв е напоила нивите ѝ. Реки от сълзи са потекли из плодородните ѝ поля. А всичко това е такава здрава и неизкоренима връзка, че само смъртта на целия ни род би могла да я премахне. Българинът най-добре знае, че за продължителен мирен труд и за цялостно народно развитие се иска здраво обезпечена широка и плодна земя.

Вековният стремеж на народа към равнините и пасищата на Тракия и към топлите води на Бялото море поради продължителността му се е отразил и в характера на българския селянин. Тя го е свързала с нивата и добитъка, със земята и небето и с това е дала широта на неговия светоглед и дълбочина на нравствеността му. Щедростта на земята го е направила гостоприемна, свободолюбив, веротърпим и народник. Трудът е изравнил хората и затова за него няма познати и непознати – той с всички влиза във връзка като равен с равен, като брат с брат.

При такова отношение към тая скъпа българска земя няма нищо чудно, нито непозволено в справедливото искане на целокупния български народ да иска Западна Тракия да остане неразделна част от гържавата му. Тя е била, трябва да бъде и ще бъде българска земя. Едно е само нужно – пълно народно единство и гържавническа прозорливост.

Атанас Илиев

НАРОДНОСТНО ОБОСОБЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

В нашата епоха се говори все по-често и все по-настойчиво за „възвръщане към родното“, за „народностно обособяване“ на нашата култура, за ликвидиране с „рабското пограждане“ на западноевропейски образци. Някои от представниците на това идейно движение се явиха дори и като проповедници на идеята за изолането ни от чуждата култура. За да се затвърди самобитният характер на родното ни културно творчество, предложи се борба срещу културното влияние на западните народи. Едни искаха да се ограничи преводната литература, други искаха да се облагодетелства родният творец, трети препоръчваха автаркия на всички духовни ценности.

За да се усвоят тия възгледи, немалко влияние упражниха теориите на някои немски социолози и философи на културата, особено теорията на добилия широка известност у нас Освалд Шпенглер, според която културите представят затворени в себе си цялости, чието развитие не търпи каквото и да било чуждо влияние. Епохата на Петра Велики, според Шпенглера, е забавила с цели сто години развоя на самобитната руска култура. След това твърдение на големия немски учен естествено би било да се запитаме дали и епохата на нашия културен развой, която се характеризира с приобщаването ни към западната култура, не е упражнила отрицателно въздействие върху развоя и затвърдяването на българския народностен дух, дали и ние през тази епоха не сме отrekli самобитното начало на българското културно творчество.

Сп. „Българска мисъл“, 1936, кн. 1.

За успокояване на културната ни съвест трябва веднага да прибавим, че възгледът на Шпенглера, за който става дума тук, противоречи на редица факти от историята на човешката култура. Преди всичко известно е, че всяка нова култура, колкото и да е различна от културите, които я предхождат, използва част от техните ценности. Сам Шпенглер признава на разни места в съчиненията си, че някои от най-интересните придобивки на западната култура водят своето начало от едни или други хрумвания на старогръцките или арабските мислители. От тия факти става ясно, че опасността от чуждо влияние произтича не толкова от самото изучаване на чуждите култури, колкото от начина на реагирането ни спрямо създадените от тия култури ценности.

Народ, който остава верен на самобитните си творчески заложи, винаги ще намери начин да използва чуждите културни ценности като материал за създаването на своя собствена народностна култура. Приобщаването към чуждите култури в този случай има стойността на едно разширяване и едно обогатяване на културния опит. Фактите на чуждия културен живот се пречупват под нов зрителен ъгъл, използват се като средство за пробуждане на нови идеи, подхвърлят се на нова преработка, в която проличава творческата индивидуалност на народа, който ги е усвоил.

Творческият развой на народите в това отношение наподобява творческия развой на отделните личности: дори и най-самобитната творческа личност не би могла да развие своите заложи, ако не познава онова, което е вече създадено от предидещите поколения. Наистина има творци, които проповядват въздържание на любознателността ни. Малбранш, Русо, Шопенхауер, Конт и Ницше смятат, че надарената личност не трябва да чете много книги, за да не отклонява вниманието си от своето творческо дело. Но интересното тук е преди всичко това, че самите те са чели твърде много, преди да се оформят като самобитни творци на нови ценности. Изглежда, че Юм е по-близо до правилното ръководство на духовния развой, като препоръчва периодически прекъсвания на научните занятия, за да се даде възможност на развиващата се личност да се отнесе критично към усвоените идеи и да ги използва в процеса на самобитното си творчество.

Дали повикът срещу културното влияние на западните народи не изразява една такава нужда от временно затваряне в себе си, една нужда от спокойно уясняване самобитното начало на българския творчески дух?

Всичко говори в полза на това предположение. Но тогава има ли смисъл да съжаляваме за изминалата епоха, която ни приобщи към чуждата култура? Нищо по-безсмислено от това съжаление. Приобщаването на народа ни към чуждата култура, както е известно, бе една от заветните цели на народните будители през тъмната епоха на политическото ни и духовно робство. Макар и да се бореха срещу гръцкото влияние, повечето от тях не отричаха нуждата да се изучава гръцкият език. Някои от тях дори поставяха на по-първо място гръцкия език от българския в програмата на българските училища. Един от привържениците на тази идея е трудолюбивият Райно Попович. „Затова треба греческио язык да се въвожда повече в България, защото е потребен много“, казва Попович и пояснява: „И словенскио треба да се предпочита като една майка, а греческио треба да не е изходен и да се почита като една доулица, да доу и пои сегишните и последните млади, отрасли с пресладкото си мляко...“ Дори и Неофит Рилски, учителят на българските учители по онова време, през първия период от дейността си споделя тази идея на Райно Попович. Господството на гръцкия език наистина характеризира само първия етап от културното ни строителство. Този етап обаче е особено знаменателен: да предпочетеш един чужд език пред своя роден език, и то тогава, когато си преизпълнен с любов към родината – нима това не изразява повелителна нужда да навлезеш по най-късия път в чуждата култура, за да разшириш културния си опит?

Интересно е да се отбележи, че българските културни творци от предосвободителната епоха не говореха за самобитното начало на българския творчески дух. След приобщаването си към гръцката култура те обърнаха поглед на запад. Но те бяха вслушани в тъжните звуци на народната ни песен – от нея черпеха вдъхновение за културното си творчество. Тъкмо затова и успяха да пресъздадат родния ни език – тази най-важна и най-основна съставка на народностната култура, като го пригодиха към нуждите

и духа на новото време. Езикът на П. Р. Славейков, А. Каравелов, Ботев и младия Вазов, сравнен с езика на първите народни будители, представя едно важно завоевание по пътя на културното строителство. Настъпила бе епохата на въстания и кланета. Народният будител бе захвърлил смирените одежди на монаха – сега той бе апостол за свободата. В такава епоха кой би могъл да теоретизира върху самобитното културно творчество? Но вярата в българския творчески дух, въпреки всичко, растеше. „Заг околите, в които се срещат две неприятелски войски, казва Хегел, винаги стоят известни идеи, които също се сражават“. Идеята, която стоеше зад въстаналия българин, бе сръяна от вярата в творческото начало на народа му, вяра, смътна като инстинкт, неизказана с думи, но все пак стихийна и съдбоносна.

Оправда ли се тази вяра през епохата, която настъпи след освобождението на народа ни? Тази епоха се характеризира преди всичко с усилено приобщаване към западната култура. „В първите години след освобождението ни, казва един от първите наши теоретици на културното ни развитие, Борис Тричков, европейското влияние достигна силата на вихър, който разколеба основите на нашия бит и самобитност. Това бе епохата, когато чуждото у нас бе господар и култ, при нула активност от наша страна... Това бе изобщо епоха, в която чуждата форма бе изпълнена с българско съдържание, епоха на карикатурата у нас, епоха, която създаде обилен материал на Алеко, на Михалаки Георгиев, на Александър Божинов, на Ст. Михайловски“. В това време дори и закърмените в предосвободителната епоха наши творци изпитаха известно разочарование. „Ние живеем в родината си като чужденци“, се бе провикнал народният ни поет по онова време.

Приобщаването към чуждата култура, както се постаряхме да изтъкнем, само по себе си не крие опасност за самобитното творческо развитие на един народ. Опасността, за която става дума тук, бе опасност от пасивното възприемане на чуждите културни ценности. При възприемането на фактите от чуждия културен живот отношението на възприемащия е приблизително същото, каквото е отношението на учения при научното обработване на фактите от произведените опити: положителен ре-

зултат при двата случая имаме само тогава, когато фактите се подбират и тълкуват с оглед на една спонтанно възникнала идея.

Изследването на фактите, казва философът Бергсон, представя един своеобразен разговор с тях. От фактите на опита ние дирим потвърждение или опровержение на едни или други наши догадки. От фактите ние очакваме отговор на известни, поставени от нас въпроси. Да събираме факти, без да сме си поставили известен въпрос, това ще рече да изпаднем в ролята на обикновени колекционери на факти. Много учени обаче изпадат тъкмо в тази роля, като си представят, че събирането на фактите и тяхното обяснение са две различни дейности. Те трупат факти и очакват, че по-късно ще се намери техният смисъл. Те приличат на тоя, който очаква да се свърши един несвързан разговор, за да му дири после вероятния смисъл, като забравят, че разговорът (разбирай: разговорът с фактите) трябва да има смисъл още при самото му водене, иначе той никога не ще го има. Повикът срещу обикновеното трупане на научни факти възникна като реакция срещу крайностите на емпиризма, проведен в естествените науки. Но ако дори и видни професори понякога се увличат от обикновено събиране на факти, не е ли простено на един новоосвободен народ да се увлече в процеса на безразборното усвояване на фактите от културния опит на другите по-напреднали от него народи?

Характерна особеност на епохата, за която тук става дума, е отчуждаването на младото поколение, което бе носител на западната култура, от творците, родени и закърмени от предовободителната епоха. Писателите бяха разделени на „стари“ и „млади“. Младите отричаха старите, подвеждаха ги към „опълченския период“ от развоя на родната ни литература. На тая почва възникна враждата между Вазов и кръжеца на д-р К. Кръстев, която изигра немалка роля за отчуждаването между двете поколения от нашата интелигенция. Още по-голямо бе отчуждаването между младите интелектуалци и народа, от чиито среди те произлизаха в голямото си мнозинство. За да изтъкне различията между поколенията в тази епоха, един от нашите професори, д-р К. Гълъбов, се ползва от следната характерна фигура, която може да се вземе и в символно значение: „В едната стая бащата стои по

турски на мундърчето и пее „Боряно, Борянке“, като си приглася на тамбурата, а в другата стая синът чете Уайлд и мечтае за музиката на Григ“.

Повикът: Назад към родното!, наистина се чуваше още в тази епоха. Но интересно е да се отбележи, че родната действителност се оказва най-труден обект за художествено и научно обработване. Защото на народния бит се гледаше през очите на чужденеца. Цялата ни литература през тази епоха бе повлияна от мотиви, характерни за творчеството на Юго или Верлена, на Ибсена или на Ницше. Когато разработваше сюжети от народния бит, писателят от младото поколение впиташе в него идеите на току-що прочетените западни автори. А когато искаше да остане верен на родното, изпаднаше в чисто външни описания. Тази черта бе характерна и за битовата ни живопис. Подхваната отначало от чужденци, които гледаха на нашия бит с очите на своя народ, тя остана чужда на народностния ни творчески дух дори и когато на нея се посветиха български художници. Още по-типично бе безсилието на българския компонист да се справи с особеностите на народната ни музика. Записването и хармонизирането на народните ни песни, както е известно, започна с пълно непознаване ритмичните им и метрични особености, поради което една голяма част от тях претърпя своеобразно изопачаване.

Но повикът: Назад към родното!, въпреки всичко продължаваше да се чува все по-често и по-често. От войните насам той се подхванал и от младите. Нима това не означава пробуждане на самотния творчески дух на народа ни? Характерната особеност на тази нова епоха лежи в стремежа на българския творец да погледне на нашата действителност не под зрителния ъгъл на една или друга чужда култура, а от гледището на своя собствен народ. Българската живопис вече гори не с курioзните за окомото на чужденеца битови сцени, а моментите от бита на народа ни, в които прозира неговият вътрешен живот, скритата от емпиричния поглед същност на душата му. Мина времето на картините с прословутите софийски пазари и шопски сватби, в които изпъкваша на първи план народните носии. Престанаха да се чуват прословутите „кумки“ от народни песни, чието предназначение бе да

се раздвижат краката на слушателя. Отношението на българския художник към народния бит стана по-сериозно. Изкуството му доби повече дълбочина и по-голяма оригиналност.

Родното и чуждото вече не можеха да съществуват в една и съща художествена творба, без да са подчинени на един и същ стилев принцип. Настъпи една своеобразна борба за художествено овладяване на сюжета.

В тази борба понякога побеждаваше чуждият стил. Родното в тия случаи се свеждаше до обикновен мотив или материал за художествено творчество. Типичен пример в това отношение представят композициите на Панчо Владигеров. Народните мотиви в тия композиции са обработени в западен стил. Тъкмо затова техният успех на запад бе по-голям, отколкото в самата България. Западният стил на една художествена творба, чийто мотив е зает от родната действителност, разбира се, не намалява нейната художествена стойност. Художникът е свободен да взема материала за своите художествени творби, откъдето пожелае. И все пак трябва да признаем, че творбите, в които е отразен чужд художествен стил, не съставят етап от развоя на родното изкуство. Композициите на Панчо Владигеров, погледнати от това гледище, са толкова български, колкото Моцартовата „à la turca“ е турска музика, или колкото Рубинщайновата „Азра“ съставя етап от развоя на персийската музика. Но и чуждите по стил български художествени творби не минаха без значение за родното изкуство: те затвърдиха вярата, че и нашата действителност може да бъде художествено обработвана, че родното може да бъде обект на художествено пресъздаване, което задоволява дори и изтънчения вкус на чужденците.

Борбата на нашия художник за художествено овладяване на родното изпъкна особено релефно в развоя на родната ни литература. Нашият писател разбра, че неговите задачи са коренно различни от задачите на етнографа: външното описание на народния бит отстъпи мястото си на стремежа към едно дълбоко проучване на народностния дух. Но това дълбоко проучване вече не трябваше да става от гледището на западноевропейските идейни течения. Героите на нашите писатели вече не трябваше да разви-

ват идеите на Ницше, Ибсена, Юго или Толстоя. Те трябваше да говорят и да действат като българи, в техните характери трябваше да се откроява нещо, което е характерно за българина, нещо, което съставя отличителна черта на неговата народностна индивидуалност. Това бе трудна задача. Тъкмо затова и в българските литературни творби от тази епоха винаги има нещо недовършено и недоизказано, нещо, което изисква известно търпение и напрежение от страна на читателя. Обикновеният читател обаче не притежава тия качества: тук трябва да се дири причината за слабия тираж на българската книга.

Как да се излезе от това положение? Едни смятаха, че българският писател е далеч изпреварил културния развой на народа и препоръчваха да се върне „назад“ към разбиранията и интелектуалното равнище на народните маси. Други смятаха, напротив, че той и без това е останал твърде назад от своите читатели и му препоръчваха да се приобщи към духа на интелигентния българин, към неговите по-високи интереси, които засега се задоволяват предимно от преводната литература. Тия два съвета са еднакво погрешни и еднакво неприложими. Защото българският писател върви по свой собствен път. Следвайки своята задача – да проникне в дълбините на народната душа, и то с очите на българин, той нито би могъл да се приравни към равнището на широките народни маси, които живеят с наивно-то песенно творчество, нито пък да се яви като конкурент на преводната литература, чието предназначение е да донесе една чужда култура и да съдейства за разглежданото по-горе разширение на културния опит.

Но нима тиражът на българската художествена книга ще остане завинаги зад тиража на преводната литература? Това опасение е също неоснователно: художественото овладяване на родната действителност в нейните скрити дълбини най-после ще стигне до степеня на онази уясненост, която имат западните автори, когато описват живота на своите народи, и тогава българската художествена книга ще бъде най-любимата и най-дирената от нашата интелигенция, защото в нея тя ще намери най-интимната област от своя дух, най-близкия израз на своето творческо нача-

ло. Всички културни народи са намерили себе си след епохи на тежки изпитания. Негопустимо е да се мисли, че само нашият народ ще направи изключение.

Остава ни да разгледаме въпроса за народностния характер на българската наука. В какъв смисъл може да се говори изобщо за „народностна наука“ или „наука в народностен стил“? Ако науката на един народ е насочена предимно към изучаването на родната му действителност, то този факт съвсем не е достатъчен, за да таксуваме тази наука като „народностна“, защото нейният обект би могъл да се разработва научно и от чужденци, които имат съвсем друг умствен и душевен склад. Но ако изучаването на родната действителност не е сигурен белег за народностния характер на една наука, този белег очевидно трябва да се дири в самия начин на научното разработване.

Дали различието между начините на научното разработване не влече различие и между самите научни истини? Прагматистите са склонни да отговорят на този въпрос в положителен смисъл. Светът според тях е такъв, какъвто си го представяме от гледището, което сме заели. „За рационализма, казва прагматистът Джеймс, действителността е отвеки готова и завършена, а за прагматизма тя е в процес на образуване и винаги очаква своето завършване“. Да пристъпим към изучаването на действителността под нов зрителен ъгъл, според прагматистите това ще рече да изградим една нова картина за нея, а следователно, да създадем една нова действителност. Този възглед е силно атакуван от представниците на рационализма и логизма, които изтъкват, че различните научни гледища разкриват различни страни от една и съща действителност. Научните истини според тия философи са еднакво задължителни за всички, независимо от гледището, на което сме застанали. Основната черта на научното мислене е неговата съобразност със законите на логиката, а тия закони са навсякъде и всякога едни и същи. Научните истини следователно не могат да бъдат различни за разните времена и народи. Гледището на прагматистите, както се вижда от гореизложеното, открива широко поле за народностно различие между науките на отделните народи. Но дали и гледището на рационалисти и

логисти не допуща известна възможност за народностно обособяване на тия науки? Ако истините са еднакво задължителни за всички народи, няма пътят на тяхното откриване е винаги един и същ? Историята на науките показва, че понякога двама учени стигат до една и съща истина по пътя на различни идейни връзки. Така например Беркли и Колер стигат напълно независимо един от друг до заключението, че идеята на по-старите философи за непознаваемата субстанция съдържа противоречие. В разсъжденията на Беркли липсва антиномията за безкрайността на пространство и време, от която се ползва Колер, за да установи разглежданата тук истина. Заключението на Беркли е резултат от анализ на Локовата философия; заключението на Колер – от анализ на Малбранш и схоластиците.

Но ако до една и съща истина може да се стигне по различни пътища, няма научното творчество на различните народи не би могло да отрази техните народностни особености, без да попречи на логичната стойност, която биха имали установените от това творчество научни истини? Дори и представниците на „чистата“ логика, които смятат, че логиката е навсякъде и винаги еднаква, допускат възможността за народностно обособяване на мисловния процес. Ако е вярно твърдението, че правилното мислене трябва да се съобрази с механизма на логичните закони, не по-малко вярно е и това, че този механизъм би могъл да се постави в движение от различни хрумвания, от различни психологични поводи. „Ако признаем, че теоретичната истина е единна, казва проф. И. Лапшин, все пак сме свободни да допуснем, че подстъпите към нейното постигане са много различни, а тук именно се изразяват народностните различия на гениите изобретатели“. Дори и логикът Едмунд Хусерл, който се бори най-ожесточено за „очистването“ на логиката от нейните психологични елементи, признава, че поводите за логично мислене носят печата на психологичните особености, които характеризират народността на мислителя, и говори за народностна методология на мисловния процес.

Имаме ли ние „народностна“ наука в разгледания по-горе смисъл? Ако хвърлим поглед върху развитието на българската наука от нейното създаване досега, не е трудно да установим, че ней-

ният развой мина през два периода. Самостояните научни изследвания в България, които започнаха от основаването на висшето училище в България при Софийската класическа гимназия (1887 г.), отначало се характеризират с всички ония белези, които отбелязахме като характерни за подражателната епоха, през която мина развойт на българското изкуство. Пренасяйки на българска почва създаденото на Запад, българският учен пише книги и научни статии, в които излага придобивките на западната наука. А когато се опитва да проучи българската действителност, природа, бита, поминъка и географските условия на България, вниманието му е насочено предимно към подреждането и класифицирането на фактите чрез една или друга от съществуващите научни класификации. В тази работа народностният елемент бе само в обекта на научното изследване.

Вторият период, който започна от войните насам и още продължава, се характеризира с преобладаващия интерес на българския учен към въпроси от общ научен характер. В този период български творци в областта на математиката добиха европейска известност. Естественонаучните изследвания на българския учен също привлякоха вниманието на чужденците. Елементите на българската природа сега се разглеждаха не само с цел да се описват и класифицират, но и да се използват за разрешаване на научни проблеми. Същата склонност пролича и в делото на българските историци, езиковеди и фолклористи. Българската наука от началото на войните до днес изобщо доби значително по-голяма оригиналност.

Твърде знаменателна черта за българското научно творчество от най-ново време е и склонността на българския учен да се възвръща към културните традиции на предосвободителната епоха. В близкото минало се цитуваха и излагаха само чужди автори. Всеки се явяваше като представник на една или друга научна школа и с пренебрежение премълчаваше застъпените у нас възгледи по разглежданите въпроси. Да цитуваш някой български автор по научни или общокултурни въпроси – това се смяташе за ученически похват. При това положение, естествено, не би могло да се говори за развой на българската наука. Всеки научен раз-

вой предполага известна приемственост, известно използване на миналия опит. Между разрешените научни въпроси и ония, които чакат да бъдат разрешени, има някаква органическа връзка. Старото участва в раждането на новото и съставя заедно с него един непрекъснат процес. Тъкмо този „непрекъснат процес“ липсваше в първия етап от дейността на българските учени. Неговата поява бе вече признак на една нова културна епоха.

Въпросът за народностния характер на новата българска наука не би трябвало да се разглежда независимо от народностното обособяване на цялата българска култура. Защото развитието на науката представя една страна от цялостния културен развой. Между литературата, изкуството и науката на един народ има вътрешна връзка. Насоката на научното творчество, както изтъкват съвременните теоретици на културата, се обуславя от онова своеобразно „светоусещане“ и „светоразбиране“, което лежи в основата на художественото творчество и еволюира заедно с него. Литературата и изкуството отразяват „идейната атмосфера“ на епохата, загатват за смътните още прозрения, от които по-късно ще се родят нови понятия и нови насоки на интелектуално творчество. Но тогава чудно ли е, че народностният характер на българската култура се изрази преди всичко в художествено творчество? Чудно ли е, че спонтанната интуиция на художника изпревари теоретичната размисъл на учения и философа.

Иван Хаджийски

КУЛТУРА, НАЦИЯ И ПАТРИОТИЗЪМ

Културата на една нация е съвкупността от плодовете на нейното материално и духовно творчество. Създаването на нацията се намира в органическа връзка със създаването на нейната култура.

Културата на съвременното общество създаде условия за появата на нацията, а обществените борби за утвърждение на тази култура създадоха националното съзнание.

Националното съзнание пък създаде патриотизма: любов към народа и културата му и готовност за защитата им.

Ако чувството за национална общност е отразено в съзнанието на общността за бита, то нация не може да се появи в родовото и във феодалното общество. Затвореното натурално стопанство, което лежеше в основата на тези общества, изключваше всяка общност в стопанството, а оттам в политиката, правото, нравствеността и душевността.

Нацията е рожба на съвременното разменно общество, което чрез разпределението на труда създаде националното стопанство, националната държава, националните интереси, обща национална история. Цялата тази общност на бита се отрази в съзнанието като национално единение.

Колко бедна и незначителна бе материалната и духовната култура на родовото ни и на феодалното общество. Селянинът от времето на отца Паусия чеше черния гръб на земята със същото рало, с което това правеха неговите прадеди от седемте славянски племена от времето на Испериха.

Приблизително по същия начин той стрижеше своите овце и обработваше вълната им. Цялата му наука се състоеше в дейността на разни врачки, баячки и магьосници, които определяха болестите с бдене „за почуди“, сваляха месечината от небето и гадаеха бъдещето по възлени, кости и пръстени. Ограничената писменост, предимно от черковен характер, засягаше само незначителни върхове от народа. Най-ученият за времето си българин – Йоан Екзарх, съвременник на Симеона, се чудеше в своя „Шестоднев“ дори върху такива неща: „Аз се чудя как не се свършва нито намалява въздушното естество, когато толкова хора и животни и толкова безсловесни животни дишат непрестанно...“. Не с особени успехи блестяха и старите ни ограничени занаяти.

Новото ни общество създаде условия за интензивен труд – занаяти, търговия, промишленост, наука и художествено творчество. Някогашният селяк, който най-много можеше да изгряла една геза или една ос, сега като тлюфекчия ковеше пушки и пищови. Той, който едва съшиваше надве-натри овчите кожи за облекло и се опасваше с лико, сега кроеше кара-аби, обточени с пъстроцветни гайтани. Той произвеждаше и разнасяше по цялата Турска империя, а и вън от нея, платна, кърпи, сахтиян, ножчета, еминии, луканки и какво ли не още.

Еснафи търговци се надпреварваха да откриват училища. Пасий пишеше нашата история, Каравелов създаваше нашата повест, Ботев – нашия стих, Левски разработваше тактиката и стратегията на освободителните борби и създаваше държава в държава.

Така бързо никнеше културата на новото ни общество. Тя обхващаше не отделни задруги („отечества“) и области, а целия ни народ.

Но тази култура трябваше да се установява, утвърждава и брани в люти обществени борби. Не бе достатъчно само създаването ѝ – трябваше да се воюва за нея, да се разчиства пътят ѝ от всяко ограничение и потисничество.

Трябваше да се воюва за българския език, да се брани от гърцизма. Трябваше да се води срещу турци и гърци борба за българска народна просвета. Трябваше да се води борба против черковното

робство. Трябваше да се води борба против чорбаджиите, които безмилостно ограбваха плодовете на народния труд и обричаха на физическо и духовно израждане бедните еснафи и селяни. Най-после трябваше да се води борба за свобода срещу разлагащата се турска феодална държава, която бе спънка за новото ни стопанско и духовно развитие, борба за ред и сигурност на имота и живота, борба за равенство, борба за демокрация срещу самодържавието. Всички тези обществени борби за укрепване и защита на новата ни култура бяха борби срещу всяко външно и вътрешно посегателство върху нея. Това бяха борби против всяко ограничение на проявите на тази култура: език, просвета, стопанска свобода, свободен обществен живот, държавна независимост.

Тези борби за защита на нашата нация и на нейната култура родиха и българския патриотизъм. Паусий посвети целия си живот, за да вдъхне вяра и обич към нашия род и език. Раковски още като ученик се биеше със слово и с юмруци със съучениците си гърци за националната ни чест. Старите еснафи с арнаутска носия, на арабски коне, с тънки пушки бойлии вардеха не само своята стока, когато я разнасяха по пазарите на турската империя. Със същите пушки те участваха в кървавата епопея на Априлското въстание заедно със събратята си съселяни с мечкарските шишанета. Считаше се за чест да се харизват пари за училища, за издръжка на бедни ученици в чужбина, за издаване на книги и за революционната ни организация. Този патриотизъм създаде подвига на Шунка.

С всичко това се вижда, че патриотизмът, нацията и културата се намират в тясна връзка. Който твори културата на своята нация, трябва да я обича и да е готов да я брани срещу всяко посегателство, откъдето и да идва то. Ние ще имаме независима национална държава, независима нация и собствена национална култура не само като ги създадем, но и като ги браним.

Фани Попова-Мутафова

НОВАТА БЪЛГАРКА

Идеи, насоки, възпитание, нови дни, предстоящи задачи

Речем ли да обрисуваме лика на новата българка, на нейния цялостен образ, тъй както го виждаме и в най-смелите си блянове, не е необходимо да дирим много надалеч. Достатъчно е да се обърнем с няколко десетки години назад и ние виждаме чистия и величествен лик на българската майка, българската съпруга, българската сестра от времето на Възраждането: Баба Тонка, Венета Ботйова, Райна Княгиня, Нанка Раковска, Мария Язаджова, Неделя Петкова и още толкова други знайни и незнайни имена на големи българки, оставили огнена диря в нашата близка история, било като лична участница във вихрите на бунта, било като тиха и предана сътрудница на мъжа, застанала в сянката на неговото дело.

Ала нейната най-голяма заслуга, колкото и скромна и безлична да е, остава в оня огромен подвиг: да запази през вековното робство българския народ от изчезване, претопяване. Нито насилствените потурчвания, нито кървавите гонения, нито еничарството, нито духовното робство можаха да изличат българския народ от земята, защото българската майка не се отказа от своя най-свят дълг и го изпълняваше с рядко себеотрицание: да създава българския народ.

С право е казано, че: „за да се говори за национални проблеми, преди всичко необходимо е да съществува самата нация“. Всяка нация съществува не само като история или територия, а като човешки маси, които се продължават от поколение в поколение.

Попова-Мутафова, Ф., Новата българка. – С., Пробиув, 1942 г.

Когато един народ почва да страда от липса на хора: това е вече признак за близко робство и край. (...)

Когато днес говорим за новото, което иде с бързи стъпки към нас, ние погразбираме, че това ново време ще може да бъде създадено еднакво с усилията и на мъжа, и на жената.

В какво се състои това ново, за което мнозина говорят, но което малцина имат куража да характеризират в основните му черти.

Новото, това е освобождението на арийския свят от отровата на юдейството.

Новото, това е освобождението на Европа от игото на масонството и всички негови явни и тайни поделения.

Новото, това е правилното разпределение на богатата между народите и между отделните люде.

Новото, това е възвръщането към святите и вечни закони на природата и религията:

Право на труд за всички!

Хляб, слънце, свобода за всички!

По-справедливо оценяване труда на физическия и умствен работник и отменяне привилегированото положение на финансовия посредник и спекулант!

Обезценяване значението на златото в замяна достойното оценяване на труда!

Борба срещу всички фактори, които способстват за намаление на раждаемостта!

Създаване на благоприятни икономически условия за възможностите на по-ранно встъпване в брак на нашата младеж.

Подкрепа на многодетните семейства.

Осигуряване на семейството достатъчно източници, които да правят възможно присъствието на омъжените жени в семейното огнище.

Бързи мерки за всестранна подготовка на майките за тяхната високо отговорна обществена мисия. (...)

Скъсване с всички изкуствено насадени идеи на демолибералните и плутократически системи, които изкарваха жената из семейството, обещавайки ѝ някаква привидна, антиприродна еманципация.

Идат нови дни, идат дни, в които България с право се нагява да види сбъднати своите справедливи възжеления. За тая нова, голяма, мощна България ще са нужни нови хора, обилно население, което да изпълни празни домове, да засели запустели селища, да възкреси стари родови имена. В това велико дело българката има най-отговорен, най-важен дял. Нека я подготвим за него. Нека тя с радост, закриляна и подпомагана от гържавата, се отдаде на своята върховна мисия: да създаде здрава, многобройна, обилно изхранена, жизнерадостна челяд. И да няма за нея по-голяма радост, по-голямо достойнство от това. Защото ножът действително е допрял до кокала. И няма повече време за умувания и отлагане. В някои наши области има вече села, в които не може да се открие едно отделение. А изчисленията показват, че през последните 10 години сме изгубили 400 хиляди души. (...)

Народите, които днес гържат в ръцете си съдбата на Европа, бяха сложили в своята демографична политика за главен принцип: максимум раждаемост, минимум смъртност. А това значи: повече грижи за семейството, за детето, за засилване икономическата мощ на бащата, за повишение етническият дух на българската майка.

Проблемът не е само социално-икономически, а преди всичко морален. Повече съзнание за дял, за отговорност пред нуждите на нацията. Повече жертви от личното пред общото.

Това са неотложните и най-близки задачи на днешната българска жена.

Семейството е било и винаги ще бъде основната ядка на човешките общества!

Мъж без пари и къща без жена огън да ги гори! (народна пословица).

В. „Народен водач“, 1941 г.

Иван Мирчев

БАЛАДА НА ОСВОБОЖДЕНИЕТО

Сякаш вихрушка се спусна
от небесата стъмени
и ме целуна по устни,
и ме пробуди в съмнение.
Кой ми отвори вратата
и позова разтреперен?
Още отеква стената
думите страшни, безмерни.

Майчице, ти ме спохождаш,
ти ме събуждаш тъй странно
в тия години тревожни,
стряскаш ме толкова рано!
Майчице, моя родино,
аз не заспивам ни денем,
ни нощем в тия години,
пълни с тревога за мене.

Как да заспя, да не виждам
твоите бледни ланити,
твоята майчина грижа?
Аз ли ще бъда преситен
от нищета и неволи,
да се отвърна от тебе?
С кървави сълзи да молиш,
а да се сторя погребан?

Сп. „Златороз“, год. XXIV, 1943, кн. 4.

I. ИДЕЯТА ЗА ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО

Чувам те. Вихром се носи
твоята жалба през тръни,
по канари и по росния
лес, и прекосява съня ми
в тъмните нощи. Столетия
тя се таи у народа
и причестява, и свети:
бистра сълза Богородична.

II.
Добруджа стене, а зрялото
жито, напуснато, клюма;
и небесата и цялата
шир не отдумват ни гума.
Плахи ли сълзи порони –
град се изсипва над китно
царство – гърмят небосклони,
гарвани черни долитат.

Нейната мъка не стине,
сякаш разтворена рана.
Тя е отколе до нине
живият възлен в сърца ни.
Птици, що идат от тамо,
радостна вест не донасят,
слизат, починат си само –
и далнините огласяят.

Пътници плахи разказват,
че равнините пустеят,
Дунав и славей напразно
своите песни там пеят.
Плачели село до село
в нощи дълбоки, безлунни,
и плачовете трептели
дълго над белия Дунав.

III.

Тракио, ти си пред мене,
цяла потресена. Устни
леко трептят от възлнение
пред свободата невкусена.
През кауифените ветви
твоята сянка минава
и се вести като клетва,
и се таи като славей.

Колко е блиско морето ти!
Може с ръка да се хване
в бистрата утрин. Крилете
на платноходките ранни
там се разперят, разрязват
нежната розова свила
на хоризонта. Напразно!
Робството там се е свило.

(...)

VI.

Тичайте! Вихром се гонят
вън допотопни чудовища,
цели облечени в броня,
с тежки вериги, обкови.
Бавно мъглата се дига,
и пред очите учудени
чезнат, и нови пристигат,
с трясък площадите бугят.

Черни гула са надникнали
вън и смразяват, сърдиги,
нашите нерви несвикнали.
Де са устата, очите? –
заят отворени ями.
Слепи вървят и върхлитат
пътя, по който ги маме
техният враг прелъстител.

I. ИДЕЯТА ЗА ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО

Хвъркат над тях без умора
птици огромни, железни.
Те се подемат нагоре
бурно в лазурните бездни,
сетне внезапно се спущат
право надолу и стенят.
Господи! Сякаш вихрушка
свие над цяла вселена!

Гледайте! Бързо се возят
люде невиждани: сани
очи, и лица като рози.
Морни, отсягат машините.
Радват се на дървесата,
цъфнали ширните двори
сред свобода и позлата,
и помежду си говорят.

Ето, тръбата засвири –
всички са мигом готови!
Към равнини и баури
те полетяват отново
сякаш от бронз истукани
върху колите, и с грохот
пълнят просторите в ранна
утрин, към сетния проход.

VII.

(...)

Ти си свободна! Ти дишаш
въздуха на светлината
из вековете предишни,
майчице! Ти, необятна
майко, с душа непокътната,
ти си свободна! Разтваряй
светли ръце за прегръдка
и се наричай – България!

Стефан Попов

ТРЕТОТО ПОКОЛЕНИЕ

Кой можеше да помисли в 1932 г., че тогавашното заглавие на една статия ще означава след 35 години не вече апология, а епитафия на цяло едно българско поколение? Трето поколение? Има ли наистина нещо подобно в живота на нова България? Връстници, чиито еднакъв растеж, жизнен път и съдба да ги обединяват и бележат като историческа общност – общност, която изкачва собствени жизнени хребети, развява собствени знамена и остава в живота на своя народ собствени следи? Че определени поколения вземат по-профилиран образ и историята им отрежда по-важна роля, е отдавна известно. Достатъчно е да дадем като пример изключителното положение и въздействие на „поколениято от 1898 г.“ – както го наричат в Испания, или пък да си припомним „Проблемът на поколенията в изкуството“¹ от Вилхелм Пиндер.

И все пак: поколения в България? Първо, второ, трето?...

Първото поколение на освобождения от турско иго в 1878 г. народ е неоспорено: то намери даже своя биограф. Симеон Радев в „Строители на съвременна България“. При второто поколение нещата не стоят тъй просто: и то строи, макар и предимно в материален смисъл. Но там, където опита да осъществи завещаното ни от решенията на Берлинския конгрес национално обединение – задача, която то носи като свещен завет в себе си, – там то претърпя познатите поражения, било с „престъпно безумие“, както бе наречен подстъпът към втората Балканска война, или

Попов, Ст. Българската идея. Исторически очерци. – С., Лепопуси, 1994 г.

¹ Оригиналното заглавие е: *Das Problem der Generation in der Kunstgeschichte Europas*. Berlin: Frankfurter Verlaganstalt, 1926.

пък не с по-малко безсмисления провал пет години по-късно на Южния фронт. Зашеметено от тези неуспехи, второто поколение не смогна да намери в следвоенните години нито собствен образ, нито своето място или спокойствие. Последваха конвулсиите на 20-те години – с режими и преврати, с убийства и атентати, с процеси, докато се стигна до пълната безисторичност на режима след 1934 г. В гранит това поколение не можеше да бъде увековечено, литературен паметник то, изглежда, не заслужи, освен ако за такъв се вземат „Погромите на България“ от Петър Тодоров.

Пред съсибиите на тези погроми застана „Третото поколение“: онова, чиито рождени дати изпълват календара на последните години от „Княжеството“ до 1908 г. Онези, които като невръстни деца изпращаха бащите и братята си, за да не ги посрещнат никога; онези, които израснаха със смътното чувство, че някъде далеч – при Чаталджа, Каймакчалан или при Серет – става нещо страшно, хвърлящо дебела сянка и върху собственото им бъдеще; онези, които в ранните часове на утринта се нареждаха на опашките пред хлебарници и месарници за парче царевичен хляб или мършав кокал; онези, които видяха злочестията на чуждите пленници и страданията на нашите ранени; онези, чиито училища бяха иззети за болници или за чуждите окупатори; накрая онези, които в детинското си зачудване пред такъв свят не знаеха вече дали да плачат заедно със своите майки, или да ги утешават със себе си... Животописът на нашето поколение – и до голяма степен отношението между бащите и децата – може преспокойно да започне с първата строфа от стихотворението на Стамен Панчев, в която бащата се прощава със своя син. Но из дълбините на нашата душа зазвучават и пламенни песни като „Ечи ти, горди наш Балкан!“, а първата карта на нашата фантазия бе начертана от началните гуми на песента „От Дунав до Бяло море“...

Колко щастливо можеше да бъде това поколение, на което бе отсъдена не само тъжната привилегия на три войни, но и преживяването на една невиждана в човешката история техническа революция. Къщите, в които растяхме, не бяха още осветени електрически и отоплени централно, нямаха антени по покривите; неспокойно мъждукащото пламъче на газовата лампа правеше

вечер да играят по стените странни сенки и тези полуобрази от-
тичаха въображението ни във все още вярвания свят на приказки-
те. Сънищата ни не бяха смушавани от грозния шум на асансьори,
скърцащи трамваи и полицейски сирени – нашата приспивна песен
бе често поточето в двора, клокачецо под прозореца с ромола на
непогражаемата природа. Вместо глухото електрическо отопле-
ние и студените хладилници, нощният вятър гонеше в дългите
черни бури на железните печки трепетите на детинското ни
ежедневие. Спуснатите през лятото пердета бяха едновременно
и завеси към външния свят, пазещи покоя на бащиния дом. На тра-
пезата тогава не се говореше за холестирун, за протеини и пени-
цилин – вечерната маса бе нещо като последната инстанция на
деня, пред която всеки трябваше да изповяда стореното и пропус-
натото. Къде ни отвлече далеч от тази идилична примитивност,
въщност естественост, „прогресът“ на ХХ столетие! Ние
видяхме да светват по улиците гирляндите на електрическите
крушки, да заиграват живите образи по белите платна на кината,
чухме пращането в първите радиоапарати, в първите тонфилми,
гледахме смаяни първите моторни коли да подскочат по неравни-
те пътища, следяхме с учуден поглед полета на първите метални
птици по небето, извисявахме погледа си по мачтите на безжич-
ния телеграф. (...)

Тази неспирна революция на цивилизацията отсъди и върху ро-
лята на нашето поколение: то трябваше да върши пионерство, да
извиква нови истини и начала, да проправя културни пъртини, да
търси разрешения на забъркващи нови проблеми. Колкото и смеш-
но да звучи това днес: ние внесохме модата на къси гащета в при-
родата, ние понесохме на раменете си първите ски в планините,
ние се разтичахме първи след топката, ние заговорихме неразбира-
емия език на „офсайди“ и „телемарки“, нам хрумна първи да уреж-
гаме задгранични излети, ние забодохме първи значки на автомо-
билни и аероклубове. Цялата тази нова „дейност“ изискваше нови
екипировки и скоро нашите родители и общество бяха изненадани
от исканията ни да подкрепят строежа на нашите хижи, домо-
ве, игрища, танци и какви ли не още съоръжения. Организацион-
ният израз на това необикновено раздвижване на младежта бяха

новосъздадените съюзи с техните събрания, срещи и събори. Не си спомням вече на колко учредителни събрания съм присъствал! Да основеш нещо ново, да дадеш подтика на нови стремежи – това бе предопределението на нашето поколение, това стана и истинският му мит! Колко пъти поех с трепереща ръка от печатарската машина първия екземпляр на някое ново списание или вестник, колко често трябваше да обяснявам в уводни статии смисъла и значението на някое ново начинание... Да не говорим за по-късната ни роля в стопанството, променила много скоро вида и структурата на цялата национална икономика. (...)

Измежду книгите върху самосгложените етажерки подаваха гръб най-често „Тъмните зори“ на Кирил Христов, за нас нещо като „Пролетното събуждане“ на Ведскинг, после „Богомилските легенди“ на Николай Райнов, опияняващи ни с красотата на езика. Вълнуваха ни „Европа без мир“ на италианеца Франческо Нити, „На Западния фронт нищо ново“, следвоенният бестселър на Ремарк, заместен от Шпенглеровия „Залезът на Европа“. Странно, най-спорната книга не бе „Тъй рече Заратустра“: мъдрецът на Ницше и Ибсеновият борец Бранд ни вълнуваха само като сценични образи, без да станат пътеводители на живота. Повече шум вдигна за няколко години по-скоро „Пол и характер“ на Вайнингер. Младият тогава Светослав Минков бе донесъл от Германия модния мистицизъм на пражкото еврейство с книгите на Густав Майринк и те задоволяваха неизбуялия още наклон към криминални романи и сензационни истории. По-късно в главите ни нахълтаха Айнщайн, Фройд и Келзен и за тях скоро заговориха най-високо тези, които не ги бяха прочели...

За художествено четиво се грижеха тогавашните литературни списания „Златороз“, „Хиперион“, „Литературен глас“ и „Развигор“, всички те представители на борещи се помежду си литературни групи, без формалните проблеми, стоящи зад подобни наддумвания, да ни вълнуват. Новостите на световната белетристика внасяше Юруквата „Мозайка на знаменити съвременни романи“...

Едва когато настъпиха годините на собствената ни жизнена зрелост, израсна пред съзнанието ни като духовен олтар „Кър-

вавата песен“ на нашия Пенчо Славейков. И днес още не бих се посвенил да считам този епос за Евангелие на всичко българско. Неговият зов „Бог и България!“ не бе евтин национален повик – кой бе сроден повече от Пенчо със западната култура? – а онзи извирател от дълбините на всичко душевно патос, без който няма нито живот, нито нация, нито история. Със синтеза между култа към „бащицата Балкан“, този мощен символ на всичко българско, и между културния индивидуализъм на въведения от Пенчо Ницше, с този синтез, който той бе изживял, изстрадал и изплакал, и днес още сме готови да се отъждествим безрезервно ние, трагичните останки на някогашното трето поколение.

В живота на всеки човек настъпва веднъж, очаквано или неочаквано, момент, когато цялото му съществуване по висша повеля се устремява към едничката цел, чието постигане става върховният смисъл на неговото съществуване. Подобен час удря и за цяло поколение, когато националните преживелици нашепват мощно обета, който става неписаният закон на неговото битие. Нашият обет, обетът на третото поколение се отнасяше до последиците от националните погроми, които искаме да заличим. Това означаваше граничещото със святост национално чувство, от което се срамуваха само онези, които разчитаха на подарена история или пък на личното профетиране от нея. Историческите координати на третото поколение бяха дадени от националните поражения и последиците ги вътрешнополитически разпри. Нашата Европа, Европа между двете войни, бе разделена на победители и победени. Към последните принадлежаха и българите – и това означаваше безкрайно унижение, мъчно поносимо безсилие, нескрити озорчения.

Трайното в нашия живот бе, че ни сблъскваше ден за ден с бежанци от Добруджа, Тракия и Македония, както и от откраднатите от Югославия Западни покрайнини. България живееше като цяло само в нещастieto на нейната разделеност. Коя чувствителна съвест можеше да остане безучастна пред тъжната участ на тези сънародници и коя младежка воля можеше да приеме принудата на тази съдба като окончателна присъда на историята? Какво по-естествено от това при даденото положение именно съвестта да определя мислите и кръгозорите?

Във вътрешнополитическо отношение третото поколение попадна във водовъртежа на събития и кризи, които осуетяваха колективното и личното израстване и включване в едно нормално развиващо се общество.

Нашата младеж не желаше да редуцира историческото бедствие на Отечеството до партийни позиции и претенции. По пътя на културната, аполитична дейност тя търсеше да донесе цяра на наболялата си душа. Ние навикнахме в нашите организации на „нагпартийност“ и не желасхме да напуснем тъй достигнатата висота на политическа толерантност, за да се обособим в езотерични групи или въобще да се боядисаме политически. Към тъй умишлено култивираната нагпартийност се прибави отрицанието към партизанщината, която тровеше по онова време все повече живота в страната.

Излишно е да извикваме в съзнанието си картината на онези дни във всичките ѝ подробности: нещастно завършените балкански войни бяха консумирали силите на управляващата тогава Народна партия. Същото се повтори с някога силната, богатата откъм традиции Либерална партия в Първата световна война. Водачите ѝ побягнаха в чужбина или пък отидоха в затвора по присъди на Държавния съд. Остатъците на тази партия изпаднаха във вечни разцепления, за да се обединява!, и във вечни обединения, за да се разцепват наново. В тези уморителни кадрили тази партия не можа никога вече да си възвърне значението и ръста на годините отпреди войните. Ранната смърт на Димо Кърочев и неудачното пожертване на Боян Смилов по-късно от цар Борис попречиха на общественото ѝ реабилитиране.

Най-незасегнатата от перипетиите на войните излезе Демократическата партия, която – въпреки загубата на Михаил Такев – стана затова ядро на опозицията срещу народовластничеството на Стамболийски. Но нежеланието на нейните водачи да останат в Демократическия сговор доведе и тука до разпокъсване на силите. Възстановената Демократическа партия не разполагаше вече с достатъчно кадри за самостоятелна роля и по необходимост стигна до коалицията на блока от 1931 г. Самият Демократически сговор не оправда името и предназначението си нито по времето

на Цанков, нито по това на Ляпчев. Създаден, за да превъзмogne разпиляността на политическите сили, той сам стана постепенно жертва на вътрешно разяждане, при което обществените мотиви скоро бидоха подчинени на групови интереси. За Радикалната партия по-добре да не говорим. Нейната някогашна политическа девственост в дните на Найчо Цанов бе сторила място на материалистична настървеност – с други думи: на корупция – при министертването на Стоян Костурков след 1931 г., правеца невъобразимо вътрешното присъединяване на млади сили към тази политическа глутница. Като всички буржоазни партии и тя пострада от загуба на субстанция в Демократическия съговор и не бе в състояние да стои повече на собствените си крака.

Същото не можеше да се каже първоначално за Социалдемократическата партия, чийто истински водач Кръстьо Пастухов олицетворяваше най-силно през времето на земеделския режим до юни 1923 г. духа на съпротивата, не носейки никаква отговорност за националните катастрофи. Но именно участието на представител от тази партия (Д. Казасов) в правителството на проф. Ал. Цанков предизвика разцепването ѝ. И тя заживя занаят със и чрез политически коалиции. Не потръгна другояче и на самите земеделци, които след загубването на властта в 1923 г. не намериха никога отново своята първична едйност и мощ. Част от тях, групата „Плагне“, наклоняваше остро наляво до общоделство с комунистите.

Картината, която предлагаше коалиционното правителство на блока от демократи, земеделци, либерали и радикали в годините 1931 – 1934, засили ширещото се – не само в България – настроение против партиите. Недоволството от политическия неурожай на това правителство взе постепенно формата на принципното осъждане на системата. На системата, не на съществуващия рег като такъв! Трябваше – както се подсказваше и от други страни – да се превъзмogne духът на партизанството, да се отстрани гаже с насилие. От години сипеше упреци срещу това партизанство и групата „Звено“, в която хора предимно от бившия „Народен съговор“ бяха намерили политическо убежище. Техният публичен застъпник – за разлика от скрития Дамян Велчев – бе публицистът

Димо Казасов, човек с рядката гарба да очарова бързо всеки млад човек, за да го разочарова после още по-скоро. Казасов бе само личният пример, или по-скоро личното обяснение, за това, че второто поколение не бе в състояние да ни привлече и поведе. Имаше и други личности по него време, които ни казваха нещо и които се вслушваха в нас. Но никой от тях не бе в състояние да ни импонира с политически характер, никой да ни послужи като пример. На съюзния си конгрес във Варна (ако помня добре, в 1932 г.) Съюзът на запасните офицери постави в резолюцията си искането за „нагпартийна гържава“. Но понятията за нагпартийна, непартийна или безпартийна гържава или власт не бяха ясни и бяха често смесвани. Но те покриваха един и същ стремеж: премахване на пагубната партизанщина.

В 30-те години вятърът довяваше все по-силно идеята за националсоциализма и през границите на България. Тя ни запозна с представата за нова социална динамика, която трябваше да сложи край на самоубийствените партийни ежби. Разнасящата се като епидемия привлекателна сила на подобни идеи не спря и пред вратите на нашето поколение. Марксизмът отдавна бе престанал да бъде примамващо видение, и то не само защото Първата световна война бе опровергала мнимата солидарност на социалистическите партии, а преди всичко защото най-ранното му осъществяване го направи ужасна действителност в ръцете на большевишките сатрапи. Насилствената колективизация (по-скоро ликвидация) на руското селячество с милиони жертви, пресушаването на духовния живот и на изкуствата с многозначителните самоубийства на Маяковски и Есенин, чистките сред партията и армията – тази противна сатрапия опроверга наистина и най-чистите мечти и възжеления. Да презгърнат подобна идея и да се ангажират с комунизма можеха при това положение хора, които бяха заложили отнапред съвестта си на насилието или пък разчитаха на лична прокопсия с това насилие. Нищо не мразехме повече от принудата и липсата на свобода – ние, които израснахме свършено свободни във волния свят на нашите балкани.

Понего време западните демокрации – на първо място Франция – се бламираха безмилостно сами. Думите на френския посланик

Франсоа Понсе пред дипломатическото тяло на националсоциалистическия събор в Нюрнберг (1937 г.): „Завиждаме ви за вашия фюрер!“ – тези думи бяха не само акт на куртоазия, а съдържаха откритото признание за немоцта на демокрациите пред авторитарните режими. Т.нар. буржоазни партии представляваха най-вече котерии от парижки адвокати, левите партии – помислете за образуването и управлението на „Народния фронт“ в 1936 г. – заведоха политическото развитие в загънена улица. Политическото положение, в което България изпадна след 1918 г., не позволяваше даже и теоретичното сравнение със „спокойните“ демокрации на Швейцария или на скандинавските страни. Ние знаехме вече, че не може безнаказано да се копира белгийската конституция.

Какво оставаше? – Идеите на фашизма, на националсоциализма като откровение на времето? Все пак нашето поколение не се определи за тях, не се отъждестви напълно с техните нашенвания. Тази клевета, която комунистите съчиниха по-късно и с която си служат и днес, за да унищожат физически и исторически цяло едно поколение, като го захвърлят в клопа на „фашисткото минало“, тази легенда трябва да бъде веднъж завинаги демаскирана и опровергана!

Към 1930 г. нашето поколение се бе вече оформило, бе се ориентирало в живота. За тези, при които обществените проблеми намираха отглас, пътищата бяха предначертани: във или извън партиите. Разбира се, т.нар. конституционни партии – фашистки партии, в България нямаше. Нам всички, които отказвахме да се прононсираме в политическите клубове, предстоеше да сътворим нови форми на обществения живот, да посочим нови полюси за политически кристализации, по възможност като дело на цялото поколение. Една част тръгна преди другите: „Млада България“, макар акцията да бе замислена като обща. Причината: всички ние, които дотогава се бяхме въртели повече или по-малко около кръга „Звено“, се убедихме в есента на 1932 г., че от духовния водач на този кръг не може да се очаква политическа акция. Бях се завърнал от пътуване в Германия с убеждението, че в Средна Европа назряват събития, които ще раздрусат омразното статукво. Опасявахме се, че тези събития ще изненадат България неподготвена и

считахме, че политическото развитие и в нашата страна трябва да се форсира в смисъла на създаване на нови обществени сили. Казасов отрече тази нужда. Не ставаше вече въпрос за идейни различия, а за по-голямата или по-малката политическа проникателност. Пътищата трябваше да се разделят. По-късното развитие ни даде право.

„Млада България“, появила се като списание по Великден 1933 г., не искаше да говори само от името на една група, тя не изявяваше само една претенция и не звучеше само като едно обещание. Тя бе вече по силата на самото си име нещо повече: програма и позив за „възкресение“ на поваления на земята от войните български народ. Този зов звучеше толкова правдиво и убедително, че младежката група на Цанков, когато реши по-късно да излезе със собствен орган, не намери друго име освен същото, разбира се, безуспешно. Никога обаче – нито от страниците на списанието, нито в публичните събрания – от „Млада България“ не се проповядваше фашизъм, а още по-малко националсоциализъм. Вярно е друго: че противопартийността може да бъде една позиция, но не и политическа програма. По силата на обществената механика всяко противопартийно движение, ако не се разрасне до всенародно движение, не може да отбегне участието с времето да стане и то политическа група, която – погледнато структурно – се различава от политическите партии само по своя манталитет, не обаче и по общия си образ и действия. (...)

Макар и в април 1935, когато престолът взе окончателно надмощие над лигата, да се казваше: „Няма връщане назад в порочното партийно минало!“, още с първия кабинет на Кьосеиванов се направи опит в късната есен да се закърпи новото правителство с представители на „движението“ и земеделците. Цанков пожела в следващата година да ускори връщането в тази посока и след мистериозната му среща с Царя в Ботаническата градина накара своите представители в кабинета (Кожухаров и Мишайков) да си погадат оставката, за да предизвика министерска криза. Но този път професионалните политици се излъгаха: цар Борис не желаше да отпрати отново страната там, откъдето се създаваха предусловията за преврати. Но за да се сдобие с аргументи, той

си послужи, между другото, и с нашето поколение. Съвсем неочаквано флигел-аглютантът на Царя, генерал Панов, повика като представители на младите общественици Никола Минков и Лазар Попов и им обясни, че Дворецът би поздравил, ако младото поколение се обяви против евентуалното възстановяване на партийния режим... Събрахме се прочее близо двадесет „млади“ (повечето над 30 години) политици, за да обсъдим царското желание. На всички ни бе ясно, че на това отправено към нас искане на гържавния глава едва ли можем да отговорим с „не“, още повече че то бе в смисъла на противопартийната ни идеология. Но още по-ясно ни бе, че с това се ликвидираме отнапред като самостоятелни политици. И така стана: нашият път като поколение бе вече задръстен, врътите към политическата градина водеха вече през лични връзки, концесии и реверанси. Равносметката на първите пет години политическа активност не бе много окуражителна: военните около „Звено“ бяха злоупотребили с идеята за авторитарната гържава; Царят си бе послужил със скромния политически капитал на третото поколение за цели, които водеха настрана от неговото бъдеще. Неприятното във всичко това бе, че то стана в годините на всеобщия възход на българския народ, когато неполитичната част на младото поколение бе достигнала нова ширина и мощ на духовните си изрази – в поезия, изкуство, театър, музика, печат, наука, и подготвяше истинска пролет на националното ни израстване. Само в политиката не му се отдаваше нищо. Какво чудно тогава, че влечението към авторитарните движения (легионери и ратници) се засили. Движения, които при последователност неизбежно трябваше да изпадат в конфликт с гържавния глава, както се случи в Румъния с Октавиан Гога и крал Карол? Не мина много време и директорът на полицията Пантев започна да вижда в дяснонационалните кръгове по-големи врагове на гържавата, отколкото в нелегалните комунисти. Конфликтът между цар Борис и генерал Луков казваше много... Вместо да тръгне по пътя на нормализиране на обществения живот, както се искаше от всички страни, и то с помощта на партиите, Царят реши да извърши сам, именно без партиите, това нормализиране. Това значеше: Народно събрание с избрани поединично и лично, не с листи, народни представи-

тели, значеше министри, отговорни не пред Народното събрание (символично бе променен и надписът над неговия вход).

В лицето на надарения, умния, почтения и прозорливия, но не и енергичния, деловия, темпераментния и инициативния Георги Кьосеиванов Царят вярваше да е намерил човека, който по негови поръки, при послушно Народно събрание, ще бъде в състояние да управлява. Лично Кьосеиванов не разочарова Царя – но какво можеше да бъде по-знаменателно в петте години българска история (1935 – 1940) от това, че страната наистина бе „управлявана“, но не и политически „обновявана“!

Заради това последният въпрос, пред който „третото поколение“, или по-скоро негови представители, бяха поставени, бе въпросът дали то има какво да търси в едно послушно Народно събрание. Тази алтернатива роди спора около нея, разби окончателно фронта на това поколение: ако досега в него можеше да се различават млади общественици, станали сподвижници на традиционните партии, и такива, които ги отричаха, то занаят те се дележа на *кандидати* за Народното събрание, вярващи, че под тънката сянка на царското благоволение ще израстат политически; и *неконформисти*. По мое мнение един млад общественик трябваше да влезе в Народното събрание като опозиционер. Други склониха да бъдат поставени като правителствени кандидати в изборите и можаха по-късно да образуват внушителна група млади политици в Събранието, даже да му придадат известен образ. Да прокарат мненията си обаче те не можеха и тази тяхна безпомощност пролича особено рязко при избора на министър-председателя Филов за регент. Напразно „младите“ бяха положили усилия да осуетят този избор.

Нерада участ! Сега те всички са мъртви и няма кой да каже добра дума за тяхната политическа линия и за обществената им дейност.

С избухването на Втората световна война политическото развитие на България бе „замразено“. Но тази неподвижност не блокира навлизането на третото поколение в обществения жи-

вот, макар и предимно под формата на администратори: окръжни управители, държавни секретари, кметове, всякакъв вид директори и комисари, които вземаха систематично управлението (не и ръководството!) на страната в ръцете си. Когато в есента на 1941 г. водих група германски журналисти в Македония, навсякъде ни приемаха приятели от нашия кръг като местни първенци. Едва поставило се в служба на своята страна обаче, „третото поколение“ бе отнесено и зарито от бързеите на последния преврат в 1944 г. и на учредения със съветска помощ комунистически режим. Участиа на България решаваха и решават оттогава не вече хора, израсли със свои тъги и радости в нея, а представители на съветските интереси.

В късия си живот – повечето от неговите представители бяха избити едва в 40-годишната им възраст – „третото поколение“ не успя да постигне целта си, да изгради една нова, модерна, просветена и обединена България. То биде преждевременно свалено от сцената. Мъчно е обаче да повярваме, че идеите, на които то служеше и които можеха да бъдат резюмирани в две думи – нация и култура, са погребани завинаги. Напротив: комунистите ги усвояват постепенно и с това доказват само тяхната истинност. А те бяха верни, защото ни бяха нашепвани от хилядолетните глъбини на българския дух, не от чужбина.

За днешните властници в България тези идеи означаваха тогава „фашизъм“. В историята обаче те ще останат като израз на рядък национален идеализъм. За неуспеха им имаше обективни причини и фактори: извратеното и обезнервено политическо развитие на страната след майския преврат на 1934 г. и потискането на българщината от подвластните на русите български комунисти. Още веднъж: без нахлуване на съветската армия в България щяха да вземат властта по-скоро броящите се на пръсти радикали, отколкото политически омаломощените и идеологично отречените комунисти.

На всеки случай, в историята неуспехът не означава още и присъда. Напротив: „третото поколение“ не сееше омраза, а търсеше да зарива изкопани от други ровове; то не насъскваше едни срещу други, а гледаше да помири и да сближи; то не разделяше, а

събираше. Даже и когато отричаше, то вършеше това само за да посочи положителното. Така или иначе, то бе станало вече фактор в политическата ни общественост. Само това поколение не носи вина за погроми и убийства, само то нито пожела, нито прие жертви в името на съмнителни идеали, а бе готово да се самопожертва и по-сетне стана наистина жертва на небългарски домогвания.

Протоколите на т.нар. „народни съдилища“ не бидоха публикувани, може би още и затова, защото съдържат в потресающа редакция доказателствата за истинското родинолюбие на цяло едно поколение. В истинността и откровеността на неговите представители те трябва да са били тъй убедителни и трогателни, че даже поръчани съдии екзекутори не посмяха да издадат смъртни присъди.

Като избиха обаче погдо в нощта на 2 февруари 1945 г. тъй попадналите в ръцете им водачи на това поколение, комунистите удогостовериха в страха си от тях само безспорното им духовно нагмощие.

В историята се случва рядко, което стана в нея нощ: убийците да издигнат с престъплението си паметника, който историята дължи на избитите.

Декември 1967, Мюнхен

Борис Йоцов

ИСТОРИЧЕСКА БУРЯ

Светът е под натиска на една революция, чиито огнени езици се изрязаха на кръгозора злокобно още през 1912 г., когато българският меч се дигна пръв като знамение на времето и на историята. Една буря, която вилнее, изненадваща в своя път и учудваща със своите средства и днес още не свила огромните си крила. Тя шества победно от страна на страна, от материк на материк – и не се знае кога и къде ще спре своя мощен ход. Земята се движи във вихъра на историческа стихия. И сякаш човек е безсилен да я възпре с желязната юзда на една разумна воля. Защото историята се е разбунтувала срещу един утвърден ред на нещата и силите: това, което е таила векове в пазвите си, е минало предела на нейното търпение – сега тя блъва огън и жупел срещу оковите на насилюето и ограничението. Люлеят се и рушат господарства, крушат се договори, системи и режими, менят се стопански, политически и духовни форми и отношения, създават се идеологически блокове, отвяват се представи и идеали, огъват се и стенат народи, сгромолясват се избрани и величави мъже. Земята е предмет на дележ, богатствата ѝ – извор на крамоли и борби, всеки народ, малък и голям, се устремява да заеме достойно за него място от нея. Европа с разклатено мирово първенство и владичество напърга целия свой организъм, цялата своя воля, колкото героична, толкова и трагична, да намери проломи към ведрина, брегове на спасение, котви на надеждата, защото вижда, че молитвата е безсилна в дни на безпамятства и мрачни небосклони. А в топота и грохота на бурята, в глухия ѝ тътен, риде сподавен гласът на човешката съвест, на тревогата и предупреждението. Дали в своята стихия

Сп. „Родина“, год. I, март 1939, кн. III.

историята ще роди нов ред и нов свят, изграден върху правдата, свободата и справедливостта?

В тая историческа буря е въвлечен и българският народ – тя шуми и гърми и над неговата земя.

А тоя народ е преживял в своя хилядолетен живот и други исторически бури, макар и не с такава мощност и напорност, не в световни размери. Дали буря не го отпрати тук, на Балкана, още в люлката на неговия живот? Не така ли стихия срути неговия дом, когато от изток се загаде облакът на полумесеца и го гържа под развалините пет века? Не тя ли го разпъна към четирите посоки на света преди две десетилетия, за да забие своя клъв в гърдта му при Добро поле? В тия бури българският народ е люлян мимо волята му или пък той сам се е втурвал в тях, стихийен и храбър. В техния вой и напор той или е изграждал своята стреха, или е бранил своята свобода и независимост, или пък е гонил свой идеал – да осигури своето съществуване в бъдещето, да се устрои гържавно и народностно и да се отгаде на благодатен творчески труд. А той не е могъл да мине без тях: застанал на кръстопът в света между два дяла на земята, между четири морета, гдето вихри от изток и запад, от север и юг си дават среща, за да поведат борба, потайна и упорита. В един кът под слънцето, гдето и земята не е спокойна, а често се тресе и му внушава един страх и трепет пред неизповедимите сили на битието. При тия бури той се е огъвал, препъвал, падал – дори и окървавен и разбит. Защото не е притежавал до необходимата мярка мъдро прозрение за събитията или не е имал единна твърда и корава воля, нравствено не е бивал здрав и могъщ, или пък е бил изненадван, сварван неподготвен, недорасъл и незрял за задачи, които времето му е слагало за разрешение. Или, може би, защото е много избързвал? Или защото историята не го е създала огромен по землице и численост – тъкмо в невралгичната част на света? Обаче той е намирал сили да надживее страданието си, да не падне несвят под неговия кръст, да не се изгуби в смирено малодушие. Събирал е енергията на тяло и душа, опълчвал се е дори срещу съдбата си, за да запази своята земя и своя образ. И в най-кървавите свои крушения, когато се мислело, че историята

затваря страниците си за него, той не е губил съзнание за своята личност и воля за исторически живот.

А бурята, която тропя днес на неговите прозорци, не го ли поставя на изпитание? Обръщайки взор към миналото, българският народ иска да си осмисли повелите на деня. Разумът на действителността го приканва да се сплъти като единно физическо и духовно тяло, да се въоръжи с доспехите на търпението и да бъде готов за бран. Приканва го към нравствено сцепление и единение, към порядък и строй, към бдителност и напрезнатост, към вътрешно просветление и възвишение. Призовава го в името на историческите съдбини на отечеството – да мисли и да промислява, да работи и да не забравя, да мълчи и да дебне, та когато съдбата даде знак, да може да улучи прицелната точка на своите домогвания. Бурята има толкова много непрояснени, загадъчни моменти. Кой от тях е преуречен за българския народ? Да следим с цялото въоръжение на ума и духа, за да не го пропуснем. И да бъдем силни да го подчиним на своите намерения. Още повече, когато се знае, че историческата стихия може да бъде по-мощна от волята на един народ, макар и устремен и вдъхновен за подвиг. И друга повеля се носи над българската земя: всички нейни синове да проявят по-добра воля, за да преодолеят личния си егоизъм, дребни житейски страсти, като се втурнат да творят народностната общност, да възвърнат вярата в себе си и своите водачи, да се убедят, че с тях не се прекратява жизненият път на българския народ. Прекрасно е наистина да бъде очертан чрез думи един идеал, но за него трябва да се работи упорито, тихо и безшумно, като се готвят ратници, които ще бъдат способни, когато бъдат призовани, да проляят своята кръв за неговата победа. На нашето съзнание тежне велика историческа отговорност. Да имаме доблест да заявим, че ще я носим всички, защото има въпроси на народностната съдба, които се решават не само от единици, а от цялата нация.

Димитър Талев

ЕДИНСТВО В ЕДНА ДУША

Познавам госта места и селища по Българско – и в границите на свободното българско царство, и вън от него. Ходил съм и по някои чужди места, по-близо и по-далече от българската земя. Научих покрай друго, че народите, като отделните люде, си приличат. И все пак те се различават много един от друг. Различава се от другите народи и нашият български народ.

Има редица неща, по които всички българи, и от Горна, и от Долна земя, си приличат, като да са родени от една и съща майка. Тия неща, душевни и телесни белези, всички заедно дават онуй, което е самобитно, специфично българско и по което нашият народ се различава от другите народи.

Песните, които пее народът български, са навсякъде еднакви – и край Дунав, и край Бяло море, и отвъд Вардар. Каквито и да са тия песни – любовни, хороходни, бунтовни и пр., от които и край да са, във всички звучи скръб и особен български ритъм. Същото е с обичаите, с облеклото и накитите, с къщната уредба. Естествено, има някои различия, но те са повече в подробностите или дошли като чуждо влияние, а това, което е оригинално и най-старо, навсякъде е еднакво в своята същност. Навсякъде по Българско жените връзват еднакво кърпите си, ония черни кърпи особено, за които се пее в нашите песни. Те, българските жени, с еднаква приветлива усмивка посрещат гост в къщата си, с едни и същи думи, по един и същ начин сядат на къщния праг. Като вземе старец или старица да ви разкаже приказка, ще започне и ще завърши по същия начин и дори същата приказка ще ви разкаже.

В. „Зора“, 22 юли 1940 г.

Поразителна е приликата в интонация, в жестове, в стойка, в походка, в черти на лицата – българите отдалеч още могат да се познаят и дори само по звука на гласа. От Вигин през Врачанско, Софийско, Кюстендилско, Щунско, Туквешко, Мариово, Меглен и чак до Воден живеят шопи. Който познава географията на тия български краища, знае по какви естествени пътища, през долини и проходи, са се преселили шопите по цялата тая област; не пресича тия пътища една преграда, като Шар напр., който отделя българи от сърби и арнаути. Срещнете ли шоп от Врачанско или от Мегленско и го заприказвайте, той по същия начин ще прошавне с щръкналите си мустаци и по същия начин ще почне: „– Е, па...“.

Земеделските сечива и къщните вещи, които са ни останали от векове, навред по Българско се наричат с едни и същи имена. Земята се обработва по един и същ начин, еднакво силна е у всеки българин обичта и привързаността към нея. Няма сила, която би откъснала завинаги от земята му селяка от Пелагония, също както, да речем, шопа от Софийско равно поле и Витоша. Би загинал като изкоренено старо гърбо.

Още по-дълбоко е сродството и приликата между всички българи в техния душевен мир, в начина и средствата, с които нашият народ изразява или също тъй крие своите скърби и радости, мислите си, тревогите, съмненията, вярата си, своята мъдрост. Едно научно проучване, с тая цел, на бита, народното ни словесно творчество и пр. би установило нещо наистина самотно и единно у всички българи по цялата българска земя. И всичко туй става ясно за всеки, който прекрачи границите на българското отечество на север, на юг или на запад: ще види, че излиза от един свят и влиза в съвсем друг свят.

Преди известно време попаднах в един град в подножията на Стара планина. Заведоха ме в един стар дом. Още като прекрачих прага на дзвукрилата порта, обзе ме дълбоко възмущение. Нима чудото бе станало и аз се връщах след двадесет години отново в бащиния си дом далече там, отвъд Вардар. Край широката река цъфтяха същите цветя, същите бели варосани стени и широките модри ивици около прозорците, гървената стълба и горният кам трептят от чистота. Въведоха ме в гостната стая: ето минде-

ра и кръглата маса по средата, завесите на прозорците, полицата и кадрано на Екзарха в ъгъла, ето и другите кадра по стените и „Битва под Ляо-Янг“ – с какво учудване и страхопочитание се заглеждах преди много години в надигнатите щикове на руските войници и в жълтите лица на японците! Вратата скръзна, влезе стара жена с черна кърпа на глава и аз едвам се въздържах да не извикам: „Майко!“. Сякаш рогната ми майка, която склопи очи, без да ме види за последен път, бе дошла да ме посрещне след дълга, дълга раздяла.

Спиригон Казанджиев

ОТЕЧЕСТВЕН ЛАНДШАФТ И НАРОДНА ПСИХИКА

Народната гуша и отечественият ландшафт са едно единно битие; връзката между тях е неразривна. Тая връзка е не само психична – чрез битовата и историческата памет на народа на фона на отечествения ландшафт, и не само физиологична – чрез спонтанната психомоторна реакция спроти формите на този ландшафт; тя е и мистична чрез връзката на народа с естеството, с общата безкрайна прародина. Човекът, животните, растенията и мъртвата природа са включени в битието на тая прародина; те са брънки от нейната верига и имат, ведно с нея, едно начало и един край. Колко лесно разбираме животните, когато внимателно ги наблюдаваме! В техните гвижения и реакции има толкова неща, които напомнят нашето собствено съзнание; те наистина са нашите най-близки роднини. Малко по-далечни роднини са ни растенията. Но и в техния живот има неща, които напомнят човешката съдба. Някога Фехнер написа цяла книга, за да докаже, че те са одушевени. Само мъртвата природа изглежда да е някъде отвъд. Ала колкото и студена и равнодушна да е тя, също не ни е чужда. В моменти на съзерцателно и мистично потъване в тая природа – дълбоко у нас се пробужда чувството ни за родство с нея, което ни откъсва от нашето „аз“ и ни отнася във вселената. Това чувство е всъщност чувството ни за вечността.

Чувството за родство със света и за вечност народът преживява във връзка с отечествения ландшафт. Чрез това чувство неговата гуша се корени дълбоко в този ландшафт и се свързва с него в едно битие. Наистина тая връзка е скрита и в дълбочината си неосъзната – това обаче не я прави недействителна. Като

неясно и неопределено предчувствие тя намира израз в митологията, в легендите, в приказките на народа, а в по-осъзнати форми – тя е често тема на неговото художествено творчество.

И така, отечественият ландшафт като природна среда и като сцена на исторически живот, върху която са пренесени битови и исторически чувства, влияе по различни пътища върху народа и определя неговия характер. Колкото и значителни да са останалите фактори, които влияят върху народния характер, те не могат да изместят дълбоката мимикрия между отечествен ландшафт и народна психика. Връзките, които свързват народната душа с този ландшафт, са първични и основни. По един или по друг начин те се извяват в материалните и духовните прояви на народа и тъкмо те съставят най-значителния дял от онова, което наричаме самобитност и народностен характер на тия прояви.

Иван Хагжийски

ПРОПАГАНДАТА

Пропагандата е борба за завладяване на общественото мнение чрез завладяване на съзнанието на отделния гражданин. Нейната задача е да се всалят в това съзнание сведения, настроения и преценки, от които да се правят желани теоретични и главно практични заключения.

Крайният обществен успех на дадена пропаганда е подчинен на закона – идеите стават сила, когато станат идеи на масите; а това става, когато тези идеи изразяват непосредствените интереси на масите и в основен план – интересите на историята и на общественото развитие.

Успехът в дадена пропаганда пред отделните лица зависи освен от горното условие, от сръчността ѝ и от липса или отстраняване на всяка противопропаганда, още и от досегашното умствено равнище и обществената опитност на тези лица.

Когато дадена пропаганда има пред себе си непосветени, ней не остава освен да налива в тях това, което тя иска да съдържа. Тук пропагандата не е нищо освен най-обикновена информация. Нейното усилие е в приближаването им, т.е. извеждането им от политическата незаинтересованост.

И наистина, ако вие сте непосветен досежно моя познат Никола Манафов, аз мога да ви го представя в следната светлина: „Той е рядко културен мъж, с блестящи способности, очарователен събеседник, предан съпруг, с една дума – прекрасен човек, комуто винаги и за всичко може да се разчита“. И ако не виждате никаква заинтересованост в моите думи, вам не остава, освен да ги повторите, когато на друго място стане дума за г. Манафова.

В. „Дъга“, № 576, 13 март 1944 г.

Но със същия успех аз мога да ви внуша и следната характеристика: „Кой, Манафов ли? Не съм виждал по-загубен човек. Самородна тъпота, невежество и несамостоятелност са си дали рядко възможна среща в главата му. Не можеш се отърва от досадните му глупости, за които го подиграват любовниците му. Изобщо той е невъзможен човек, комуто за нищо не може да се разчита“.

А в действителност наш Никола може да не е нито едното, нито другото, но за вас той е само това, което съм ви казал аз. Ето защо тактичните хора правят всичко възможно, за да бъдат приятни и приятели всекиму, т.е. колкото може повече хора да приказват само хубави работи за тях и съответно на това – колкото може по-малко хора да шумят около недостатъците и грешките им.

Но когато у непосветените има вече съдържание; когато в това съдържание има достатъчно сярна киселина, тогава пропагандата не е проста информация, а идеологична борба, фронт. Тук тя има да се справя най-напред с недоверието и да чува или да чете в очите най-лошата съпротива:

– Лъжеш. Докажи!

Тя има да се справя с противопропагандата. Най-сетне има да се справя и с фанатизма на предубедени хора, за които Порт Артур не може да падне и след като е паднал.

Геният на пропагандата трябва да намери способи, с които да промъкне в душата на хората своите идеи, надгъхани с най-тънките парфюми на незаинтересоваността. Тя трябва по най-неуловими пътища да създава настроения в своя полза: демонстрации из постижения в техника, строителство, наука, музика, живопис, скулптура, белетристика; прослава на хората в науката, изкуството; създаване културни приятели; промъкване чрез тях културно (литературно, философско, научно и правно) влияние и пр. Най-сетне пропагандата трябва ловко да обезвредява ударите на противопропагандата и сама да нанася удари.

Когато тези средства при дадени условия се окажат недостатъчни, тогава започва откритата оптимистична пропаганда. Тя трябва да изтъкне силата на пропагандатора, към която трябва да се нагодят.

Утвърденият победител не се нуждае от оптимистична пропаганда. Никакво красноречие на гумите не може да замести красноречието на фактите. Оптимистичната пропаганда под знака „ние идем“ е необходимост за този, който се бори за утвърждение. Тя е също така необходима съставка от стратегията на отстъпление, която на външния наблюдател прави впечатление на слабост и обърква посоките на неговото нагаждане. Тук пропагандата трябва да намира такова тълкуване на събитията и фактите и така да ги скрива зад известни формули и гуми, че те да не правят на непосветения външен наблюдател онова лошо впечатление, което видимостта се стреми да предизвика.

Прочее силата на пропагандата е достатъчно добре оценена. Тя е оръжието на духа. Всички разбират, че ако силата на оръжието определя пропагандата, то пропагандата прибавя към неговата сила и своя, а в някои случаи му отнема неговата и го превръща в старо желязо.

Борис Йоцов

СРЕД ВИХЪРА НА БОРБАТА

Нашата земя е една от ония точки на света, които не са безразлични за могъществото и владичеството на някои велики народи. Устията на три велики реки подсказват най-добре нейната стойност – на Дунав, Вардар и Марица. Едната река отправя на изток натиска на Западния свят, а другите две към юг, към Средиземно море, където се срещат три материка. Освен това тази земя е опората на Босфора и Протоците, към които протяга ръка не един голям народ. Открай време тя е била проход, през който са минавали в различни посоки народи, жадуващи за приключения и богатства. В днешния век, когато напорът за завладяване и разширение е стихийно мощен, в нейните предели се кръстосват не само притезанията, но и мечовете на силните на деня народи. С географската особеност на нашата земя си обясняваме и оная скорозрялост в развоя ни като народ, която някои историци изтъкват като характерна в нашата историческа съдба.

Българската държава се сгромоли, когато връхлетява върху нея от изток непозната дотогава бойна стихия. Но българският народ ѝ препречи пътя и отслаби устрема ѝ на Запад. Западна Европа преживява тогава криза поради настанената в нейни предели нова сила, заела здраво източните ѝ пътища. Но тя смогва да я превъзмогне, когато бива открит Новият свят. Там тя успява да извлече богатства, които ѝ обезпечават първенството в света. Но този Нов свят скоро се освобождава от нейното надвластие, отбремяват се и други светове – хегемонията ѝ бива подгровена и разлюляна. Нова историческа криза разклаца положението ѝ

Сп. „Родина“, год. III, декември 1940, кн. II.

на владетелка в света. Съперничеството между населяващите я велики народи изтощава жизнените ѝ сили. Свръхнаселеността ѝ я задушавя – тя търси пространства за живот не само в други материци, но и в собствените си граници. Нейните народи почват да се самоизяждат. Някои народи на Европа чувстват болезнено това притеснение – не стигат земята, слънцето, въздухът и хлябът – те търсят изход и простор с нагона за самосъхранение.

Тая криза, започнала от четвърт столетие насам, избухва отново в кървава разправа между велики народи, която обхваща под една или друга форма всички дялове на света: втора световна война за жизнени пространства, за равенство в правата на използване богатата на света, за ново съотношение между силите, които господстват на земята, за друг строй и ред. За българския народ тая борба е чужда и далечна, макар че схваща нейните цели и не е равнодушен към нейния изход. Не защото е малък по численост народ. А защото икономика и история, бит и населеност в неговите граници не могат да му поставят световни задачи. Но той не може да се освободи от общия натиск на тая борба, от неизбежните ѝ насоки, от героическия ѝ дух. А тъй като мястото, което той заема в света, може да бъде опорна точка на големи народи, тая борба би могла да го обхване дори против неговата воля в своя кървав вихър. Участниците в голямата борба се движат от воля за победа – и те, сражавайки се на живот и смърт, избират ония пътища, които водят към нея.

В ранния вихър на тая борба българският народ влезе не за владичество, не за жизнено пространство, а за народностно обединение. Срещу чуждия империализъм той постави своя идеализъм. Днес вече неговата страна става свръхнаселена – той търси свое жизнено пространство. Така, наред със стария идеал, в основата си завещан от времето на романтизма, се изгражда и нов – повече простор и слънце за живот, идеал реалистичен, подсказан от самата действителност. Днес сме изправени пред задачата – как да направим синтезата между етичния и практичния идеал. В своята борба за живот ние не се съобразявахме с динамичните сили на европейската икономика, нито с основните линии на световната политика. Забравяхме, че по пътя на осъществяването

на един народностен блян ще се сблъскаме със стремежи и домогвания на Велики сили. Сега добре виждаме, че нашата борба през първия световен пожар е била всъщност бунт срещу велики народи, за които всяка промяна на Балканите може да бъде жива рана в техния организъм. И тук трябва да търсим корена на някои наши народни злощастия. Свещените пориви на българския народ бидоха сподавени от чужд империалистичен егоизъм, за който правата на народите са мъртва буква.

Сега отново нашето огнище е под знака на борбата, която някога ни люля в своята буря. Сега се кове нашата съдба. Българският народ не може да не бъде на своя пост. Той е ограбен, но не е беден: защото в гушата му грее идеал, който никой не смогна да му отнеме. Той е стеснен в своя дом, но е по-силен: защото сега чувства жизнената необходимост от простор. Напрегнал е духовна мощ и чака часа на своето призвание, убеден, че провидението няма да го остави сам в борбата. В потока на историческите събития, който завлича цели народи, той не губи ум и разум, дух и воля: тъй близко е до идеала, че трябва да бъде крайно бдителен и предпазлив. Времето му поднася стечение на моменти и обстоятелства – той трябва да изтръгне от тях признанието на своето право на живот, достоен за неговата история.

Петко Росен

Из ДНЕВНИКА

28 май 1942. Из онзи ден ми гостува един голям столичен адвокат, бивш министър. Говорихме на злободневни въпроси: какви са настроенията на народа, къде са симпатиите му, как стана ориентацията му към „Оста“ и прочее. Казва: „В Министерския съвет в ред заседания се е докладвало за положението в Русия. Тя не съществува като национална държава. Това е едно скърпено нещо, както името ѝ СССР, което ще се срути и разпокъса още при първите сдрусвания. Войска няма, команден персонал – никакъв, вътрешно морално и стопанско сцепление – ни помен. В заключение: не заслужава да се държи сметка за държавната мощ на днешна Русия“.

Тези доклади несъмнено повлияха върху нашата отявлена ориентация към Хитлер. А излезе, че данните не са почивали на нищо друго освен на сокашки презумици. Явно и за цял свят, че съветската армия е фанатично дисциплинирана, добре обучена, добре въоръжена – с една дума, по-добра и по-боеспособна от всякога. Какъв ще бъде краят и где е моя край – бог знае. Казвам му: впечатлението ми от досегашното държане на България е, че ще се удържим от намесването ни активно, че ще спестим кръвта си. Но из онзи ден един мой приятел гойде от София и ме уверява, че това не е много сигурно. „Царят – казвал най-добрият му съветник – хич не държи кой е и кой утре ще бъде министър. Погледът му е вперен изцяло там, на руския фронт. Оттам зависи цялата му съдба.“ С една дума, заложил е бъдещето си сто на сто и чака резултата. Възразява се: вярно, че положението на царя е „или-или“, средно положение няма.

Росен, П. През гори зелени. Разкази, очерци, статии. – С., Български писател, 1982 г.

И тук е различието между цар и народ. Никои народ не залага съдбата си 100 на 100. Пък е и невъзможно. Народите и губят, и печелят, и пак съществуват. Ако направим едно математическо изчисление, ще видим, че не по-малко от 80 на 100 от народа залага на руската карта. Изумиха ме думите на генерал Игнатиев, син на стария ни благодетел, светец за народа ни: „Войната е война между славяни и немци. Бъде ли бит Хитлер, цяла Източна и Средна Европа, ще бъде славянска. Гордея се, че съм на служба на Съветите. Как другояче можем да бъда полезен на Русия, на славянството“.

Знае се кой изнася тази гигантска война на руската гържава. Това е преди всичко славянският елемент, на първо място великорусинът. Дисциплинираната мощ на немците е страшна, но на среща ѝ стои непобедимата славянщина.

6 юли 1942. Днеска срещнах един руснак. Питам го как е, какво ново? Смути се и виждам, че не се решава да ми отговори искрено. Казвам му: не се колебай, виждам мъката ти. Германците газят, разнебитват от вашата родина. На болшевиците се падна великата чест да я бранят. А има прононсирани патриоти между вас, които злорадстват, че германците ги мачкат. „За мене всички руси са само руси – мили братя славяни. Без тях славянството би станало плячка на тевтонци и азиатци. Моята вяра е все още непоколебима. Не може и не бива бездушната тевтонщина да реди и води Европа. И редът им, и цялата им култура би била армия от работи. Само на славянството се пада да одухотвори света, да го залее с човещина и благост.“

Руснакът се просълзи и кривна настрана. Сигурен съм, че се скри, за да изплаче със сълзите си насъбралата се в гърдите му мъка.

10 април 1943. Напоследък отново почнаха да ме провокират, че щели да ме откарат, да ме премахнат и прочее. Друга, друга е моята диагноза: не само че не вярвам, че Хитлер ще диктува мира, но не вярвам, че в такъв случай ние, българите, като народ ще бъдем по-добре. Всички малки народи ще бъдат жалки васали на германците. Ако пък германците бъдат бити, в бъдещата конференция само от московците можем да очакваме пощада...

Син ми донесе цялата книга „От Дунав до Бяло море“ – второ издание. Цензорите съкратили такива наивни излияния: „Ние се считаме повече от щастливи само от самочувствието, че сме гранка от такова голямо племе като славянството...“. Дори цитираните „Чичовци“ от Вазова, които се възхищават от безмерната широта на руската земя, гледайки картата, гаже и тия наивни възторзи са се зловидели на душевно пустите германофили. Да пукнат до един тия мизерници!

4 юни 1943. Вчера се завърнах от София. Обходих и Западна Македония: Скопие, Битоля, Охрид и пр. Впечатленията си ще печатам, та не е нужно да ги вписвам тука. Среците ми с първенците ме отвратиха. Ония, които шумяха със своето германофилство, са се посмълчали, смутени са. А другите, безверните в Хитлер, сега хитруват и чакат развитието на събитията да ги насочи в някакъв път. Дори най-осведомените хора, като главния секретар на Външното министерство, и той изчаква събитията с някаква фатална случка, която ще тласне края нататък. Потресен съм от тая духовна тъпота. В какъв политически хаос се лутат всички политикани! И никаква воля да излязат от моя хаос.

Казвам на Д. Шишманов: „Вие не сте никакво министерство на външните работи, никакви дипломати. Вие сте чисто и просто полицейска секция. Вие сте се примирили, че България е заложила всичко на една карта. Или-или“.

А дипломацията значи да имаш предвид всички възможности.

Има фактори, за които е явно, че изходът за тях е 100 на 100 риск, но това не може да се каже за народа. В турско време всяка къща имаше „качак капъ“ – врата за бягане.

Акцията пък против евреите е най-долното падение пред безчовечните „вершителни судеб“. Дори някои заключват, че на дъното на тая морално проваляща ни акция ще трябва да търсим цар Борис. Избягал, за да не приеме депутация, молеца го да се намеси. Големи ангажменти ли е взел пред Хитлер, какво е това чудо – не може да се разбере!

Нашият народ имаше един голям кредит със своята толерантност. За хатъра на озверени хитлеристи трябваше и моя капитал да проиграт.

На 20 август ме повикаха в областното управление. Там забавих още неколцина. Пръв аз влязох при областния директор. Прие ме внимателно. Пред него имаше списък с данни за вписаните лица. Каза ми: „От полицейските органи няма никакви данни за вашето провинение, но анонимните доноси и страничните са безбройни. Обвиняват ви в англофилство“. Казах: „Аз съм русофил, по-право славянофил. Съм председател на славянското гружество. Съм от ония русофили, които държат своята идеология, своя духовен ръст на руската обществена мисъл. Без нея аз бих бил един „недорасъл“...“

Уж почтено се разделихме с господин областния, но след 2-3 гена дойдоха да ми запечатат радиоапарата. Изхоках ги бясно, писах на директора на полицията, протестирах и пред областния директор. Минаха 2-3 гена, съобщиха ми, че заповедта за запечатването на радиоапарата са отменя. Всъщност нямаше какво да се отменява.

Какви дни, какви съдбоносни моменти преживяваме! Кой честно мислещ човек може да оправдае мълчанието си!

Отговорностите пред силаимащите са нищо в сравнение с отговорностите пред себе си и пред Родината.

Ако мога отместа на един сантиметър от пропастта Родината си, бих отишъл с радост на бесилката. Два-три гена бях в Айтос. А. Т-в казал на Аня, че щели да ме пратят някъде в концентрационен лагер. Това ме разтревожи и писах на Д. Шишманов: „Преди месеци излязох от клиника, за никъде не съм (дори в Айтос не понасям негодите). Да ме пратят „някъде“ е равносилно на смърт. В такъв случай и така може да се умре. Ако насилнически ме помъкнат, ще си тегля куршума“.

Преживяваме съдбоносни дни. Хитлеровите напъни са към своя край. Шансът да наложи „новия ред на нещата“ – германската хегемония в Европа – се свежда към нула.

А нашето правителство все още не потърсва завој, изход от моя *чакмак сокак*. Нещо повече: постоянно се очертава, че ще отидем докрай, ще останем верни на Хитлер до гроб... Моето съзнание е възбудено до налудничавост! Да виждаш и да предвиждаш развитието на събитията, да виждаш приближаващата гибел и да не си в състояние да изохкаш от болка, да се провикнеш: „Спасявайте Отечеството, себе си, братя!“.

Даже жестоката увертюра над София не стресна управниците да търсят спасение.

Вчера бях при К. Думам му: „Добре, хората от заблуда, от егостични съображения се спотайват, заравят главите си в пясъка, ами ние, като сме сто на сто уверени в гибелта на Хитлер, ние какво правим? Не ни ли се налага да се провикнем, да изкрещим от болка, ако чуждите съзнания не можем да разтревожим, ние лично да се облекчим от гнетящата ни угроза и чувство на отговорност – че не сме изпълнили малко от малко своя граждански дълг!“...

Народите копнеят за мир и мирно съжителство. Братушките ще го наложат.

Емануил Пондими́тров

Из „В СТРАНАТА НА РОЗИТЕ“

XI

ПРИМИРЕНИЕ

Не е ли време точка тук да турим?
В Европа днес разтърсвана от бури,
изчезват граници гържавни с трясък,
като образи рисувани на пясък...
народ – брониран до зъби, без слава
на доброволно робство се предава!
Но аз на друго племе роден син,
припомням си и друг народ един,
що сам с черешов топ се осмели
многовековно иго да сломи!

Уви! Ний тъй сме скромни и свенливи!
И да ценим своето не умеем.
Ни с минало, ни с паметници живи
не знаем ние с чест да се гордеем.
Народи днеска четири в светът
на Карл Велики славата делят:
В музея скелет виждате огромен.
– На кой герой? – на Карла Исполина!
– А малкия до него (скръбен спомен)?
– Пак негов – на дванадесет години...

Не знам сега какви ли дни ни чакат!
За всеки случай да вървим нататък.
И пак на нашия герой обичен
да проследим живота идиличен.

Но ще запитате: той как живее?
Навярно въздух гълта и тлъстее?...
В градеца роден той се озова.
Баща си стар намери тежко болен.
Наистина, затрогна го това,
но пак от случая бе той доволен:

ще извлече от него полза пак!
Там имаше той чичо здравеняк,
приличен като капка на баща му.
Хиляда лева подкуп обеща му
и с бащини фалшиви документи
в „Балкан“ го застрахова наш Викенти.
О, как е ловък той и предвидлив!
Баща му няма дълго да е жив...
(В таз скръб му е и всичката надежда!)
Как ловко сделките си той урежда!

При подкупи и по-рано гори
той звънки предпочиташе пари –
банкнотите са с номер: току виж,
при някой обиск и ще изгориш!
А тука смело той води играта:
след седмица помина се бащата;
пред банката яви се той печален,
с книжка в ръцете, с акта погребален.
Измамата напълно тук сполучи:
той словом двеста хиляди получи...

Какво да прави с лакомата плячка?
Че двеста хиляди не са играчка!
И ето фирма „Космос“ основава.
Акционери крупни призовава,
до Будапеща ходи, до Виена,
по бреговете мярка се на Сена...
продава той, разменя и купува
(а в двойни книги сметките надува).

Накрай фалира „Космоса“ без слава,
Викенти из водата сух изплава...

Но може ли да бъде той спокоен?
На трудолюбие то вечен роб,
за епопея сам герой достоен –
златотърсач е той и рудокоп!
Левент, под шапка сламена, с брага,
той скита до Владайската река,
и с чукче в джоба, и с бастон в ръка
обръща всяко камъче руда...
Оттук минава към разкопки нови –
разравя той могили и в основи

на вехти, запустели манастири
следи от миналата слава дири.
Той надписите гревни имитира,
пергаменти подправя и копира,
и на музея после ги продава,
тъй пари печели, даже слава!
Събира марки, автографи стари,
от мними политици – мемоари,
табла, картини модни и портрети,
макар и на съмнителни поети...
(...)

Отдавнашното минало си спомни,
и ето го – на селото е гост!
И след премеждията главоломни,
той си отгъхва сред народа прост.
Но тук не бе се нищо променило:
животът пак тече си тъй унило.
И кметът в школото е пак всесилен,
и пак е същия ленив разсилен.
А колкото живота бе мизерен –
на своя дълг бе даскалът по-верен!
(...)

На табла и на карти в кафенето
с пенсионерите сега играе.
Но трезвен, по химери не блуждае
практичният му ум. И гледай, ето:
подгърбените старци увещава
и пенсионен нов съюз създава.
Събира вноски, без с око да мигне –
уж пенсиите техни да подигне!
Но – сетне подвиг! – той и в таз игра
накрая пенсионерите обра...

ЕПИЛОГ

(...)

Родино майко! Колко много цвят
за скъпа капчица елей изгасва!
От колко мъки – искра мъдрост блясва!
Но музика е тоя аромат –
от розите ти нежен лъх обилен!
Като симфония и дим кадулен
ще се издигне волно към небето
и ще звучи таз музика в сърцето –
че музика е всяко слово смело,
а Словото: Идея жива – Дело!

Ще дойде твоя цветен ден блажен –
да кичат рози златните ти къдри...
от тежки грижи и от мисли мъдри,
като Мойсея грохнал, изнурен,
аз ще застана там на хълма вечен
да гледам твоя Ханаан далечен.
Унил и без да мога да премина
към твоята бъдна розова градина,
ще съзерцавам в синя далнина
на розите вълшебната страна!

1 април 1938 – 29 юли 1939, София

II. ИСПАНИЯ: ГОЛЯМАТА ТРАГИЧЕСКА РЕПЕТИЦИЯ

Не само общоевропейската общественост, но и всички в Европа и света преживяват Гражданската война в Испания като трагическа прелюдия за приближаващите събития, които с мощен тътен се разгръщат в годините след 1939. В това отношение случващото се в Испания има двойна перспектива: като конкретно национално събитие и като усещане за това, което тепърва има да се случи. За гражданската война в Испания са написани стотици книги, поеми, мемоари, романи. По тази тема българската литература и политическа публицистика не са чак толкова богати; но и българските творци също осъзнават задаващата се мрачна перспектива във връзка с Гражданската война в Испания. Българи участват и от двете страни на барикадите, макар че левите идеи, съпричастността към републиканците все пак доминират. В българското документално и художествено наследство почти отсъстват идеи за необходимостта да бъде поддържано едно статукво, да се укрепват например позициите на Църквата и на монархическия институт. В българските текстове по-скоро доминира не само републиканският идеал, но и вниманието, съпричастността, съчувствието към т. нар. *обикновен народ*. Това е особено характерно за поезията на поетите ни от 30-те години. Темата „Испания“ в общосветовен план е така интензивно наситена, реализациите са толкова мащабни като обем, че романът „Осъдени души“ се оказва не съвсем познат в испаноезичните среди. Тоест България не е стабилно разположена на картата на общосветовната литература за Испанската гражданска война. Но за българската публицистична и художествена култура представените в раздела текстове имат смисъл не само на приобщаване към една световна тема, но и на засилване на общобългарското усещане за предстоящи

събития и съпричастието към случващата се в момента трагедия с един висококултурен народ. За съжаление в българската художествено-публицистична практика темата се политизира. Тя е твърде далеч от предстоящите да се появят едва след Втората световна война испански идеи за национално помирение. Всички публицисти, които пишат по темата за Испанската гражданска война, наблюдават и се идентифицират с позициите на едната страна. Разбира се, знаем, че темата се усложнява значително от намесата на различни не само геополитически идеи, но и от конкретни политически въздействия и внушения върху фрагментираното испанско общество. Вгледаността само в подкрепата за републиканците носи, за съжаление, белезите и от тогавашната болшевишка Русия и изкривява общата картина на трагическите преживелици. Знаем, че голямата общност на анархистите в един момент е буквално остракирана от сякаш собствените си съмишленици. Тоест, в самите силно радикализирани среди на републиканците се появяват сблъсъци, напрежения, противопоставяния, при които е трудно да се състави единна цялостна картина. Но тези напрежения сякаш убягват на повечето български автори. В това отношение романът „Осъдени души“ дава една документално по-достоверна картина на Испанската гражданска война.

Испанската гражданска война ражда и превърнали се в световни класически творби, които символно обобщават образа на войната – като „Герника“ на великия испански художник Пабло Пикасо. Дълги години се смяташе, че самата война е приключила в съзнанието на днешните испански съвременници, но се оказва, че и там противопоставянията имат рецидиви, възпроизвеждат се отново и отново. Тоест, гражданската война в Испания, като преддверие към новата световна война, никак не е забравена и дори психологически не е напълно приключила.

Мария Грубешлиева

МАДРИД

Градът живее своя трескав живот. Улицата гъмжи от непрекъснато движение. Само далече в западната му част ту заглъхне, ту отново се засили артилерийската канонада. Особено вечер градът придобива тревожен, зловец характер. Всички светлини са угасени – предпазната мярка срещу неприятелските аероплани. В задимения въздух хората изглеждат също по-тревожни от обикновено, бързат при близките си, за да бъдат заедно при опасността.

Наистина Мадрид показва нечовешка устойчивост и твърдост. Никога един град при съвременните условия за воюване, поставен цяла година под непрестанен обстрел на противника, не е устоявал така героично и стоически.

Нощем той е мъртъв. Само автомобилите кръстосват широките улици и булеварди, свирят и слабите им фарове едва мъжделаят на мрака. Тогава започват часовете на очакване – къде ли ще се насочат неприятелските гранати. Ние изпитахме ужаса на неприятелската офанзива втората вечер след пристигането ни. Бомбардировката трая цели три часа – от един до четири през нощта, като ни даде да почувстваме сами трагизма на големия град.

Сутринта

Западната част на града е, която е пострадала. Но и тук животът не е спрял. Навлизаме в зоната на уличните барикади. Те са строени от бетон, с бойници и зъбци, както в старите крепости. Презграждат улицата на всеки сто крачки, лек лабиринт

Грубешлиева, М. Какво видях в Испания. На писателския конгрес в Мадрид, Валенсия и Барселона. – С., Култура, 1938 г

от бастиони – последната опора на града в първите дни на франковското нашествие. По тях сега се катерят деца, играят на криеница.

Нататък става все по-пусто. Рядко виждаме хора. Спира ни войнишки пост. Широк площад. Още двайсет крачки и пред нас се разкрива университетският квартал. Ето я Мансанарес, фаталната река, която разделя двата фронта. Ние сме на петстотин метра от фронта, артилерийският огън е в разгара си. Води се бой за Брунете. Във вечерния здрач се виждат блясъците на оръжейните изстрели. От поста високо ни предупреждават да се връщаме.

Тръгваме обратно. Пред ниска, уцелена къща на края на площада млада жена кърми детето си. Иска ми се да сляза, да я попитам защо са я оставили толкова близо до огъня? Тя сякаш символизираше стоицизма на защитниците на Магрид. Над главите ни бръмчат няколко стоманени птици. Очите с неволен трепет се извържат нагоре.

Въпреки видимото спокойствие обаче разрушенията в Магрид са значителни. Те се извършват всяка нощ с аеропланни нападения и артилерийска стрелба. Всяка нощ Магрид дава своя кървав ганък. Много обществени сгради, музеи и паметници са пострадали. Музеят „Праго“, който съхранява най-ценните съкровища на испанското изкуство, е разрушен в двете си крила и в центъра. Уцелените платна на Веласкес, Гоя, Мурильо са спасявани от героични милиционери в боя и по-късно – пренесени във Валенсия. По-ценните паметници в града са закрити с бетонни заслони. Ръката на авиатора разрушител не трепва, когато ще изсипе огън и желязо върху създанията на човешкия гений, върху творенията на четката и глетото.

Човек се пита: защо е нужно това? Един народ си живее мирно и тихо, пори майката земя с мършаби магаренца, мъчи се да нареди живота си по свой вкус и разбиране – и изведнъж върху него налитат архангелите на Марса, връхлитат го стоманени албатроси,

изхвърлят го от земята му и го пушат да се скита немил-недраг...
Наистина народите са още деца, които всеки дързък авантюрист
може да изправи на колени...

Утре се прощаваме с Магрид, но тази нощ отново ще изпитаме страхотния трясък на неочакваната бомбардировка. Тоя път тя започва от рано, към 11 часа, и продължава до към два след полунощ. О, тия гранати, които свирят в смълчаното небе над огромния град, разсичани от исполинските ножици на прожектора и които падат върху живо месо – са сякаш олицетворение на варварството, в което народите бавно, но сигурно навлизат като в тъмна нощ.

Никола Вапцаров

ИСПАНИЯ

Какво бе ти за мене? –

Нищо. –

Една загубена страна
на рицари и на плата.

Какво бе ти за мен? –

Огнище

на някаква любов жестока,

която диво се опива

от кръв,

от блясък на каму;

от шлагери

и от китари

от страст,

от ревност

и псалми.

Сега за мене ти си участ.

Сега за мене си съдба.

И аз участвам неотлъчно

в борбата ти за свобода.

Сега горя, сега се радвам

на всеки боен твой успех

и вярвам в силата ти млада,

във нея своята сила влех;

сега се бия до победа,
в картечните гнезда прикрит,
из улиците на Толедо
и пред стените на Магрид.

Един работник с синя блуза
до мене прострелен лежи
и под каскета му нахлузен
неспирно топла кръв струи.

Това е мойта кръв, която
тревожно в жилите шуми;
и аз познавам този приятел
от ланкаширските котли,

където гвамата с лопати
работехме на обща пещ,
и нямаше стена, която
да спре младежкия копнеж...

Спи, мой другарю, спи спокойно
под кървавите знамена. –
Ще мине твоята кръв във мойта
и после в цялата земя.

И тази кръв сега протича
в заводите от град във град,
вълнува, движи и увлича
селата в общия парад –

на упоритата надежда,
на смелостта и на труда,
на суровата неизбежност,
на кървавата свобода.

Тя днес издига барикади,
налива в жилите кураж,
крещи, безумна в своята радост:
„Мадрид е наш!

Мадрид е наш!“

Светът е наш! Не бой се, друже!
И всяка молекулна част
е наша.

Под небето южно

ти спи

и вярвай,

вярвай в нас!

Светослав Мунков

МАДРИД ГОРИ

ПРОЛОГ

В началото на тая година някои вестници предадоха следната новина от Лондон: „Лондон, 19 януарий (Хавас). Г-н Малкълм Макдоналд, министър на Доминионите, бе ранен в дясното око с една снежна топка през време на един бой със снежни топки, воден с неколцина членове на опозицията. Специалистът по очни болести установи, че „раната не е сериозна“. Няколко месеца след тоя джентълменски бой вестниците предадоха друго съобщение. Само че тоя път не за опозицията в Англия, а за опозицията в Испания. Поради липса на сняг там хората започнали да се бият с пушки, с оръдия и с картечници. Впрочем испанците открай време са обичали кръвта. Когато Инквизицията застрашаваше да обезлюдни испанската земя, Бонапарт я забрани с указ, но все пак, за да не изчезне съвсем проливането на кръв, той възстанови боя с бикове, запретен от Хенрих IV. Така тоя мъдър владетел замени доминиканските богослови с тореадори.

Днес в Испания няма вече санбенито, аутодафе и първобитни машини, които разкъсваха бавно хората на свободната мисъл. Там лаят сега грамадните железни гъсеници на танковете и бръмчат аероплани, които хвърлят хиляди килограми динамит. Смъртта се е американизирала. Тя няма време за губене, нито пък иска да играе на гребно: обществените противоречия не могат да се уреждат повече със снежни топки.

Вече месеци наред продължава борбата.

Кой ще победи?

Авторът на тая книга беше неотдавна в Буенос Айрес. Той си спомня ясно тълпите на парад, които се трупаха пред редакциите на

Мунков, Св. Мадрид гори. – С., „Хемус“, 1936 г.

големите аржентински вестници „Ла Пренса“ и „Ла Насион“, за да узнаят вървежа на испанските събития.

– Кой ще победи? – четеше се по лицата на ония прости люде, изправени като пред знамение срещу късите телеграми на световните телеграфни агенции.

Авторът си спомня също тъй ясно и своето пътуване край планинските брегове на Испания: потъналата в синкава мъгла Сиера Невада и далечните бели къщи на Барселона, разоравана толкова пъти в миналото от римляни, готи и араби, и настръхнала сега в устрема за нова борба.

– Кой ще победи? – питаха се вечер моряците на парахода, гледащи вторачено мигащите звезди на фаровете по испанския бряг.

Какво прави в това време така нареченото „културно“ човечество? Ония хора, които са председатели на дружества за покровителство на животните, професионалните филантропи, които уреждат непрекъснато благотворителни чайове, господата с белите ръкавици в Женева, които си мерят всеки ден кръвното налягане и се пазят от всякакви излишни тревоги? Разбира се, и те следят събитията, но със спортменско любопитство, тъй както се следят конни състезания или футболни мачове.

От няколко седмици насам вестниците съобщават: – Магрид гори!

Ала защитниците на испанската столица като по чудо остават незасегнати от пламъците.

Вестниците крещат още по-бесно: – Магрид гори! Магрид е в ръцете на бунтовниците!

И все пак Магрид още не пада, въпреки пожарищата, въпреки полуразрушените му от гранати и бомби здания. Неговата радиостанция предава редовно танцова музика и Моцартови квартети.

Тая книга не е белетристика, а документ, написан от самите събития. Тя е къса история в телеграми за съпротивата на един град в продължение на повече от месец.

КОМЮНИКЕ НА ГЕНЕРАЛ ФРАНКО

Бургос, 15 октомврий (ГТА). В едно комюнике генерал Франко опроверга слуховете досежно някакви преговори, които били во-

гени от бившия министър на вътрешните работи г. Мигел Мора, пребиваващ понастоящем във Франция, с представителите на националистична Испания, с цел да се сключи едно тродневно примирие, което да бъде използвано за уговаряне условията за капитулацията на испанската столица. Истината се състои в това, че представителите на магридското правителство се стараят да добият специални условия за предаването на столицата. Положението на националистите е толкова благоприятно, продължава комуникето, че никак не може да става въпрос за спиране на настъплението. Националистическите войски, след като влязат в Магрид, ще наложат справедливи и строги, но не и жестоки наказания, с цел да се накажат червените престъпници.

Националистическото правителство няма да бъде неприятел на работниците. Нова Испания ще подобри положението на работническата класа чрез нови социални закони. Магрид ще трябва да се предаде безусловно, като има пълна вяра във великодушното и справедливостта на националистическото движение и неговите водачи.

ЗАПОВЕД ЗА НАПАДЕНИЕ СРЕЩУ МАДРИД

Тенерифе, 27 октомврий (Хавас). Радиостанцията съобщава, че заповедта за предприемане на окончателно нападение срещу Магрид ще бъде дадена наскоро и че в четвъртък националистите ще бъдат близо до столицата.

ЛАРГО КАБАЛЕРО МОБИЛИЗИРА

Магрид, 28 октомврий (Хавас). Г-н Ларго Кабалеро внесе за одобрение в Министерския съвет един указ за мобилизиране на всички мъже на възраст от 20 до 45 години.

УЛТИМАТУМ ЗА ПРЕДАВАНЕ НА МАДРИД

Тенерифе, 28 октомврий (Хавас). Тукашната радиостанция съобщава, че генерал Франко предал в Магрид ултиматума си, с който искал предаването на града. Предвид на решителното нападение срещу столицата, генерал Мола пренесъл главната си квартира от Валядолид в Авила.

ПОЗИВИ КЪМ МАДРИДСКОТО НАСЕЛЕНИЕ

Мадрид, 29 октомври (Хавас). Днес сутринта няколко правителствени самолета летяха над Мадрид. Аеропланите хвърлиха безброй червени балони, снабдени със специални уреди, които на няколко метра от земята пускаха малки връзки с позиви, с които мадридското население се кани да се зачисли към доброволческите групи и да вземе участие в голямото сражение за Мадрид. Тоя начин за пропаганда, приложен за първи път в Испания, има значителен успех.

10 ЧУЖДИ КОРЕСПОНДЕНТИ ПРОТЕСТИРАТ

Париж, 30 октомври (Хавас). Вестник „Йовър“ помества една телеграма, изпратена от 10 чуждестранни кореспонденти в Мадрид, които заявяват следното: „Ние смятаме за свой професионален дълг да протестираме енергично против неверните съобщения за положението в Мадрид, разпространявани от някои органи на големия информационен печат. Дисциплината на милиционерите и духът на гражданското население никак не са разколебани“.

КОМИТЕТЪТ ЗА НЕНАМЕСА ЗАСЕДАВА

Лондон, 2 ноември (Хавас). Ето текстът на съобщението, обнародвано тая вечер, след събранието на подкомитета за ненамеса в испанските работи: „Осмото заседание на подкомитета за ненамеса в работите на Испания се състоя във Форин Офис в 15 ч. и 30 мин., както бе уговорено в последното заседание на пленарния комитет на 28 октомври, досежно предложенията за установяване на една система за контрол, целяща да осигури изпълнението на спогодбата. След размяната на възгледи, през време на която делегатите разгледаха основно характера на това предложение, подкомитетът реши единодушно, по искане на председателя, членовете му да поискат от съответните правителства инструкции по някои въпроси, повдигнати при разискването, и по които трябва да бъдат взети решения. Освен това подкомитетът реши да подкани членовете на пленарния комитет да получат също подобни инструкции. Цялото положение ще бъде отново разгледано по възможност в най-скоро време от подкомитета“.

ПАУЗА

ЛЪВИЦА ОТ ШКОЛАТА НА ГАНДИ

В столицата на Индия се явило едно малко момче, което водело вързани с ремък лъвица и куче. Лъвицата била взета от школата на Ганди до Бомбай. Индусът Свами Кришмангжи заявил, че в школата на Ганди живеят и растат заедно лъвове, кучета, жребци и телета. Мирът между тия животни се дължал на „благомворното влияние на индуската философия“.

ПРЕД ВРАТИТЕ НА МАДРИД

Париж, 3 ноемврий (ГТА). Според последните сведения, получени в Париж от разните фронтове в Испания, войските на генерал Франко продължили вчера победоносното си настъпление. Следобед те се намирали пред вратите на столицата, над която летели почти непрестанно националисти.

ОЩЕ ЕДНО НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКО ЗНАМЕ

Атина, 10 ноемврий (ГТА). Вестниците съобщават, че испанският шарже д'афер, в съгласие с правителството на генерал Франко, е издигнал върху испанската легация националистическото знаме.

РАДИО МАДРИД ПРЕДАВА МУЗИКА

Лондон, 10 ноемврий. Кореспондентът на „Бритиш Юнайтед прес“ от Магруд съобщава, че днес е посетил фронта на река Манзанарес, гдето е констатирал, че правителствените войски още гържат мостовете на реката в своите ръце. Тяхната бойна линия още не е била накърнена. Силно впечатление прави смелостта и точността, с която стреляли участващите в чуждия легион, който се поставил на разположение на правителството и се състоял от руснаци и емигранти германци и италианци. И снощи в Лондон, Радио Магруд предаваше своята обикновена програма от музика, пропагандни съобщения и правителствени сведения.

ДВА ВЛАКА ДОБРОВОЛЦИ

Париж, 10 ноемврий (ГТА). На вестник „Еко де Пари“ съобщават от Перпинян, че там пристигнали два влака с доброволци,

в по-голямата си част поляци, заминаващи да се присъединят към правителствените войски в Испания.

НЕ Е ЛЕСНО ПРЕВЗЕМАНЕТО НА МАДРИД

Севиля, 10 ноемврий (Хавас). В една реч, произнесена тая вечер, генерал Куейно де Дано изказа учудването си от нетърпението, досежно действията в Мадрид, и добави, че никога не е смятал за лесно превземането на Мадрид. Той каза: „Неприятелите се надяват, че ще могат да се съпротивяват по-лесно в къщите на Мадрид. Националистите трябва да напредват предпазливо, походът на модерната война е нещо сложно“. Говорейки за военното положение, генерал Куейно де Дано заяви: „Официалното съобщение не е още съставено, но положението на нашите войски е много благоприятно. По фронта на Гуадалахара ние завзехме пет села. На фронта на Арагона отблъснахме неприятеля и взехме две важни позиции. По фронта на Мадрид нашето дясно крило напредна с един километър“.

ПАУЗА

НОВО АМЕРИКАНСКО ОТКРИТИЕ

Един американец е открил апарат, с помощта на който се пуца електрически ток през... сиренето. Благодарение на това откритие, сиренето добива твърде остър и пикантен вкус.

ЧЕРВЕНИЯТ КРЪСТ ИЗДАВА МАНИФЕСТ

Женева, 11 ноемврий (Хавас). Международният комитет на Червения кръст в Женева отпраща до властите в Мадрид, Барселона, Билбао, Сантандер, Малага и Саламанка един манифест, с който осъжда вземането на заложници, „което е несъвместимо с методите на воюване на цивилизованите държави“.

АНГЛИЯ ПРЕСМЯТА

Париж, 11 ноемврий. „Пари соар“ съобщава: В английските осведомени кръгове се пресмята, че испанската гражданска война досега коства на Испания 200 000 мъртви и 20 милиарда песети материални щети. Тези цифри се основават на сведения, които са

получени направо от Испания. Смята се, че 150 000 души са били екзекутирани или умрели по затворите и само 50 000 души са паднали в сраженията.

ГЕНЕРАЛ ФРАНКО СЪЖАЛЯВА ЗА МАДРИД

Лисабон, 12 ноемврий (Ройтерс). В едно интервю генерал Франко заяви: „Бомбардирането на Магрид ще продължава, докато градът се предаде. Магрид ще бъде разрушен квартал по квартал, макар да съжалявам много за това“.

ЖЕНСКИЯТ БАТАЛЪОН СЕ БИЕ ОТЛИЧНО

Париж, 12 ноемврий. Съобщение на дописника на „Юнайтед прес“ от Магрид: Вчера пристигна първата каталонска армия от Каталония, състояща се от 15 000 бодри и добре екипирани милиционери. Пристигна нова ескадра бойни аероплани, муниципи и първите големи противоаеропланни оръдия. Днес всички правителствени сили се прегрупират и подготвят за решителна контраатака. Големият парк Каза дел Кампо бе очистен от войските на полковник Кастелано от женския батальон, който се бие, според признанието на генерал Франко, отлично. Предприето е основно прочистване на Магрид от скритите привърженици на генерал Франко. От покривите на високите здания може да се наблюдава двубоят на неприятелските артилерии. Вижда се придвижването на 10 000 войници на генерал Франко, които се губят сред дима и облаците прах на експлозиите. Те съгъстяват разредените си редуци и се готвят да посрещнат контраатаката на милиционерите.

(...)

Веселин Ханчев

КАРТИНА ОТ ИСПАНИЯ

Два танка минаха, притропа тълпа от войници,
площадите гимни оплискани бяха от кръв
и екнаха песни по калните градски улици –
победните песни за жертви, стенания, кръв.

Врагът се оттегли. Гранатите спряха да падат.
Вълни от победни пълчища заляха градът,
сред гърчове сетни там само ранените страдат,
а черните танкове идват, премазват, рушат...

В жестокия миг, във безумния миг на разплата
приклади се дигат. Пожари стихийни горят.
Победа, победа! – реве и разнася тълпата.
Победа, победа! – с насмешка повтаря градът.

В. „Час“, 03.02.1937 г.

Из първата стихосбирка на В. Ханчев „Испания на кръст. Стихове“, С., 1937 г.

Никола Вапцаров

ПИСМО

Адрес:

Сеньора
Франческа Лаборе
ХУЕСКА

Майко,
Фернандес убит!
Фернандес
зарит в земята!
Фернандес
го няма днес!
Фернандес
лежи в полята
пред стените
на Магрид.

Той бе толкова добър,
те защо ми го убиха?
И след неговата смърт
боят им нима ще стихне?

Майко, само теб една
мойта скръб да кажа мога.
Знаеш как е през война,
колко са сълзите много. –

Взреш се в нечию очи
и утеха в тях подириш,
ала скръб и там горчи
и сълзи, сълзи напират...

Може би е брат умрел,
може би любим е паднал,
може би един шрапнел
е отнел прекрасна младост.

Може би сега и тя
като мен напразно чака,
ала влажната земя
го държи в презръдка яка...

Майко, ти не го кори,
че отиде да се бие.
Фернандес бе прав, дори
мисля, че грешиме ние. –

Само той от нас прозре
истина една в живота –
по-добре е да умреш,
вместо да живееш скотски.

Хляб си имахме. Един
бе достатъчен за двама.
Но за бъдещия син
щеше ли да стигне, мамо?

После има друго. То
някак мъчно се разбира.
Тръгват. Бият се. Защо?
Само хлябът ли ги сбира?

Днес погребваха стоте,
гето ги зари блиндажа.
Аз с очите си видех,
но не мога да разкажа

колко странно бе това,
колко чудно бе за мене,
как във нова светлина
бяха хората огрени. –

Аз видях, видях за миг
през гъските на ковчега,
през ковчежните гъски
те ръцете си протезат.

Те се сливат в свойта смърт,
във един човек се сливат
и в очите им горят
пламъци на смърт щастлива...

Изведнъж разбрах, че той
все пак трябваше да иде.
Милият, загина в бой
и не ще го вече видя.

Майко, Фернандес убит!
Фернандес го няма, мамо!
Фернандес лежи зарит!
Поплачи за младостта му.

Но пред стария мълчи! –
Тази скръб ще го различи.
Скрито нейде поплачи
и не казвай нищо, нищо...

Ако някой разбере,
ако някак той усети,
ти кажи, че сме добре
и очакваме гетето.

Ти кажи му: „Долорес
детски приказки се учи.
И те питат с Фернандес
внук ли искаш, или внучка“.

Друго да ти пиша, пак
скръб ще бъде, майко моя.
С поздрав: твоя гъщеря

Долорес Мария Гойя

Веселин Ханчев

МАЙКИТЕ

„Bella matribus detestata“

Хораций

Да търсят в нощта гробовете
на своите убити чеда,
пристъпят смирени и святи
жени и над пътя им светят
пожарите зли над града.

В безмерна тъга и неволя
се нижат жена след жена
и, скръбни, те тихо се молят,
велики и святи в тъгата
на тая печална страна.

И всяка понесла съдбата
на тая несретна страна,
проклина навеки войната,
която у брата към брата
запали жестока злина.

Когато полето на боя
утихва сред гимни вълни,
на кръстната жертва сред зноя
люлеят се черните сенки
на святите, вечни жени.

В. „Час“, 10.02.1937 г.

Димитър Димов

Из „Осъдени души“

VII.

Драмата в Пеня Ронда завърши с масови разстрелвания на републиканци! – най-вече анархисти и комунисти – които, макар и пред гулата на пушките, отказваха да признаят новата власт и наричаха дон Бартолемео Хил кучи син и кръвопиец. Но бяха паднали също и много аристократи – в сраженията или просто изклани в именията си от безимотни селяни, които въпреки щедростта на дон Луис де Ковадонга си оставаха заклетии републиканци, защото новата власт бе почнала да им раздава земи. Други аристократи се бяха самоубили също в именията си било от малодушие, било от гордост, за да не бъдат блъскани от мръсните ръце на простолюдието. На Фани ѝ дойде наум, че навярно бе пострадала и страстната доня Инес, която имаше профил на Тицианова мадона, или че може би плебеите я бяха наказали много жестоко, принуждавайки я да търпи вонята им. Бяха избити също и много бедни селски свещеници – ужасният гняв на гладните се разливаше сяло и безогледно, – свещеници, които служеха литургия на латински, без да я разбират твърде или даже никак, подобно на паството си, което слушаше литургията им, също без да разбира нищо. Тия свещеници – Фани ги виждаше да идват в болницата от далечни планински села и да се прекръстват, когато споменаваха името на краля – бяха мършави, с нечисти, мазни раса и се хранеха само два пъти на ден с корав хляб и миризливо козе сирене, тъй като заплатата им бе мизерна, а черковните доходи се изливаха от незапомнени времена в бездънните каси на архиепископи и кардинали. Бяха избити

Димов, Д. Осъдени души. Втора част. Фани и Ловола – В: Димов, Д. Съчинения в пет тома. Т. 1, С., Български писател, 1981 г.

и монаси от гревни ордени на изкуплението, които имаха за цел да умъртвят телата си с труд, бедност и лишения и така да възвисят духа. Монаси, които бяха истински служители на Христа, които се поддържаха само с хляб, варен нахут и вода, които ходеха гологлави и боси, облечени с раса от козя вълна, прожулваща телата им, монаси, които спяха в манастирите си на голите гранитни плочи без постеля, молеха се от полунощ до изгрев слънце, а след това нарамваха лопатите и отиваха да работят в полето, нивата на някой бедняк или да се грижат за болни в миризливи селски хижи, където никога не влизаше лекарски крак. Това бяха беззащитни фанатични души, които посрещаха куршумите на народния гняв учудено и кротко. Загинаха и монаси августинци, които не принасяха никаква полза, а само вреда, като възбуждаха завист и озлобяваха народа с удобния си живот. Тия монаси живееха предимно в благословената от бога Андалузия в мраморни манастири всред палми, портокалови гървета и олеандри, носеха широки чисти бели раса, които не измъчваха тялото, и гървени сандали, които в горещия климат приятно разхлаждаваха краката им. Те бяха истински аристократи на мисълта и спокойствието, разполагаха с грамадни библиотеки, говореха помежду си на латински, четяха и пишеха философски съчинения на латински, наслаждаваха се на битието от върховете на схоластиката и съзерцаваха бога сред удобства, добро ядене и тишина, така както американските туристи съзерцаваха катедралата в Толедо след пищен обяд в добър ресторант. Загинаха и йезуити от Дружината на Христа, не тъй гревна като другите католически ордени, защото имаше зад гърба си само пет века история, през която се бе прочула с енергията, с упоритостта си, с кладите за езичници и еретици, със Светата инквизиция, а най-вече с това, че се бъркаше във всички земни работи, свързани със сваляне и възкачване на крале. А загина най-сетне и епископът на Пеня Ронда, който малко прибързано бе решил да отслужи молебен за монархията, преди още наварците на дон Бартоломео да изчистят всички съмнителни елементи. Една млада испанка стреля с револвер върху епископа, така че куршумът го удари в широкия и тлъст гръб, покрит с брокат и дантели. След това почна отново да избива и дон Бартоломео. Аристократът дон Бартоломео Хил

де Сарате избиваше плебеите така усърдно и така непоколебимо все в името на господ и на краля, че дори фалангистите – най-нова мода испански националисти – се уплашиха от него и поускаха от човека, който ръководеше бунта срещу републиката, да бъде сменен. Но този човек не ги чу, защото дон Бартоломео беше незаменим, фанатичен главорез, дори по-страшен от Писаро.

Между това от планините на Леон и Навара почнаха да се стичат доброволци с икони, кръстове и парченца от мощи на светици, нехранимайковци от всякакъв вид и дълбоко веруващи голтаци, които кюретата ръсеха със светена вода. Между тях имаше престарели ветерани от Карлистката война, привърженици на дон Карлос или дон Алфонс от миналия век, старци, които едвам се крепяха на краката си, но бяха запасали патрондаши и стари пистолети и бяха дошли ей така, за слава, за да преживеят още веднъж възбудата на младините си и да насърчат синовете си да се бият по-добре за краля. А множеството ги акламираше, носеше на ръце и реवेशе диво: „Да живее дон Луис де Ковагонга, да живее кралят!“. Фалангистите пък се усмихваха подигравателно, защото бяха решили твърдо да не допускат подобна напасть до испанския престол. От планините слизаха и буйни арагонци, облечени в шалвари, пъстро извезани салтамарки и бели шаячни наметала. И те бяха препасани с патрондаши, камни, стари пушки и пистолети от Кубинската война. Мнозина носеха мехове и бъклици с искрящо бяло вино, а също и китарите си, така че образуваха цели оркестри, под звуците на които красиви девойки танцуваха хота, болеро и фанданго. Това бяха богати арагонски скотовъдци, собственици на хиляди стада в планините, хора независими и спривахи, ни благородници, ни плебеи, размирен елемент и вечна грижа на централната власт още от времето на Фердинанд и Изабела. По стар арагонски обичай те водеха със себе си ратаите, овчарите и слугите си, също въоръжени до зъби. Тия буйни, заядливи мъже слизаха от планините си, без точно да знаят защо, просто тъй, защото кръвта им кипеше, а благородниците от равнината знаеха как да използват това и защото предусещаха, че долу почваше разпра, която не можеше без тях. Всички тези безредни тълпи минаваха по шосето край лагера на път за Пеня Ронда, където кюретата им

гържаха огнени слова, а офицерите ги разпределяха на полкове и дружини и им даваха по-модерни пушки. Понякога Фани виждаше и неща, които ясно подсказваха какво щеше да се случи по-нататък. Все по-често от тия ликуващи тълпи се отделяха внезапно хора с висока температура, които почваха да блънват или припадаха от сърдечна слабост, а по корема им се явяваше изриц от червени петна. Бе петнистият тиф на испанската гражданска война, който скоро щеше да се разрасне като средновековна чума. А когато ставаше всичко това, правителственото радио повтаряше, че опитът на бунтовниците да вземат властта в Мадрид, Толедо и Барселона бе пропаднал, че всички съзаклятници са избити, че в Билбао и Барселона се организираха работнически полкове и че не цялата флота и не цялата армия стояха зад човека, който ръководеше бунта и настъпваше с мароканци в Андалузия.

С всеки изминат ден обаче сведенията ставаха все по-изобилни и все по-ясно се виждаше, че бунтът успява. Аристократите, черковниците, собствениците на големи и малки богатства и всички набожни бедняци сияеха от щастие. Маркизът на Досфунтес даваше в имението си галавечеря и даже устрои едно пиршество за народа, в което селяните по старинен обичай изнекоха един вол и пуха, колкото си искаха, вино от бъчвите на господаря. Отец Оливарес доказа на Фани и Мюрие с неопровержима логика, че сега комунистическата опасност в света ще бъде ликвидирана завинаги. Брат Гонзало прекарваше по цели ноци в параклиса, отправяйки към бога горещи молитви да подкрепи бунтовниците.

Само отец Ередиа оставаше мълчалив и сериозен, сякаш в събитията имаше нещо, което не се развиваше според предвижданията му. Може би той си въобразяваше, подобно на много други, че всичко щеше да свърши скоро, като пронунциаменто в някоя южноамериканска република, с бягството на председателя на републиката и арестуването на няколко генерали. Може би той мислеше, че войската и флотата, командвани от благородници и взели веднъж властта, щяха да поставят на престола веднага граф Ковадонга. Ала Фани знаеше, че монахът не бе нито толкова глупав, нито толкова неосведомен, за да мисли така. Може би той виждаше, че борбата щеше да бъде упорита, жестока и продължи-

телна, че щяха да се дадат хиляди жертви, но едва ли предполагаше, че перспективите за тая борба и тия жертви щяха да се очертаят още веднага в такива чудовищни размери. Всеки път, когато Мюрие отиваше в Пеня Ронда, в имението на маркиз Досфуентес или при доня Инес, той се връщаше с известия, които показваха сериозността на положението. Руски, френски, италиански и немски кораби пускаха котва в пристанищата на Испания и разтоварваха хиляди тонове убийствени модерни оръжия. Ако световната съвест искаше да спаси републиката, мракобесието желаше да я повали. Авторитарните държави изпращаха под формата на доброволци собствени офицери и собствени войници, за да опитат в испанско месо новите си оръжия. Това, което се подготвяше, не бе Карлистка война, в която няколко банкери, романтични безделници и папата искаха да смъкнат от престола дон Алфонсо, за да поставят вместо него дон Карлос; това бе прелюдия и тътнеж на ураган от убийства, който скоро щеше да помете цяла Европа, целия свят.

Веселин Ханчев

ПЛАЧЪТ НА ЗЕМЯТА

Дето бяха плодните полета,
там окопи зинали стоят,
земьо черна, земьо моя клета,
плачеш ти над свойта мъртва гръд.
Няма вече тежки, златни жътви,
няма вече песни, танци, смях,
плачеш ти, земя, за толкоз мъртви,
плачеш ти над всеки кървав грях.

Изгоряха ниви и полета,
черни мрежи само зорко бдят,
черна си и скръбна, майко клета,
плачеш ти пред твоята близка смърт.

В. „Час“, 10.02.1937 г.

III. ТРИУМФАЛНОТО ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ НА ДОБРУДЖА

В продължение на дълги години темата Добруджа е една от големите геополитически травми за българската общественост. По полетата и военните плацове на България продължава да звучи съчиненият от стихотвореца Л. Бобевски химн „О, Добруджански край“, който действително става извънредно популярен не само сред бежанците от Северна Добруджа, но и в останалите български предели. Участиа на Добруджа, Македония и Западните покрайнини става през двете десетилетия между войните най-обсъжданата проблематика в общия български дебат. Има редица писатели и публицисти, които са тематично фокусирани върху тази тема. Сред тях е Дора Габе, която издава няколко различни книжки с добруджанска проблематика. Същевременно известно е, че най-артистичната част от румънската интелигенция се влюбва в Балчик и белокаменният град става важна тема, макар и леко езотерична, за тях. За Добруджа се пишат обаче не само печални стихове и художествени очерци, но и стопански студии, които обясняват какво се е случило на България със загубата на Голямата житница.

Това подготвя триумфалната атмосфера, която се разгръща в дните на връщането на Добруджа към България след подписването на Крайовската спогодба. Известно е, че и това събитие има различни геополитически прочити, но нас ни интересува как то се преживява най-вече от интелигенцията. Стават популярни снимките на облечените във военни униформи български поетеси Елисавета Багряна и Дора Габе. Цяла специална група писатели съпровожда навлизащата в Добруджа българска войска, за да може да представи по подходящ начин това триумфално събитие. Българското общество слабо се интересува, че то се случва като един голям компро-

мис, направен между Нацистка Германия и Съветска Русия, между Хитлер и Сталин. Българите обаче го преживяват като справедливо разрешение на този травмиращ с десетилетия въпрос. Слава Богу, че след Втората световна война то не е подложено на ревизия. Триумфалното присъединяване на Добруджа се възприема и в перспективата на едно желано бъдещо обединение на целокупните български предели.

Любомир Бобевски

ДОБРУДЖАНСКИ КРАЙ

О, Добруджански край,
ти наш си земен рай,
в теб златно жито зрей,
в теб вакло стаго блей!

Орлите от възбог,
просторът ти широк
и слънчо – мощний Феб,
ни спомват все за теб!

Под чужди ти си крак,
дойде денът в кой пак
да бъдеш към наш ти,
тъй както и преди!

С оръжъе, светлина
ний твоята бъднина
ковеме всеки час, –
храни надежда в нас!

О, Добруджански край...
О, Добруджански край!
Ти наш си земен рай!

Добри Немиров

11 ФЕВРУАРИЙ

Следващият госта весел случай, станал малко преди освобождението, ми се разказа в Добрич един ден преди да потегля за Каварна.

Когато се разговаряте с който искате добруджанец по въпроси, свързани с робството му, не изпускайте да го наблюдавате какви изражения се открояват на лицето му. В тия въпроси има странна магия: – уж прости, обикновени мисли, а господинът става нервен, пъргав, в очите му заиграват живи пламъчета, красноречието се засилва, движенията стават по-резки, лицето по-подвижно... Да, говори се за чаканата и най-после придобитата свобода – сякаш и сам той има дял в извоюването ѝ. Разбира се, това е истина. Вечно бодрият дух на добруджанеца, постоянното подклаждане на освободителския идеал, спонтанно изразяваната мечта за свободата – няма това не е участие? България бе освободена от нашите възрожденци – две мнения за това няма, и при това освободена, без да е било необходимо непосредственото им участие в боевете. Също така и тия носители на добруджанската идея, които гържаха на рога буден чрез организирана работа, па и ония, които чрез любовта към свободата ставаха техни съидейници – няма и те нямат дял в освобождението? Мечтата към свободните простори беше обща и всички работеха за нея и всички я очакваха. Особено през последните десетина години моя идеал порасна в такава степен, че бе станал вече опасен с непредпазливостта в добруджанските среди.

В едно такова време на неугържимо очакване едно събитие раздвижи почти цяла Южна Добруджа. Започна се много просто.

Немиров, Д. По равната земя. Из Добруджа. – С., „Добринов“, 1942 г.

Познат софийски вестник гонесе странна новина! С тлъсти букви сред текста се четеха тия няколко гуми: „11 февруарий – най-светлата дата в живота на българския народ“. Нищо повече. – Най-светлата дата? Че каква може да бъде тя, ако не освобождението на Добруджа? Като мълния се понесоха тия гуми. Вестникът бързо се разраби. В гжоба на всеки гражданин имаше по няколко броя от вестника, който между това минаваше от ръка на ръка. Думите оживяха, раздвижиха и най-свободните граждани. Да, ясно като ген. Българската власт предупреждава добруджанци за освобождението, което им готви.

Странна промяна обхвана града. Ежедневната работа си вървеше както всякога, всеки се отдаваше на своята залусия, а пог всичко това кипеше скрит живот, който беше неочаквано подпаден от някаква размирна ръка. Из къщите се събираха по две, по три семейства и тоя път не за игра на карти и развлечения. Тук сега се говореше шепотом. Лицата са плувнали в червенина, очите – пламнали...

Че ония гуми са предупредителен сигнал, това беше вече съвсем ясно, но как? Кога?

„Достоверният източник“ се разшава. Той летеше със светкавична бързина из къщите, гдето показваше някакви поразяващи тайни телеграми... влизаше в кантори, гдето казваше какво е решението и отгдето ще се загаде освободителят, изсипваше цели вагони от разговори, водени между велики и не-велики сили, съобщаваше за разни гениални планове, чертаеше утрешна България с безпределните добруджански простори и по тоя начин разгаряше очакването и правеше идеала по-светъл и от слънцето. В помощ на „Достоверния източник“ се явиха безличните образи на „една известна дама“, на „един добре осведомен господин“, на една статия, поместена някъде, а даже и на мнението, изказано и от един виден чужд публицист.

Изредиха се няколко дни все със същото съобщение. Ясно, повече от ясно е, че онова предупреждение гържи добруджанци в течение на „най-великото“ предстоящо събитие.

Добруджа ще бъде свободна много скоро! Никому от душата не можете извади тая гранитна вяра.

И след като идеята на освобождението се вкорени толкова много, идеите я извадете от главите на българите или идеите я отречете пред някого!

Лаконичното съобщение не беше толкова важно сега, след като всеки ден се нареждаха много факти, които идеята по разни пътища. Тия факти носеха красноречиви доказателства, все по-големи и по-убедителни.

Вече не се говореше какво е казал едн-кой си, какво е подхвърлил едн-кой си, а се цитираха цели пасажи от чуждия печат, гдето дори и неприятелски страни признаваха правото на България и подхвърляха скорошното уреждане на този въпрос. А какво се цитираше в разните „бели“, „морави“, „червени“ и „жълти“ книги! Всичко, всичко е вече готово!

– Крушата презри, аха-аха ще капне – подхвърляше закачливият бай Нанчо кръчмарят и беше уверен, че само българите го разбират.

И сега, когато „всичко е готово“, опитайте се да омаловажите разните съобщения!

– Абе господи! – се обажда всред група българи един също тъй добър българин. – Я ми кажете не сме ли ний малко наивни? Най-напред отде накъде българската власт трябва по такъв начин да ни предупреждава? Ако тя има някакво намерение, ще го подказва ли? Няма ли да го скрие? Ние сме наивни. Това мога да ви кажа!

– Как??! – се обажда друг. Той извиква така, че всички стъклени предмети в кръчмата се раздрънкват като от земетръс. – Наивни ли?

Други се размърдват, намесват се, за да попречат на скандала. Но първият е засегнат.

– Защо? Кажи де – настоява той вън от себе си.

От всичката тая работа последва един мълчалив бой, всред който се носеха гумите предател, пораженец, продажен тип и резултатът от който беше много интересен: счупиха се едни очила, скъса се един джоб, изкриви се една челюст, изкълчи се една ръка и се събори един тезях с всичката му стъклария.

Полицията довтаса късно, изпи няколко чаши ракия и си излезе.

И всичко си тръгна пак по реда. А между това съобщението се повтаряше непрекъснато и данните идваха като залпове. Така или иначе добруджанци се замислиха как да си уреждат живота в бъдеще и какво има да се прави в новия живот.

Но един ден... Всякога дохожда един ден, когато всичко става съвсем ясно. Явява се вестникът една сутрин със следното съобщение:

– „11 февруарий, най-светлата дата в живота на българския народ – балът на журналистите“.

Лек ветрец подухна... уж лек, уж топличък, а от него всичко повехна. Нещо по-силно от добруджанския черен вятър. Оклюмаха се пак хората и наново наведоха глави.

Явиха се мнозина, които не вярвали и които предупреждавали, че това съвсем не е за освобождението, а други дори се подсещали, че то се отнася за бала на журналистите, но мълчали „да видим какво ще стане“.

И наново се почна всекидневният живот – тука жур, там женско заседание, отпатък покер, по-нагоре подготовка за бал...

Точно така ли е станало, не знам, но че на мнозина главите били пламнали от това съобщение, било видно и за слепите. Много просто. Жаждата за свобода е била толкова голяма, че не е чудно да се даде толкова значение на една обикновена наивност. Добруджанецът е бил готов във всичко да вярва, стига само пред него да се мерне призракът на свободата.

Та няма не беше наивен походът на Ботева или не бяха наивни Априлското и Илинденското въстания, които се бяха приготвили да разсипят цяла турска империя? Но знае се, че без постъпката на Ботева или без тия въстания идеята за свобода не щеше да възраствне тъй бързо и толкова спонтанно.

Ангел Каралийчев

ДОБРУДЖА, 1940 ГОДИНА

19 септември

Лейбгвардейският на негово Величество конен полк минава по смолната улица на Варна. Най-напред върви полковият командир на бял кон. По добруджанския обичай за конската юзда е вързана шарена народна кърпа. Полкът отива към границата. Тия високи коне с тънки шици, остри уши и стройни нозе ще газят през стърнищата на Добруджа. Целият град е излязъл да изпроводи войниците. Варненци окичиха конете и войниците, засипаха с цветя улицата. Кон до коня, юнак до юнака. Най-подир се търкулна болничната кола. В нея са настанили нашия другар Стефан Мокрев. Тая картина озадачи другите писатели, които тръгнаха да влизат в Добруджа с войските и да свидетелстват пред историята, че са били очевидци на велики дни.

Окъпахме се в хладната есенна вода на Черно море. Тъмносинята водна шир е кротка, пясъците опустели. Шума засипва морската градина. В пристанището пристигат и заминават параходи: съветски, италиански. Те носят петрол, каменна сол, памук. Подполковникът от щаба на Трета армия разпредели писателите към различни войскове части. Ние – Георги Константинов, Никола Фурнаджиев и аз – отиваме с щаба на една от дивизиите. Ще заминем утре сутринта. Всички сме тръгнали да видим „епичното, несравнимото, неповторимото и великото“ (Боян Болгар). Вечерта пред микрофона на Радио Варна прочетоха свои произведения писателите, които отиват в Добруджа. Варна клокочи. От всички краища на страната пристигат: чиновници журналисти, фоторепортери, радиослужители,

Сп. „Изкуство и критика“, год. III, 1940, кн. 7.

артисти, художници. Днес гоЙдоха двадесетина представители на световния печат.

Карвунска земя, Добруджанска златиста шир! Към тебе са устремени нашите очи!

20 септемврий

С колата на „Стрела“ ние тръгнахме за Бдинци, където е щабът на бързата дивизия. Пътищата са посипани с разпиляна слама от скорошната вършитба. Царевниците жълтеят. Плашила размахват парцаливи ръце по бостаните. Един старец, седнал на хармана разкрячен, чука слънчогледови пити с бухалка. Той ни изпроводи с очи и се усмихна. Селяните знаят къде отиваме. (...)

В Новоградец пихме по едно кафе. Това е старото добруджанско село Козлуджа, споменато в една хубава народна балада. Тука Георги Грозника с ямурлуката, прокуден от майка си, е бил ратай девет години и спечелил 500 вакли овнема. Охранени гарвани с гълъбов цвят размахват тежко криле над потъмнелия кър.

Сърцето на България тупти силно. Белите пътища са набраздени от гумите на автомобилите. Бдинци. Тука са щабът на дивизията, конен полк. В селските градинки блещукаат есенни цветове. Буйни коне теглят леки добруджански каруци. Едно магаренце със заешки уши гълго тича пред автомобила. В училището намерихме командира на дивизията полковник Пенев – войник с подкупваща сърдечност. Един майор дочита последните страници от „Чифликът край границата“. Неговият другар капитан прелистя стихотворенията на Димчо Дебелянов. Настаниха ни в къщата на баба Георги-Даскалова. Тая сутрин румънските и българските войници от граничните постове имаха прощална среща. Преди да заминат, румъните се обърнаха към изгрев слънце и прочетоха „Отче наш“. Един от войниците заплака. Обърнаха гръб на границата и щом се отдалечиха, почнаха да бягат...

Обядвахме в стана на самоковския полк. Сладък ветрец клати клоните, тревожи гълбовата шума. Офицерите са ударили яребици. Новоградец ги е почел с черно кабранено вино.

Като се върнахме в баба-Георгината къща, заварихме първите пет души – българи, дошли отвъд границата – Владимировци.

Почернели синеоки мъже със сини домашни ризи, закърпени гащи, цървули. Срещата им в този роднински дом след 23-годишна разгяла беше проста, сдържана и човешка. Без театрални викове и прегръдки. Тъй посреща и изпровожда българинът най-милото си. Но аз ги разбрах: те се срамуваха от своето вълнение и с голяма мъка задържаха бликналата в сърцата им радост. (...)

Отпуши се границата. Нахълтаха в Бдинци орляци деца-владимирчета. Една дружинка доведе при нас художника Н. Кожухаров. Всички те целуват ръце. Войниците ги нахранили с чорба. В двора имаше натрупани чиновове, донесени от близкото училище. Малките добруджанчета се наместиха – да ги опитат. Дадохме им бонбони. За първи път тия деца ядат бонбони. Почнаха да ги хрускат като зверчета...

Тая вечер слънцето разля потоци от светлина върху старата свободна българска земя. То я милваше, както старица милва своя син, пристигнал от невиделица, морен и прашен, но честит.

21 септември

Минахме границата преди войската. Камионетката на кинослужбата ни понесе. Една синя птица трепти над поженатите ниви. Светият дух на свободата чака полковете. Румънският пост прилича на запустяло гнездо. Господарите ги няма. Български офицер пренуска през слънчогледите и оглежда местността, където ще се втурнат войниците на Цар Бориса. Музиката на полка свири добруджанския химн. Започнаха да пристигат селяни от юг. Като черни точки се показаха на хоризонта. Обадиха се фанфарите на конницата. Войската иде. Най-напред се появи един ескадрон с високо знаме. Войници и коне задръстиха хоризонта. Тропот на коне и блясък на саби. Тъй са се появили Испериховите българи, понесли наместо знаме – конска опашка. Ескадронът приближава границата в състен строй. След него идат други ескадрони. Забучаха моторните коли на полка. Кога надойдоха тия селяни от околните села? Те сякаш извират от земята. Безконечни кервани. Хиляди каруци се търкалят в нивите и пеят. Почерниха небето като плет – от двете страни на полковете. Двамина свещеници отслужиха молебен. Заг тях, до командира, се беше изправил един

старец в четническо въоръжение: кремъклийка, крива сабя, бели навои и черни върви. Големи руси мустаци. Някогашната въоръжена сила на Добруджа. От кои векове тук се е изливала българската кръв! Дечицата поднесоха на знаменосците венци бръшлянови.

Когато полетя във въздуха най-близкият граничен стълб, от север се зададоха робите: 4 души на коне с 2 знамена. Поведени от своите началници, конниците и частите от дивизията започнаха заемането. Ескадроните се разгънаха, запрашиха нагоре и отлетяха напред. Подир дивизията се понесоха черните селяни с тържествуващ вик.

Ние стиснахме първи ръцете на четиримата добруджанци. Сълзи рукнаха от очите ми, когато ги видях тия роби, тия мили българи, тия почернели от страдание мъже на коне, без седала, с клъмнали вехти шапки, широко отворени очи, загъхани от вълнения.

*Кой бяга в росните поляни,
и знамена защо шумят?
Коне препускат запъхтяни
по стария тревясал път.*

*Навлизат в Добруджа войници,
през житната земя вървят.
Чуй! – пеят телените жици,
и царевиците шумят.*

*Разхълмената шир трепери,
огньовете в сърцата горят.
Един орел криле разпери
над бащината ни земя.*

*Камбани тътнат по селата
и този свят потъпкан кът
погали с нежна длан съдбата
и сълзите текат, текат.*

*Вий пак пристигнахте, момчета...
Ах, милост Божия вали
над Добруджанските полета.
Добре дошли! Добре дошли!*

Равнината ехти. Като развълнувано море бучат гласовете на българите, които се срещат в този исторически час. Чуйте гласа на Добруджа! Това е викът на възкръсналата правда. Песента на жътварката, която реже тежки ръкоу. Гласът на майката, която изсипва от кадилницата въглени до главата на своя погубен син. Шумоленето на отприщениа поток, който залива с жива влага напуканата жадна земя.

Чуйте гласа на Добруджа!

Васил Маринов

ДОБРУДЖА ПАК ПОД НАШЕ НЕБЕ

Една историческа, една национална съвест е успокоена. Наг поробената българска земя отново изгря свободата. Добруджа посрещна този ден с китки и знамена, поръсени със сълзи. Тия гарове, с които старци и девойки накичиха българския войник – трогателни символи на братство и на обич – свидетелстват колко тежки са били робските години и колко дълбока верността към българското огнище. Те са израз на възвишения, чист патриотизъм, който тлее в сърцата на хора, за които Отечество не е отвличена идея, а неразтрогаема връзка с родната земя и с името, получило кръщение във вековете. Нека се преклоним пред тия свети чувства и пред това героично упорство, които запазиха Добруджа непокънатото българска 27 години.

Тия чувства трябва да бъдат запазени като най-здрава основа на народността ни битие. Всеки в освободената земя трябва да почувства, че са дошли нови дни – когато ще може да работи земята си, без да пуска никой на нея и без скъпоценните ѝ плодове да отиват по разни пътища в ръце, които не знаят що е труд; когато всеки ще може не само да участва в общото национално строителство, но и ще се ползва от неговите придобития наравно с всички. И няма да бъдем достойни за тия велики дни, ако не извлечем историческия урок, който те ни дават – ако не се роди из тях една нова социална съвест и един нов социален морал. Всички трябва да се подчинят на него и да отстъпят: който не ще доброволно – насила! Защото токоз по-силно ще бъде привързан всеки към родната земя и по-добре ще я брани, когато има що да брани и знае защо го брани.

Сп. „Златороз“, год. XXI, 1941, кн. 7.

Добруджа се връща към Отечеството. Няма вече Балкан да броди и да дири махнатите гранични постове. Свободно ще се говори българската реч, ще се пеят българските песни, ще се произнасят български имена. Захласнато ще се четат там Йовковите разкази за героичните добруджански дни, за каруците, които звънят по безкрайните пътища, ще оживее отново Антимовският хан. Албена скъса черната си забрадка, нейната хубост още по ще зрее.

Българският културен кръг става по-широк. Нова сили – подписнати досега – ще се влеят в националното ни културно творчество. Бреговете на Черно море ще разширят платната на художниците, робските времена ще родят нов епос, небето и полята на Добруджа трябва да станат ново вдъхновение за поетите ни.

Добруджа се връща и слива своята съдба със съдбата на Отечеството. Тя ще живее с него с един идеал, в едни борби и с един поглед към българската звезда.

Добре дошли отново при нас!

Честита свобода!

Димитър Талев

НОЩ И ДЕН НАД ДОБРУДЖА

Нощ се спуца над равнината между морето и Великата река. Последната нощ над Добруджа.

Мрак тежи над светата земя и тревожна тишина. Тая нощ равнината няма да заспи – будни ще са в тревога и люде, и води, и гърветата, и всяка божия твар. Да мине, да мине веднъж тая нощ последна!

Безшумно текат водите на Великата река, високите бели брегове отвъд стърчат неми и неподвижни над стихналите морски дълбини. Не трепва нигде светлинка, само звезди блещукаат в тъмните висини, бледи и далечни. Не се чува никакъв звук, запустели са сякаш и селата край тях.

В зрака на звездите две човешки сенки се дебнат.

– Ти ли си? – чува се най-сетне тих шепот в тъмнината.

– Аз... аз!

Те се срещат и се прегръщат мълчаливо.

– Цяла глутница върви по следите ни – чува се отново шепот в смъртен страх. – Те са още тук...

Те се озъртат плахо и се ослушват в неверната тъмнина. Родното им село е близо и домовете им, но те се скриват в близкия гъсталак, за да дочакат там края на тази последна нощ и края на своята несрета.

Луната скоро ще изгрее. От брега се отделя претоварена лодка и бавно се понася към отсрещния бряг на реката. Лопатите безшумно затъват в дълбоките води. Неколцина въоръжени мъже седят на краищата на лодката и се пулят през тъмнината в своята жалка плячка. Луната изгрява над водната шир. В лодката се чува хриплив глас:

– Карайте по-бързо!

Те бягат с плячката си. Над блесналата водна повърхност израства висок и стръмен българският бряг и остава там, логката бързо се отдалечава и чезне в далечината отвъд.

Сякаш е безкрайна тая последна нощ. Едва сега приближава по-тайният среднощен час, когато оживяват и гървесата, и водите, и камъните. В тоя час негли и мъртвите се връщат там, дето са живели на земята. Нека си спомним за тях в тая нощ на сълзи последни и на горещи молитви. Защото тази българска земя не би била така света за нас, ако не бе пила тяхната кръв и не бе скрила в недрата си техните мъченически кости.

Прег очите ми и сега стои, и никога няма да изчезне, широка селска улица. От двете страни се издигат белосани къщи с дебели стени и широки стрехи; високите порти и вратници са залостени здраво, затворени са здраво и гървените капаци на прозорците. Улицата е пуста. Оттатък, към горния ѝ край, се разтваря широката добруджанска равнина. Над това добруджанско село и по тая улица е минал кървав смъртоносен вихър. Людете са още скрити по къщите си зад яко залостените порти.

Не можем да не си спомним в тая нощ за всички загинали мъченици – синове на Добруджа, и си спомняме за тях без гняв и омраза. Иде вече краят на тая последна нощ над осветената с мъчителна кръв земя.

Зора светлей над Тутракан и Добрич, над тъжна Силистра. Благословената равнина тътне цяла, от белите брегове край морето до Великата река. В светлеещия зрач препускат на конете си дружини гревни воини, гробовете край старата крепост се разтварят, излизат сенките на хиляди герои, загинали тук в бран за бащина земя, за род български, за свобода и чест. Летят те ликуващи над широката равнина, легиони бели сенки, и изчезват в бясъка на изгряващото слънце над Добруджа.

Нов тътен се издига откъм юг. Кънти добруджанската земя под юнашки стъпки, ведно с изгряващия нов ден в нейните предели навлизат с развети знамена и бойни песни синовете на загиналите герои при Тутракан и Добрич. Плющят старите бойни знамена, победоносните оръжия блестят, тръби огласят необятната рав-

нина, която се пробужда за нов живот в новия ден.

Камбаните бият по всички църкви и звуците им сплитат тържествен химн. Чуват се радостни възглasi и плач в радост. Над всеки дом се развява народно знаме и трите му цветове сияят в блясъка на слънчевия септемврийски ден – белият цвят на свободата, зеленият – на надеждата, и червеният – цветът на юнашката кръв.

Дворищата и улиците са пометени, широко са разтворени вратите на всички домове.

По белите пътища се точат върволици от мъже, жени, деца, празнично облечени. Тържествено се полюшва, негли чак до синьото небе, църковна хоругва; блести златният кръст и сърмената везба около образа на Спасителя. Бавно пристъпва след хоругвата стар свещеник, до него върви девойка със златни плitки и с две ръце държи скъп дар хляб и сол. Те се спират на кръстопътя и скоро под хоругвата се стичат от всички страни мъже, жени, деца. Очите на всички са обърнати към юг, по широкия път към заличената вече граница.

– Игам! Игам! – надават виковете деца в буйна радост. – Игам! – повтаря след тях през радостни сълзи цялото множество. – Бъди благословен, Господи, Спасителю наш! – тихо пее в молитвен възторг старият свещеник.

В далечината все по-ясно се дочува тропотът на богри стъпки.

– Игам! Игам!

Добруджа ликува. Грее светъл ден над скъпата българска земя от морето до Великата река.

Дора Габе

СПОМЕН ОТ ОСВОБОДЕНА ДОБРУДЖА

Така значи, стигнахме до Втората световна война, навечерите. Това е 1939 – 1940.

Отначало не можах да разбера това, което ставаше около мен. Бях политически неподготвена, няхах исторически поглед към нещата. И не можех да разбера събитията, никаква перспектива не виждах. Това гонение на евреите, това отношение, което някои писатели вече определено бяха взели към мен. Например някои, като ме срещнеха, се отбиваха на другия тротоар, за да не ме поздравят. Добруджанската организация, от която наистина бях излязла, тоест не от организацията, а от управителното тяло, също престана да ме търси. Четиридесета година, когато свикаха конгрес за разтуряне на организацията, понеже Добруджа беше върната на България, аз не получих покана. А поканиха Багряна, която беше написала едно стихотворение – „Калиакра“. То беше хубаво стихотворение наистина, но тя никога не е работила за Добруджа. А аз правех непрекъснато пропаганда. Щом взема малко хонорар от някоя книга, заминавам за чужбина да правя пропаганда за Добруджа. Обиколих и почти цяла България, да не забравят Добруджа, да не забравят добруджанци. И ето, когато се освободи Добруджа, те не ме повикаха на конгреса. Такива хора бяха. Та искам да кажа, така започна с тия огорчения. Когато узнахме, че вече Добруджа е наша и че българските войски ще отидат на мястото на румънските, които ще се оттеглят, аз се обърнах към военното министерство, телефонирах на военния министър, не си спомням името му, и казах, че аз толкова години работих за освобождение-

Сарангев, Иван. Дора Габе. Литературни анкети. – С., Наука и изкуство, 1986 г.

то на Добруджа, искам да видя с очите си как изглежда освободен народ. И той веднага разреши да ме вземат заедно с войските. Но каза: „Малко неудобно е, че сте жена. Ще трябва да облечете военна униформа“. Казвам: „Не може ли и Багряна да гойде с мене?“. И тогава те се съгласиха. И на нас ни сложиха военни куртки и на военни коли двете седяхме и заедно с войските влязохме в Добруджа. Народът, който видях, освободен народ, това са най-силните мои преживявания. Помня как спряхме в едно от селата и седнахме на пейка пред една кръчма. Жената на кръчмаря излезе, посрещна ни, ръкува се и като чу името ми Дора Габе, каза: „А моите деца имат букварче. Ама криехме го, каза, и името ти го има там“. След това каза, че и Багряна знаят. И викам: „Ти тая черна кърпа от главата си не можеш ли да я махнеш?“. И сних моята пъстра копринена кърпа от главата си и тя си я върза на главата. И като почна да тича из двора, обикаля, то приличаше на някакъв луд танец. И крещеше: „Виж ма бе, виж ма – викаше мъжа си, забравих му името, – ела да ме видиш свободна! Няма черна кърпа на главата ми!“. Всички българки носеха черни кърпи. Забранено беше по селата да носят пъстри кърпи. И тя за първи път слагаше пъстра копринена кърпа... В същата тая военна кола, в която пътувахме с Багряна, седеше и един от ръководителите на организацията. И той не се обърна с нито една дума към нас двете. Той седеше при шофьора и аз разбрах, че се почва. По-късно, когато беше процесът и ме съдиха, че не съм българка, по еврейските закони, а името ми стои на буквара.

Петко Венедиков

СЛЕД КРАЙОВСКАТА СПОГОДБА

През тази 1942 година, докато германците напредваха към Кавказ, стана така, че трябваше да се занимавам с една неочаквана работа – спора между България и Румъния във връзка с изпълнението на Крайовската спогодба за връщането на Южна Добруджа, предаването на територията и размяната на население, които бяха уговорени в сключената под натиска на Хитлер през септември 1940 година спогодба. Според тази спогодба ние приехме българското население от Северна Добруджа, а румънците – румънското население от Южна Добруджа. Във връзка с тази размяна на населението и с предаването на румънските гържавни имоти на нас възникнаха многобройни наши оплаквания, румънците, от своя страна, ни противопоставяха свои оплаквания. Между България и Румъния се постигна съгласие споровете да бъдат разрешени чрез арбитраж: по един арбитър от българска и румънска страна и един суперарбитър – германски професор по международно право. От наша страна за арбитър беше посочен Диков. Диков имаше по това време много причини да бъде недоволен от мене. Въпреки неговото настояване, аз бях гласувал против избора на Любен Василев за доцент по търговско право, а Любен Василев се беше много сближил с него. Ето защо се зачудих, когато Диков дойде да ме потърси. Той идеше във връзка с арбитража. „От наша страна – каза той – натоварен е да води делото Иван Алтънов. Аз не съм много сигурен какво ще направи. Аз сам, като арбитър, не мога да се занимавам с подготвянето на делото. Тук трябва един добър юрист, който да хвърли поглед върху това, което върши Алтънов. Силяновски

Венедиков, П. Спомени. – С., Изд. къща „Проф. П. Венедиков“, 2018 г.

не е за тази работа, той е пасивен човек. Ти си единственият, който може да я свърши. Аз говорих с Филов, той е съгласен да се възложи на тебе.“ Приех с готовност предложението на Диков. Целият трети етаж на министерството (срещу Народния театър) беше по нареждане на Филов освободен и предоставен на службата по арбитража. Там бяха командировани по искане на Външното министерство чиновници от всички ведомства: те трябваше да подготвят материалите за работата на Алтънов, на когото беше възложено да приготви исквата молба с нашите претенции. Аз трябваше да имам върховния надзор над всичките тези хора и над това, което прави Алтънов. С Иван Алтънов, частния доцент по международно частно право в университета, се бях виждал само в професорската стая и връзките ни се ограничаваха само до обикновени поздравявания. Той не беше и разположен да влиза в разговор с професорите. Бил е навярно избран за частен доцент, когато аз бях още асистент. Той имаше ранг на пълномощен министър и беше шеф в Министерството на външните работи, доколкото си спомням, на политическата дирекция. Веднъж, не помня по какъв въпрос, се бях опитал да се осведомя от негова статия, мисля, хабилитационната му работа, и останах много недоволен. Бях наскоро напуснал Министерството на правосъдието и сега за тази работа заех пак стария си кабинет. Но влязах в работата по спогодбата, когато тя вече беше към средата. Алтънов беше приготвил и отпечатаал исквата молба и „първата серия реклами“. След нея трябваше да последват още няколко серии. Заех се прочее да проверявам това, което той е направил. През това време Алтънов трябваше да продължава работата си върху следващите серии в своя кабинет в Министерството на външните работи. Там той работеше, както у нас, по своеобразен начин. В министерството отивал след полунощ (предполагам, след като е прекарал вечерта в Градския клуб на булевард „Цар Освободител“, един затворен клуб), затварял се в кабинета си да работи, а в съседната стая трябвало да стоят на негово разположение няколко аташета: ако му потрябвало нещо, да му услужат. Те, разбира се, се отегчавали ужасно, и за да убият времето, играели на карти. Когато съмнело, Алтънов

напускал министерството и си отивал да спи. И на мене ми бяха дадени на разположение двама млади дипломати, аташета, които нямаха никаква работа, а и аз нямах какво да им възложа: моята работа беше такава, че трябваше да я върша сам. (...)

Като се захех да проверявам предявените в отпечатания том претенции, видях абсурдни неща. Така например, Алтънов търсеше от румънците обезщетение, защото не били предадени болничните листове на болницата в Добрич от 1913 година насам; за възстановяването им щели да работят толкова и толкова хора, толкова и толкова време, щяло да им се плаща по толкова и толкова – така се получаваха милиони, включени в искането. Разбира се, това беше съвсем луда работа. Никой не може да възстанови унищожените болнични листове, а и за нищо не ни е необходимо да се възстановяват дори ако това би било възможно. Това искане трябваше направо да се зачертае, подобно беше положението и на непредадените наборни списъци. Алтънов разсъждаваше така: за да се възстановят тези списъци, цялото мъжко население от Добруджа над възрастта, на която става вписването в тях, трябва да води дела. Всяко дело ще струва на човека 2000 лева. Така се получаваха пак много милиони. Аз се мъчех да намеря една приемлива цена за загубите по това перо. Отивам в стаята, където един капитан, пратен от Министерството на войната, се занимаваше с военните въпроси, и му казвам: „Господин капитан, абсурдно е да се накара цялото мъжко население да води дела. Очевидно тези списъци ще трябва да се съставят наново. Какво бихте направили, ако списъците на Военното окръжие бяха изгорели?“. Той ми казва: „Такъв случай е невъзможен“. Видях го, че е диване, и го оставих.

Така или инак, след много труд, дойдох до заключение, че претенциите от първата серия, предявени за 10 милиарда, са въздушни. По моите пресмятания действителни вреди можеха да се претендират за не повече от 300 милиона, и то пряко сила. Говорих с Алтънов, той извърта, мънка, но не отстъпва, беше силно увлечен в този начин на представяне фантастични претенции, измисляше си ги. Така например, той описваше в исковата си молба как на някакъв българин изселник от Северна Добруджа при

преминаването му в Южна Добруджа румънските власти, понеже изселниците нямаха право да пренасят злато, го налегнали и му извадили с клещи златните зъби. После си призна, че си е измислил тази случка.

Накрая написах доклада си за предявените претенции от първата серия и поисках да ме приеме Филов, който беше тогава и министър на външните работи. С Филов се познавах малко нещо. Бяхме участвали заедно в конгреса по византология в Рим и така стана, че от госта многобройната българска делегация той, Андрей Протич и аз образувахме една малка група и прекарвахме вечерите заедно в разговори в едно кафене с градина и оркестър. Кабинетът му беше в зданието на Академията на площад „Народно събрание“, кръглата стая с балкон. Там заварих Алтънов и главния секретар на министерството Димитър Шишманов със зачервено болнаво лице и с треперещи ръце. Бях чувал, че бил алкохолик, и наистина имаше такъв вид. Филов беше заг писалището си, грозен, както винаги, еврейски или все пак ориенталски тип. На една масичка до бюрото му беше поставен голям географски атлас, разтворен на листа, който показваше земите между Черно и Каспийско море. Помислих си със съчувствие, че и той като мене беше следил сигурно по картата известията за войната, която предстоеше да влезе в решителната си фаза. Аз изложих на Филов и устно това, което бях писал в доклада си. Казах му направо, че според мене голямата част от претенциите ни са явно несериозни и че от 10-те милиарда само най-много 300 милиона могат да се подгържат. Алтънов, смутен, започна с несигурен тон да разправя, че в дипломацията трябвало да се иска много. Той бил говорил, каза, с Негово Величество за делото и Негово Величество казал: „Puisque le vin est tiré, il faut le boire“ (Щом виното е наточено, трябва да се изпие). Така искаше да остави впечатлението, че царят е одобрил това, което той е направил. Не се опита обаче да оспори верността на моите данни. Той свърши, аз настоявах за 300 милиона. Филов каза: „Добре, ще оставим 800 милиона“. С това срещата се свърши.

Скоро обаче ми съобщиха, че работата по арбитражното дело се прекратява, защото между България и Румъния е по-

стигната спогодба, по която двете страни се отказват от взаимните си претенции. Сигурно за това са настоявали германците, а и Филов, като е знаел каква е стойността на нашите претенции, не се е противил много. Аз бях казал, че 300 милиона е максималната цифра, но че не вярвам да може да се достигне. (...)

IV. МАКЕДОНИЯ КАТО БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

Македония е преживявана като сакрална българска земя, пазеща свещените легенди за свети Климент и свети Наум. Охрид, като столица на Самуилова България, винаги е бил не само централно средище на възрожденската култура, но и възделен пространствен елемент от идеята за Обединеното общобългарско Отечество. Самото стихотворение на Константин Миладинов „Тъга за юг“ (*Дайте ми криля я да си метнам // и в наши стърни да си прелетнам*), митът за Григор Пърличев и неговите митарства из България и други предели на Балканския полуостров, легендата за смъртта на двамата братя Миладинови и толкова още други сюжети, свързани с Македония, съставят до днес, а и завинаги сакрална част на българското духовно наследство. При голямото посещение през 1941 г. на представителните фигури на Софийския университет в Скопие, Охрид и Битоля възниква съвсем естествено названието на издадения сборник със словата на големите професори „**Македония като българска земя**“. Няма по-точно название от това! Десетилетия художествената общественост в българската държава беше благородно облъчвана от фолклорните сборници на Миладиновци и на Стефан Веркович. Българските войници отиват в пределите на временно присъединената Македония като в свой дом. Те и така са посрещнати тогава от мнозинството българи, живеещи там. В многобройните свидетелства на публицисти, белетристи и поети са фиксирани тези масови позитивни нагласи на жителите на македонските градове и села. В сборника оставаме в пределите на тогавашното общобългарско преживяване.

Михаил Арнаудов

МАКЕДОНИЯ КАТО БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

I.

Уважаеми граждани и гражданки на град Битоля!

Академическият съвет на университета „Св. Климент Охридски“ в София предприе, начело с г-н ректора, протопрезвитер Ст. Цанков, едно пътуване до града на своя покровител, за да засвидетелства преклонението си пред една велика памет и за да изкаже на българите в Македония сърадванията си за новоизвоюваната им свобода. Каква несравнима радост и какво дълбоко нравствено удовлетворение изпитахме ние, представителите на най-високото учебно заведение в България, когато стъпихме на македонска земя, без да се чувстваме външни гости, ограничени и подозрително следени от някаква омразна за народа власт, едва ли е нужно да изтъквам. Откак поздравихме с възторг при старата граница до Пюешево първите срещнати македонски българи, и до тук, гдето в сърцето на Македония можем да доловим отново силата и твърдостта на българския дух, ние непрестанно бяхме в някакво непреживявано по-рано възмущение, при съзнанието, че е сбъднат един вековен блян на народа отсам и отвъд Рила, че сме пак единно национално тяло и че занаят ще имаме обща и нека се надяваме, по-честита съдба. Не ще мине много време и тук ще настъпи мир и благата на свободата ще дадат възможност на всички да се чувстват щастливи синове на уголемена и мощна България. Тогава ще започне всеотрастен подем и тогава Македония ще приобщи най-тясно своите културни стремежи, както и своите об-

Беседа, произнесена в Битоля на 4 юли 1941 г. Със съкращения от „Македония като българска земя. Поклоннически слова“. – С., „Св. Георги Победоносец“, 1993 г.

ществени и стопански почини, към тия на стара България. Наврег тук ще се основат нови просветни огнища, ще проникне забранената довчера българска книга, ще се открие простор за скованите енергии, ще се явят учители, лекари, юристи, агрономи и всякакъв род гържавни служители, които ще бъдат в помощ на населението, за да се приспособи то към новия гържавен ред и за да се приложат общополезните мероприятия, които трябва да тласнат напред духовния и материалния разцвет на тази пренебрегната от завоевателите българска област. Временно ще бъдем всички принудени да претърпим някои лишения и несгоди, наложени от войната, която бушува. Но тия лишения и несгоди, колкото и мъчителни сега, ще изчезнат бързо, щом настъпи успокоение в света и щом се отдадем на мирна творческа работа в целокупна България. Да понесем със самооблагане бремето на размирните години и да платим така една сравнително лека дан на освобождението, което при други условия би ни коствало потоци скъпа българска кръв, е мъдро повеление на момента. И нека сега, когато припомним великото историческо събитие – изволюването на македонската свобода и съединението на всички българи под скиптъра на обичния български цар Борис III, ние изказваме благодарността си към Германия и към нейния водач Адолф Хитлер за указаната нам помощ, в името на крeпкия съюз между двата народа, германския и българския, на изпитаното братство по оръжие и на общия идеал за правда в уредбата на Европа.

II.

Дошли да посетим града, който е бил ключ на Македония, по израз от времето на Възраждането, дошли сме да се срещнем с гражданите, които са достойни потомци на борците за българска просвета и български права в миналото, като братя Мишайкови, братя Робевци, Димитър Радев и други, ние ви носим, драги битолчани, поздрава на всички професори от университета, между които има и голям брой македонци. Приветствани от вас на чиста българска реч, на сладкия местен говор, който ви прави чест поради привързаността към старото езиково предание, заветано от свише равноапостоли Кирила и Методия, ние се радваме да ви

намерим все с такъв бодър и здрав дух, какъвто са имали всички битолски граждани някога. Вие не се подгадохте и прогадохте на сръбската и на гръцката пропаганда в турско време, преди 1912 г., когато те, богато субсидирани отвън, правеха опити да задушат българщината и да подкопаят доверието ви било към Екзархията в Цариград, било към българската държава. Наопаки, вие храбро отстоявахте националната си чест и делото на вашите български учители и свещеници, без да трепвате от интриги и преследвания, без да се съблазните от обещанията за помощ в робството си от страна на Сърбия или на Гърция, които искаха да разширят границите си в този чужд за тях край. По-трудна и почти невъзможна ставаше борбата за опазване на българското културно наследство и на българското слово през време на сръбското надмощие тук, след 1918 година. Сърбите отсам границата към Лерин и гърците отвъд тая граница полагаха всички усилия, за да претопят българската маса, като я накарат да забрави потеклото си, книжнината си, паметниците си и стане тор на чуждата езикова, политическа и държавна нива. Но всички притеснения и насилия удариха на камък пред твърдата воля – ваша и на всички македонци, да не се откажете малодушно от рода си. Колко малко бе постигнато в посоката на това погазване на народността ви от сърби и от гърци, въпреки всичкият терор на властта, показва вашата стихийно проявена любов към българския войник и към представителите на българската държава, дошли тук неотдавна, за да осигурят реда и облекчат положението ви във всяко отношение. Несъмнено, по-младите поколения, които не знаяха борбите и жертвите на бащите си и нямаха възможност да се учат на български език в български училища, бяха застрашени да повярват на сръбските и на гръцките басни за миналото и за народността си. И все пак душата на македонската младеж, колкото се отнася до мнозинството на народа по градове и по села, не можа да бъде покварена. По невидими пътища тук проникваха ободрителни гласове от свободна България. Революционната организация успяваше да разпалва патриотическото въодушевление и така надеждата за отхвърляне на новото иго, несравнено по-зло от турското, не ви напуснаше. Едничката пакост, която можеха да сторят сръбски-

те школи, беше тая, че македонската млада интелигенция се лиши от положителни знания за историята на земята и на народа си, че тя не умееше вече, при липса на български книги, да защити документирани правата си, естествените си връзки с всичко българско. Но сега, когато отново се отваря широко вратата към общото отечество и когато свободно може да се говори за миналото и за бъдещето на Македония, всички вие имате възможност да проверите сръбските и гръцките твърдения и да застанете здраво на позициите, както се държаха тъй храбро от няколко поколения ваши предшественици. Ще ми позволите тук, в няколко минути, да засегна най-общо проблемата за Македония, за да припомня някои безусловни верни факти, полезни при създаване на новата и окончателна българска общност на Балканите. Така ние, вашите приятели от университета, кръстен на името на охридския светец Климент, ще изпълним едно задължение пред паметта на този мъж, който цял живот просвещаваше и напътстваше към напредък българското население в тези места. Но така ние ще отбием и интригите на съседите си от север и юг, когато те искат да заблудят света върху истинския характер на населението в тези предели и се мъчат да обосноват някакви мними права за владичество над него. Тъкмо поради неспирната агитация на враговете ни пред европейското обществено мнение, свързани с щедро пилени средства за спечелване на пресата на Запад, нашите жизнени интереси са били често отричани от известни заблудени среди и нашето право дело е страдало силно, за пакост на българщината в Македония. Благодарение на тази агитация, не по-малко и на користните домогвания на някои велики сили, ние сме били оцелявани на конгреси и при други случаи, гдето се е чертаела политическата карта на Балканите. Частно Македония, която като географско-етническа единица стои в органическа спойка с целостта на българското жизнено пространство в Югоизточна Европа, е била в чужбина предмет на спорове и дипломатически комбинации, които не винаги са се вдъхновявали от желанието да се намери самата истина. Бидейки в състояние да знаем отблизо и най-положително тази истина, както тя се признава впрочем и от видни безпристрастни учени на неприятелските страни, Гер-

мания и Италия, ние, професорите от Софийския университет, смятаме за необходимо да изнесем и пред вас следните основни гледища, които ще трябва да се вземат под внимание при изясняване на македонската проблема и при отстраняване на натрупаните досега несправедливости и противоречия по нея.

III.

На първо място ще изтъкна народностното гледище по този жизнен за нас, българите, въпрос.

Всички обективни наблюдатели на народностните отношения на Балканския полуостров са признавали численото първенство на българския народ, като при това не са гледали главно население на Македония от населението на Северна България и на Тракия. Македония като област, очертана на север от Рила и Шар, на запад от албанските планини, на юг от р. Бистрица и Атонския полуостров и на изток от р. Места, е обитавана от VII век насам предимно от българи. Гръцкият етнически елемент се е запазил в някои южни и източни краища, турският – сравнително по-нов и в постоянен упадък – в изолирани гнезда по течението на р. Вардар, а албанският – с агресивността си от XVIII век насам, поддържана от местни феодали насилници и от турското правителство – в няколко купчини селища източно от албанските планини. Българският народностен характер на Македония в нейната цялост не е подлежал никога на съмнение и множество свидетелства на незаинтересувани пътешественици, етнографи и езиковеди потвърждават това. Не само прастари български градове и села, които стоят в тясна поселищна връзка помежду си, но и прочути от много векове български светилища са придавали на тези предели най-определен народностен отпечатък. Достатъчно би било да поменем старославните манастири „Св. Пантелеймон“ в гр. Охрид, основан от св. Климент Охридски; „Св. Наум“ край Охридското езеро, основан от едноименния светец при съдействие на царете Борис и Симеон; „Калища“ до гр. Струга; „Пречиста“ край гр. Кичево; „Св. Иван Бигор“ в долината на р. Радица, северно от гр. Дебър; „Св. Атанас“ при Лешок, край гр. Тетово – и много други още, които, издържани и тачени от българското население като

места за масово благочестиво поклонение, са крепели народностното чувство и са давали български облик на тези покрайнини. Нищо подобно като културно-религиозни центрове, разсадници на писменост и символи на народностно минало, не знаят ни албанци, ни други етнически елементи, като аромъните например в Македония.

До неотдавна българският елемент тук е бил още по-компактен и значителен, отколкото той се представя при някои по-нови раздвижвания. Гръцката генационализаторска черковна пропаганда, поддържана особено ревностно преди освобождението на България от атинското правителство и от Цариградската патриаршия, и албанските прониквания, насърчавани от турската централна власт и от местните бейове, за да се изместят трудолюбивите българи или да се убие у тях всеки дух на непокорство и на стремеж към свобода, са успели да разрежат в някои пунктове българските поселища. Стоотици хиляди българи, преследвани от покварената администрация на Абдул Хамид, която е пълнела с тях затворите, и от нападенията на албанците, е трябвало да емигрират в съседните или по-далечните страни, особено в България и Америка, за да спасят живота си. Така албанците правят на запад, по Горния Вардар и край Дебър, Охрид и Костур, някои завоевания, които колкото и гибелни за българите в икономическо и социално отношение, не са били в състояние да накърнят българската физиономия на тия предели. Нека се помни обаче, че в областта Гора, на северозапад от Шар, и в други части на вътрешна Албания има и досега много български селища, които са остатък от по-значително, насила помохамеданчено население. И както ние не претендираме да бъдат тези места присъединени към България, така и Албания няма право да претендира за български области, в които живее незначително албанско население, съставено само от късни пришелци. Изцяло взета, Македония се представя и днес, въпреки всички насилствени или доброволни изселвания на българското население, продължени систематично и под югославско управление, като българска в етническия си лик, културния си живот и икономическото си развитие. Турци, гърци или албанци не са могли нито числено, нито стопански да се нало-

жат като господстващи да нарушат старата българска основа на страната.

IV.

Колкото се отнася до историко-политическото гледище по предмета, ще забележа следното.

До Берлинския конгрес от 1878 г. не съществуваше никакъв македонски въпрос за европейските кабинети. Имаше само един общобългарски въпрос – тоя за гарантиране гражданските свободи и културните права на българското население, което обитава средищната зона на Балканите – от Добруджа до Костурско и от Ниш до Одринско. В своите познати на цял свят предели българският народ образува непрекъснато и здраво ядро, което има един език, една религия, една книжнина и еднакво силно развито народностно съзнание. Гигантската борба на българите през XIX век за духовно обединение, и то около една независима черковна власт, на която се падаше по законодателните традиции в Турско, и светска юрисдикция, завърши в 1870 г. със създаването на българската автономна екзархия. Съгласно с фермана за учредяването на тази българска народностна институция трябваше да се произведе плебисцит в частите на Македония, подвластни дотогава духовно на гръцката патриаршия. Въпреки всички противодействия на тая патриаршия, Македония се изказа, под пряката контрола на турското правителство, в преодоляващото си мнозинство в полза на българската екзархия. Така се установиха български владици в Скопие, Дебър, Охрид, Битоля и другите и български екзархийски наместници в Костур, Лерин, Воден, Енидже Вардар, и така в диоцеза на тия епархии влязоха всички българи на Македония, включително и тия в съседство с българо-албанската граница: в Тетовско, Гостиварско, Кичевско, Стружко и т.н. На конференцията в Цариград от 1876 г., на която бяха свикани представителите на Великите сили, за да установят автономията на някои народностни групи в Европейска Турция, западната граница на България беше прокарана по силата на етническия принцип, така че Ниш, Скопие, Тетово и Охрид, с целия Нишки и целия Скопски санджак, и градовете и околията Костур и Лерин оставаха

в проектираната българска държава. Договорът от Сан Стефано от 19 февруари 1878 година, който определяше границата на новото българско княжество, даваше градовете Ниш и Лесковец на Сърбия, но само като компенсация за участието ѝ във войната на руска страна, а оставяше на България – колкото се отнася до западната и южната ѝ част – градовете Пирот, Враня, Качаник, Тетово, Дебър, Струга, Корча, Костур, Воден и Енидже Вардар, заедно с устието на Вардар. Берлинският конгрес малко по-късно (13 юли 1878 г.) под влиянието на Англия, която по въпроса за България беше успяла да вземе предварителното съгласие на Русия, разпокъса българската земя на няколко части, като възвърна на Турция цяла Македония и като пося с това ново семе за размирици в нашата нещастна страна.

Няма да излагам тук мартирологията на българския елемент под новото робство, но ще изтъкна само, че българският дух се прояви в масови революционни движения, едно от които – Илинденското от 1903 година, доби същински епически замах. Някоя друга нетурска народностна група в Македония не е показвала ни по-рано, ни по-късно нещо подобно като манифестация на борческо народностно съзнание по простата причина, че числено ни една от тях не е играла никаква особена роля. Войната от 1912 година, която изправи един християнски съюз на Балканите против Турция, имаше за изрична предпоставка признаване от сръбска страна на българското етническо надмощие в Македония. Чрез договор от 29 февруари 1912 г. сръбите оставяха земите на изток от линията Охрид – Велес на България като безспорно български, а тия на запад от тая линия – та до Шар планина и албанските планини – като спорни; трябва да се каже, спорни само поради претенциите на сръбите да имат по-големи териториални придобивки от съюзнишката война. И че в тази втора зона живееха главно българи и никакви сърби, доказваше решението на Лондонската посланическа конференция от 1913 г., което определяше и източните граници на Албания наспроти българска Македония. Българският характер на тази област бе признат по-късно, в 1923 година, и от самите албанци в лицето на тяхната революционна организация. Именно: Вътрешната българска революционна организация в Ма-

кедония и Албанският революционен комитет сключиха тогава съглашение, по силата на което двете представителни тела, които се опираха на масите долу, даваха клетвен обет за отхвърляне сръбската власт, като признаваха за народностна граница между българи и албанци границата, която винаги е деляла двата народа – Шар планина и южните от нея височини, с Тетово, Гостивар, Дебър, Струга, Кичево и Охрид в пределите на българска Македония.

В този ред исторически актове и документи, които признават цялостния национален облик на Македония и българските права над нея, трябва да поставим обаче на най-видно място договора от 6 септември 1915 година, сключен между Германия и България, по силата на който двете сили трябваше да си сътрудничат в случай на война. Съгласно с § 1 от тайната спогодба към този договор Германия гарантираше на България цяла Македония, завзета в 1913 година от Сърбия, еднакво и „спорната“, и „безспорната“ зона, т.е. с границата на запад, която бе в сила до последното разгромяване на Югославия от април т.г. А съгласно с § 3 на същата спогодба на България се връщаха земите, предадени по Букурещкия договор от 1913 г. на Гърция – т.е. цялата Беломорска Тракия. България пък даде безрезервно своето сътрудничество на високия си контрагент, което ѝ струваше страшни жертви, и така от 1915 г. до 1918 г. тя влезе във владение на частта от Македония, която бяха заграбили вероломно сърбите в Междусъюзническата война от 1913 година. Сега, когато историята сякаш се повтори, със същото враждебно поведение на Сърбия (респ. Югославия) и със същата неизменна вярност към Германия от българска страна, нима този свещен договор „за мир и приятелство“ от 1915 г. би трябвало да бъде нацърбен в една точка, която не досяга никакви германски интереси, но гарантира най-авторитетно признатото отдавна българско народностно право? Македонските българи са полагали винаги героични усилия за своята независимост. Днес те имат всички основания да очакват свързването на цялата си страна с общото отечество, за да не стават обект на генационализация, а неправдата над тях – извор на бъдещи опасни смутове.

Съдбовното значение на македонския въпрос за бъдещето на България се е съзнавало отлично от първите български държав-

ници току след Освобождението. Един от тях, от най-прозорливите, а именно Константин Стоилов, като разглежда в 1882 г. обстойно в един доклад до княз Александър I възможностите да се подготвим за една ревизия на решенията, взети в Берлинския конгрес, за да влезе и Македония в „обетованата земя“, т.е. в Обединена България, казва: „Днес Архимедовият пункт на българския народен, па и на целия Източен въпрос, лежи в Македония. Ако нашите интуиции не ни лъжат, за Македония и в Македония ще се разиграе последният акт на източната драма, и тъй като въпросът ще се реши със силата на оръжието, то всичко зависи от това, кой ще бъде по-скоро на мястото и с кого ще бъде населението... Като погледнем малко по-надалеч и си представим различните етапи на народната си политика, то няма ни най-малко съмнение, че въпросът за осъществяване на Санстефанска България, въпросът за преобръщането етнографските граници на българската народност в политически, не е нищо друго, освен въпрос за Македония“. Сякаш в съгласие с тая теория на мястото, посочвано като невралгична област и оспорвано с най-голямо ожесточение между балканците, се озоваха в последния голям двубой между двете световни групировки нашите съюзници и българските войски – и населението взе нашата страна, както я бе взело в душата си много отдавна. Така се намери и „Архимедовият пункт“, за да се даде едничкото правилно разрешение на българската проблема в западните краища.

V.

Нека засегна и културно-хуманитарното гледище по въпроса.

Българското възраждане, въведено в края на XVIII век чрез обгърналата цяла Европа вълна на национално осъзнаване на поробените народи, докосна равномерно всички български земи, еднакво източни и западни. В него участваха революционери, просветители и писатели, които се вдъхновяваха от идеала на първия български историк Паусий (1762 г.) за отхвърляне гръцкото духовно иго и гръцкото образование и заместването им с българско народно духовенство и български език в училищата и книжнината. Запомнете добре, че патриархът на възраждането ни, монахът Паусий, бе родом от Македония, именно от с. Банско в Разлог. Тъй нарече-

ният черковен въпрос бе собствено, в побудите и крайните си последици, един културно-политически въпрос, тъй като чрез него се догонваше не само свобода на религиозната съвест, но и гражданско равноправие и официално признаване на българите като самостоятелна национална група. Започнатата първо в Скопие, около 1830 г., борба против фенерската духовна олигархия се доближаваше в методите и целите си до Немската реформация с нейния протест срещу гребителството на Курията и нейната защита на простия народ, държан в невежество. От Струга и Охрид излязоха най-смелите апостоли на това колкото национално, толкова и нравствено движение, братята Димитър и Константин Миладинови и увенчаният поет Пърличев, успели да повдигнат цяла Македония в името на народна черква и просвета и страдали жестоко като жертва на фенерското коварство. В цяла Македония, въпреки гоненията на гръцкото духовенство и на турската власт, българската идея завладя стихийно умовете и доведе до триумф движението за народна българска йерархия чрез основаване на Екзархията. Редом с това движение се засилваше и образователното дело в страната. Книжовници като Кирил Пейчинович и Йоаким Кърчовски (първият от с. Теарце до Тетово, вторият от Кичевско) се опитваха да създадат още в 1814 и 1816 г. поучителна литература на простионароден език и в български национален дух. Техните усилия бяха продължени с ентузиазъм от няколко поколения патриотически надгхани водачи, голям брой от които спадаха към най-добрите български писатели, учени и политически мъже. Тук бяха и Неофит Рилски от с. Банско, първият наш педагог, открил по поръка на В. Априлов забровското модерно училище (1835); и Константин Петков от Бащино село до Велес, който в стихове от 1859 г. учи: „Держи си харно свой ред и племя”; и Теодосий Синаитски от Дојран, отворил в 30-те години на XIX век българска печатница в Солун; и Антим Ризов, човек с широко образование, завършил университета в Атина и станал учител на Атон, от гдето поддържа българското възраждане в Македония; и Константин Държилович от Воденско, сътрудник на Раковски и печатар в Солун, след Теодосий; и разпаленият патриот Йордан Константинов Джинот от Велес, учител в родния си град и ревностен

сътрудник на „Цариградски вестник“ през 50-те години; и Натанаил Охридски от с. Кучевица (Скопско), действал в Русия за българското дело, подкрепял българската Екзархия и организирайл Кресненското въстание от 1878 г. за присъединяването на Македония към България; и Партений Зографски от Галичник (Дебърско), възпитаник и другар на Димитър Миладинов, автор на реди книжовни трудове и борец против гърците като Кукушки епископ от 1859 г.; и Кузман Шанкарев от Охрид, един от най-значителните български фолклористи, бранил цял живот правата на македонските българи с перо в ръка и описал най-подробно техния етнографски образ; и Йосиф Ковачев от Щип, първият наш научно подготвен педагог, учител в Щип и Велес, а после професор във Висшето училище в София; и Райко Жинзифов от Велес, разпаленият родолюбец, който като поет и журналист си спечели голямо признание в Русия, гдето неуморно работи за възраждането и освобождението на отечеството си; и много, много други, които вече с родните си места очертават вярно пределите на българския народ в Македония. От този безкраен списък на видни македонски българи не бих могъл обаче да изключа цвета на тяхната най-издигната интелигенция, гордостта на цяла духовна България от 60 години насам, именно личните наши университетски професори Любомир Милетич (Щип), Иван Георгов (Велес), Димитър Матов (Велес), Никола Милев (Костурско), Александър Станишев (Кукуш), Александър Балабанов (Щип), Иван Снегаров (Охрид), после министър Андрей Ляпчев (Ресен), министър Димитър Ризов (Битоля), генерал Климент Бояджиев (Охрид), министър Никола Генадиев (Битоля), писателя дипломат Симеон Радев (Ресен), литературния критик, ваш достоен съгражданин, Йордан Бадев и много други. Изобщо в организирането на българската държава и в изграждането на българското по-високо образование (чрез Академията на науките и изкуствата и университета „Св. Климент Охридски“ в София) приносът на македонските синове е бил твърде значителен. Македония не се е делила никога от духовния живот на България, била е винаги в най-тесни просветно-обществени връзки само с българската ръководна интелигенция и е отблъсвала всички опити да бъде използвана за противобългарски политически цели от Сърбия

и Турция. Колко голяма е била в Македония привързаността към майчиното българско слово като орган на школното образование, личи вече от факта, че към 1912 г. тук са били издържани отлично уредени 1375 български основни и средни училища, с 2266 учители и 77 889 ученици, както и 775 детски училища с 19 214 ученици, срещу несравнено по-малък брой училища и ученици, издържани от сръбската и гръцката пропаганда. И тези две външни пропаганди, насърчавани от турците, които са прилагали принципа *divide et impera*, за да спрат възхода на жилавия и природно даровит български народ в Македония, не са могли да постигнат никакви обнадяващи резултати, колкото се отнася до разпокъсането на българската духовна цялост и убиването на българската воля за национално обединение.

VI.

На четвърто място ще се спра на държавното и историческото гледище по македонската проблема.

При стария ред в Европа една от главните грижи на Великите сили, които имаха влияние върху Балканите, беше да се използва за егоистични цели разногласието на народите тук и да се прилага при всяка нова историческа обстановка теорията за равновесие на държавите, създадени върху развалините на Османската империя. Не се е зачитал нито принципът на народностите, нито по-общият интерес на културния Запад от едно трайно умиротворение на тази оспорвана област. Раздорите между балканските народи са се подклаждали било по силата на безмилостен империализъм отвън, било по силата на гребнави шовинистични домогвания отвътре, и така в Югоизточна Европа кипеше непрестанно котелът на недоволството и на опасните авантюристични замисли, способен да предизвика с избухването си най-непредвидени кървави междуособици, нарушавайки и световния мир.

Починът на силите от Оста да организират целия континент върху основата на правдата и необходимото жизнено пространство за всички вдъхва пълна вяра у разпокъсания досега български народ, че е ударил часът на неговото държавно обединение. Тъкмо

за осъществяването на това обединение, идеал на българите от векове, ние водихме редица войни, взехме участие в Световната война на страната на Германия и застанахме сега върно до силите на Оста, за да допринесем за техния успех. На Балканите има един народ, доказал своята доблест и своята способност да служи на напредъка, и този народ, българският, очаква днес да затвърди своето национално битие, като се обедини териториално в името на безспорните си права. Отхвърляйки всяко посегателство върху чуждите земи, той иска да събере и закръгли своя доказан за всички национален патримониум, като не жертва в угода на съседски безоснователни притежания скъпи дялове от него. Ако в течението на последните няколко века някои плътно заселени с българи области са преминавали в гръцко, сръбско, румънско или албанско притежание, както показват точните исторически справки, ние не мислим, че може да се върши такава неправда и сега, като се късат нови части от българското отечество и се покрусява незаслужено българската душа. Наопаки, ние сме убедени, че всички междусъседски въпроси ще бъдат решени едничко въз основа на народностните, геополитическите и стопанските начала, възприети днес като меродавни. Западномакедонските и южномакедонските краища, населени предимно от българи, именно тия по линията Скопие – Тетово, Дебър – Струга и Охрид – Костур – Воден, наложително трябва да се свържат с Вардарската и Битолската област, към които принадлежат открай време в стопанските си интереси, съобщителните си средства, културните си нужди и националните си възжеления. Границите на Македония на запад и на юг, както са очертавани досега, представят естествена географска и етническа цялост, която не търпи нарушение, тъй като би се стигнало до ощетяване на жизнени за населението нужди и разклащане на установените икономически и културни връзки.

VII.

Не бих могъл, драги битолчани, да привърша моята кратка беседа, без да изтъкна и последното гледище по македонския въпрос, това на българския писател.

Касае се тук до мнения, чувства и вдъхновения на ония, които въздигат словото ни до оръдие на изкуството; до изповедите и възторга на ония, на чиито произведения се възпитават поколенията, за да обичат родината си и пазят завета на дедите си. Несъмнено в това царство на поезията големите национални възжеления са намирали винаги своето законно място, тъй като поетите са били тачените вождове и пророци на народа си. И ето, няма голям български поет от Славейков, Вазов, Христов и Яворов насам, който да не е изливал болката си за страданията на Македония, да не е изказвал любовта си към земя и народ там, да не е предричал триумфа на правдата и провалата на насието между потомците на св. Кирил и Методий, св. Наум, Самуил от старо време и на Паусий, Миладиновци, Пърличев и други в ново време. Българската поезия, посветена на Македония, е огромна – и само това вече говори за сърдечния отзвук на македонската неволя у нас. Защо у сърби и гърци няма нищо подобно, въпреки толкова напъни на политици и лъжеучени да доказват небългарския характер на страната, станала ябълка на раздора? Сигурно затова, защото вдъхновението нито се поръчва, нито може да бъде неискрено. Лъжата и лицемерието не са били никога подбуда за въодушевление, за поетически полет на мисълта. И така, ако никой сръбски или гръцки поет не е възнял Македония като своя родина, нито се е трогнал от робската ѝ съдба, нито пленил от хубостта на народната ѝ песен и на природата ѝ, множество български поети, между които и първенците на българското мелодично слово, са стенали при болките или ликували при успехите на македонца. Те са увековечили историята, природните красоти и борбите за свободата на Македония. Вместо много примери, ето само един-два, които ще ни трогнат или въодушевят отново, поради чистите си тонове и включената голяма любов към роба. Иван Вазов, за когото новите издирвания установяват, че води потеклото си от Южна Македония, понеже праядо му Курко Арнаудов е родом от с. Яновене, Костурско; увенчаният и най-популярен поет на България, който издаде цяла сбирка, „Песни за Македония“, гдето възпя войните за освобождение от 1912 и 1915 г.; този истински наш народен поет, от

когото българската младеж се учи да се възхищава от българския език, да обича беззаветно отечеството си в най-широките му предели и да усвоява големите национални и човешки добродетели; той ни даде не само гениалната ода за Братя Миладинови, но и разкошните по чувство, идея и форма Македонски сонети от 1883 г., първият от които гласи:

*Там, там душите и сърцата, братя!
Там нашите стремления и мечти.
Там нашите очи, умове, обятия,
там нека всичко българско лети; –
там дето дивний Шар търпи проклятия,
де Охридското езеро ехти,
де дрънкат железа, стърчат разпятия,
де нашата Македония пици.*

*Света и себе нека да забравим
и на забравените да отправим
надежда, братски думи и лучи.*

*Нащрек! Готови! Никой да не дреме:
на всякой вик от тамо, що ечи
към Бога – първи да се отзовеме!*

Каква милост за македонца роб блика от тези редове, в които поетът зове за изпълнение на свещен дълг всички свои сънародници! И същата вярност към братята на юг и същата решителност да се брани този дел от отечеството срещу дръзки посегателства на враговете гиша и вторият сонет „Не даваме я“:

*Не даваме я, не – земята мила,
земята на светите ни отци.
не даваме праха на Самуила,
ни славата на двамата светци!*

*Тя наша е! Тя с нази е носила
открай ярем и търнови венци,
да, наш е Солун, Шар, Пирин и Рила,
и песните на нейните певци.*

*Не даваме я тъй как не бихме дали
завета на бащите си заспали,
зеницата на нашите очи!*

*Не даваме, дор Бог стои отгоре,
дор в онез гори, поля, простори
Светото слово българско ечи!*

Да, светото българско слово е ечало и продължава да ечи в целия този край, въпреки всичките налитания на враговете ни да го заместят с чуждо, не свое! В стихотворението си „Черното знаме“ от 1885 г., възникнало при гледката на едно шествие в памет на Кирил и Методий в София, при което посред рои трицветни знамена се веяло като трагичен символ и македонското знаме от чер плат, Вазов написва из дълбоката си сърдечна болка тия пророчески регове:

Македонио, родино мила!
Люлко на гиганти и на слава,
бездно, що надежда не огрява,
бездно страшна на сълзи теглила!

Но не си ти влезла още в гроба,
но сама ти няма там да влезнеш,
но ти, майко, няма да изчезнеш
освен с нашта кръв, сърца и злоба!
Ах, ще дойде ден, и той голям е
но дор скокнем за теб всички братя
и те сграбчим волна в обятя.
Вей, се черно знаме!

Денят, който поетът предвижда с такава искрена вяра; денят, в който българи от долините на Янтра и на Марица презърнаха волно българите от долините на Вардар и Струма – той дойде най-после, след люти борби и жертви, но дойде, за да не се вее вече никога черно знаме при всенародните ни чествания. Ще припомним още една пророческа дума на Вазова, този път от 1920 г., при вестта за подписване на позорния мир от Ньой. Обзет от скръб,

поетът не губи надежда за по-добри дни – и изказва като ясновидец, с твърда увереност в скорошната провала на насилието, тези мисли, които не можем да четем днес без вълнение:

„Уилсон прогласи своите знаменити 14 точки и те бяха приети с готовност от съюзниците му. И се посипаха въз главата на героична и нещастна България богатата на правдата и справедливостта. Македония, българската, архибългарската страна, се отдаде на Сърбия..., даде се на Венизелосова Гърция друга част от българска Македония..., даде ѝ се и нашата Беломорска Тракия; отнеха на България Южна Добруджа, златната наша Добруджа, и я харизаха на Румъния... Въдвориха на Балканите мира. Каква ирония! Каква подигравка с велики принципи... Какво светотатско посегателство върху разума, съвестта и чувството!... И омълча се Уилсон!... И въдвориха победителите на Балкана мир. Сиреч, фърлиха семената на бъдещи раздори и кръвопролития. Защото насилието остана се насилие. И неправдата остана се неправда! И тя ще вика до небето, и тя ще подхранва в душите на цял народ пламъка на негодуванието и неугасимата жажда за възтържествуване на доброто въз злото...“ И като говори по-нататък за протестите на млада България срещу ограбването на отечеството ни, Вазов се обръща към учениците, понесли черни знамена, с припомняне за българските победи на юг и на север, при Лозенград, Тутракан и т.н., и с тия ободрителни и пълни с дълбоко упование думи: „И вие ще се вдъхновите от техния (на бащите) пример на самопожертване и на доблест, за да поправите злото. Не, аз вярвам, че преди да порастете, много по-рано, то ще бъде поправено – как, от кого – това е Божия тайна... Защото има едно Провидение, което бди над нашия юнашки, честен и добър народ“.

Тайната на съдбовната разплата сега се знае от всички ни. Провидението ни прати не само умопомрачението на враговете, но и помощта на приятелите и съюзниците. И тъй ние можем, само два-три месеца след погрома над сърби и гърци, да се поздравим в Битоля като свободни граждани на едно отечество, в което Охрид и Силистра са пак български и в което български войници, български учители, български духовници подхващат своето стро-

ителско, бранителско и възпитателно дело. От сега нататък ние ще се срещаме вече като горди с извоюваните права сънародници, за които няма разлика в политическо положение, културни придобивки и съкровени национални идеали. Университетът на св. Климент в София ще разтвори вратите си за синовете на Македония, за да се завърнат те като обновени душевно, обогатени умствено и вдъхновени от здраво народностно чувство градители на образованието и обществения живот тук, гдето призракът на сръбския гнет и на сръбската асимилация е прогонен завинаги.

Изпитали дълбока радост от всичко видяно и преживяно в Македония, ние, членовете на професорската колегия и на академичната управа на българския университет, ви благодарим, граги битолчани, за топлия прием и за всички мили съчувствия, които ще запомним като един от най-честите мигове на посещението си в родината на св. Климент. Пожелавайки на града ви, на всички ви всеки напредък и най-широко развитие при новите тъй благоприятни условия, нека в тоя час на общо въодушевление извикаме: Да живее обединена България! Да живее върховният ни вожд, Негово Величество Царят на българите! Да живее свободна Битоля, за да свърже новите си успехи със славните традиции на миналото си при българските царе!

Иван Снегаров

ДЕЛОТО НА КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ

Ето ни в града на славното българско минало. Ето ни в свещения град, за който всяко българско сърце силно тупти. Ето ни в чертозите на вековния народен блян. Преди три месеца недостъпен беше българският Йерусалим. Топяха се нашите сърца да го видим и му се поклоним. Тиранинът бе поставил сатанински препятствия, за да го откъсне от всякакво общение с българското царство. Но неочаквано, по мановение на самоотвержения германски народ, изгря свободата и над тоя вълшебен и свещен български кът. Днес ние сме честити да стоим на българския Сион, гдето лъчезарното небе най-нежно целува българската земя.

Виждате, гради гости: град Охрид е твърде скромно, с много порутени къщи. Тежкото турско и още по-несносното сръбско робство са ударили своя печат върху него. Той изглежда твърде отслабнал и посърнал от терзания и тъга за свободата. При все това той винаги, и в най-мрачното време, е сияел с особен ореол. Под неговите грини се крие духовно величие. От неговия образ се излъчва *древна слава* като животворен ефир.

Кой друг български град може да му съперничи по трайна историческа слава? Първата ли българска столица *Плиска*? Този някогашен първенец между градовете на българското царство отдавна е изчезнал от лицето на земята. Втората ли прекрасна, златоцветна българска столица *Преслав*? Обаче и тя също отдавна, още в 972 г., престана да бъде двигател на българския културен живот. Може би другата гиздава българска столица *Търново*, която близо половина век била повелител на по-голямата част от Балканския полуостров

Беседа, произнесена в Охрид на 2 юли 1941 г. Със съкращения от „Македония като българска земя. Поклоннически слова“. – С., „Св. Георги Победоносец“, 1993 г.

и два века е всявала страх във византийската империя. Но и този горд български град е изтърпял под кървавите ужаси, що го връхлетели на 17 юлий 1393 г. и после, и престанал вече за дълги векове да бъде ръководител не само на българския народ. Не само турският атаган, но и фанариотски хомот го е смирил до неузнаваемост.

Само Охрид, столицата на вихрено юначния цар Самуил, е преминал и изтърпял народните бедствия през средните векове, без да изгуби своята ръководна мощ. Охридската архиепископия, наричана в турско време патриаршия, е преодоляла византийското и сръбското (средновековно) владичество и е действала още близо 400 години под турско робство. В нейно лице Западна България или Македония, както в ново време взеха да я наричат, почти осем века е имала напълно обособен вътрешен живот. Ако и подчинена на чужда гържава, Македония, възглавявана от Охрид, била духовно суверенна величина, която официално била наричана България (на гръцки *αμφιρ λογιωτατος*) не само от своите свещеноначалници – охридските патриарси, но и от цариградските и грузи патриарси.

Къде се крие прочее първопричината на тая многовековна огнеупорност на този чуден и толкова мил за българина град? Преди всичко в духовната основа на неговото битие. Той е станал амвон на новия апостол Павел – св. Климент Охридски, за новите коринтяни, сиреч българите, както го възпява един охридски архиепископ – песнотворец. Охрид е бил свещникът, откъдето е светело живодатното светило св. Климент Охридски над цялата българска земя. Охрид ревностно е пазел неоеценитото съкровище, което го правело да бъде всебългарска светиня – честния гроб на св. Климент, и вечно свежи спомени за този велик български светител. Със своя свят живот и благодатна дейност св. Климент е удостоил и своето земно жилище Охрид да сподели неговата сияйна слава. Чрез Климент Охрид е богоозарен български град. Тук Христос освети и оживотвори българския народ. В Охрид са поставени апостолските основи на Българската православна църква. От Охрид извира Божие благословение за цялата българска земя.

Съдбоносни сътресения са отслабили историческата памет на българския народ. Забравен е бил в старопланинска България златозарният образ на св. Климент Охридски. Дори и Българската

църква не чества навсякъде тържествено, както погубава, свещената памет на чутовния охридски йерарх, без когото тя не би съществувала. От 1916 г. Климентови почитатели се мъчат да съберат средства, за да му издигнат в София достоен паметник, който да осветява столицата на Третото българско царство и да напомня на всеки българин за извора на неговата духовна мощ. Обаче и до днес още не е осъществена тази благородна идея – плод на дълбока почит към оня, който, както ще видим, е родил духовно българския народ – св. Климент Охридски.

Ето защо историческа е заслугата на българския храм на науката, Софийския университет, че гордо издигна името на св. Климент Охридски като вечно знаме на българския напредък. Това свято име краси на най-лично място стените на Софийския университет, който с това сочи на целия български народ, че той е получил своята светлина, своето духовно зрение от древното всебългарско светило св. Климент Охридски, че този светител е несъкращима основа на неговото историческо битие. Хиляди, хиляди студенти възприемат в своите млади души светлостарния образ на св. Климент Охридски и озряват с неговите целебни зари народната душа. Българският храм на науката е и олтар, здето се слави името на св. Климент. Това дивно име не е прост символ, а жива сила, която действа в Софийския университет и го прави да бъде най-ревностен бранител на българската народност. Когато много обществени сили в България се уклониха в чужди релси и се възпяваше идеалът на цялостна (интегрална) Югославия, само Софийският университет „Св. Климент Охридски“ остана твърдо на своята основа – духа на своя небесен покровител. Софийският университет никога не забрави многострадалната свещена земя на св. Климент. И студенти, и професори си даваха клетва: „Йерусалиме, Йерусалиме! Ако те забравя, езикът ми да онемее!“.

Драги мои съграждани!

Днес вече виждате с очите си явно свидетелство на дълбоката любов, която чувства Софийският университет към св. Климентовия град. Целият Академически съвет, върховното управително тяло на Софийския университет, е тук при вас. Тук са майстори и първомайстори на българската наука, български учени с европейска,

дори световна известност. Те са дошли да ви сърагват заради изгрялата свобода и да почувстват със своите просветени души, че жив е св. Климент, както от векове вярват охридчани. Радост озарява техните мъдри лица, загдето са честити да стъпят по същите места, които са осветени от апостолските нозе на българския първоучител св. Климент Охридски. За пръв път е удостоен Охрид с такава висока чест, в която искам да видя залог, че нашият сега изнемощял град отново ще разцъфне и ще възстанови своето древно достойнство – да стане пак средище на българската наука, както е бил във времето на св. Климент. Посещението, което прави Академическият съвет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, е бележито събитие с общобългарско значение. То още повече ще свърже духовно новата *българска Атина* с древната, София с Охрид, Третото българско царство със Самуиловото. Това светло събитие винаги ще сочи на българската академическа младеж, че трябва да пие и да се осветява от първоизвора на българската наука – мъдростта на св. Климент Охридски.

Родени под благославящата десница на св. Климент, откърмени и израснали под чудодейния чар на разкази за тайнствени явявания и действия на великия български светец, охридчани със своите чисти сърца вярват в небесната мощ на св. Климент и със страхопочитание произнасят неговото име. Обаче може би някои от вас, мои съграждани, се запитвате и сте в недоумение: защо и Софийският университет – тая лаборатория на чистата наука – толкова много почита нашия светец, дори е станал негов доблестен знаменосец?

Много пъти е говорено и писано от наши и чужди учени за св. Климент. В самия град Охрид, ако и да е бил задушаван от тъмнината на робството, винаги е имало ученолюбиви мъже, които разпространявали между народа знания за ангела-пазителя на Охрид и цяла България, черпени грижливо из стари жития и служби. При все това личността на св. Климент е толкова възвишена, неговата дейност е толкова обширна и плодотворна, че все пак остава нещо недоуяснено и недоизказано. И небето виждаме пред нас. Струва ни се, че го познаваме добре, но колко тайни крие то в себе си? На българското небе повече от хиляда години свети звезда

с необикновена яркост и величина: сияе пътеводна звезда, от която са се излъчили множество други звезди. Такова велико светило винаги ще бѹди удивление и ѱобознателност със своята лъчезарна тайнственост. Независимо от това, не е излишно понякога да се припомним дори многоизвестни исторически истини, за да бѹдат втѱлпени в нашите души и да станат нравствени принципи на нашата обществена дейност.

Науката до днес разполага с тѱврде малко сведения за живота и дейността на св. Климент. В Охрид се носят различни предания за него и неговия другар св. Наум. В тези народни предания са отразени: 1) голямото обаяние, което са имали двамата охридски светители между народа, и 2) непоклатимата вяра на охридското население в тяхната светост и чудодейна закрила. По-гостоверни сведения ни дават житията на св. Климент и св. Наум, написани от техни ученици и от охридски архиепископи. Също черпим сведения и от св. Климентовите съчинения. Откъде точно бил родом българският праотец св. Климент, не е известно, но той бил несъмнено славянин и в науката преобладава мнението, че той бил българин. За св. Климент България, както казва неговият житиенписец Теофилакт Охридски (поч. към 1108 г.), била многолюбима, вѱжделена земя. Същият житиенписец го нарича прѱв епископ, който служел и проповядвал на български език (*ανηρ λογιωτατος*). Друг житиенписец, охридският архиепископ Димитър Хоматиан (1216 – към 1234 г.), явно го нарича българин.

Св. Климент ще да се е родил някъде близо до родния град на св. Кирила и Методий, Солун. Това се допуска по следните съображения: той от млада и нежна възраст е придружавал св. Методий и видял всичките негови дела. Климент е владеел в съвършенство Кирило-Методиевия език, сир. солунското, или южномакедонското старобългарско наречие.

Не се знае къде се е учил Климент, но е известно, че той бил високообразован мъж. Теофилакт Охридски го нарича най-учен мъж (*ανηρ λογιωτατος*). Още когато св. Солунски братя вѱв Византия са започнали да превеждат свещените книги, той ще да им бил усърден помощник. Поради това те са го взели със себе си, когато в 863 г. заминали за Великоморавия (днешно Словашко), за да на-

саждат славянска просвета. Там Климент е останал до смъртта на своя учител св. Методий (поч. 6 април 885 г.), като помагал в неговото апостолско дело, сир. в неговата християнска просветна дейност (обучавал деца, проповядвал на народа и превеждал църковни книги). Във Великоморавия Климент изпъкнал със своите големи дарби. Той и Горазд били водачи на Кирило-Методиевите ученици и първи борци срещу латинското духovenство, което се стремяло да унищожи славянската образованост. Изтърпели тежки окови в моравски затвори за вяра и род и изгонени из Великоморавия, Климент и другарите му Наум и Ангеларий се отправили за България, за която силно копнеели.

В България те намерили богата почва за самостоятелна творческа работа. Княз Борис ги приел с отворени обятия, като изпратени от Провидението спасители на България. Борис отдавна е копнеел за такива просветители. Със съдействието на близките си съветници, болярите Ехач и Чеслав, Борис изработил план за всенародна просвета. Българският владетел скоро, още през 866 г., изпратил Климент за учител проповедник в далечната обширна западнобългарска област, наричана Кутмичевица, която обхващала днешна Южна Албания и Западна Македония. Средища на Климентовата християнскопросветна дейност са били градовете Главиница (днес не съществува, близо до гр. Авлона), Девол (също не съществува днес, близо до гр. Корча) и нашият град – Охрид. В Кутмичевица е действал седем години от 886 г. до 893 г., когато, по заповед на новия български господар Симеон, той бил поставен за епископ на Дебричко – Величката епархия, която според по-нови изследвания е обхващала днешно Кичевско (долината на р. Велика) и съседната охридска покрайнина Дебърца, а може би и Дебър. Изобщо Климентовата епархия не се намирала много далече от Охрид понеже, след като станал епископ, той често е посещавал своя манастир „Св. Пантелеймон“ в Охрид, тук починал и бил погребан. Поради това по-късно св. Климент станал известен повече като охридски „архиепископ“ и изобщо като охридски светия. Наместо Климент в 893 г. княз Симеон изпратил в Кутмичевица неговия сподвижник презвитера Наум, който също така е работил седем години, до деветстотната (900) година, и след като си построил манастир на

лазурния южен бряг на Охридското езеро със средства на Борис и Симеон, се отдалечил там за постническо подвижничество.

Изнемощял от дълголетен тежък труд и от старост и прегручвайки края на своя живот, Климент усилено молил княз Симеона да го освободи от епископството, за да се предаде на молитвено уединение в своя любим манастир в Охрид, но молбата му не била удовлетворена и Климент е останал на архиерейската си катедра до смъртта си на 27 юлий 916 година.

В такава животописна скица се очертава личността и делото на св. Климент Охридски. Посочените факти трябва да се вземат във връзка с предишни и послешни събития, за да се разбере тяхното значение, именно че те са *основни линии* в историческото развитие на българския народ от времето на княз Борис до днес, сир. за повече от хиляда години време.

Денят на св. Кирил и св. Методий с право е всенароден празник. Още през време на църковната борба този ден, 11 май, е станал празник на българската просвета и култура, създадена от двамата славянски апостоли. (...)

Настоящото е неизбежна сетнина от миналото. През време на Българското възраждане народните дейци имали един девиз: „Все повече и повече училища!“. Всъщност те повтаряли свещения завет на св. Климент Охридски. Той бил първият български учител и първият строител на българското учебно дело. Учредил е образцово училище, сигурно по византийски образец; учел деца и юноши миряни и свещеници: едни на старобългарско четмо и писмо, други (напреднали в учението) на тогавашните науки (богословие, риторика, музика и гр.). Той въвел в своето училище и методически упражнения: по-способните си ученици подбуждал към по-дейно участие в своята учебна работа и от тях избирал помощници-учители. Освен това, в зависимост от местните условия, Климент освежавал византийската образованост, която преподавал, със земеделски познания. Изхождайки от идеята, че царството Божие е пълнота на всички блага, Климент смятал за свой дълг да подобри народния поминък като здрава основа за духовен подем. Както ни уверява неговият житиенписец Теофилакт Охридски, той учел народа как да подигне стопанството си; особено

се грижел за развитието на овощарството. Кутмичевица – казва неговият биограф – била пълна с плодни дървета, но диви. Затова той пренесъл от византийските области различни видове овощни дървчета и „чрез присаждане облагородил дивите дървета“.

Климент подтиквал и развитието на изкуството, виждайки в него силно средство за облагородяване на душата. Грижел се да украси Кутмичевица с хубави църкви и манастири. В своето любимо място *Охрид* той построил две красиви кръгли църкви и манастир на най-живописното място.

Изобщо дейността на св. Климент е обхващала, може да се каже, всички ония стръкове на тогавашното научно знание, които били необходими за духовното развитие на българския народ. Той ще да е имал за по-горна педагогическа цел да въведе отбраните ни ученици в *universitas rerum*, както се казвало на латински, т.е. да ги запознае с *вселената*, да им предаде своя широк поглед за нея. От това гледище Климентовото училище може да не е достигнало висотата на Магнаурската висша школа в Цариград, но то е имало *висш курс* и с това придобивало вид на това, което по-късно се наричало на латински *университет*. Като учител Климент бил за България това, което *Фотий*, после цариградски патриарх (поч. 886 г.), бил за Византия. Затова *Климентовото училище* може да се смята за подобие на Магнаурската школа, гдето преподавал Фотий, или за първо българско *горно*, или висше (за онова време) училище.

Оттук става ясно, че Софийският университет е приел името на св. Климент Охридски, защото вижда в него първия български учен преподавател или, на днешен език казано, професор, сир. тачи го за *родоначалник на българските служители на науката*. Както от Софийския университет всяка година излизат стотици подготвени народни просветители, така и от Климентовото всеучилище излезли 3500 отбрани ученици, които се пръснали из просторната българска земя, покрили я с нови училища, и българският народ, който според църковния календар е лежал в сянката на смъртта, се озарил от спасителка светлина, прогледнал и се устремил към висините на знанието.

Климент е просвещавал народа като учител и духовен пастир не само със словото си, а и с *перото си*. Със своите съчинения, напи-

сани на хубав и разбран за народа език, Климент е обработил старобългарския език до степен да стане съвършено словесно оръдие, не по-малко годно да изрази най-високи идеи и най-дълбоки чувства, отколкото гръцкият и латинският език. Все с цел да подтикне развоя на старобългарската писменост и да разшири народната просвета, той се стремил да усъвършенства изнамерената от св. Братя *азбука*, т. нар. глаголица. Малко Климентови произведения са запазени, но и те дават представа за писателските му дарби. Неговите творения (поучения и похвални слова) са кратки, ясни и достъпни за простия народ. Те са бисери на българското слово. Вдъхновено и поетично написани, те звучат като химни, които въздигат душата към небесния свят със своето богато книжовно творчество. Той е създал тъй наречената *Охридска книжовна школа*, която се допълва от другата просветна фаланга, създадена пак по вдъхновение на Климент и Наум – *Преславската книжовна школа*. (...)

Климент е одухотворителят на българската народност. От времето на св. Климент българският народ почнал да добива определен духовен образ (физиономия) и да заема видно място в историята на европейската цивилизация. Климент е оставил тялото си, но неговият дух не е престанал да свети през вековете като *светъл стълб* по българската земя, да действа като основоположна сила на българския напредък. Климентовият дух е благодат Божия, която се изявяла из цялата българска земя. Въплътил гения на своя народ, св. Климент става наистина *крайъгълен камък* на неговата история. Творческото въздействие на св. Климент било толкова мощно, че творческият дух, който българският народ проявява от X в. до днес, е отражение на св. Климентовия дух. Цялата история на българската култура е всъщност развитие на посетите от Климент живоносни семена. Копнежът за светлина и свобода, който вълнува старите и новите български поколения, е вдъхнат народу най-напред от неговия праотец св. Климент.

Мнозина в свободна България мислеха, че българското население в Македония едва ли ще удържи сръбския и гръцкият гнет. Те твърдяха, че то ще изгуби, дори е изгубило вече своето народностно съзнание. Но ето, пред нашите очи се извърши сякаш чудо. Мощната германска десница отвали тежкия надгробен камък и в

поробена Македония възкръсна *светлосияйна, Юношески Жизнена българина*. Не можем да удържим своите сълзи от радост. Где е черпило сили това многострадално население, понякога пренебрегвано от свои сънародници в българското царство, да води упорита борба срещу буйните вълни на инородните стихии – гърци, турци и сърби, и да се запази до днешен ден с високо, с кристално народностно съзнание, с безгранична любов към своя род и име, за светостта на което е дало безброй жертви? На този въпрос българската история дава ясен отговор: в *безсмъртния лъчезарен дух на своя първопросветител*. Повече от хиляда години са се изменили от блажената смърт на св. Климент, но величавият му земен подвиг е оставил дълбоки следи в неговото наследство, потомците на което и днес го чувстват. Неговият ангелски дух не е преставал да витае над тази *прекрасна земя*, която три десетилетия одухотворявал и направил *света българска земя* със своите апостолски стъпки. (...)

Също така и в душата на народа св. Климент оставил незаличими следи със своя живот и апостолско служение. Под обаянието, което излъчвала неговата възвишена личност, неговите ученици и народът скоро след смъртта му взели да го почитат за *светец*. За това явно свидетелства най-старата му служба, написана навярно от негов ученик. В нея блика синовна любов и благоговейна почит към великия български първоучител. Песнописецът го възпява възторжено с най-китни епитети. Климент е *богосвдъхновен, ластовица златоуста, добротеснен славей, богогласна уста, медоточен език, златозарен светител*, чрез него Охридската църква *сияе като крин*. По-късно още повече се усилил култът на св. Климент, та два пъти в годината чествали, както и сега, паметта му – на 27 юлий и 25 ноемврий. (...)

И днес са запазени още свежи и ясни спомени за охридския светител у неговите духовни потомци. Народът в Охрид и околността вярва искрено и непоколебимо, че св. Климент невидимо бди над своя народ и не ще го остави да загине; стича се при неговия гроб с жива вяра в *златния св. Климент*, в неговата небесна сила. Всеки гостенин, ако престои тук няколко дни, ще почувства този *мистицизъм*, може би странен за днешния век на рационализма,

но при все това благодарен за винаги войнствалия за своя род и език *св. Климентов народ*.

О, колко е необходимо тази *охридска религия*, която е най-ярка българска православно християнска вяра, да се разпространи по всички български краища, та тази жива вяра във всебългарския светител и небесен закрилник да стане метафизична основа в живота на целия български народ! Моите колеги знаят, че не веднъж съм дигал глас в нашия печат за общобългарско религиозно почитание на св. Климент. Дано бъда честит да видя този ген, когато целият български народ с една уста и едно сърце всяка година тържествено ще празнува деня на своя праотец, който му е дал творчески живот. Сияйният образ на св. Климент е *най-ярко олицетворение* на духовно единната българска земя, *символ на българската култура*.

Озарени от съзнанието, което Софийският университет има за безмерната стойност на св. Климентовото дело, нека всички българи издигнем светия образ на българския първоучител и велик светител като свещено и спасително знаме. Нека издигнем в градове и села в чест на св. Климент храмове и паметници, та животворният му дух да витае и свети дори в последната българска хижа, та всички българи, гдето и да се намират те, да се чувстват живо обединени от светлия дух на своя първородител св. Климент Охридски. Трябва да благодарим на Провидението, че е дарувало на българския народ още в зората на неговия духовен живот такава дивно светла личност, която може да *бъде първообраз* на всяка народополезна дейност; възвишена личност, в която може да види насърчителен *образец* и духовният пастир, и народният учител, и българският учен и книжовник, и българският лекар, и селският стопанин, и българският общественик и държавник.

Да сияе вечно славата на св. Климент Охридски по цялата българска земя! Да вървим смело и неуклонно по неговия свещен завет: „Вярвай в Бога и служи самоотвержено на своя род за повече светлина и правда!“. Така вдъхновени от духа на св. Климент, ние ще бъдем без друго строители на светла бъднина, на *нов златен век* за България.

Димо Сяров

ИЗ ЗЛАТНОТО СЕРСКО ПОЛЕ

Излизам из вероломните, натъпкани с бункери завои на Рупелския прелом. Пред мен лежи като приказно видение обляното в слънце необятно Серско поле. Гледам го захласнат. На много места из него се носят тънки сини мъгли. Признак на много вода. Буйната Струма, тази стара пакостница, го е заливала някога като море. Но американската Юлен-кътпани е укротила развилнелия се звяр. Издълбала му е удобно леговище и го натикала в него. Днес тлъстата тиня на безброй блата и мочурища дава две отлични родитби в годината. Правели даже опити и за трета. Истинска нилска почва. И дяволска опашка да забодеш в нея, и тя ще върже плод. Серското поле прави впечатление на рядко населено. Селата са доста далеч едно от друго. Срещат се още много пустеещи мери.

Пристигам в китното градче Сер. Неговите „узн чаршии“ са цял лабиринт от пазарни улочки. Признак за богата околност. Че как да не е богата, когато само за тютюнците са текли от Америка като през петролопровод потоци от звънки долари. С името на градчето има обаче някакво недоразумение. Даже в бюджета, печатан в Държавната ни печатница, то било писано по четири различни начина: Сересъ, Сересъ, Серъ и Серъ. Околното, неповлияно от гръцкото произношение българско население го наричало Сяр. Дали това истинско побългарено име не би било най-подходящо?

Над градчето стърчи разрушена стара крепост. Върху рухналите стени на главната постройка, за която преданието твърди, че била дворец на света Елена, личат още вградени с тухли изо-

Сяров, Д. За тебе, Бяло море! Пътеписи и спомени. – С., Хемус, 1942 г

браженията на византийски бойни шлемове и щитове. Над тях в правилен кръг са едро нахвърлени чертите на света Богородица. Църквата на крепостта, не особено интересна сграда, е възстановена. До нея зее дупка, през която се слизало до съборната, изгоряла през войната църква на града. Изобщо Сер пъка от църкви. Срещат се едва ли не на всеки уличен ъгъл. Изглежда, че серчани са набожни хора. И днес всяка нощ те редовно палят кандилата на многобройните оброчища из града.

В един глух глинен дол стърчат без всякаква странична връзка няколко гъби от старинен водопровод. Населението избикаля отдалеч нощно време гъбите, защото дяволи като опитни въжеиграчи цяла нощ се гонели по този действително „дяволски мост“. Под него е построено угледното манастирче „Св. Симеон“. Навярно да пази да не нахлуят дяволите в града. И църквичката, и килийките са смешно малки. Като за джуджета. Отвън са нашарени като рекламни кибритени кутийки. В тях, както и в близката чешма са вградени множество стари мраморни плочки, изобразяващи цветя и римски божества. Вероятно смъкнати от крепостта.

В центъра на града е запазен още старият турски безистен. В неговите влажни дюкянчета се е продавало доскоро. Дворът на безистена е разоран от противоаеропланни скривалища. Такива са изкопани едва ли не във всеки двор. Но птиците на свободата прелетели с насмешка над тях. Хвърлена е била само една бомба подир хукнали да бягат по казармения баур изплашени гръцки войници.

Върху най-високата точка на крепостта е построена желязна наблюдателна кула. До нея е окачена камбаната за тревога. Изправям се до тях и впивам наново поглед в златното Серско поле. Действително заслужава да се бие тревога. Почвам да треперя от възмущение. Заудрям поривисто камбаната със скритата надежда, че нейният звън ще отекне далеч в България:

– Чуйте ме най-напред вие, лесковски градинари! Стига с вашия мъчителен гурбетчилък из далечни страни! Тук, в това благословено поле, е заровено гърнето с търсеното от вас имане. Като настръхнали орлици Беласица и Круша планина го пазят от северните ветрове. А топлият лъх на Бяло море топли още от

въздуха открехналите се от мразовития Пирин снежни облаци. И сред зима се зеленят на открито из градините и спанак, и лук, и целина. Само от ранни домати ще натъпчете джобовете си с банкноти. Европа плаща добре такива неща. Елате без колебание! Запретнете коравите си мишци и превърнете това поле с упорития си богоугоден труд в райска градина на България.

Андрей Тошев

ИЗ МАКЕДОНИЯ И БЕЛОМОРИЕТО

С пристигането си в Гюешево приключихме нашето пътуване из Македония, току-що избавена от оковите на тежкото сръбско владичество.

Направените в тая многострадална земя поражения от сръбските властници са големи. Накратко казано, онова, което особено занимавало тия властници, то е: по всякакъв начин да се убие духът на населението, да се поквари неговият морал и да се съсипе материално. За тая цел, между другото, в цялата страна са били открити множество шантани и увеселителни заведения, пълни с докарани от кралството певачици и леки жени. С това се изчерпвали най-важните грижи на сръбжавната власт за културното издигане на македонските градове. Почти всички сръбски чиновници, в мнозинството си големи рушветчици, са прекарвали времето си в тия вертепи на разврат и безделие. Работили кое как по няколко часа в канцелариите си преди пладне, а след обед – дълга почивка, за да могат след това по цели нощи да играят разни хазартни игри, да пиянстват и да се наслаждават от песните на „севдалинките“. Това е истинската картина на сръбската управа в Македония, нахвърлена само в няколко щрихи. За по-голяма пълнота трябва да се прибави грижата за поддържането на силни гарнизони, за направата на казармени помещения и чисто стратегически пътища. Построени са тук-там и военни болници.

Години наред ще трябва да се полагат грижи и старания, за да се премахнат всички пакостни последици от това лошо наследство.

За да покажат пред външния свят, че Македония е населена не с българи, а със сърби, те силом заставаха всички наши съна-

родници да прикачват към фамилиите си имена окончанието „ич“; редом с това духовната сръбска власт беше изработила списъци със сръбски имена като Душан, Урош, Милутин, Драгутин, Милица, Десанка и т.н., които кръстникът беше длъжен да дава на новородените деца. Не са били редки случаите, когато кръстникът, придържайки се в българската традиция, е настоявал да се даде на новороденото дете име на неговия дядо или баба или на някой български светец или владетел. Тогава се влизало в остро пререкание със сръбския свещеник, който е настоявал на своето и когато той е успявал да се наложи, детето е получавало напр. името Душан, но родителите, както и роднини и познати, са го наричали с избраното от тях име – Методий, Кирил, Борис, Климент и пр.

Но въпреки всичките свои старания да посърбят българите в Македония, сръбските власти ги третираха като инородци българи, което е едно признание, че и самите те са признавали своя неуспех.

Навлизайки в старите предели на царството, ние се почувствахме като във великолепно подредена градина, като в богата страна, обитавана от един щастлив народ. Онова, което видяхме в Беломорието и в Македония, съпоставено с това, що виждахме в тоя момент около нас, ни изпълваше със светли надежди и очаквания за бъдещето. Още с преминаването на старата граница проличава разликата в обработката на земята в досегашните предели на България и с намиращите се довчера под чужда власт територии. Без да има нужда от особена наблюдателност, хвърля се на очи грижата за селото у нас и изпъква още по-рязко безгрижието на довчерашните властници на Тракия и Македония за съдбата на селското население. Стотиците хиляди бежанци, които преди двадесет и повече години дойдоха в България от тия територии, поставени при много тежки условия, привикнаха може би поради това към още по-упорит труд и към нови методи на работа, чрез които им се откри път към едно благосъстояние, непознато още за тракийския и македонския селянин. И когато си помисли човек какво може да стане от ония богати земи при едно добро ръковод-

ство и при пословичното българско трудолюбие, не може да не гледа с вяра и упование към бъдещето. (...)

Ние се върнахме от нашата обиколка из новоосвободените земи обнадеждени и възхитени. Пътувахме една малка група само от пет души добри приятели и през дългите дни, които прекарахме заедно, нито една сянка не помрачи взаимните ни отношения.

1942 г.

Ангел Каралийчев

ЖИТНИТЕ НИВИ ШУМЯТ

След като премине бурята, поломените стръкове се изправят и росните канки чудно блещукат в Македонската земя. Нацъфтели са люляци над зидовете, подрумчета пълзят между тревясалите плочи, наместо откършените клони са покарали нови филизи. Изкласилите жита на Овчеполнето подемат симфонията на мирния трюд.

Шест дни ние пътувахме през този южен български край. Пресяхохме просторни равнини, възхождахме по върховете на главоломни планини, надничрахме в тъмни проломи, прехвърлихме мътните води на Варгара, Черна и Брегалница, минахме през села, където оскъдицата е свила гнездо като усойница, клатехме се по калдъръми на отколешни градове с порутени къщи, напукани стени, закърпени с ръждиво тенеке. И аз отсъдих: не е това Македония! Тя прилича на пътник, замръкнал в тъмна гора и нападнат от разбойници. И парите са му заграбили, и грехата от гърба му са смъкнали. Но този пътник разполага с непокътнати скътани съкровища. Дивният дворец на неговото минало е съграден от най-добрите строители. Мраморните стъпала и колоните са откъртени от неграта на хайдушките планини, таваните са украсени с пречудна резба от дебърски резбари, в позлатени ковчези е заключено нетленно духовно имане. Пътят към бъдещето вече е свободен. Той върви през високи жита, покрай оризови лехи, през пожълтели тютюни и се губи в прохладната сянка на вековни гори. Ще дойде новото време и то няма да бъде далеч, когато равнините ще натегнат от плод, хълмовете ще побелеят от стага, голите планински ридове ще се зашумят, тънките поточета ще се спуснат с голяма сила и почер-

венялото чело на селянина ще се разведри. Българинът от южните предели нападна земята, въоръжен с нови оръдия. За първи път орачите хванаха рогата на стоманените „глигани“, които порял дълбоко черноземята на Пелагония, Овчеполето и равното Скопско поле. Преди години селяните от Прилепската равнина са карали с волски коли среброто, получено за тютюните. Злато ще потече там, където са текли сълзи и кръв.

Отново се събира в равнините българската царска войска – кон до коня, юнак до юнака. В Ресен баба Веша Шуманова ни изпя на улицата следната песен:

*Иван ден, Иван, девойко,
качи се горе на диван,
да видиш поле пожнато,
да видиш сено косено.*

На Свети Иван летен през нощта ресенци по дребен народен обичай, със запалени главни, се спущат към бреговете на Преспа да изпроводят войниците на цар Самуила, които потеглят на бой. Нивите са пожнати и сеното е окосено. Цялата покрайнина, която носи името Царев двор, е почерняла от средновековни войници. Те ще насметат ромеите и ще ги гонят в Тесалия до Лариса. Със запалени главни пристигат техните близки от селата край Преспа и Охридското езеро. Те са донесли печени агнета, ранни пилета и просеничени нити. Утре Самуиловите войници ще пращат през Пелагонийското поле, по същия път, дето ни завари вечерта. Каква незабравима вечер! Снощи ние прехвъркнахме от столицата на Крали Марка в Битоля. Земята беше мълчалива и просторна. Стадата ги нямаше. Не се чуваше глас на птица, нито на щурец. Селата са се разбягали от пътя и са се потулили в дълбеите на планините. По-далеч от моя вековен и опасен друм, по който са вървели от хилядолетия редовни войски и орди, въоръжени с всички видове оръжия.

Преди години аз взех участие с лопата в строежа на железопътната линия, която минава през Лонгоза. Там, в горите на Кожда Балкан, една вечер се запретнахме да си сварим боб в пръстено

гърне. Когато зърната омекнаха и яденето увря – аз посегнах да го сваля от огъня. Другарят ми чакаше с готова лъжица. Щом надигнах гърнето, гъното му се откърти и свареният боб се изтърси върху огнището. Сълзи напълниха очите ни. Ние тогава бяхме много млади и гладни. Така е с Охрид днес. Но езерото е вълшебно. Никоя земна неправда не е хвърлила сянка върху неговите девствено чисти води. На това езеро човек не може да се насити, както няма насищане на хубаво и обично съществуване. Пътървите летници едва ли имат равни на себе си. Охридските момчета наричат девойките „земни летници“, защото ги ловят в мрежите си на сухо. Една охридска старица ни спря в двора на Свети-Климентовата черква. Тя ни разказа най-новото предание за великия старец:

– Жив е свети Климент, златният! Миналата година, преди да дойдат нашите, тука се бяха наместили сръбски войници. През една нощ, в тайна доба, постовият войник видял, че от черковната врата излиза старец с корона, бяла брада и златни одежди. Войникът вдигнал пушката и я насочил срещу него, но старецът (той бил свети Климент) махнал с ръка и го спрял:

– Прибери си кушума твой, аз не съм от ония, които падат пронизани от кушум. Слушай какво ще ти поръчам: да преметете този двор, защото скоро ще пристигнат гостите и стопаните, а вие ще си хогите. Това място не е ваше, то е мое. Ще поведете охридските момчета с войската си, но те ще се върнат пак живи и здрави.

Като казал тези думи, свети Климент бавно се прибрал в стария храм. Неговите думи се сбъднаха скоро. Дойдоха гостите-германци, прибраха се стопаните-българи, а нашите момчета се върнаха до едно – Божията десница ги запази.

В Битоля всеки ден пристигат гладни мъже от гръцка Македония. Техните разкази са покъртителни. За да не чуват писъка на гладните си деца – майките ги затваряли в оборите. Пристигат за храна и овчарите от чисто българските села в Галичко и Кичевско. Областният директор Гуцов покани в кабинета си десетина души от Лазарополе, Тресонче, Росоки и Селце. Ние се почудихме на тяхната чиста българска реч и мъжествено народностно съзнание.

– Жените ни, господин директоре, не знаят на какво се ражда житеното зърно. Ние сме овчари и печалбари строители. Най-добри строители има в Галичник. (За техните прадеди има предание, че са взели участие при градежа на дворците във Версай.) В нашите села няма чужда вяра. До един сме българи. Цели петстотин и петдесет години бащите ни са държали ония места. Големи корени са спуснали. В днешното бойно положение ние сме готови да изтърпим всички мъки и тежкотии.

Цели девет дни те стоят пред областната дирекция, насядали на сянка и чакат търпеливо, безропотно. Очите им почти светят от радост, когато чуят надеждна дума. Те знаят, че майката отечество няма да ги остави без къшей хляб. Под Марков манастир в селото Варош живеят потомците на легендарния народен херой Крали Марко. Един варошлия ни каза:

– Мене българизмът овде (в сърцето) ме владее до смърт!

Петко Росен

И АЗ БЯХ В МАКЕДОНИЯ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С група писатели тръгнахме за Македония, за да представим себе си и българската книга пред скоро освободените българи. Смутих се и кръшнах. Казах си: да манифестирам себе си имат право само всенародно признатите за духовни водачи писатели. Хубавата, ценната, сама говорещата на ума и сърцата книга е властна сама да си проправи път към читателя. И заключих: ще обхода Македония тихомълком. Не да ме видят, да ме чуят – ще отида да видя, да чуя по-отблизо, по-незабелязан. Каквото видях и чух, разказах го. Не всичко, разбира се. Не му е времето.

Природата не се смуцава от нашите възторзи и преценки. Обществениите работи обаче подлежат на всякакви критики в зависимост от нашия мироглед.

Едно е безспорно. Народът ни, българският елемент е израснал, съвзел се е във всяко отношение. От онеправдан, тъпкан роб, унизен сиромас, сега той е господар и на земята си, и на съдбата си. От някогашното чифлигарство сега няма и помен; еснафът, градският човек е взел центъра, чаршията, първенството. Чуждият елемент, без някой да го гнети и игнорира, сам се стъписал пред по-интелигентния, по-пъргавия българин.

Македония има предостатъчна своя интелигенция, на която може изцяло да се повери управлението ѝ. Пратените из старите предели инструктори са привършили своята мисия. Време е, уместно е да бъдат заменени с местни хора, в краен случай – с македонци, живущи в старите предели. С повече усет към тукаш-

ните особености и при повечко обществен контрол. Служебният само не е достатъчен дори в старите предели. Ето ви един курьоз: трудоваци из Кратово работили някъде из Бургаска област. Отпуснали си душите тия млади хора – пеят техни си песни. Един криворазбран патриот ги ругае, че пеели сръбски песни. Моят приятел г. инж. Краев се намесва и го пита: „Отде знаеш, че са сръбски?“. Господинът самоуверено отговаря: „Чувал съм ги по сръбското радио“. Чували сте ги като какви? Като южно сръбски, нали? А кажете ми какво значи Южна Сърбия? Не значи ли Македония?

Такива патриоти, за които всеки македонски диалект е сърбизъм, ги имаме доста много. Тази арогантност е нетърпима, непоносима за болезнено чувствителното македонско население.

Един потаен възглас се носи: зачитайте ни като пълноправни, верни на държавата ни граждани. Робството ни е направило болезнено честолобовиви, разберете.

С какъв копнеж в душите си сме очаквали този ден, когато ще се усетим свои между свои...

V. МИТЪТ ЗА ЦАРЯ ОБЕДИНИТЕЛ

Разделът за Мита за Царя Обединител се открива с едно супер-митологизиращо творение на смятания по-скоро за стихотворец Георги-Асен Дзивгов. То представя как функционира този мит при момента на чудесното избавление на българския държавен глава при т. нар. Арабаконашко спасяване. Слагаме този свръхапологетичен текст в началото на този дял, защото той показва как е зрял и разгръщан в колективното българско съзнание този мит. Цар Борис се мисли като добрата алтернатива в монархическата институция на фона на обвинения едва ли не за всички национални трагедии Цар Фердинанд, неговия баща. Редакционният текст за кончината на Царя на списание „Изкуство и критика“ се схваща от елитарната ни културна общественост като противопоставен на знаменития текст на д-р Кръстев от сп. „Мисъл“ за *Цар Фердинанд и българската духовна култура*, където се обяснява, че основна заслуга на предишния държавен глава е било това, че не се е интересувал от българската духовна култура. Многолюдните траурни манифестации при продължилото няколко дни оплакване на починалия по мистериозен начин (поне така се схваща) държавен глава наистина свидетелстват за всенародна покруса. Смъртта на Царя е станала и повод за редица публицисти да направят една, макар и митологизираща, равносметка на българските съдбовни изпитни, преживявани в края на земните му дни.

Георги-Асен Дзивгов

НА БОРИС III, ЦАР НА БЪЛГАРИТЕ

О светъл Цар, от Господа възлюбен
във Твоя величав и стръмен път!
Без Тебе цял народ би бил изгубен,
за Тебе хиляди сърца трептят.

Ти сам сред нашите неволи расна,
ти символ си на българската скръб –
скръб свята и безсмъртна и прекрасна –
о, Цар! Ти като нея нам си скъп.

И ти незиблем ще стоиш на Трона
да страдаш, горд и мъдър, зарад нас:
и Бог ще пази твоята корона
и Бог ще те крепи до сетний час.

И Твоята чаша недопита
ще ти открие нови изпитни...
Но Ти ще бъдеш твърд като гранита
във мрачните и горестните дни!

Че знай: Всевишният ориса, в кърви
Родината ни да се прероди...
И виж над себе си Бориса Първи:
трагичната му сянка вечно бди!

15 април 1925 г.

Димитър Талев

НАРОД И ЦАР

На няколко пъти през тия бурни години, откакто светът е в кървава борба и пред съдбоносен завой, българският народ показва истинския си образ. В часове върховни през тия четири години нашият народ прояви непринудено и открито своята обща воля, своя дух, стремежите си, високите си добродетели и дарби, които носи в своята здрава кръв, или които е придобил и запазил през вековете, показва открито сърцето си и душата си. Такъв бе случаят и сега, при смъртта на вселюбимия ни Цар Борис Трети.

Чужди, които живеят далеч от него, и свои, които живеят като чужди сред него, бяха изненадани, бяха поразени от дълбоката и свята скръб, с която българският народ стоя пред смъртния огър на своя Цар и с която го изпрати до вечното му жилище. Ние говорим често и с голяма самоувереност за този народ и от негово име, но също тъй често, в своите макар и благородни или още повече в нечестивите си увлечения, забравяме какъв е той всъщност, образът му се изкривява и потъмнява пред погледите ни, премрежени от какви ли не илюзии, от погрешни наблюдения и прибързани заключения. Той е в милионното множество, което съставят всички българи по села и градове, а ние най-често го виждаме в тоя или оня, когото срещаме по пътеката ни, която сами сме си отъпкали; той е по нивите и работилниците, край всичките български огнища, в денонощен труд сее, жъне и твори всячески блага, верен на Божия закон и на земята, която го храни, а ние най-често го виждаме в тия, които повече шумят, кичат се с пъстри пера, навсякъде се натрапват, навират се грубо и дръзко в очите ни. Така ние смесваме пияната с водните дълбочини, които

В. „Зора“, 9 септември 1943 г.

я захвърлят нечиста и нетрайна, смесваме външната проява на земята – различна според годишното време, със земната твърд, която е постоянна, която е вечна. Така ние забравяме истинския образ на своя народ, откъснати от него – все повече се отчуждаваме, изпадаме във все по-големи грешки, губим вяра и ако все още е останала в нас синовна обич към него – страдаме напусто. Ала идват дни, велики в скръбта или в радостта, или дни на съдбовни изпитания, когато нашият народ се изправя с целия си ръст и се разкрива такъв, какъвто е – народ, минал през огън и вода, здрав корен дълбоко в земята.

Такъв трябва да го знаем и да го помним винаги, да живеем близо до него, да чувстваме в гърдите си кренките удари на неговото сърце, неговият дух да ни окриля и чистата светлина на душата му, на мъдростта му да озарява завинаги душата ни и всяка наша мисъл. Да бъдем верни, за да останем верни и на себе си, ако в мислите и в делата си се въодушевяваме от доброжелателство към него и от чисти пориви. Ето, имаме още един жив и ярък пример на синовна преданост към нашия български народ и родна земя: Цар Борис Трети.

Покойният ни Цар познаваше народа си и го обичаше искрено. Той остана твърд спрямо всички земни съблазни и облаги, които са лесно достъпни за един цар, и остана докрай верен на своя народ. Пожертва младините си и целия си живот, със светителско търпение носи тежкия български кръст и най-сетне сложи царственото си сърце в основата на великото народно дело. Не с царската си власт и с блясъка на царския си венец Цар Борис покори и завладя сърцата на всички българи, а с непобедимата сила на своята синовна обич и като познаваше тъй добре своя народ, той никога не се отклони от верния път към осъществяване на народните идеали. Затуй българският народ рига пред смъртния му огър и винаги благодарен към своите верни синове, ще запази навеки в паметта си неговото светло име.

Изкуство и критика

ЦАР БОРИС III И БЪЛГАРСКАТА ДУХОВНА КУЛТУРА

Цар Борис III започна Своего царуване в един от най-тежките моменти от живота на българския народ и го завърши пак в момент, изпълнен с тревожно очакване и върховно напрежение. Два драматични момента ограничават времето, през което на Престола на българските царе седеше Цар Борис. Едно време, изпълнено с много съдбоносни събития и с много културни придобивки. През тия 25 години българската наука направи важни завоювания, българската литература блесна с нови имена и крупни дела, българското изкуство даде най-хубави плодове.

Въпреки големите си държавнически грижи Цар Борис III е намирал възможност да отдели внимание и на българската духовна култура. Той следеше проявите на нашето научно и художествено творчество. Всеки можеше да го види, най-внимателен слушател, в Академията на науките и Университета на важни събрания. Мнозина са го срещали по изложбите на нашите художници. Той сам откупуваше картини от тия изложби. Колко пъти е посещавал концерти, драматични и оперни представления. По Негов почин се създаде Царският симфоничен оркестър – за да служи на българското музикално творчество. На изложбите на българската книга Царят беше редовен посетител.

На 24 октомври 1920 г., когато се празнува юбилеят на Иван Вазов, Негово Величество Цар Борис III посещава поета в дома му, за да му изкаже лично своята почит и да му връчи най-големия български орден „Св. Кирил и Методий“. Той произнася и реч, която завършва така: „Народни поете, като син на моя народ, споделящ чувствата, които вълнуват днес неговото сърце, аз ида с гордост

Редакционен уводен текст на сп. „Изкуство и критика“, год. VI, 1943, кн. 7.

да стисна ръката, която е написала една скъпа съкровищница в нашата книжнина“. Цар Борис присъства на юбилейното тържество в Народния театър, а на тържествената вечер сам отвежда поета в Своята ложа. За да подчертае близкото си участие в празника, той дава вечеря на 4 ноември в двореца в чест на Вазов.

Когато през юни 1926 г. се отпразнува петдесетгодишнината от смъртта на Ботев, Цар Борис в Своята реч при откриване на паметника на поета в Борисовата градина се произнася така за гениалния поет: „Животът, творчеството и легендарният подвиг на това гордо и благородно чедо на Балкана създадоха от него кумир за всички български поколения, девиз за доблестните синове на Отечеството, които служеха и служат предано на своя народ и на героите, които мряха за свободата и независимостта на България. Защото поетът революционер осъществи на дело родолюбивите пориви на своята възвишена душа и поетичните блянове на огненото си сърце...“. А на другия ден Цар Борис е в Калофер, гето казва в речта си пред народа: „Чувствам свой дълг да дойда днес тук, за да се поклоня на родния кът на Христо Ботева и лично да изразя своето дълбоко уважение пред великия ваш гражданин“.

За отношението на Царя към духовната култура свидетелстват и много други Негови речи, произнасяни по повод на различни празници и прояви. Така в речта му по случай хилядогодишнината от времето на Цар Симеона четем: „Две културни събития от най-голямо значение изпъкват в далечния хоризонт на нашата стара история: покръщаването на българите и възникването на старобългарската книжнина“. В същата реч българският език и просвета са определени като „най-трайни и скъпи ценности“. Значението на просветата той е подчертавал много пъти.

Но и сам Царят се е занимавали с наука. Известни са неговите увлечения от естествената история. По свидетелството на проф. П. Петков той е познавал „с научните им латински имена, а това бяха хиляди имена, нашите птици, пеперуди, вредни насекоми и растения“. В двореца по едно време той уредил и научни съботи, на които наши учени изнасяли беседи. Царят участвал в тях не само като слушател, но и в разискванията по повдигнатите научни въпроси. За научните познания на покойния Български Цар сви-

гетелстват и мнозина чужденци. Особено интересни са сведенията за едно негово посещение на Музея в Прага. „В ентомологичния отдел – се казва в описанието – Царят се промени в страстен учен и зоолог! Той често прекъсваше с живи забележки изложението на доц. Обенбергер и с това удивяваше присъстващите с чудно точните си зоологически познания. Очевидно бе, че Българският Цар отлично владее научната материя, за която говореше доцентът“. За повишения интерес към флората на България и нейното старателно изучаване големи заслуги според проф. Б. Стефанов има Цар Борис III, който посрещал с въодушевление всяко начинание, свързано с изследването на нашата природа и давал своята всеотстранна подкрепа. За неговите познания в естествените науки той бива провъзгласен и за член на Болонската академия на науките, Съюза на унгарските орнитолози, Германското орнитологическо дружество, Британското научно сдружение за изучаване на птиците и за почетен доктор инженер по техническите науки на Висшето техническо училище в Берлин. От всичките титли, които имал, той ценял най-много докторската по естествените науки, която му даде съответният факултет на Софийския университет през 1928 г. след обстоен доклад на най-компетентни учени в областта на естествознанието.

Но особено подчертано е съзнанието, което покойният Цар Борис III е имал за високата мисия на науката, в следните Негови думи: „В моите скромни усилия да допринеса нещо за научното опознаване на Родината, аз съм се ръководил от идеята, че науката е мощният, истинският, ако не единственият проводник на цивилизацията и сподвижница за благоденствието на всеки народ“.

Тя наистина мъдри думи крият в себе си дълбока идея, достойна да ръководи един държавен глава!

Златороз

ЦАР БОРИС III

Онова, което стана по градове и села – трогателните прояви на почит и на скръб – трябва вярно да се оценят, защото те бяха знак преди всичко за добро чувство към Царя, което се бе създадо в моя непрестанен досег с масата-народ, до който той обичаше да слиза. Наистина рядко гържавен глава е скъсявал тъй разстоянието между себе си и най-простия, за да даде да го почувстват отблизо, като човек. Доколкото се знае, това бе у него не само такт, но и съзнание за царското достойнство – като изключителна привилегия на съдбата, която налага и изключителни задължения.

Но тия скръбни изблици бяха израз и на друго: на някакво безответно чувство за свързаност на отечествените съдбини с личността на Царя. Това чувство не е само от дните на тая война. То се създаде в един период от двадесет години.

За историята двадесет години не са много. Но историята се мери не с времето, а със събитията, с онова, което от безконечния неин ход остава да бъде запомнено.

А тия двадесет години, след Балканската и Първата световна война, много пъти бяха критически. Българският кораб се люшкаше в превратности – и вътрешни, и които идеха отвън – и можеше да се разбие в скалите. Противоположните сили, които се срещаха у нас, неведнъж засягаха Цар Борис с особена сила и острота. В тия моменти той показва най-ценното качество на оня, който ръководи – самообладание.

Трябваше всичко да се претърпи, защото чувстваше се, идат големи събития, които България трябва да срещне. Царят опитва много пътища за разбирателство – уви, без успех.

Редакционен уводен текст на сп. „Златороз“, год. XXIII, 1943, кн. 7.

Дојдоха решителни години. Не от нас зависеше да ги възпрем. Светът се хвърли в нова страшна война.

Царят чуваше зова на историята, но чуваше и нейното пре-гупреждане. И с който и да било път – той бе свързан с много неизвестност и рискове. Цар Борис познаваше разत्याга на народните сили, и трябва да се признае, твърде сложно е мислил.

Онова, което го е водило, бе идеята, осветена от вековете и духовните ни факлоносци, от Паусия до Вазова, Яворова и др. – българското единство.

Днес ние сме в етап на народностното ни самоосъществување. Остава да го закрепим и отстаиваваме.

Казват някои, че не личностите правят историята.

Но ходът на историята е отбелязан с имената на личностите.

Времето на Цар Борис III е отбелязано с възвръщане на българина към себе си. Днес името българин има по-многу значенија отколкуто преди, съдржание по-дълбоко от некога, самочувствието ни како народ стана по-съзнателно, следователно по-непоколебимо. За тоа спомогна и културното ни самоутврдување през време на Цар Бориса. Днес ние не сме там, кдето бяхме, а многу по-напред.

Главолонните времена не са минали, ние сме в технија въртон. Непрестанно треба да бдим и да пазим самообладанието, което имаше покойниот Цар.

Нека българската звезда верно ни сочи пътя, който треба да следваме.

Димитър Талев

ТОЙ НИ ВОДИ СМЕЛО

28 август 1943. Народът български ще помни вечно тая дата. Над българската земя се сключи тъмна, задушна августовска нощ. Минаха дни в тревога, в плахи надежди и тая нощ легна като черен облак над земята ни. Запалени воценици и кандила трепкат пред иконите по милиони български домове, по градове и села, по църкви и манастири, из планински поля и планински пустини; изсъхнали устни шептят молитви с обич и тъга и с надежди като тия светлини, трепкащи в тъмната нощ; милиони верни сърца следят в мъчително напрежение замиращите удари на едно сърце.

– Дан! – поехтя и бавно заглъхна в нощта камбаната на „Александър Невски“.

Цар Борис Трети е мъртъв.

– Дан!

Тежката врата на нашия общ дом се затваря, до прага ѝ заглъхва всеки шум, дори и грохотът на войната. Плач и въздишки се чуват в нашия осиротял дом, плачат българските майки, сестри и деца невръстни, душата на цял народ се бори с мъката си, негли отново блъсва тежък удар нашата сурова съдба:

– Дан!

Всеки нов удар е по-тежък, с нов и по-силен зов за борба. Ние ще се въоръжим още по-добри срещу тая обща, безмилостна съдба, за да я укротим и да я подчиним на нашата обща воля. Тя, жестоката, пак ни издебна и ни удари зле с тежката си секира. Помрачи най-светлите ни надежди, поднесе ни нова, горчива чаша, изправи ни пред ново изпитание. Ала все тъй сурова спрямо

В. „Зора“, 3 септември 1943 г.

нас от векове, тя не може да погуби цял народ, тя само ни прави по-силни, по-смели.

Царят Обединител легна с разбито сърце на смъртния огър и скоро земята родна ще приеме в недрата си неговите тленни останки. Кое то е земно, отива в земята, но което е вечно, остава да живее непобедено от съдбата и смъртта. Светлата сянка на Цар Борис Трети се изправя нетленна пред нас редом с лъчезарните сенки на старите велики български царе и на всички български герои. Ние всички го познаваме и ще го помним, а чрез нас ще го помнят и нашите бъдещи поколения. Безрадостен бе неговият недълговечен живот, както бе безрадостен животът на целия български народ, и това, което е радост за народа, бе и негова единствена радост. Първ син на мъченически народ, той живя и умря като мъченик. Достоен вожд и воин, той ни водя и се бори смело, във всичко и навред бе пред нас, той и сега е сред тия, които паднаха храбро по бойните полета в три войни. Той ни познаваше като никои друг и бе привързан към нас с цялото си сърце. Бедните, сиротите и сполетените от беда познават неговата винаги навреме отзивчивост и неговото състрадание, сгрешилите между нас познават неговата милост. Такъв – мъдър, храбър и милостив, ще го помним всички, такъв ще остане Цар Борис Трети безсмъртен в нашата памет и във великото си дело, което ни остави в завет. Ведно със светлия образ, със спомена за неговия живот – пример за всички нас, ведно с великото си дело той ни остави и своя син, който го замести на българския трон.

Суровата наша съдба не може да погуби това, което не може да погуби смъртта, то е вечно. Ще понесем и тоя удар с твърдост, колкото и люта да е болката в сърцата ни. Със сила, по-голяма от нейната зла сила ще я надвием, ще я укротим, ще я подчиним на общата наша воля. Срещу нея храбро ни водя Цар Борис Трети двадесет и пет години и пример жив ни даде за духа висок, за мъжество, за вяра дълбока и любов всеотдайна към народа и земята българска.

VI. БЪЛГАРСКАТА ТЪГА ПО ЮГ

Разделът подхваща мотив от знаменитото стихотворение на К. Миладинов. Меланхолно-носталгичното вглеждане във вечно желаните брегове и предели на Бяло море облъчва цялата българска духовна култура на 19. и първата половина на 20. век. Знаем, че това общобългарско влечение към Бялото море остава не само един несбъднат мит, но има и леко легендарен привкус. Беломорието се схваща като населявано от част от българската общност – особено от родопчаните. Самото преминаване от планина към хълмисти местности, които се ширват като равнина и низина, създава някакво усещане за единно пространство. В продължение на столетия собствениците на големи стада овце от Широка лъка и Момчиловци са ги отвеждали зимно време към пасищата на Беломорието; някои от овчарите са ставали дори рибари. За всичко това, за превръщането на този бит в поетика сред населението в този край съществува художествена памет. Тя е въплътена най-пълно във вгледаните към морето народни песни на тези по същество планински хора. Прекрасната раздвоеност на колективното съзнание се разгръща и в някои от текстовете, представени в този раздел. Може би най-силен е пасажът от романа „Тютюн“ на Д. Димов, който ни дава спирация дъха поглед към Кавала.

Митът за Беломорието, за идеално принадлежащото и на българите Беломорие, е безспорно най-неосъщественият мит през 20. век!

Васил Маринов

РОДОПСКА БЕЛОМОРСКА БЪЛГАРИЯ

Под това понятие схващаме географската област от Солунския залив до Мраморно море със земите зад Беломорския бряг, тъй както покрай Черно море имаме географска област, известна под името Черноморска България. Тук ще се ограничим да дадем географско-стопанската физиономия само на част от Беломорска България, известна в миналото под името Западна Тракия, а ние ще я наречем Родопска Беломорска България.

Тази голяма област обхваща южните отдели на нашето отечество. Тя граничи на север с Източна Средна България (Горно-Марицината низина), на изток с долното течение на Марица, на юг с Бяло море и на запад с реката Струма. В морфоложко отношение тя се състои, както почти всички географски области, от няколко по-малки части, които помежду си са неразривно свързани във физикогеографско и културно-стопанско отношение. Проф. Я. Иширков правилно погрязделя Беломорска България на следните ландшафти: 1. Родопите, 2. Долината на долна Марица, 3. Беломорската низина и 4. Беломорския бряг Р о д о п и т е (17 – 18 хил. кв. км) заемат 3/4 от пространството на Беломорска България. Те граничат на север и на изток с долината на р. Марица, на юг с Беломорската низина, на запад с р. Места (границата между Рила и Родопите се приема р. Черна Места и Крива река). Това е най-обширната планина на България. Състои се от две части: западна – изградена изключително от кристални скали (гранити, гнайси, кристални варовици и др.), известна под името кристалинен цокъл, и източна – надстроена, причленена към кристалинния цокъл, изградена от кристалинни шисти, варовици, терциерни седиментни

Сп. „Родина“, год. III, 1940, кн. I.

ефузивни скали (базалт, трахит, риолот и пр.). Според по-новите изследвания на чужди и наши учени се вижда, че Родопите по своя произход не са стар масив, както се знаеше досега. Доказа се, че Родопите са част от алпийско-хималайската нагъната система или алпийски ороген.

Население. Природният облик на Беломорска България, така както го обрисовахме, почва да се видоизменя и да придобива културна физиономия с проникването на човека в нея. Най-старите културни останки, които досега са известни, датират от неолита. Тези останки са доста много и говорят за едно гъсто предисторическо население, което първо е пригодило земята за живеене и стопанско използване със своите примитивни средства – каменни оръдия. Още по-голяма промяна правят в пейзажа траките, които тук идат като земеделци през 2000 год. преди Христа. Те са основали, освен села, вече и градове. Гръцките колонисти през VII и VI век преди Христа са увеличили градовете, на които са дали и по-красив вид. Когато идат римляните в нашата област през I век преди Христа, дават и своя по-особен културен отпечатък с прокарването на гъста мрежа от пътища, попътни станции, лагери, крепости и градове. Земеделството и скотовъдството са били в добро състояние. Варварите (готи, славяни, авари и пр.), които нахлуват през Дунава, достигат нашите предали и ги опустошават така, че до края VI век нашата област е била почти разорена, тогава, когато масово се заселват по тези земи славяните, които са били селското население, а в градовете остават гърците. През средните векове няма съмнение, че в Беломорска България, особено в Родопите, е имало значителен брой българи. Затова ни дават сведения византийските хронисти. При променливото владичество на Родопите през средните векове от византийци, българи и латинци Родопите са били непревземаеми и силна крепост за българското население. Гъстите маси славяни-българи по Беломорското крайбрежие са били голяма част погърчени. Борбата срещу чуждото владичество от страна на местното българско население е била голяма и упорита. Знаем, че срещу Византия, когато тя е успявала да завладее части от България, се създават независими български кня-

жества, с предели, често пъти стигащи до бреговете на Бяло море. Такива са били князете геспоти Иванко и Слав през VIII век и геспот Момчил през XIV век. Градът Ксанти (Скеча) се помни, че е бил седалище на Момчил, затова го наричат Царево, а развалините до града в прохода за Родопите се наричат Момчилова крепост. Из Родопите на много места се срещат старобългарски крепости наред с византийските. Винаги Византия е била слаба при борбата си с местното население. За да го държи в покорност, тя си е служела със силни гарнизони в крепостите, в средищните селища и по проходите. Прибягвала е и към изселване на тези българи и пръскането им по други краища на империята и по проходите, предимно в Мала Азия. Един летописец съобщава, че от това население Византия е събирала 30 000 души войска. Освен това тя е заселвала между местните жители надеждни ней инородци – сирийци, арменци, сургуци, турци. Фактът, че и до днес най-големият процент българи мохамедани живеят в Беломорска България, показва големия брой българи, които са я населявали до бреговете и дори в островите на Бяло море. Турското нашествие изменя госта етнографската физиономия на Беломорска България. Най-първо и най-жестоко е изпитало удара на турското нашествие българското население от Беломорска България. Турският пълководец Караманоглу поздравил султан Мурат с писмо, като между другото в него пише за изстреблението и изгонването на тамошните неверни (християни), за прекарването под остра сабя и конско копито на всичко, що е срещала храбрата му войска, за преобръщане на всички черкви в джамии и пр. Едно предание на родопските българи мохамедани говори, че техните прадеди цели 40 години отчаяно воювали срещу турците, докато били омаломощени и най-после подчинени. Макар българите да са били по-късно помохамеданчени, то първенците му бейове властници, навярно потомци на старите български боляри, при официалните си сношения с турските власти са се наричали с име войводи, а земите – войводства. Опустошението на Беломорска България от турците е продължило сто години, до пагането на Цариград (1453 г.). На мястото на обезбългарените и опустошени места турците заселили свои еднородци от Мала

Азия. Земята е станала султанска и е била раздадена на разни бейове и заслужили турски пълководци. За обработването на тези земи е трябвало работна ръка. Ето защо ние виждаме българското население, запазено из планините, да слиза отново в равнините. Около турските чифлици започнали да възникват български села. Едновременно с това насилничеството над българите от страна на еничари, кърджалии и разни разбойнически чети не преставало. Много българи са се преселили в Румъния, Бесарабия, Русия и другаде. Масовото и насилствено помохамеданчване на хиляди българи през XVII век продължило. Въпреки всичко това българите запазват своя дух, бит, вяра и език и оцеляват въпреки новите страдания, на които бе подложено местното население през освободителната война (1877 – 1878 г.), и след нея, през Балканската война (1912 – 1913 г.) по-после, до и след Ньойския договор. Днес има да живеят тук из земите извън сегашните граници на България голям брой българи, особено българи мохамедани.

Мъчно може да се даде точният брой на населението в Беломорска България, особено по народности, защото гръцките статистики не са обективни. Според преброяването през 1926 г. българите в долината на р. Арда са били 90 449 души. Според Т. Карайовов през 1903 г. българите в долината на долна Марица са били 31 534 души, в Беломорската низина според българското административно преброяване през 1914 г. е имало 41 079 души жители, гърци – 7659 души. Днес там са останали около 35 000 души българи, другите са изселени или прогонени в разните краища на България.

Селищата в Беломорска България са главно три типа: колиби, села и градове. Колибарските селища са пръснат тип селища по планинските части на Родопите, но такива особено в близкото минало са се срещали и в полетата. По Родопите са построени и временните летни колиби на пастири, които, слизайки да зимуват в топлите беломорски полета, ги изоставяли празни през зимата. Селата са възникнали главно в низините или около турските чифлици. Те имат главно кръгла форма с доста големи дворове – купни, събран тип села. В планините се срещат села с продълговати форми. Новите села на гръцките бежанци в Беломорската низина

имат шахматен вид. Градовете имат повечето южноевропейски тип и физиономия, с тесни и криви улици, постлани с калдъръм, къщите са долепени една до друга. Други градове имат ориенталска физиономия. Днес всички градове се модернизират и добиват постепенно западноевропейска физиономия. Селищата в Родопска Беломорска България са резултат на дълъг исторически развой, на който тук няма да се спираме. Ще отбележим, че те са се разцъфтявали и благоустройвали само тогава, когато свободно са се ползували от своето задземие, а са западали тогава, когато това задземие им е бивало откъсвано изкуствено чрез политически неестествени граници, каквато е безспорно днешната граница между България и Гърция. На тази причина се дължи немощният и замрял живот на всички пристанища от Солун до Дедеагач.

Селищната физиономия на Родопска Беломорска България се допълва от физиономията на нейното стопанско използване. То става главно посредством пътищата. Те са предопределени от природата (геоморфологията). Пътищата са напречни на Родопите, които вървят по долините на реките и проходите, други са успоредно на Родопите, които вървят по полетата и низините. Пътищата изобико са много примитивни – главно меки пътища и пътеки, а на много места просто липсват, особено в Родопите. Причината е съдбата на този край, вечно тормозен от прокарването през него на временни политически граници, които са спъвали неговото културно и стопанско развитие. Границата умъртвява стопанския живот, размяната на стопанските блага на равнината с планината и обратно. Това става причина да се остави поддръжката или прокарването на нови пътища. Въпреки тези пречки, пътищата – шосета и железници – бавно, но сигурно се работят. Те безспорно след премахването на временната неестествена политическа граница, ще играят важна роля за стопанското и културното издигане на Беломорска България. Главните пътища и шосета вървят по долината на р. Марица, по долината на Чая, през Тополовския проход, по долината на Въча, Ели дере, Места и Струма, за пристанищата на Бяло море. Железници са прокарани до Момчилград, Пловдив – Кричим – Пещера, Сараньово – Лъджене – Белица, София – Петрич. Надлъжната линия свързва

Солун с Цариград, по която посока върви и шосе. Многобройни второстепенни пътища и шосета свързват стопанските и пазарните средища. Както е очебийна стопанската взаимозависимост между Стара Планина и Дунавската равнина, от една страна, и Стара Планина и Марицината низина, от друга страна, така немислим е нормален стопански живот, ако не са в същото отношение Родопите с Марицината низина и Беломорската низина. В стопанско и културно-национално отношение това е едно географско цяло.

Индустрията в Родопите и Беломорската низина е слабо развита. Тя е представена като домашна индустрия и дребно занаятчийство. Модерната индустрия би се развила много лесно поради наличността на индустриални растения тогава, когато двете области, които са неразривно свързани в стопанско отношение, се включат в държавните граници на България. Тогава естествено ще зацъфти нормалният стопански живот и ще се подобри и благосъстоянието на местното население. Тогава двете пристанища, естествените излази не само на Родопско-Беломорска България, а и на цяла България – Кавала и Дедеагач, ще се превърнат в цъфтящи пристанища. Порто Лагос няма да може да се развие поради близостта си с последните две пристанища, въпреки че неговото положение е много изгодно и благоприятно. Търговията на Родопско-Беломорска България днес е изкуствено сподавена. Вместо големите стопански блага от Родопите да се отправят направо за Бяло море и неговите пристанища, те се отправят за Бургас или през София за Средна и Западна Европа. Затова търговията е малка. Най-важните търговски центрове като складове са градовете Ксанти (Скеча) и Пюмюрджина, а техни пристанища – Кавала и Дедеагач. Безспорно, че поради износа на тютюна през Кавала, той е най-важното износно пристанище, дори съперничещо на Солун. Кавалското пристанище е ново и приспособено напоследък за неговата по-оживена търговия, докато Дедеагачкото пристанище е твърде примитивно, състои се само от една скеля, освен това и морето там е много плитко, поради което параходите трябва да спират далеч от брега.

Дотук накратко обрисуваната физиографска и културно-стопанска физиономия на Родопска Беломорска България дава представа за грамадното ѝ значение за целокупното ни отечество и за голямата загуба, което то претърпя с отнемането ѝ според Ньойския договор на 27 ноември 1919 г. Беломорският бряг ни бе даден по Букурещкия договор през 1913 г. не като на победители, а като на победени. А съгласието на Венизелос в 1915 г., щото Гърция да ни даде Кавала, за да спечели приятелството на България, показва, че Беломорският бряг между Марица и Струма до Тахино, най-малко по силата на природните закони, трябва да принадлежи на България. Това още по-добре проличава от факта, че по Ньойския договор, член 48, се предвижда и се гарантира на България „свободата на икономически дебушета (изходи) на Бяло море“. А знае се, че преди да окупира Беломорската низина, Гърция се основаваше на съглашенските Велики сили с предложение впоследствие да се образува автономна област. Като такава я управлява половин година френският генерал Шарни. Шест месеца след подписването на парижките договори Родопска Беломорска България, която според Букурещкия мир, юли 1913 г., след него по Цариградската конференция през 1915 г. с взаимното споразумение между Турция и България и най-после по примирието в Солун (29 септември 1918 г.), сключено между България и представителя на Съглашението, френския генерал Франше д'Еспере, и представителя на Съедините щати – пълномощния министър Мърфи, се даваше на България и се признаваше не само народностно, исторически, но и стопанско-географски за българска земя. Съглашенските сили обаче я дадоха на Гърция (по решението в Сан Ремо през април 1920 г.).

Така на България бе отнето Беломорското ѝ крайбрежие, чрез което тя единствено може да се сношава със света. Днес, когато се говори за осъществяване на жизненото пространство на всяка държава, то е явно, че Беломорска България е първата област, която трябва да бъде върната по мирен начин отново на България. България без Бяло море не може да процъфтява като държавен организъм. Бяло море е естественият прозорец на България към целия свят. А към Бяло море текат най-големите български реки

– Марица и Места, Струма и Вардар, реки, по които се отправят естествени пътища за движение от векове на българския народ към Средиземноморието.

От изложеното дотук имаме основание да направим следното заключение:

1. Геоморфоложки Беломорска България представлява едно цяло с почти общ петрографски състав и геоложки строеж, обща морфогенеза, на която се дължи особена физикогеографска физиономия на географския индивид – Беломорска България, който е неразделна част от общото отечество България.

2. Хидрографските факти много очебийно доказват, че Беломорска България е част от нашето общо отечество. Големите реки Марица, Места, Струма, Вардар и др., възнети в нашите народни песни, извираат от сърцето на България и се отправят, като откриват удобни и широки естествени коридори, към топлото Бяло море.

3. Климатически Беломорска България представлява особита климатическа зона, красноречив факт, че тя е едно неделимо цяло.

4. Растителният и животински свят е характерен и специфичен, който също така подкрепя факта, че Беломорска България е естествена и индивидуална цялостна географска област.

5. Тези природни предпоставки са дълбоко въградени в националното съзнание на всеки българин, който вижда в тях смисъла на националните стремежи и борби на своя народ, написани със златни страници в неговата история. Българските реки, които текат вечно на юг, коридорите, топлото Бяло море и др. формират националния идеал, който не могат да унищожат никакви човешки прегради, от каквото естество и да са те.

6. Тъгата към родния край на цял народ и особено у прокудените братя, сестри, майки и бащи ражда националната вяра за присъединяването на откъснатия край, когато и да е, към майката отечество.

7. Пролятата кръв споява душата и земята в едно неразделно цяло.

8. Националната обич към тази земя разкрива енергиите на населението към всестранно творчество в областта на духовна-

та и материална култура и формиране българския културно-стопански облик на този край.

9. Нормален стопански живот в България е немислим без прекия ѝ излаз на Бяло море. Теснините – Босфора и Дарданелите – диктуват излаза на България към широкото и открито Бяло море, което води към Средиземно море, от там – към света.

10. Родопската Беломорска България е жизнено пространство за българската държава и българския народ по силата на природни и жизнено-стопански съображения. Българската държава като жив организъм не може да живее без излаз на Бяло море.

11. Явно е, че днешната политическа граница между България и Гърция, която преминава по средата на една цялостна във физио и културно-стопанско отношение географска област и я разделя на две части, е неестествена граница.

България трябва отново да добие излаз на Бяло море.

Димо Сяров

НАШАТА СЛЪНЧЕВА КАВАЛА

Прекарах няколко седмици в този чудно хубав град. Сега той е нашата царица на Бяло море. През по-голямата част на годината той е облят от водопади ярки слънчеви лъчи. Небето е почти винаги безоблачно, а водите на кроткото Бяло море като очите на русалка – ясно сини. Плажовете обаче са тесни ивици от едър блясък краката пясък. Дълбочините започват внезапно от самия бряг. Но затова пък гледката е неповторимо хубава. На запад острият трън на Атон граци върху самите небесни врати. На юг облите зелени хълмове на Тасос напомнят заспало в залива огромно допотопно чудовище. А на изток надничат из морските бездни тайнствените бели скали на Самотраки. Градът е разположен като Търново, амфитеатрално. От горните махали, откъдето и да се търкулне по покривите футболна топка, тя ще цопне направо в морето. Над целия град като гигантски скелет стърчат своговете на византийски водопровод. По него е текла преди векове водата за Стара Кавала.

Тя цяла е обградена с крепостна стена. Стръмните и тесни улички с романтични старинни постройки ще бъдат неизчерпаем рудник за нашите художници.

На върха на скалата край морето блестят зъбците на военната крепост. Тя е запазена почти непокътнатата. Има и казармено помещение, цистерна и затвор. Досадно е само, че с часове трябва да се чака благоволенieto на чужденец пазач, който да отвори тежките врати. Крепостта не е наследствен замък, а султански подарък. Била е подарена заедно с остров Тасос. Но за Тасос отдавна е било решено, че с народна пита помен не се прави. Тази

Сяров, Д. За тебе, Бяло море! Пътеписи и спомени. – С., Хемус, 1942 г.

крепост би станала най-хубавият парк на Кавала, а порушеното казармено помещение с малки поправки – отлична туристическа хижа. Крепостта Кавала е много стара. Някои зидове са може би още от времето на Филип Македонски. Кавала – тогавашният Неаполис – е била пристанището на престолния му град Филипи. През вековете тя мени постоянно владетелите си. Най-дълго са я владели генуезците. Те са я кръстили Кавала. Може би защото им е напомняла конска подкова.

Но Кавала не е била никога гръцко пристанище, макар че надменни победители лекомислено я тикнаха в ръцете на една зла мащеха. Гърците избягваха Кавала като прокажена. Железопътната линия нарочно я заобикаляше издалече. Кавала не биваше да прави конкуренция на другите гръцки пристанища. Тя трябваше да си остане прокълнатият град на двадесетина хиляди огрупабели мюсюлмански работници, за които не се полагаха абсолютно никакви социални грижи. Техните очи се ококориха от изненада и удивление, когато чуха за нашите колективни трудови договори.

Кавала притежава и един нов и твърде интересен паметник – на Мехмед Али, основателя на египетската династия. Неговият живот е една чудна приказка. Роден е някъде около Кавала. Бащината му къща в Кавала, живописна старинна постройка, е запазена и до днес. Прекарал е безрадостното детство на обедняло сираче. Един ден го прибрал някакъв еничар, капитан от турската войска. Будният хлапак научил от него военното изкуство. Но научил повече, как да насъсква хората един срещу друг и после да ги владее. Оженва се за богата мома, сдружава се с французи и става най-богатият мюсюлмански търговец на Тракия. Така че паметникът му е и малко мюсюлмански. С триста еничари султанът го праща да се бие с французите из Египет. Там той проявява чудеса от храбрости. В късо време с ловкия си ум натиква всички външни и вътрешни врагове в миши дупки. Възхитеният султан го провъзгласява за наследствен управител на Египет.

Кавалският паметник има и дълбок човечен смисъл. Разпениеният кон на Мехмед Али спира пред бащината му къщица. На прага го очаква престарялата му майка. Не, той не може да се яви пред

нея с изваден ятаган, от който още капе гимяща кръв. Мехмед Али туря смирено ятагана в ножницата. Бащиното огнище е само за отгих и почивка!

Днес Кавала с трепети очаква нови радостни дни. Очаква тържествения писък на българските локомотиви. Нека буйни потоци от плодовете на златната ни земя потекаат към нейното пустеещо досега пристанище. От там параходи ще ги разнесат по целия свят. Кавала ще бъде нашата кипяща от живот Марсилия.

Българи, обикнете от все сърце нашата слънчева Кавала!

Христо Д. Бръзицов

КАК МИ СЕ МЕРНА ЕВРОПА

ОПИТ ЗА УВОД

Да се пише книга в края на 1939 година, когато всеки ден не, а всеки час е по една многолистна книга, която прави безинтересна предшестващата я; когато понятията за международно право се обръщат с главата надолу и когато пишещият книгата е деен журналист, имащ да се справя не всеки час, а всяка минута с все по-нови и все по-чудати съобщения от всички краища на света, а трябва не само да не остава назад от събитията, но и да ги изпреварва с догадки – ето една работа, която не е от най-леките, ето една фраза, която не е от най-късите.

И все пак има хора, които се залавят за такава тежка работа, защото леките работи не им са по вкуса и защото има издатели, които поставят срокове, възбуждат амбиции, чакат...

„Как ми се мерна Европа“. Точно така: „Как ми се мерна“, а не *каква е Европа*. Каква е Европа – това не могат да решат, по това не могат да се споразумеят нито двамина от най-близките дори, от най-съюзените европейски „фюрери“. Всеки я вижда да посвоему, всекому се иска да бъде по негова кройка, всекому Европа се „мерва“ различно. Това е може би нещастие, когато е така със заповедниците на европейската съдба – нещастие преди всичко за самата Европа. А когато Европа се мерва тъй или инак на един писач, журналист или ако щете – вестникар, нещастие е вече и само негово. Защото няма нищо по-удобно и за благоутробие, и за сърцето, и за нервите – да възприемаш нещата такива, каквито са отбелязани в географите, историите, някои

Бръзицов, Хр. Как ми се мерна Европа. Пътеписи и наблюдения на един съвременник. – С., Вазова задруга, 1939 г.

вестникарски статии и в телеграмите на различните агенции. Другото е умора, търсене, размисъл, тревога, радост, скръб – и значи пак умора.

И още нещо: Ние, съвременниците, сме толкова обременени от впечатления и възприятия, нашият разсъдък трябваше да смели толкова парадокси, нашето сърце трябваше да тупти тъй много и тъй често; ние, съвременниците на няколко войни и на няколко примирия, сме толкова много обременени, че наистина имаме нужда да се изкажем или да споделим изказаното, та да ни олекне; та да приготвим душите си за ново бреме.

Ако мерехме възрастта на времето с човешката, трябвало би вече да очакваме смъртта на двадесетия век. Той в никой случай няма да доживее столетие – тоя капризен, буен, ненаситен на сензации и на разпуснат живот двадесети век, който още не достигнал зрялата четиридесетгодишна възраст, а има по лицето си бразди на столетни преживявания.

Отоманската империя – република... Царствена и царска Русия – не само република, но и комунистическа... Германия – управлявана от... художник. Наистина той не се занимава с акварели, а пребодрява картата на един цял материк, но все пак... Германия, не управлявана от Вилхелм със синята кръв, а от човек, за когото синьото е само цвят... Австро-Унгария не съществува. Създават се нови държави: Полша, Чехословашко, Албания. И все през същия тоя век, през един и същ век, през неузрялата още възраст на един век – тия държави отново изчезват . . .

Наистина много изисквания поставя двадесетият век на човешкия разсъдък и нерви.

Днес е рисковано не само да се отпечатва нова географска карта, но и да се пише статия за ежедневен вестник. Всяка следваща минута може да я направи „неактуална“, както ще се изрази същият тоя вестник. Колко по-рисковано е тогава да се пише книга, в която държавите ще трябва да бъдат назовавани с имената им, а държавниците ще трябва да бъдат упоменати с ореола, който в момента обкръжава главите им.

В момента...

В ТУРЦИЯ С ФЕС, КАСКЕТ И ЦИЛИНДЪР

Познавам няколко фази от живота на Турция – Турция ми се мерна, зърнах Турция в няколко облика: От първата година на новия двадесети век – от моята рождена 1901 година до 1912 година, детските ми и юношески очи наблюдаваха залеза на Отоманската империя. До 1909 година властваше в истинския смисъл на думата властване червеният султан Абдул Хамид, добил това прозвище от цвета на кръвта. Пагането на Хамид, последвалите Балканска война и Общоевропейска война обърнаха друго листо от турската история.

В 1919 година отново съм в Цариград. Турската столица е окупирана от войските на Съглашението и наводнена от стотина хиляди руски бежанци. За мен това бе втората премяна на Цариград.

Трета премяна: Мустафа Кемал паша е нанесъл съкрушителен удар на гръцките войски в Смирна, и Цариград е очистен от окупационни войски. Цариград е кемалистки. Постепенно се оттеглят и руските бежанци. Цариград отново е турски, но вече не седалище на султаните и халифата, а „втора столица“ на републиканска Турция. Това бе през 1921 г.

Април 1939 година. Тоя път вече пътувам към родния си град нито с фес, нито с каскет в куфара си, а с цилиндър. Представявам български вестник и съм член на делегацията, която начело с министър-председателя ще посети републиканската столица Анкара.

ВТОРИ ДОСЕГ С ГРЪЦКА ЗЕМЯ

1939. Отново ми се падна път през Гърция – ако може да се нарече Гърция онази частица земя, през която влакът София – Цариград минава няколко пъти. Граници, „осветени“ от правда, логика, етика... Пътуваме в официален влак, с който българският министър-председател се връща от Анкара. На гръцка територия влакът ни стои колкото да приеме поздравите на официалната власт... и на една голяма тълпа от гръцки селяни, със сивите им като земята грехи, с каскети на глава и протезната по римски

ръка... Да, в Гърция е въведен фашизъм, може би своего рода, но все пак нещо, което отговаря на вкуса на човека, стила на генерал Йоанис Метаксас – нашия стар познайник от Атина, тогава министър на съобщенията, а днес пълновластен президент на Гърция – такъв, какъвто му прилича да бъде.

А селяните почтително поздравяваха и не хокаха...

Димитър Димов

Из „Тютюн“

VII.

Наближаваше обед и горещината бе станала непоносима. Заг гърба им оставаха Беласица и Пирин, чиито вериги се отдалечаваха неусетно в синкава мъгла. От движението на колата се образуваше горещ вятър, който не разхлаждаваше, но поне изсушаваше потта. Сега пътуваха сред поле – вълшебна градина с гигантски слънчогледи и царевичи, с памук, сусам, тютюн и смокини, със захарни пълешки и разкошни кайсии и праскови. Но всичко това сред равната и тиха досада я оставяше безучастна. Тя не отвърна на опитите му да завържат разговор. Случката с подполковника я бе унизила до смърт. Мислеше само, че трябваше да си изработи нов защитен рефлекс – да бъде неуязвима и пред чуждите хора.

– Дай ми глътка коняк – помоли тя.

Той ѝ подаде бутилката, а тя избърса гърлото ѝ – нещо, което не би направила преди, защото сега изпитваше почти физическо отвлечение към него.

– Имаш ли в Кавала достатъчно коняк? – попита тя.

Той отговори:

– Цяла каса.

А тя помисли: „Значи, ще мога да прекарам в Тасос сама“. Постепенно мисълта за острова изпълни отново съзнанието ѝ. „Ще прекарам цяла седмица там – мислеше тя, – освен ако островът не представлява някакво противно свърталище на комари“. Идеята да остане поне една седмица без Борис ѝ се стори примамлива. Облекчена от решението си, тя се загледа пак в пейзажа.

Полеето ставаше каменисто и безплодно. Тук-там се виждаха мочури с блатна растителност, тръни с бели цветове и тъжна, изгоряла от слънцето тръстика, а после се заредиха ниски възвишения с отвесни сиво-зелени скали. шосето минаваше през долина, подобна на каньон, в гъното на който течеше река.

Тя се унесе в грямка.

Вълни от прохладен въздух и гръх на море им подсказаха приближаването на Кавала. Серпантината на шосето почна да се катери по хълмове, проядени от пороища или обрасли с храсти и ниска гора – посърнала зеленина сред урви и кафяво-червени сипеи върху фон на горещо, пепелносиньо небе. Колата стигна билото и последните скали, които скриваха гледката.

И тогава изведнъж се показа морето – огромен, тих и син простор, бездна от вода и небе, съединени зад високия силует на Тасос, окъпан също в прозрачна синина. Нагясно се губеха едва доловимите очертания на Атон, а наляво – блатните равнини на Саръшабан, мочурише на Места, потънали в омара, и тъмните петна от зеленината на Керамоти. В средата, в подножието на хълма, се разстилаше Кавала – гигантски амфитеатър от бели, гъсто натрупани къщи, изпъкващи в ослепителен контраст с тъмната мастилена синевина на морето. Кавала – с геометричните линии на вълнолома си, с гревния римски акведукт, с назъбената венецианска крепост; Кавала – с огромните си тютюневи складове, със стръмните си улици, с плажовете, с пристанището, кейовете и земите си; Кавала – град на богатство и мизерия, в който тютюнът се превръщаше в злато, а трудът на работниците – в проклетия, град без зеленина, град от бели камъни под огненосиньо небе.

Дори смразеното от досада сърце на Ирина почувства вълнение.

Борис ѝ тикна бинокъла под носа.

– Големият склад до пристанището е мой, а гвата вдясно от него ще купя фиктивно от Кондоянис.

Тя блъсна ръката му грубо и каза:

– Остави ме да гледам така.

Колата почна да слиза надолу. Заг гърба им останаха флотски-те казарми, разни морски щабове, немски комендатури, вили, хо-

тели. Асфалтираното шосе премина в улица, павирана с гранитни блокчета. Облърна ги гръх на амбалиран тлютюн, на риба, плодове и миазми. Монументалните здания, напечени от слънцето, излъчваха задуха и горещина. По улиците гъмжеше навалица – патрули в пълно въоръжение, които отиваха да заемат постовете си, с каски, с бомби, с натъкнати ножове и къси панталонки, моряци с шоколадени лица, флотски офицери с ослепително бели униформи, чиновници от пристанището с оперени лица, с тропенхелмове и неизбежния пистолет на пояса – тълпа от въоръжени колонизатори, които с едното око следяха движенията на гърците, а с другото гледаха неспокойно на север. (...)

VII. ГЕРМАНИЯ – МРЪСНА ПРИКАЗКА

Германия, германският ред, германската цивилизация, Германия, като даваща една идея за Нова Европа, присъстват трайно в българската политическа публицистика, а и като документални жанрови образци от тридесетте години. Разбира се, в зависимост от своите симпатии и геополитически нагласи авторите представят националсоциалистическата германска действителност по различни начини. Митичният писателски *влак на дружбата с Германия* дълго пътува във въображението на българските интелектуалци. Малцина обаче са тези, които по призива на самоопределителата се като председателка на българската секция на профашисткия Европейски писателски съюз Фани Попова-Мутафова склоняват да се качат на този влак. Обвиненията за мнима или реална съпричастност към каузата на Германия дълго отекват и в следдеветосептемврийските процеси, дебати, внезапно появяващи се обвинения. Мощното въздействие на текстовете (макар днес да ги възприемаме с отрицателен знак), които публикуваме в настоящия раздел, е защото представят реалните лични впечатления на своите автори. Не трябва да забравяме, че в годините, предшестващи, а и в хода на самата Втора световна война, България е близък съюзник на Германия, на нея тя се уповава за осъществяването на своя дълго бленуван обединителен идеал. В съзнанието на голяма част от българите Германия излъчва за цяла Европа сила, мощ, дава бъдеще. Фигурата на фюрера, на Хитлер, е силно идеологизирана, той е едва ли не митически герой от древногерманския епос. Редом с него стои фашистският му събрат Мусолини, макар и фигурата на италианеца да не е така монументална. Знаем, че по време на действието на Пакта *Рибентрон-Молотов* масовите русофилски нагласи на голяма част от българите намират своето равновесие с прогерманските увлечения. Но българите имат и непосредствени впечатления за германската войска, за

нейната дисциплинираност и „демократичност“ от преминаването ѝ през България към Гърция в една от фазите на войната. Въобще, до нападането на Съветския съюз образът на Германия стои по-скоро някак идеално в съзнанието на вярващите в официалната пропаганда.

Ангел Каралийчев

Из пътеписа „В Лотарингия“

Затъмняхме в Германия. С трепет тръгнахме по широките улици на Мюнхен. Те приличат на дълбоки черни реки, по които тече електрическа вода. Моторните коли лъкатушат като риби по всички посоки. Спряхме в един хотел на улица „Шилер“, погредихме се като сгодени цигани, с нови яки и смачкани грехи, и се упътихме към „Хофброй-хаус“ – известна по цял свят бирария, която намерихме затворена. Полунощ отгавна беше минала. Едно от силните впечатления: огромните тъмни кули на Фрауен-Кирхе. Дело на слабата човешка ръка, този паметник е мощно устремен към небето. В една гостилница ядохме наденици със зеле и пихме вълшебна кехлибарена бира от трилитров стъклен ботуш. На връщане надникнахме в някаква кръчма, пълна с моряци, кой знае от какви морета изхвърлени на тоя обетован бряг. Те се наливаха здравата, прегръщаха улични момичета и пееха и целуваха своите случайни нощни другарки. Спахме неспокойно. Цяла нощ ни мачка „мюнхенската“. Време е читателят, който добросъвестно върви след нас от една гържава в друга, от една гара на друга – да попита: кои сте вие, къде отивате и къде ме водите? Не ми приличате на охолни американци, тръгнали да прекратят лятото в Стария свят, защото разполагате само със сто марки и те – въображаеми. Ние сме седем души ученици с мустаци. Отиваме в Нанси да следваме летните курсове на Международното кооперативно училище. Вече свършихме всичките червени домати, кашкавала, софийския бекон, билетата. Изпратените марки от Народната банка „по въздуха“ в Мюнхен станаха неуловими като въздух, а французката граница още не се вижда. Но ние сме обхванати от ученическо лекомислие и празните джобове не тревожат никого.

Каралийчев, А. Земята на българите. – С., Хемус, 1942 г.

Намерих на Щраудорфер ираше българския художник Константин Гърнев. Той се е закостил в Мюнхен и не мърда оттука. Неговите платна носят белега на новото западно изкуство, което претворява формата, опростява многообразието и създава свой художествен реализъм. Багрите са пълни и тежки като желязо. В недрата на неговите планини като че има стоманени залежи. Един орач черни земята със старо нашенско крушево рало. Воловете спокойно крачат. Заг тях се жълтее нива, изгоряла с балканското слънце. Две дървета слизат отгоре, докосват се до земята като птици и не смеят да кацнат. В тия платна има нещо от българската оскъдица и скрита нежност. Гърнев е роден в селото на Кръстия Сарафов – Либахово, но е отраснал в Банско, където тревата между кръстовете в двора на старата черква е топла и дълбока до колене. На една картина са нарисувани като театрални кулиси островърхите къщи на едно алпийско село. Купа сено и магаре до купата. Вълкът ще изяде магарето, земята ще погълне вълка и ще поникне пак сено. От своя учител Щук, от своя приятел Гулбрансон, от многобройните видни представители на днешното германско изобразително изкуство Гърнев е усвоил небългарска работоспособност. Ателието му е затрупано с картини. Той ни повведе през Хитлеровото средище, снемме шапки пред мястото, където са паднали първите националсоциалисти, прекосихме просторния Кьонингсплац, настлан с огромни гранитни плочи, влязохме в къщата на Ленбах и видяхме неговия знаменит музей „Старата пинакотейка“.

В Хофброй-хаус ударихме чашите, насипахме на масата последните германски рупчета и потеглихме. Последни впечатления от Мюнхен: една огромна кола, накамарена със стотици бирени бурета, теглена от великански коне със средновековни хамути и украшения. Копитата им – колкото буретата. Колата се движеше сред автомобилите като слон в зоологическа градина между дребни гадини.

Бавария жъне голо жито. Селата и градовете са пълни със стари замъци, средновековни катедрали, овощните градини мамят очите. Всичките дървета са „ондулирани“. Птиците опасват хълмовете като черни колани. Електричеството върти стремглаво желязното колело на живота, смуче земния сок, превръща го на хляб и на оръжие.

Димитър Талев

ГЕРМАНИЯ

ЛЮДЕ

Склонен съм да се заглеждам и в гребните обикновени проявления на людетe в техния всекидневен живот. Ще разкажа тук за някои обикновени всекидневни случайни срещи и случки през време на пътуването ни из Германия.

Наблюдавах шофьора на нашия автобус. Млад човек с румено, негли детско лице. Той караше машината съсредоточен, сериозен. Не пушеше, не търсеше разговори, на загадени му въпроси отговаряше с по две-три думи. Знаците по пътищата спазваше точно. Никога не закъснѳя, колата му беше винаги в ред. Почти навсякъде се хранеше заедно с нас. Докато ние насядахме на трапезата, пристигаше и той: преоблечен с чисти дрехи, измит, избръснат, седяше на трапезата чинно, хранеше се прилично. По местата, които посещавахме, идваше и той, доколкото работата му позволяваше. Канеше го нашият главен готвач, който беше човек с благородническа титла, но те и двамата, благородникът и шофьорът, бяха люде на нова Германия. Нашият млад шофьор никога не злоупотребѳи с вниманието, което му се оказваше. Поради разходките ни по Кьонигзее ние закъсняхме за Мюнхен. Вече се смрачаваше, а градът беше още далеч. Попитах шофьора кога ще пристигнем в Мюнхен.

– В седем часа, господине.

Така беше според програмата и точно в седем часа ние влязохме в града. Нашият шофьор бе намерил начин да навакса загубеното време. Той караше автобуса ни цели две седмици и през тѳя две дълги седмици не се напи нито веднъж. Дали нашите домакини не бяха избрали най-добрия шофьор? Не – той беше германец.

Току-що бяхме обяждали в Линц и бяхме се отправили към автобуса, който ни чакаше на един площад срещу гостилницата. Едни бяха се качили вече в колата, други чакаха долу реда си, когато изведнъж се чу силен трясък от счупени стъкла. Сблъскали се бяха наблизко трамвай и натоварен със стоки камион, който се бе опитал да изпревари трамвая и сега се бе катурнал върху трамвайната линия, а разни вързопи и пакети се бяха пръснали наоколо. По площада се движеха много люде, ала около падналия камион се събраха малцина, само ония, които смятаха, че ще помогнат с нещо. Един войник бързо се покатери върху камиона и отвори вратата на шофьорската кабина. Покатериха се веднага и други двама войници. Наоколо беше тихо – никакви крясъци, шумни разпореждания, никаква суматоха. Толкова тихо, че аз се уплаших – дали не се бе случило някое по-голямо нещастие? Ала тия, които бяха се заели да помагат, помагаха бързо. Най-напред от кабината бе извадено едно момиченце на четири-пет години. Наблизко се чу глухо, сподавено „Ах!“. После бе извадена една жена, след нея един мъж и най-подир още един мъж – шофьорът, който бе цял окървавен. И през цялото туй време на мъчително очакване никой не наруши тишината наоколо с вик или плач. Нито дори малкото момиченце. Това не беше от голяма уплаха, това беше вроденото спокойствие и хладнокръвие у германеца пред всяка опасност. Пострадалите веднага бяха отведени някъде, камионът бе издърпан, трамваят издрънка и се плъзна по линията си.

Неколцина от дружината се бяхме отправили към хотела ни в Мюнхен. Беше късно през нощта – всъщност час-два преди съмване. Бяхме наближили хотела, но не можехме да си спомним точно на коя улица беше. Градът тънеше в мрак поради затъмнението. Пък и всички в тая нощ страдахме от кокоша слепота. Спряхме се на едно кръстовище да се оправим някак:

– Оттук! Не, оттам! Вляво беше! Не, вдясно!...

Край нас минаха двама работници на колела. Връщаха се изглежда от някоя нощна смяна във фабриката. Слязоха и двамата от колелата и единият пристъпи към нас:

– Извинете, господа... Вие може би търсите нещо...

– Да. Хотел „Регина“.

– Ето, оттук направо. После вдясно по втората напречна.

Поблагодарихме и отминахме, ала на следващия кръстопът пак се спряхме: тая ли беше втората напречна улица, или другата?... Отново чухме глух шум на приближаващо се колело: работникът се бе върнал след нас.

– Не, не, господо! Вървете след мен, ще ви покажа...

Той ни доведе до един ъгъл и на десетина метра оттам ние видяхме хотел „Резина“.

– Лека нощ, господо!

– Лека нощ... Много благодарим!

Това не беше обикновена услужливост – това беше проява на истинска човечина.

И друг един образ помня особено ясно от всички случайни и не случайни срещи, които имахме в Германия. Това беше пак работник, който ни придружаваше, когато разглеждахме едни работнически жилищни квартали. Той беше едър, здрав мъж, чисто облечен. Едвам доловима усмивка, приветлива и сърдечна, непрестанно трепкаше на възпъаните му устни. Говореше само когато го запитахме нещо някой от началниците му или някой от нас. Отговаряше ясно и точно. Със своето гържане и с цялата си външност той твърде много ми напомняше на други едни такива мъже, които аз познавам добре. Скромни, сдържани, дори свенливи. Люде с прости, но светли души. Люде с твърда воля и всеотдайно предани на един идеал. Някои от тия мъже, които аз познавам, загинаха в борба по планините из поробените тогава краища на нашето отечество. За тях ми напомняше този млад германски работник с чист пламък в своите сини очи.

ДУХ

Твърде късо бе времето, което ние прекарахме в Германия, за да може човек да прозре напълно в духа на тая земя. И все пак...

Германия не ни беше съвсем чужда, непозната страна. Освен туй има нещо сродно в съдбините на германския и на нашия български народ, а това освобождава ума и сърцето на българина от всички ония предразсъдъци, лъжи и клевети, с които забулват истината за Германия нейните многобройни врагове.

Стара е с векове германската земя, ала там владее безсмъртен и вечно подмладяващ се дух. Началото на Германия е свързано с края на Римската империя. Но докато през дългата редица векове, които ни делят от тоя исторически момент, много други земи и народи преживяха своята младост, своя възход и едни застинаха в своето величие, а други са вече в упадък, Германия едва отскоро пое стръмния път на своя пълен възход. Едва отскоро – от часа, в който започна нейното обединение. Времето преди тоя час, с всичките си колебания, борби, напори и поврати, е време на съсредоточаване на огромните сили на германския народ и земя. Постоянното в това време на борби и непрестанно подновяващи се напори е духът на Германия, който се подмладява с все по-големи сили в душите и делата на всяко ново поколение. Постигайки своето обединение в решителна борба с всички свои врагове, днес Германия е пред прага на най-светлата епоха във вековната си история, а от тоя праг започва ново време и за цяла Европа, за целия свят.

Безсмъртният дух на родината на Фридрих Велики, на Бетовен и Гьоте и на мнозина други богоизбрани мъже живее и гори като животворен огън навред из тая земя. На всяка стъпка там се чувства неговата сила, възродителният му полък и неговият сяй.

Стоим прехласнати на брега на Траунзее. Водите на голямото езеро са синкавозелени и разтварят необятна водна шир, която се губи далеч отвъд, в блясъка на отразеното в нея слънце. Срещу нас се издига гигантски конус, стръмен и каменист, устремен да пронже небето, а неговото бяло отражение се люлее в дълбините

на водата. Заг него се възправят други върхове, един до друг, горди и мъчливи. Далеч отвъд, през блясъка на слънцето се откроява прозрачно синият профил на „Спяща жена“, чиито разпилени коси се потапят във водите на езерото. Пред нас е величествената хубост на германските планини, одухотворена с един прекрасен образ и една легенда.

Настига ни ранна вечер сред вековна гора. По дълбоките долища лягат влажни сенки, хлад полъхва от мрачните пещери. Над полюляващите се вършини на гървесата бързо прелитат птици, тихо шуми гората и сама се приспива. Глухо боботи някъде и се плиска буен поток и дали не отекват в шума на водата богрите стъпки на Зигфрид? Стъмва се в старата гора, заглъхват всички шумове, само небето светлее горе, през тънките клонки, и няколко подгнали звезди. Между дебелия гънери на престарели гървета проблясват неподвижни водите на дълбоко езеро. Дали там, в заспалите води на горското езеро, не се оглежда бледият лик на малката Ханеле? Нощният мрак се съгъства в старата гора и тишината става все по-дълбока, приближава среднощният час на горския цар и на прекрасните горски нимфи.

От тия планини и вековни гори потичат големите реки, които поят с животворни сокове необятните равнини на Германия чак до бреговете на Северно и Балтийско море.

Между дебелия каменни стени на старите германски дворове, по кривите и тесни улички, по сенчестите площади, край фонтаните, в островърхите кули и замъци са спрени много векове – живи в безброй паметници и видими следи, в поетични легенди и във вълнуващата прелест на една светла мистика. Влизаме в старата катедрала, към чиито потъмнели сводове са се възнасяли молитвите на множество поколения. Стъпките ни бързо заглъхват и ние потъваме с притворени очи в дълбоката тишина. Прозвучава тиха мелодия като кротък успокоителен призив. После изведнъж ни заля и понесе буен поток от звуци, екнаха гръмовно високите сводове на катедралата. Ние слушахме развълнувани, сърцата ни потрепваха в страх пред Бога, в разкаяние, в молитва. Чувахме неземни гласове, въздишки, ридания, радостен плач, песни на ангели, възторжени възхвали и молитви на блажени души. Не – в тия

звучи се пречистваше през всички земни мъки една човешка душа, жадна за светлите радости на живота.

В Мюнхен паднаха първите жертви за нова Германия. В Потсдам бе завързан якият възел между миналото и бъдещето на великата земя; там пред безсмъртните сенки на Фридрих Велики, Хинденбург предаде съдбините на Германия в ръцете на Адолф Хитлер. Отново бе преболял своята рана Зигфрид и над стария грешен свят се издигна като небесен лъч неговият всепобеден меч.

Духът на Германия се прероди в страдание. Сто милиона германци бяха осъдени на безрадостен живот в бедност и разтление. Тогава бе издигнат спасителният лозунг: труд и борба до победа! Една тъмна воля трябваше да бъде сломена и нейната сила – пъклената сила на злото. С труд плодотворен над черната гръд на земята, във фабриката, в кабинета на учения, срещу всички зли природни стихии. Полята са превърнати в градини, прогонени са от фабриките и от работническите жилища мракът и болестите, прокарани са пътища, издигнати са гигантски сгради, остарялото и прогнилото се руши, новото се строи усърдно и всеки камък се слага върху здрава почва, всеки гвоздей се забива с твърд удар. В усилен труд и в огъня на борбата се родиха новите люде на Германия и отново в измъчената душа на германеца оживяват неговите стари изпитани добродетели: безстрашие, чест и благородна гордост, любов към истината и красотата, справедливост, човещина, всеотдайна преданост към родината.

В мрака на стария свят се раждат нови, светли рицари и в техните сърца гори духът на Германия. Те ще победят. Моята родина ги благославя.

Тогор Кожухаров

БЕНИТО МУСОЛИНИ

В Италия гори през октомври много рядко се срещат сиви, нерадостни дни. Слънцето блестеше ослепително на 22 октомври 1922 година, когато черните ризи на Мусолини крачеха към Рим. Вечният град бе разтревожен. Някои се страхуваха, че недисциплинираните тълпи, водени от един бивши социалист, могат да извършат сума пакости в града. Други пък смятаха, че тази колона от лошо въоръжени момчета не е никак опасна. Някои военни съветваха краля да бъде по-решителен, убеждавайки го, че силите на Мусолини могат да бъдат пръснати с няколко артилерийски изстрела. Тези твърдения не бяха далеч от истината. Някои участници в похода после уверяваха, че тези няколко хиляди момчета, събрани от цяла Италия, действително биха се пръснали при решителен отпор от страна на войската. През време на похода няколко непредпазливи изстрела създали паника в колоната и нейните водачи с големи усилия успели да предотвратят катастрофата. Все пак някои висши военни бяха взели мерки за отбраната на столицата, за да спрат похода на Мусолини. Сблъскването изглеждаше неминуемо. За щастие, то не стана. Мъдрият крал, издигнат на голяма висота, като монарх и извън всяка суета, поради опита на годините, виждаше, че спасението на Италия може да се очаква само от тези ентузиазирани младежи, които гладни и без всякакво оръжие крачеха по прашните пътища.

По стълбите на Квиринал не вървеше, а просто тичаше задъхан водачът на черноризците Бенито Мусолини.

Кожухаров, Т. Знаменити съвременници. Разкази и фейлетони. – С., АБВ, 1940 г.

Той застана пред краля по войнишки, вдигна ръка с римски поздрав и извика:

– Ваше Величество, аз ви нося не едно правителство, аз ви нося Италия на Витория Венето. . . Нося ви не едно управление, а цяла епоха от историята на Италия...

Това беше казано тъй смело, тъй самоуверено, че кралят просто се смути.

– Колко самонадеян и гързък е този човек! – мърмореха някои от старите царедворци.

Тъй започна режимът Мусолини в 1922 година.

През 1924 година минах за пръв път през Италия. По всички гары се виждаше една фотографическа снимка, голям формат, около един метър, изработена върху цинкови дъски. Снимката представляваше крал Виктор Емануил III и Бенито Мусолини, увлечени в приятелски разговор. Режимът още не беше закрепен и се нуждеше от популярност. Авторитетът на краля, очевидно, можеше да създаде тази популярност и затова Мусолини беше изобразен тука в интимен разговор с Виктор Емануил III, та цяла Италия да гледа и да знае колко сърдечни са връзките между държавния глава и неговия пръв министър. Фашизмът още не беше се очертал като система и идеология. Режимът на Мусолини имаше вид на един енергичен волеви режим, който обаче още не можеше да разруши рутината на управлението и да скъса традициите на либералната държава. Министър-председателят Бенито Мусолини нямаше още тази популярност всред народа. Опозиционните партии съществуваха и социалистите се готвеха за нови решителни сражения с правителството на черноризците. Мнозина дори се подиграваха с новото правителство. Тук-там из някои книжарници се виждаше портретът на Мусолини и нищо повече. Прочутият водач на италианските социалисти Турати говореше в Галерията на Милано с насмешка на едни мои приятели, също социалисти, за усилията на фашистите да създадат някакъв нов обществен строй. Той беше уверен, че Мусолини в никой случай не ще може да привлече към себе работническите маси. Кардиналите на социализма го бяха обявили за ренегат.

Какво заблуждение! Те бяха забравили, че малко преди това, струва ми се в 1919 година, Ленин бе казал пророчески пред италианската делегация на конгреса на Коминтерна в Москва:

– Вашата кауза е проиграна, бе отсякъл рязко и категорично Владимир Илич: Бенито Мусолини не е с вас, той е против вас, а той е единственият италианец, който би могъл да води пролетарската революция във вашата страна.

Тъй и стана. Всред вълните на хаоса се показва могъщата глава на един мурдав човек с черни блестящи очи, който пръв в целия свят реши да бие большевизма фронтално, служейки си с неговите собствени оръжия. Ленин помисли, че е открил Америка, като измисли формулата на „пролетарската диктатура“ и на „масовия терор“. Мусолини реши да бие международния комунизъм тъкмо с тия оръжия. На юрука – юрук, на терора – терор, око за око, зъб за зъб! Москва измисли хитрата формулка на диктатурата, вместо принципите на демокрацията. Ленин тържествено заяви, че няколкостотин хиляди комунисти чрез терор и диктатура могат да управляват 150 милиона души, от Висла до Камчатка. Вместо това, от стария, препълнен с вековен опит Рим се разнесе мощният глас на бившия марксист и водач на социалистическа Италия: „Щом като е така, защо и 1 милион фашисти да не могат да управляват 40 милиона италианци?!“. Тъй се създаде една нова международна политическа доктрина срещу бруталните теории на большевизма. Всички по-нататъшни опити са бледи и понякога не особено талантливи подражания на Мусолини. Но все пак те изиграха своята историческа роля. Придобивките на вековната цивилизация бяха спасени от една световна пролетарска революция и светът бе избавен от ужасите, които преживя Русия. Фашизмът и неговият водач могат да имат врагове, но нищо не е в състояние да заличи голямата им заслуга към световната цивилизация именно в това отношение. Той може да бъде мразен, той може да бъде предмет на ожесточени критики, но той не може в никой случай да бъде отречен като един от най-големите фактори в новата история на света.

Аз си спомням Мусолини от 1932 година. Режимът му беше вече затвърден – Мусолини се ползваше с голяма популярност в Италия и с известност в цял свят. Зад него вече имаше история

и маса дела, с които той можеше да се гордее. Водачът на нова Италия говореше вече с друг тон – много горд и самоуверен. Още си спомням неговата саркастична усмивка, с която говореше: „Някои казват, че режимът е слаб и нетраен – може би някои са песимисти за бъдещето на нашия опит“.

Тук вече се чувстваше, че пред нас стои човек от народа, излязъл от школата на социализма. Този жаргон е свойствен на страстните и безогледни пролетарски оратори, които в езика си не пазят правилата на салонното благоприличие. Нануснахме огромния кабинет на Мусолини и го оставихме сам. Тогава той изглеждаше доста уморен и загрижен. Уморен ли е вече, мислех си аз, от тази историческа поза, която го поставя срещу погледите на цялото човечество? Какъв неуместен въпрос! Видях го и сега, на 1939 година, седем години след този спомен от Палацо Венеция. Видях го всред публиката на театъра до баните на Каракала: весел, пъргав, неуморим, сякаш вечен мозъц резервоар от енергия и сила. Суровият, „страшният“ диктатор на Италия се чувстваше много добре всред своя народ, спокоен и весел, като баща между децата си. И тогава аз се убедих колко прав е бил той на 1922 година, когато, задъхан от вълнение и тичайки по стълбите, каза на своя крал историческите думи: „Аз ви нося Италия на Витория Венето“.

Зад Бенито Мусолини има вече една епоха от 17 години. Той не само закрепил режима си в Италия – той създаде международна политическа и социална доктрина от фашизма. Колко наивни наистина са били тези, които преди 17 години се усмихваха подигравателно там, във вестибюла на Квиринал, гледайки мургавия и ентусиазиран мъж, застанал с римски поздрав пред краля!

Те не знаеха, че на световната политическа естрада излиза един нов Херкулес...

Нима може да спи спокойно Бенито Мусолини в тези велики дни, когато милиони човешки същества очакват спасението на мира от него! Цяла нощ прозорците на неговия огромен кабинет в Палацо Венеция са осветени. Минувачите, които се разхождат късно след полунощ по Виа Имперо, спират се за момент пред Палацо Венеция, хвърлят поглед към осветените прозорци и шепнат:

– Той е буден?... Той е на поста си – значи ние можем да бъдем спокойни!

Такава сляпа е вярата в този необикновен човек с големите блестящи очи, с изпъкналата лъскава челюст, с гордия гревноримски профил. Синът на селския ковач цели 20 години кове върху наковалнята на историята тази вяра, която достига до идолопоклонство. С каква магия този човек поддържа духа на своя неспокоен народ – ето въпросът, който си задават мнозина. Смятам, че е полезно да знаем как живее и работи Бенито Мусолини, който зачуди цял свят със своята работоспособност. Пред един чужд журналист той беше направил една малка изповед: „Да се управлява може само любовно, бе казал веднъж бащата на фашизма. Политиката е тънко изкуство – тя иска бавна подготовка, но след това – мълниеносно разбиране и интуиция. (...) Всекидневната работа трябва неизменно да се изпълнява същия ден и при това систематически“. Обикновено Мусолини ляга да спи малко след полунощ и става не по-късно от 7 часа сутринта. Щом си отвори очите, той скача от кревата, прави гимнастика и се къпе в хладка, едва затоплена вода. Към 8 часа сутринта той отива на езда, а към 9 часа вече е на работа. За няколко часа пред него минават около 50 човека – префекти, министри, кметове, членове от директорията на фашистката партия, председателите на синдикати и федерации и т.н. Към един часа, а понякога и към два, Мусолини излиза от министерството, обядва набързо, за да може след обема да продължи своята работа в Палацо Венеция. Отново ред аудиенции. Мусолини иска ежедневни доклади за всички важни работи от всички министерства. Често той така вниква в гроболиите, че в края на краищата знае повече от своите докладчици. На писмената маса на Мусолини вие напразно бихте търсили купове от книжа и документи. Принципът на Мусолини е – всички преписки изведнъж и напълно да се изчерпват.. Отдалеч и в очите на чужденците чертите на лицето му изглеждат резки като на бронзова маска. Но отблизо неговото лице изглежда съвсем иначе. В парламента и в Сената той изглежда пълен с достойнство и сериозност, а също и с тържественост. Но когато Мусолини приветства с вдигнатата нагоре ръка фашистките легиони и се обръща към тях с реч,

могава всеки мускул на лицето му е пълен с изразителност, блясък и покоряваща сила.

Но особено магическа сила излъчва фигурата на Мусолини при срещата със стари познати и другари. Макар и дълги години да не е виждал своя приятел, той го посреща с такава топла сърдечност, като че ли се е разделил с него едва снощи. Мусолини, неизвестният на света Мусолини, е истинско въплъщение на непосредствеността, на подкупващата италианска сърдечност, тази сърдечност, която отличава истински великата личност.

Тази велика личност от две десетилетия твори историята на Италия, оказвайки влияние и върху европейската история. Въпреки неговия строг вид на диктатор, въпреки суровата му външност и войнствените доспехи, с които той облече фашизма, аз вярвам, че едва ли друг като Бенито Мусолини е тъй силно привързан към мира. На делото на мира, на радостта в живота, на благосъстоянието той даде всичко, каквото може да даде един гържавник. Не е ли това човекът, който покри Италия с асфалтирани пътища, с безбройни великолепни училища, болници, санаториуми, почивни станции и земеделски ферми? Не този ли човек с бащинска нежност целува всички сираци от войната, не е ли той, който се усмихва върху леглото на болните, не е ли същият мъгъц и всевластен човек, който геноночно мисли как да издигне благосъстоянието на своя народ? Не тъй лесно Бенито Мусолини ще изложи своите постижения, всичките блага на мира, които успее да създаде в продължение на 20 години под огъня на неприятелските бомби! О, той познава много добре ужасите на войната! Берсалиерът Мусолини помни още зловеция ген, когато неговият подпоручик го застави да стреля с една повредена минохвъргачка. Той предупреди своя началник, че това е опасно, но все пак изпълни категоричната му заповед. Минохвъргачката се пръсна, няколко трупове се търкулнаха около нея – между тях беше и Мусолини. По тялото му лекарите преброиха повече от 60 рани. В превързочния пункт занесоха един пакет от човешко месо, увит в бинтове. (...)

Когато Мусолини говори – светът слуша! И ето, завчера например милиони хора слушаха по радиото словото на мъгъщия човек, което прозвуча тревожно и войнствено като зова на бойна

тръба. Всяка дума кълтеше като удар от чук върху огромна наковалня. Силната ръка на големия италиански държавник като че ли ковеше вече ново копие за нова борба.

Слушайки по радиото характерния тембър на гласа му, аз живо си представявах това одухотворено лице, което със съответно изражение подчертава всяка дума, големите блестящи очи, чийто поглед не всеки може да издържа, и си спомних пак незабравимия ден, когато видях отблизо Бенито Мусолини!

В грамадния вестибюл на хотел „Флора“ се забелязваше голямо оживление. Това беше един ноемврийски ден, мрачен и гъжговен, какъвто рядко се среща в Рим. Заварих всички гругари в нервно напрегнато състояние: Мусолини ще ни приеме в 4 часа! Вълнението им е лесно обяснимо. Ние ще бъдем приети от най-великия държавник на XX век – тогава славата на Адолф Хитлер не грееше тъй лъчезарно, както сега. Всички чувствахме, че случаят е особен, рядък и единствен в нашата журналистическа кариера. Рядко държавник се е ползвал с такава широка популярност. (...)

Този дързък новатор, който еднакво се бори с рутината нагясно и с увлеченията наляво, за да учудва света с оригиналния си опит. Днес Италия представлява „Колумбовото яйце на Мусолини“, който доказва, че яйцето може да стои изправено и на острия си край. Достатъчно е да се почукне малко, въпреки киселата гримаса на демокрацията. Ако Ленин чукна тъпия край на яйцето в Русия, Мусолини се опита да го изправи на острия. И затова опитът му е още по-интересен. Веднъж през няколко столетия се раждат такива бележити личности и затова нашият интерес беше толкова голям. Наг Рим се лееше дъжд като из ведро. Ето ни пред Палацо Венеция с неговото мрачно тъмночервено очертание. Двама часова от фашистката милиция отдават чест. Наг нас са мрачни средновековни сводове. Каменна стълба вляво води към горния етаж. До стълбата – няколко души цивилни полицейски агенти, които ни разглеждат внимателно с явното желание да ни „попретърсят“. Строга е охраната на италианския диктатор. Проверяват ни по списък, един по един. Колко трудно произнасят италианците нашите славянски имена! В малък тъмен салон със

сини тапети оставяме шапките си. Двама лакеи със сини ливреи отварят една двукрила врата:

– Заповядайте, господа!

Тръгваме неуверено. Един по-широк червен салон с големи картини. Завиваме наляво. Голяма готическа зала. Заг нея втора, заседателна зала на министерския съвет. Креслото на Мусолини е по-високо от другите, защото Мусолини не е „примус интер парес“ в министерския съвет, той е „ил капо ди говорно“, шеф на правителството, началник, който заповядва на всички. Най-сетне ние сме в широкия кабинет на Мусолини. В дъното на грамадната зала ние виждаме един човек с широки челюсти, с твърд поглед и глава на римски цезар. Мусолини без съмнение, това е той. Такъв го познава светът от полюсите до екватора по милиони фотографии.

Секретарят стои край масата му. Каква огромна маса!

Дучето става прав и внимателно следи нашите нерешителни стъпки в залата.

С кратък и жив жест на ръката той ни прави знак да се приближим. Вървим като млади войници в кабинета на дивизионен генерал. Спираме. Настава неловко мълчание. Мусолини забелязва, че г. Андрей Тошев се кани да говори нещо. Същият кратък жест, същият внимателен и строг поглед е прикован в лицето на нашия стар дипломат:

– Искате да кажете нещо? Говорете!

Господин Тошев започва своето приветствие с треперещ глас. Защо ли гласът му трепери? После той ни обясни:

– Говорил съм с Вилхелм II, с Франц Йосиф, със Султана, с крал Джордж, с крал Петър и крал Никита, с всички видни държавници преди войната, но такава внушително нещо не съм виждал.

Прав е човекът, наистина мъчно се удържа погледът на тези внимателни черни очи, които се въртят наляво и надясно, сякаш се страхуват да не пропуснат нещо. Нашият италиански колега г. Сертоли трепери като трескав. Не от страх, разбира се. Този фанатизиран фашист е просто щастлив, че вижда своя любим Дуче. Докато г. Тошев говореше, аз внимателно наблюдавах лицето на Мусолини. Стори ми се значително застарял, доста различен от

многочислените му фотографии през последните години и някак си уморен. И това беше преди седем години!

Нервни гънки по кожата му се движат около широката уста – слуша внимателно и прилича на учител, който изпитва и зорко следи всяка дума на ученика. Личи и готовността му да се притече на помощ, ако сбърка. Най-сетне Дучето почва да говори. Приказва тихо, уморено, тъй тихо, че в другия край на залата не би могло да се чуе нищо. Подобно на младия поручик Ростов, който на един парад слушал гласа на императора Александър I, и аз си мисля: какъв внушителен и в същото време човешки глас! Говори бавно, отчетливо, подчертава всяка дума, прилича на учител, който иска да бъде напълно разбран от учениците. И в същото време тържествено. Тъй говорят всички хора, които чувстват, че всеки момент са пред обектива на историята...

Дучето се радва да види в Италия журналистите на един доблестен и приятелски народ. После добави с по-възбуден тон: „Вие тук ще намерите един народ, който работи упорито и системно“. Винаги, когато говори, Мусолини се клати наляво и надясно като махалото на стенен часовник. В момента той държеше в ръцете си някакъв молив. В същата поза и със същите маниери нашият учител по физика ни обясняваше някога законите на равновесието. Но като всички политици Мусолини е страстен полемист. Полемиката е стихия за истинския му темперамент на журналист... Но с кого да води полемика? В Италия той няма явни и смели противници, в корпоративния парламент му пеят химни. Ето защо Бенито Мусолини води полемика с цял свет. Този бивш социалист чувства своята изключителна роля в света и се счита задължен да спори с многобройните си противници в чужбина. Той забравя, че пред него стоят скромни български журналисти, като че ли разговаря със себе си:

„Ние не крием нищо, вие може да видите положението такава, каквото е; нашият режим е режим на сила, но сила, която се крепи върху доверието на народа“.

Отново е пред нас „народът“, този кумир на демокрацията. Както виждате и най-могъщият диктатор на света счита за полезно и необходимо да говори за народно доверие. Мусолини

цени приятелските чувства на България, но най-много уважава храбростта на българския войник. Той говори около десет минути тихо и с уморен израз на лицето, но тука нарочно повиши гласа си: „Зарад храбростта на българския войник!“. Тези думи бяха произнесени с тържествен тон и явно подчертани. Официалното изявление е свършено. След това той започва светски разговор.

– Вие имате програма за вашата екскурзия, нали? Ще видите Неапол, той заслужава да се види заради неговите недвиждани природни красоти... Не се ровете много из старините, вижте съвременна Италия с нейните дела и с нейния стремеж да преодолее трудностите. А сега на добър път, господа, и приятна разходка!

Римски поздрав. Ние отговаряме по същия начин и нануцаме залата. Мусолини остава сам и отново се зачита в някаква малка брошура, която е пред него. Съдбата на този човек е да бъде сам, издигнат на недостижима висота над хората. Какво може да желае човек като него? Слава, власт и почести ли? Всичко това за него е вече постигнато. От мястото, което заема, не може да се отиде по-високо. Неговата грижа е да затвърди делото си...

Така видях аз Мусолини преди седем години. Тогава той изглеждаше уморен, защото зад него имаше вече една история от десет години. Какъв ли изглежда той сега, след изминалите седем години, след големите напрежения, които преживя след Абисинската война; когато беше заложил на карта целия си престиж и бъдещето на фашизма, какъв ли е сега, изправен пред новите големи събития, пред страшните исторически отговорности, с които се нагърбва? На какво разчита Мусолини? Мнозина мислят, че този човек може да повтори грешките на своя конгенуален събрат Наполеон. Наполеон беше италианец по дух и кръв, а известно е, че в италианците полетът на фантазията е твърде голям. Позволете ми една нескромна преценка: аз мисля, че в тази глава на римски Цезар работи един строг математически мозък. Бъдещето ще покаже на какво се надява той сега, там, в широкия си хубав кабинет в Палацо Венеция, самотен, замислен, загадъчен, недостижим.

Бенито Мусолини – това име изразява протеста на милиони бойци, които с кръвта си изкупваха глупостта на стара предвоен-

на Европа. Представител на едно поколение, което излезе на сцената от окопите и което имаше своето право, нека вярваме, че този боец и капрал от берсалиерите обича мира не по-малко от нас и затова може би към него са насочени очите на милиони...

Христо Д. Бръзицов

В МЕДЕНИТЕ МЕСЕЦИ НА ХИТЛЕРИЗМА – ГЕРМАНИЯ 1933

ПРЕЗ ТРИ ДЪРЖАВИ – В ГЕРМАНИЯ

За да отидете в Германия, трябва да минете много граници, а на Драгоман и Цариброд – границата на търпението. Тук влакът се бави с часове – тъкмо между две страни, които днес най-много приказват за сприяеляване; а може би именно затуй... Нали добрите приятели трябва да бъдат почерпени в бюфетите на двете гранични жп станции! Почерпени бяхме и ние – със сръбска цуйка и многобройни думи за приятелство.

В Ниш и по целия път до унгарската граница, същите думи.

– Днес е мода в Югославия да се говори за сръбско-българско приятелство – каза ни един виден индустриалец от Суботица. – Всяка година гласуваме 4-милиарден бюджет; ако сме добре с вас, ще го намалим на четвърт.

– Ние не сме опасни – казвам на индустриалеца.

– Ба, и само с тояги въоръжени. Но не е там въпросът – бърза да добави той, – а в историческата необходимост да бъдем добри съседи.

Никой обаче не казва как може да се постигне това добросъседство.

– Управниците знаят това.

Да оставим прочее „управниците да знаят“.

Пътуваме не само необезпокоявани, но и обкръжени с внимание. Сърбите са словоохотливи, темпераментни. Чувства се благопо-

Бръзицов, Хр. Как ми се мерна Европа. Пътеписи и наблюдения на един съвременник. – С., Вазова задруга, 1939 г.

лучието им. По гарите, във влака, навсякъде – стегнатост, дисциплина. И „Сърбия над всичко“! Дори когато една млада сръбкиня разговаря с нашенец. Макар и дълго живяла в София, тя не употребява нито дума българска. А нашенецът – иначе голям патриот... чупи с езика си орехи: мъчи се да говори по-добре сръбски от нея.

Не описвам моя случай току-тъй: той е твърде характерен за нрава на българина и на сърбина. А когато сърбин и българин разговарят на собствените си езици, много по-добре се разбират и някак по-достойно завършват разговорите. (...)

Пред нас е германската граница.

„ЗАЩОТО ЗАВЧЕРА ТУК БЕШЕ ХИТЛЕР“

След безсънни нощи, посветени на разговори и съзерцаване всичко онова, що лежи оттатък границите на отечеството – ако попаднеште на 5 ноемврий 1933 година в Бреслау, бихте се запитали: дали коварната умора не ме е предала във властта на съновиденията, или ако това не е сън, где остава въображението на ония, които със своите приказки са искали да надхвърлят възможностите и на необикновеното въображение?

Знамена е виждал всеки от нас: здрави – на война, парцаливи – по главните булеварди на столицата – и пет, и десет, и сто. Но знамена, висящи от всеки прозорец на 500 хиляди къщи, от няколкото милиона прозорци на Бреслау – толкова много знамена не е виждал никой освен... бреславци, Хитлер и... пишецията тия редове.

Знамето на Хитлер и без това е внушително: червен фон, бяла окръжност и на нея – червен пречупен кръст. Едно такова знаме би напълнило очите на тълпа от цял булевард. Колко много, колко повече от много действат милиони такива знамена, на които трябва да се прибави или изхвърли нещо, за да се чувствате в страната на една болшевишка революция...

Напразно търсите приказните мостове над река Огер, библиотеката, музеите, паметниците на Фридрих Велики, Фридрих Вилхелм III, на Блюхер, красивата катедрала или най-сетне прочутите ботаническа и зоологическа градини – всичко е покрито със знамето на победителя. Операта намерих само защото се гържах за пеша на моя водач г-р Лауфер. Даваха „Риголето“. Нашата пуб-

лика би трябвало да изкара стаж при немската – по аплодиране на изпълнителите. Германците били стугени... Театърът е старинен, построен от някой Фридрих. В неговото фоайе, дето някога са се разхождали придворните, днес се развява червеното знаме и се продават цигари „Нов фронт“, бонбони „Хитлер“ и минерална вода „Единен народ“.

Полунощ. Излизам от театъра. Навън още купи. Маршируват хитлерови отряди. След няколко дни – съдбоносни избори, съдбоносни за Германия, за света. Не казвам „и за Хитлер“, защото щом съм казал „за Германия“ – обгърнал съм все едно и Хитлер. Минава военно отделение. Свири гържавния марш. Обичайна пауза – и за свирва хитлеровия, чийто автор Весел е бил убит от комунистите в техния квартал в Берлин. „Дойчланд, Дойчланд юбер алес“, или марша на хитлеризма, или единия след другия – все едно. Който се опита да разграничи германската гържава от Хитлер, ще срещне не само непреодолима мъчнотия, но и нечий юмрук... Късно след полунощ поглеждам през прозореца – от знамена нищо се не вижда. Питам едного:

– Защо тия милиони знамена? Какво е днес? Защо тая фееричност?

– Защото завчера тук беше Хитлер.

ТАМ, ГДЕТО НЕ ВИКАТ „ХАЙЛ ХИТЛЕР“

На 17 километра от Мюнхен лежи живописното градче Дахау, колония на мюнхенския артистичен свят. И когато автомобилът се плъзга по асфалтираното шосе към Дахау, в сред ненадейни, една от друга по-хубави премени на природата – не би било признак на разсеяност да попитате за трети път водача си:

– Наистина ли отиваме в концентрационен лагер?

Вината не е моя, водачът г-р Лауфер не ме е подготвил добре. Той ми каза, че ще ме води в концентрационен лагер и аз със славянското си въображение си представих, че ще пътуваме до тоя лагер по някоя подземна железница...

А ония, с германското си въображение, са настанили концентрационен лагер тъкмо в една курортна местност и средище на артистичен свят.

Колкото повече приближаваме лагера, толкова по-малко мисля за артистичното Дахау – китните вили не спират погледа ми, той е втрепенен нейде вдясно, здето се издигат високи стени, а между тях се червенеят покриви на нявгашна фабрика.

Пред входа на лагера оживление: кафявоформени хитлери се суеят със съдове за храна, отпаднали, не добре пристегнати – чувства се, че са скорошни господари на положението, добили с усилие благоволенieto на съдбата – те да бъдат вълка, а другите вътре...

Човешката природа обаче е склонна към съчувстване на слабия и когато заг дебелите врати на лагера се изпречиха първите фигури на затворниците, изпитах чувство на горчивина и на свян, че съм дошъл да разглеждам – сякаш това е зоологическа градина. Но изглежда, че затворникът гледа с надежда на всяко посещение на неутрален и скоро наоколо се натълпиха многобройни еднообразно облечени в посивели работнически грехи затворници.

– Жалко, че днес е празник и не работят – казва началникът. – Любопитно би било да ги видите как коват, как шият, как работят, въобще тия нявгашни първи функционери на комунистическата и социалистическата партия. И как си приказват свободно, сякаш са у дома си.

– Посещения позволени ли са?

– Никакви.

– Писма?

– Месечно едно затворено и едно отворено. Разбира се, пог цензура.

Началникът съвсем не се старае да скрива обстоятелствата, които биха били тълкувани като суровост. Славянското ми сърце се размекна и поисках да раздам цигари, но той не позволи.

– Имат баня, басейн, читалня. Стига им. Хранят се със същата храна, която получават пазачите им. А басейна използват не само за плаване, а и за гавене. Веднъж в яда си спрямо един свой водач, подстрекател към убийство, хвърлиха го в басейна.

– Недейте разправя такива любопитни подробности, а началник, могат да ви обвинят. Началникът е снажен баварец. Баварците се смеят до пети. Смее се и той:

– Не ни смятайте за канибали. Особено нас, баварците!

В Дахау са затворени 2400 души, а всичко в Германия има 4 лагера с около 30 хиляди „концентрирани“. Наричам ги тъй, защото определението „затворник“ ми се вижда неподходящо. Затворник бива осъденият за деяния, наказуеми от съществуващите закони, а тия хора са поставени в лагерите без присъда и без обозначен срок за излежаване.

– Освобождаваме ги масово – обяснява баварецът. Щом покажат добро поведение и разкаяние – пускаме ги. Нашето беше революция, а революцията няма време да кове закони: всеки виден наш враг трябваше да мине през лагера. И се разкайват. Защото тук ние не наказваме, а превъзпитаваме. Доколко бърже пускаме затворниците, съдете от факта, че всички лагери сега ликвидират и ще остане само Дахау. Виждате, ремонтираме го, приспособяваме го.

Аз подавам ухо, недочувам. Защото високоговорителят ехти и разнася непрестанно химна на Хитлер; речите, които непрестанно се гържат в цяла Германия; буйно разливащото се из германската земя „Хайл Хитлер“.

Поглеждам затворените. Превъзпитани или не – те не вдигат ръка по хитлеристки и не гържат ùсо на това „Хайл Хитлер“. Може би, за да не минат съвсем за мазници. Във всеки случай, искрено ги съжалявам: Да чувстваш цял ден триумфа на победителя си!

Внезапно високоговорителят разнася руска революционна песен. Аз съм уморен, потиснат, нищо не е в състояние вече да ме удиви. Може би и това е някакво възпитателно средство. Но началникът на лагера нищо не скрива:

– Да, руски революционни песни, но гумите? Чувате ли колко пъти се повтаря „мое отечество, мое отечество“? Руски песни с наши гуми...

Поглеждам и към червените знамена. Революция. Едно от тях е забито в кулата, от която стърчат няколко картечници. Насреща и паметник на убития от комунистите автор на хитлеристкия марш – Весел. И паметници на други хитлеристи. Унасям се.

– Внимавайте – вика ми полудоброжелателно, полузаповеднически едрият баварец. – Не се доближавайте до телената ограда – наелектризирана е!

Наистина, този началник нищо не скрива. Трябва да има нещо, което не можем да разберем ние, които не сме преживели истинска революция: правото на победителя в революцията да казва истината, колкото сурова да изглежда.

Поглеждам през една врата. Широко помещение. Карикатурите на Маркс, Стреземан, Шайдеман, нарисувани с възлени по варосаната стена.

– Художникът откупи освобождението си. Виждате ли какви еврейски типове? Имаме и живи екземпляри – в моя лагер 50.

– Защо са евреи?

– Не, защото бяха главни комунистически функционери или финансираха борбата с хитлеризма. Евреи, които не се занимават с левичарство, са свободни и живеят като всички германци.

– А бойкотът на еврейските магазини?

– Бъдете спокойни, евреите не ще загинат. В Дрезден стопанинът на най-големия магазин, евреин, пусна хитлеристки знамена и значки на конкурентни цени – и в магазина му не може да се влезе от купувачи хитлеристи. Идете в Берлин и ще видите същото в най-големите еврейски магазини.

Тъй говори началникът на концентрационния лагер Дахау.

И тъй ще говори всеки на негово място...

Моите впечатления? Нито дяволът е толкова черен, нито ангелът е толкова бял.

ГЕРМАНСКА СИМФОНИЯ

Ако всяка буква от тия редове за Берлин беше изречение, а всяка дума – отделна глава, пак нямаше да мога да дам и малка представа за тая столица на столиците. Прибавете към това и неизбежния Хитлер – когато се говори или пише днес за каквото да било германско... И без това, за да бъде обхванат Берлин във всичките му краски и трепети, е нужен един човешки живот. А може би и той не ще стигне, ако се почне много рано или много късно...

Берлин. Отде да наченете? Както всеки значителен германски град е сам по себе център, съчетаващ всички условия, за да бъде такъв, така и всяка стъпка в Берлин ви извежда в центъра. Тръгвате от блестящия център „Унтер ден Линден“ – тъй поетично преводимо: „Под липите“ – и пътувате часове с автомобил все в сред блестящи центрове, все покрай великолепни паметници, сгради и магазини. Тръгвате от първия хотел на Берлин – „Аглон“, който не може да не бъде в центъра на града, и когато сте пропътували разстояние за час, пак сте като че ли около „Аглон“ – същият голям град, същото оживление, все тоя кипнеж. Един град с много сърца, но ето неизбежния Хитлер – и си спомням и прибавям думите: „Един народ, едно сърце“.

И една глава, и един човек бяха десетките хиляди немци, които в своите работнически блузи стояха в заводите на Сименс – ген срещу изборите, и слушаха Хитлер. Сякаш многобройни огледала отражаваха един-единствен човек – толкова еднакво бе изражението в лицата на тия десетки хиляди германци. Тъй би бил слушан само Месия. И тъй би бил акламиран пак само Той. Но и тъй би говорил само Той. С такава всеотдайност, с толкова вяра в самия себе и в тия, които го слушат. А само преди година тук бе крепост на борбата срещу Хитлер. Каква превратност на съдбата!

Когато слушах Хитлер, мислех си: трябва да си или много умен, или много дързък – за да искаш да бъдеш слушан от цял свят, от всички немци по земното кълбо – дори и от ония, които сега плуват под знамето на отечеството край японските острови. А Хитлер бе поискал това и радиото разнасяше неговата реч по четирите краища на света – а в Берлин всеки бе замръзнал на мястото си, за да слуша разнасяната от високоразговорители реч на Водача. И всеки с протегнатата десница, и всеки във войнишка стойка. И спряното за една минута движение пак и пак в памет на падналите за отечеството германци. О, страшна тишина, която с мълчанието си приближава милиони живи до милиони убити за отечеството и която е много по-красноречива дори от красноречивата реч на народния „фюрер“ Хитлер!

И след страшната симфония на смъртта – каква би била тя друга, ако не затаеното дихание на многомилionenната тълпа –

следва симфонията на живота. Фабричните сирени призовават всекиго на работа, градът се протяга от минутната скованост и отново кипва животът, който ще отгаде най-голяма дан на почит към падналите за същото отечество; който ще осмисли жертвата на милиони тлеещи в земята германци.

Сименс – където погледнете, ще видите това име. От най-стария до най-новия модел машини – в предприятие с трима работника или с триста хиляди – машината носи печата на Сименс и отпечатъка на германския гений. Врях се между тия машини като частица от тях, гледах моделите на параходи, командвани от брега; огнеупорни каси, пазени не от живи пазачи, а от скрити сигнали; апарати за телевизия и много, и много такива чудеса – чудеса дори и днес, в навечерието на 1934 година – и си мислех: една модерна приказка, която надхвърля въображението на най-гръзките фантасти отпреди войните. Но няма място за приказки и за въображение – всичко това се дължи на коравата ръка на един голям народ, командвана от хладния ум на една здрава интелигенция. Тъй е било винаги с Германия; Хитлер претендира, че днес е още повече така; утре какво ще бъде? Сигурно германски машини ще се въртят все със същия темп дори до второто пришествие – защото, за честта на германския народ, нито Хитлер е раздвижил тия машини, нито някоя съседна страна може да ги спре... И ето стигнахме до парадокса: народ с такава сила, изобретателност, трудолюбие и суровост да се подчини сто на сто на една-единствена личност. А може би тъкмо такъв народ може да открива по-добре истините. Но във всеки случай и до най-голяма степен трябва да се търси отговорът извън германска територия: там, дето искаха да спрат германската машина, движението на германската държавна машина. (...)

Вземат се ред социални мерки и засега Хитлер е 55 на сто с работничеството и 45 на сто с работодателя. Нека не вярват другоземците – но не е ли и това едно важно обяснение за превръщането на работничеството в религията на Хитлер? Хитлер разтури левичарските синдикати – създаде националистически. Навсякъде държавата е арбитър – и ако държавата е „на мястото си“, какво по-хубаво от това?

Погрижи се и за селото, като премахна раздробяването на земята. След смъртта на стопанина баща земята остава на най-големия син, който се грижи за прехраната на по-малките, ако те искат да работят в стопанството.

Мъчи се да премахне безработицата чрез нови държавни строителни предприятия; намаляване работния час; трудовата повинност; откупуване едрите земевладения и разпределяне между безработни. (...) Води борба с бюрокрацията – всеки шеф на служба е направо отговорен пред Хитлер.

Германия днес се управлява изключително от млади хора – старостта е развенчана. Командва младостта, която може и която претендира, че знае. Но дали наистина и знае? За тая „младост“ някой ми каза:

– Сега е мобилизация, трябвават млади сили. Когато всичко улегне, ще видим...

Да, ще видим и на 12 декември новия Райхстаг, препълнен изключително с млади хитлеристи, които сигурно не биха искали да заседават в сградата на стария не само защото сега се ремонтира, а още и поради сенките на белобрадите, които са изместени чрез изборна революция и революционни избори.

И колкото да се казва, че новият Райхстаг само идвал да санкционира делата на правителството, все пак с новия Райхстаг в живота на Хитлерова Германия се открива нова бяла страница, върху която – като на всяка страница – ще се пише.

„Революцията“ прочее еволюира.

Фани Попова-Мутафова

НОВАТА ГЕРМАНСКА ЖЕНА

Когато се говори за новата германска жена, това естествено се отнася за жената на хитлеристка Германия. Мнозина биха желали да видят в ярко подчертания женствен и майчински принцип, който се провежда в цялата дейност на днешната германка, някакво връщане към старите три К-та отпреди войната: Кюхе, Курхе, Киндер (кухня, църква, деца).

То е все едно да се смята, че днес сме се върнали към модата отпреди петдесет години, понеже носим буфани и букли на темето, понеже ни харесва Щраус след крайностите на бубиконфа и негърския джаз. Често най-модното може да се смеси със старинното. Днешната германска жена, преминала през изпитанията на Световната война, изживяла трагизма на инфлацията и лутанията на демократичните режими, не се връща назад, а най-сетне намира отново себе си, цялостна, неподправена, в режима, вдъхновяван от идеите на Адолф Хитлер, в организацията, ръководена от Гертруда Шолиц-Клинк¹. В тях тя може да прояви в широк мащаб всички качества на своя род и своя пол: ред, дисциплина, издръжливост, любов към ближния, жертване личното пред общото. И то в рамките на една гордо осъзната женственост, на едно достойно майчинство.

Попова-Мутафова, Ф. Новата българка. – С., Пробив, 1942 г.

¹ Националсоциалистическата организация на жените, достигаща през 1938 гва милиона членска маса, е основана през октомври 1931 като обединение на няколко националистически и националсоциалистически женски асоциации. Подчинена е на националното партийно ръководство (Reichsleitung). От февруари 1934 до края на Втората световна война през 1945. NS-Frauenschaft е ръководена от Гертруд Шолиц-Клинк (1902 – 1999).

„В никоя друга страна – пише Мария Кнут Хамсун² – и в никоя друга държавна форма не е дадена на жената по-голямо място и по-високо положение. Основата на националсоциалистическия светоглед се състои в даване предимство на общото благо пред частното. Немските жени разбраха добре мястото си край мъжете в обществения живот. Касае се за едно сътрудничество, което изключва всякакво женско домогване за равноправие в нови области, запазени за мъжете, а за творчество ръка за ръка с мъжа, за издигането на една здрава и щастлива Германия“.

Затова ние виждаме домакинята, работничката, студентката, писателката, лекарката, селянката на днешна Германия да се чувстват като сестри от едно голямо общечитие, готови да си помагат една на друга, да се заместват, все с едничката цел: да бъдат полезни на родината.

Сегашната немска студентка учи само когато смята, че има истинско призвание към известна наука и че няма друг по-полезен начин, за да бъде в услуга на народа си. Често студентката оставя лекциите си, за да замести някоя работничка в тежкия ѝ труд, за да може и тя да се занимае малко със себе си и прочете някоя книга, да посети някоя сказка. Ръката, свикнала на писалка и пишуща машина, не се свени да грабне кофата и четката и да получи повече твърдост на мускулите, докато загрубялата във физически труд десница разгръща магията на красиво илюстрираните списания, погалва скъпите подвързии на ценни книги. Така всеки труд се смята за важен и почтен.

Девоиците от градовете отиват в трудовите селски лагери и се учат на готвене, чистене и гледане на деца в домовете на обременените с многобройни задължения селски жени. Уморените домакини оставят за малко грижите си и отиват на отмора в специални почивни домове. Там известни писателки устройват четения и запознават немската жена със своите най-нови творби. И литературните четения не приличат на тия от миналото.

² Ане Мари Андерсен (1881 – 1969), актриса, съпруга на Нобеловия лауреат Кнут Хамсун и майка на четирите им деца. През 1928 – 1929 г. издателство „Иван Г. Игнатов и синове“ осъществява на български дванадесеттомно издание на произведения на норвежкия писател.

Когато Агнес Мигел рецитира свои произведения, не може да се почувства обикновената разлика между публика и четец. Авторката и слушателките сядат заедно около широка маса, украсена с цветя, в някоу удобен и тих кът. Писателката разправя случки из своя живот, отговаря на задаваните ѝ въпроси, обяснява за раждането и написването на някоя своя книга, накрая сама прочита нещо подходящо за създаденото настроение. По стените са окачени картини от немски художнички, очите често срещат едри надписи с готически букви.

„Най-важната гражданка в моята държава е майката“ – Адолф Хитлер.

И Агнес Мигел прочита своята книга за Деня на майката, написана в чест на тия, които неуморно творят живота.

Все пак, колкото и да личи промяната в известни схващания на германската жена, в основата си тя остава вечна и неизменна, било когато говори чрез устата на своята водачка Гертруда Шолиц-Клинк, било когато ни възхищава с мъдростта на една своя велика представителка: Мария Терезия.

„Задачата на днешната наша жена – казва госпожа Шолиц-Клинк – е да бди за своята национална същина, да познава доброто и злото, като борбата помежду им направи своя собствена, подобно на немския мъж; ала освен това ние искаме – като добавка – да се постареем да бъдем като яка твърдина за тежестите на пътя, да станем спокойно убежище, имайки по една радостна усмивка за всеки, който се нуждае от нея“.

Същото разбиране за значението на жената намираме и у императрица Мария Терезия, останала преди всичко жена и майка дори когато държи в ръцете си знаците на върховна власт. В едно от писмата до дъщеря си Мария Антоанета тя казва: „Жената е длъжна да се подчинява на своя съпруг и не трябва към нищо друго да се стреми, освен да му доставя радост и да изпълнява желанията му. Едничкото истинско щастие на земята е един щастлив брак. Това Ви го казвам от личен опит, ала всичко зависи от жената, доколко тя е любезна, покорна и мъдра“.

Георги Томалевски

ГРАНДОМАНИЯ, ПОДРАЖАНИЕ И ЖЕСТОКОСТ

Европа дълго време се намираше под знака на три фатални същности: грандоманията, подражанието и жестокостта.

Подражанието е характерно за малките, бедните и робските човешки същества. Творческият дух е самостоен и активен. Надарен със свой самостоен живот, той няма нужда да подражава сляпо и фанатично. Под знака на подражанието паднаха тия, които поради малкия си духовен ръст трябваше да потърсят фразиращи външни форми, за тях не беше достатъчна съществуващата собствена ценност. Нас немаше кой да ни обвини в подражание, ако начело на така наречената общественост през тия години, когато бяхме под германците, не бяха кацнали начело едни полуинтелигентни младежи, които в немския национализъм и в италианския фашизъм намериха най-пригодната форма за „европеизиране“ на нашия живот. Доста набързо, карнавално, те видоизмениха прекрасното стилово единство на народа и почнаха да подражават. Вместо да вземат от германците някои положителни черти и да организират в дадени възможни граници нашия стопански живот, вместо да се поучат от немското трудолюбие, ред и експедитивност, те приеха безрезервно идеята за водачеството, като някои от тях се възглавиха за водачи. Едни размахваха бастони по улиците, събираха последователи, граскаха фасадите на къщите, пишеха лозунги и знаци и когато според нуждата на „върховните моменти“ станеше необходимо, те трошаха витрините на еврейските магазини.

Подражанието и сервилността, така характерни за робската психика, нахълтаха и в психологията на много безхарактерни

Томалевски, Г. Слънце след буря. Есега. – С., собствено издание, 1946 г

интелигенти. Започна да се погерманчва словото, мисълта, съдържанието на съзнанието. Като слушаха бомбастичните фрази на немските водачи, и нашите подражатели започнаха да си служат с един максимализъм във фразеологията, като в целия словоред и идеите започна да прозира надменност. Някои от тия безотговорни младежи дори подканяха английските въздушни сили да започват, за да видят как ние ще ги посрещнем. Но когато наистина американците и англичаните започнаха да бомбардират София, те – тия агитатори – не се мярнаха и не поместиха нито една тухла, не подкрепиха нито един ранен, не дадоха чаша вода на невинните, които плащаха за тяхната глупост.

Една особеност на това време беше непрестанното банализуване на понятието „ново“. Например „Нова Германия“, „Нова Унгария“, „Нова Европа“ и всичко ново, многообещаващо, рекламно гръзко. Цялата пропаганда на това време ми се струваше като опаковка на кутия с грандиозни етикети, но с банално, скучно съдържание. Целият национализъм беше един амбалаж, в който бяха затворени ерзаци. Като почнете от многословните речи на фюрера, Гьобелса и другите лайтери, гаулайтери, по-големи и по-малки фюрери, обергрупенфюрери и разни други нескончаеми степени в хитлеристката йерархия, преминете през вестниците им, списанията им, сбирките, конгресите, дневните и нощни манифестации, факелни шествия, френезии под балкони, неустови изстъпления, вие ще видите най-тържественния марш на европейския упадък.

Отвориш някое „ново списание“ с громки заглавки и ще видиш върху фона на хубавото старо време, когато Европа беше страна на културата, върху сградите, строени от старите майстори, да се развяват нахално знамената на партията. Новото се настаняваше със своите груби ботуши върху изящността на истинската култура като някой простак, който влиза в неподходящо фина за него среда и се чуди откъде да започне. Вгледайте се във фотографиите на Хитлера. Колко му прилича, когато се изправи на някой спортен стадион, при пфимфетата или при гаулайтерите, или пък между грубите физиономии на своите съмишленици на улицата, но колко е смешен, неподходящ, комично неудачен да го видите в някоя художествена изложба, в библиотеките или в операта.

Грандоманство и поза. Това бяха елементите, които превърнаха Европа от градината на културата в школа за посредственост. Комично натрапване, кражба на ценности и кощунство. Работи някой учен в лабораторията си, изнамери нещо, а простацината го заграбва и го обявява за дело на „Нова Германия“. В списанията, сред баналностите на хитлеристката пропаганда ще срещнете и Гьоте и Шилер, Кох, Макс Планк и други светила на науката и изкуствата. Те са поставени там, за да прикрият баналността, за да подправят безвкусието.

Хитлер откриваше изложби, даваше тон на културата, основаваше заводи, даваше насоки на производството и най-после грандоманството го изтъкна за главнокомандващ на цялата германска армия, за да си строши главата на Волга и Дон. След всеки успех при настъплението, спечелен от войниците, които вярваха в неговите думи, той държеше речи, пълни с безсолни подигравки по адрес на враговете си, а когато търпеше катастрофи, позираше като страшно загрижен в неизвестната на никого главна квартира и произвеждаше генералите във фелдмаршали.

Най-после да се спрем и на третата особеност на прехваленото ново време – жестокостта. Европа отново се осея с гробове и кости. Долините на моя хубав материк станаха кланици на млади, неживели още хора, неразбрали още нищо от смисъла и задачите на човешкото съществуване. Невинни жени и деца, немощни стари хора загибаха под ударите на фанатизирани тълпи. Маса поляци, чехи, руснаци, евреи загинаха под картечния огън. Едните започнаха с Варшава, Белград, Лондон, Ковънтри, за да предизвикат другите, които се проявиха над Берлин, Мюнхен, Хамбург, София. В Хърватско усташите, вдъхновени от немските методи, изклаха над един милион православни, като с това сметнаха, че унищожават своите врагове сънародници.

„Ние не ще позволим на световното еврейство да преживее радостта от една победа на нашите врагове. Няколко часа преди да настъпи тая радост, ние ще ги унищожим“. Така говореха апогетите на Нова Европа, когато работите на Германия тръгнаха зле. Вгледайте се в тия думи, в тая сгъстена злоба, в това неза-

помнено злорадство и ще се уверите доколко тия хора са годни да станат знаме и водачи на един „нов ред“.

Абсурд! Никога светът, който се дирижира от разумна воля, не ще бъде оставен в ръцете на такива озверени хора, освен временно, за назидание и за изкупление. Бъдещите дни принадлежат на тия, които носят любов към човека като същност в своето съзнание и които ще осъществят обещаното Царство Божие на земята.

VIII. ВОЙНАТА

Разделът, представящ Войната в нейния реален ход, в нейното символно общоевропейско и общосветовно значение, е най-обемният и най-многообразен в нашия сборник и това е съвсем естествено, защото Войната е грандиозното зловещо събитие, което поражда колективното съзнание на съвременниците, променя радикално съдбите им. Намесва се в логиките на жизнените им стратегии. Войната засяга всичко и всички. Естествено, най-чувствителни относно деструктивната мощ на военните събития са поетите и мемоаристите. Задаващата се, а впоследствие разгаряща се нова световна война, възкресява спомените за отминалите ужаси на Първата световна война; в творческото съзнание на мнозина левичарски поети войната е нещо перманентно, крачещо зловещо, непрестанно из континента Европа. Сред железните антивоенни строфи на левите модернисти се чуват и гласовете на жените писателки, съчувствените строфи на българските поетеси към страдалците. Огромните изпитни на Войната дават на поетите възможност да направят своите цивилизационни обобщения за участва не само на съвременния човек, но и въобще на човечеството. Поместените в раздела творби са разнообразни като творчески походи, като интерпретативни практики, като съсредоточаване в отделни съдби или като търсещи най-едната картина на събитията. Особено се открояват и мъдрите обобщения на политически писатели и мислители.

Бленика

ТРЕВОЖНИ ДНИ

Вървят, вървят редици сиви
под здрачното небе,
мъглявината ги закрива...
И всеки е баща, и син, и брат –
със сърце от плът и кръв дошъл на тоя свят.

На хоризонта облак градоносен лази,
простира пипала
като видение миражно
над сънните поля...

Стоманата е тежка, стъпките кънтят...
Какви ли дни тревожни растнат
заг пролетния слънчев кръговрат,
ведно с тревите и цветята,
ведно със пролетния гръм!

О, земна гръд!
От векове по теб вървят редици сиви,
от векове кръвта човешка те залива,
а знам: жадуваш ти не кръв, а – справедливост...

Сп. „Изкуство и критика“, год. IV, 1941, кн. 1.

Александър Вутимски

ВОЙНСТВЕНИЯТ ВЕК

Това беше отдавна, разбира се. Облаците изглеждаха неподвижни и големи. Между тях се показваше небето, хубаво и спокойно-синьо. Аз съзерцавах.

Тогава нямаше войната, сегашните страхове. Не подозирахме лошото покачване на цените, оскъдицата. Разпределителните карти ни бяха непознати, също и пропагандите на неприятеля, полицейските часове, затъмненията.

Тогава момичетата се разхождаха мечтателно в дългите алеи на градината. Малките кръчми стояха отворени през нощта. Аз завързвах чудни запознанства пред вратите на баровете. След това ме целуваха в тъмнината, беше хубаво.

Диктаторе, позволете ми да спра пред вашия пиедестал, да ви се поклоня. Аз бих ви обожавал. Бих се страхувал за свръхчовека. Вие обаче заповядахте ергенските данъци, диктаторе, гимнастическите упражнения, страховете от кастрация. Нима в най-войнствения век може да се мечтае все още за господството и на красотата на духа в света?

И все пак аз помня тъмносини крайбрежия с оранжеви отблясъци върху пясъка. Златният цвят на пелина се съчетаваше с кроткия блясък на усмивките. Ние бяхме сами, нали, мой приятелю? Ние разговаряхме за старите поети и за Сафо, за съвременните пороци, по-стари от световните цивилизации, за човешкото несъвършенство.

Аз четях Метерлинк и отдавах почит на старите жени, които се усмихваха. Децата се учудваха на куците момичета. Аз се

радвах на залеза, търсех смисъла на живота в нашите ежедневия, одухотворявайки ги. Но то беше отдавна, разбира се.

Сега аз трябва да повярвам в силата. Светът не е толкова добър, за да бъде красотата негово спасение.

Ето войнствения век. Народите, които се изправят един срещу друг, воюващи, в очакване на победа.

Най-силните и най-великодушните мъже обаче ще създадат в бъдещето истинския мир. Намерете тези богове.

1941 г. – 1943 г.

Александър Геров

ДА ЖИВЕЯТ ЧЕРУПКИТЕ!

Не са само простосмъртните хора, които се затварят в кръга на своите егоистични интереси и гледат да бъдат колкото се може по-далеч от катаклизмените събития на нашата епоха.

И писателите се крият в черупките си.

Намерили спокойно местенце в някоя редакция, в някоя библиотека или учреждение, те са забравили, изглежда, своето минало, заплюли са своите убеждения и днес се самозалъгват със страховатата мисъл, че писателят стои вън от времето и събитията.

Те са много наблюдателни и събират материали за бъдещите си гениални книги, с които ще обезсмъртят днешната епоха, но сега се страхуват даже да убодат пръста си с карфица...

Не може така, господа!

Сега, когато по бойните полета и на други места милиони хора умират, писателят няма привилегията да се крие в своята черупка и само да наблюдава събитията, честният български писател трябва да има примера на Ботев.

Писателят не може да има никакви привилегии.

Когато е необходимо, той трябва и да пожертва и живота си за своя народ и за своите идеали.

В народа има достатъчно скрити сили, за да създаде на мястото на загиналите – нови, може би по-големи писатели.

Богомил Райнов

ПЪТ

I.

Когато прашните стъкла на остарялата ти стая
треперят от живота вън, що души и мори милиони, –
ти безучастен ще останеш ли, ще продължиш ли да мечтаеш
и като остарял скъперник да скътваш избелели спомени?

Когато вечната борба навън отново се разгаря
и континенти се заливат от тежки кървави събития, –
ще продължиш ли да водиш спорове с гаргите,
да се тешиш с ветровете, със небесата и лъчите?

Когато с новини гръмливи излизат заранните вестници,
и като кошери тревожни шумят и тръпнат градовете, –
не ще ли ти е тясна твойта окадена и прашна клетка,
не ще ли се видят бледи и празни старите поети?

Когато се избиват хората и самият живот е нищо,
а свободата се потъпква и празна дума е човекът, –
ще продължиш ли за душата си и бедните си дни да мислиш,
да смяташ, че светът започва със земните ти сметки?

Сп. „Изкуство и критика“, год. II, 1939, кн. 10.

Александър Геров

XX ВЕК

Боже, колко бях горд, че живея в двайсетия век!
Мойта кръв се вълнуваше, моите очи ликуваха.
Бях повярвал на Горки, че е гордо да бъдеш човек.
И мечтата ми бе да монтирам на слънцето абажур.

Но видях цял народ да отива под робство покорно.
И в таванската стаичка моята вяра умираше.
Видях мъдри хора да бягат, за да живеят позорно
в праха на разбитите свои кумири.

И сега аз презирам този век, тези подлеци наежени,
към небето обърнали своята муцуна в газова маска.
Те ще разкъсат и мойта гуша върху телените мрежи.
Те ще зазидат и моята мисъл в стоманена каска.

И със гневни широки очи аз вървя по света и се питам:
– Хора, няма ли между нас смели и горди?
А отговор еква гърмеж и стръвно налитат
върху моята родна страна неприятелски орди.

1939

МАРТ 1939

Ах, очите ми – тези запалени, бликащи кладенци!
 Дълги нощи наред аз ще плача със кървави сълзи.
 Ще скимтя като куче, с камшик по очите ударено.
 Ще се чувствам в невидими, робски вериги завързан.

Може би много хора ще гледат и ще ми се смеят.
 Ще се питат защо са червени и страшни очите ми.
 Ще се чудят как мога да плача горчиво за Чехия
 и защо като бурни вълни се надуват гърдите ми.

Не ме питайте! Аз съм сега победен и покрусен.
 Аз треперя от страх да не би да загина без време,
 да умра с тез очи, и тогаз върху моите устни
 да застине гримасата тъжна на пълно безверие.

Братя чехи, не ми се сърдете!
 След много години може би пак ще бъдете горди, щастливи, могъщи.
 Но сърцето и моите очи не са толкова силни
 да простят, да проникнат в далечното, хубаво бъдеще.

Та кога ще се бием, щом под робство отиваме мирни?
 За какво са орлите стоманени, верните пушки?
 На небето звездите горят като сълзи неспирно.
 Свободата ници под войнишките тежки ботуши.

Ох, боли това робство! Тази мъка е тъмна, позорна.
 Щом удари часът, ще се бия за тебе аз, Чехия.
 Искам дълъг и силен живот, та със всичките роби
 да се вдигна щастлив, не покрусен, без капка утеха.

Но сега аз съм жив. Моите пръсти се впиват във картата.
 Синовете ти, Чехия, също са мрачни, но живи.
 Този наш скъпоценен живот е самото предателство.
 Човешката гордост предагохме като страхливци.

Ах, очите ми – тези запалени, бликащи кладенци!
Много ноци наред аз ще плача с мъчителни сълзи.
Ще скимтя като куче с камшик по очите ударено.
Ще проклинам жестокото време, ще го моля да бърза.

ЕПОХА

На Антон Куманов

Самоубиват се в нощта бомбардировачите.
В реките скачат ужасени танкове.
И цвият и препускат луго в зрача
обезумелите коне.
А хората със кървави ръце –
клането на добитъка временно отложили –
купуват маски за божественото си лице
и точат своите ножове.
Но всички вие, лицемери и предатели,
шпиони, ренегати и лъжци,
модерни мародери от Америка,
убийци, подлещи и атентатори,
не ме вълнувате, не ме затрогвате.
За вас не ми е жал. Аз не скърбя,
че два милиарда някакви картофи
гнес населяват бедната земя.

1940

БУЛЕВАРД

По булеварда светъл и спокоен
животът продължава да тече неспирно.
Все същите момичета развяват рокли,
все същите младежи ги задирят.

А ти стоиш на ъгъла в недоумение.
За своето време ли си спомняш ти,
когато беше пълен с планове и намерения
и искаше света да завъртиш на пръста си?

Сега в очите ти гори безумие.
Лицето ти е смъртно неподвижно.
Ти не можа да кажеш тежката си дума
и този свят не те послуша в нищо.

О, заглуши в сърцето своята болка
и щом затихне пъстрото движение наоколо,
мини през улиците пусти към полето.
Над твоята глава луната ще се движи като ореол.
Очите ти измъчени отново ще просветнат.

Тогава ветровете ще поемат твоята душа,
угаснала във мир, успокоена.
Ще дойдат нова хора, те ще разрешат
нагвисналите над света проблеми.

1940

ДВУБОЙ

Ще се свърши войната и пак ще ти кажа
колко много обичам да бъда при тебе –
да правя анализ на очите ти уплашени,
да целувам ръцете ти нежни и бледи.

Виж какво ни обгражда – колко подлост и глупост!
Не сред хора живеем, а сред дребни страхливци.
Като мравки са плъзнали и панически трупам
брашно и продукти в свойте зимници.

А на изток гърми смъртоносен порой –
падат жертви безброй, пепелищата тлеят.
Страшна мъст там кипи и сред този двубой
човек е останал само идея.

Мила моя, нека нищо сега не говорим!
Нека огъня тихо гори в камината!
Вратите на новия свят ще бъдат разтворени:
няма изход за стария свят, не може да има.

Само едно те моля: закови прозореца!
Моите нерви се късат като някакви нишки!
Аз не съм допуснал, че е толкова страшно
да се води война на нерви и мисли.

О, войната ще свърши! Ние пак ще погледнем,
че небето е синьо и нощите – лунни;
че има пред залез замечтани полета
и светът е безкраен, свободен и хубав.

Август 1941

Чавдар Мутафов

ПЪРВОТО СРАЖЕНИЕ

От два гена вървахме непрекъснато. Знаехме, че пред нас се водят боеве и бързахме да отидем на позиция. Още щом минахме границата, животът ни стана друг: вече нямаше палатки, вечерна проверка, нямаше церемонията с музиката при сутрешното тръгване. Сега войниците се затягаха, пазеха много да не се откъснат, нощем палеха огньовете, ходеха да тършуват. И след това започваше еднообразното потропване или щапане, когато минавахме калове; ръмеше гъждец и изпод вързаните с върви платнища, приспособени за наметки, се подаваха мокри мустаци и тлеещите точки на цигарите. Понякога предните части се забавяха и тогава ставаха натрупвания, смесваха се цели роти, после колоната изтъняваше и земяците се викаха един други в зрача, прибягвайки, за да не се откъснат. Една нощ дълго вървахме в колона по един край някаква безкрайна рекичка и отведнъж се загубихме – търсихме се два часа сред мъглата, по-старите войници образуваха команда и тръгнаха спокойно, осланяйки се на инстинкта си, накрая се струпяхме сред огромна гора, пълна с ябълки и с две изоставени плевни, в които спяхме, потънали до шия в сеното.

Понякога еднаквостта на похода ни приспиваше, всеки вървеше по стъпките на предния, ту през локвите, ту след ясните отпечатъци в калта на звездеите, после идваше някакъв еднообразен мост или се извиваше стръмнина; само равното подгрънкване на манерките и онзи познат шум на затегнатите раници, на шумящите платнища, оня безкраен тропот на хиляди хора ни обгръщаше със спокойната си вълна, за да ни отнесе извън времето – и ча-

Откъс от повест, писана след Първата световна война, но с първа публикация едва през 1941 г. в кн. 2 на сп. „Изкуство и критика“.

совете минаваха еднакви, слънцето се сменяше с облаците или със звездите, докато накрая, среднощ, при огньовете си подпиряхме гърбовете един о друг, за да потънем в ромона на умората и съня.

(...)

Мен и по-рано ме учудваше този странен усет за времето, за нещата, за събитията: войниците винаги знаеха какъв ще бъде утре денят или где ще спим, какво ще ядем; те почти непогрешимо познаваха пътя, без да са го виждали никога, ориентираха се по камъни, по храсти, следяха рекичките, знаеха всичко. И днес за пръв път те се приготвяха за бой, преди още да сме тръгнали.

Отначало вървахме напърно, после скоро излязохме на широк пращен път, странно побелели от хилядите минали коли – те и сега ни пресрещаха, пълни с мунициии под синкавите си брезенти, безкрайни върволици, които потъваха в мъгли от жълт прах, безмълвни като призраци. Сякаш самият ден бе помръкнал: слънцето безсилно и увехнало едва оцветяваше креещите далечини, набраздявайки с полегатите си лъчи пожълтелите сипеи, синкавите скали – а през безкрайната човешка върволица тази заглъхнала светлина потъмняваше върху строгите изпрашени лица, напрегнати и търсещи.

Тогава срещнахме първите коли, натоварени с ранени: войниците се оживиха веднага, питаха за частта, отгде идат, далеч ли са позициите, имало ли е големи боеве, где са ранени – другите отговаряха уморено, равнодушно, не бързаха, защото нямаше защо, отговаряха неопределено: – хей там, или: – ще видите сам. Имаше нещо странно в тия човешки разговори, гдето едните знаеха повече от другите: сякаш тези хора бяха по-стари, по-мъдри и затова по-мълчаливи; а нашите питаха, питаха като деца, които знаят, че това, което питат, е страшно или безполезно, и все пак очакваха затаени отговорите, сякаш в тях щяха да познаят нещо много близко, което да ги успокои и което не знаеха що е.

(...)

Сега ние избикаляхме ту вдясно, ту вляво, търсехме редки места, пробирахме се през ниски храсти, затъвахме в шума, за да навлезем накрая в широки поляни, в огънати лъки, шушнещи под стъпките ни; слизахме по меки нанодолища, ту хладни, ту за-

топлени, и отведнъж извихме по златиста и спокойна рътлина. И там горе, обгърнато от тъмния огън на шумата, невероятно бледно, сякаш направено от прозрачен камък, бе изтегнато спокойно едно тяло голо до пояса, спокойно и равнодушно. Наоколо прелитаха няколко гарвана, нямаше защо да бързам, близко до трупа пристъпваше в шумата още един, безочлив и спокоен, сякаш искаше да разгледа мъртвеца, а горе небето зеленикаво и хладно обгръщаше с тясното си кръжило видението. Не знаехме чужд ли е, или наш, защо не са го погребали.

(...)

Небето все още жълтее, после угасва тихо в бели облаци, в тежки сенки, от дерето се извиват синкави мъгли и се влачат из лещаците, тогава тръгнахме. Още от превала съгледахме позициите: окопи с налягали войници, по-горе още един ред окопи, вляво при дерето две купи сено, а на самия склон се белееха наблюдателите, увити в платнищата си, неподвижни като камъните наоколо.

При нашата рота дойде ротният командир на частта, която сменяме; двамата ротни уговариха, разпореждаха, гледаха на картите – двамата хубави стройни хора.

(...)

Горе, при камънаците, отведнъж се разкри невероятно красива гледка: пред нас спокойна, широка призрачна лъка, в която се виеше Морава, ту сребриста, ту метално-синя; насреща ридове, жълти и кафяви, изгаряни на места от креещата жарава на храстите или прорязани със студените сенки на увразите, а отгоре тежки хребети, пуссти и загадъчни, оголени под тъмния опал на небето, който започваше да гасне. И отведнъж в тежката им твърд се отрони тътен, един, два пъти, после още два. – Лягай всички долу. – От далечината се чу нежен звук, тънко далечно свирене, което веднага се превърна в бесен вой над главите ни, за да завърши със страшен трясък зад нас в лещака, веднъж, два, още два. Бяха ни видели и стреляха.

(...)

Аз тръгнах да обиколя възвода, после ме помами някаква чудна сила напред и тогава застанах някъде сред тъмнината, самичък, все още тръпен, зашеметен от гърмежите, които сега кънтяха в

ухото ми, ала странно успокоен, странно унесен. В ляво и дясно се простираше огърлицата на нашите огънове, накацали по хълмовете, отиващи далеч, за да се прехвърлят през тъмните масиви, които ни обграждаха; а отгоре святкаха гъсти, едри звезди, призрачно близки, сякаш далечни огънове, които свързваха нашите огънове с небето. И сред тези безкрайни далечини в това огромно и далечно безбрежие, гдето се съединяваше тъмнината с острите бящи светлини на хилядите човеци, които почиваха сега, скрити и озарени от тях, аз усетих отведнъж някакъв чуден трепет, сякаш исках да си спомня нещо, за което бях толкова дълго мислил – пред очите ми минаваха неясно разкъсани събития, бягащи сенки: смразеното лице на Недялко, тичащите навои на Димко, един бял кител се закрепил за миг и паднал...

И отведнъж една чиста радост прониза сърцето ми и ме зашемети. И в душата ми блеснаха остро и гордо само две думи, които в този час познах за първи път: НИЕ ПОБЕДИХМЕ!

Никола Фурнаджиев

СЕПТЕМВРИЙ 1939

1 СЕПТЕМВРИЙ

Веднага виждаш в часове такива,
че всеки миг е в тях неповторим,
че с тях е почнал вече ден небивал –
такъв е моя ден сега в Берлин.

Той идва след мъчително затишие
и в своя смисъл е така велик,
че в всеки жест тревога скрита диша,
и е излишен в него всеки вик.

Мълчи Берлин. Мълчи суров просторът.
Мълчи страната в моя тежък час,
и в тежкото мълчание говори
един човек, зове единствен глас.

Единствен вик към бъдещето глухо,
пред чийто зиг студен сега стоят
жени с очи очакващи и сухи,
мъже със израз потъмнял, но твърд.

Мълчи Берлин. Минават часовете.
Висят безмълвно мощни знамена.
Сред тишина, под тежък мрак в небето
светът днес влиза в кървава война.

Сп. „Златороз“, год. XXI, 1940, кн. 1.

ВЪВ ВАГОНА

Летим. О, тия дни не са измама!
Тъмней земята – глух и сив декор –
със равнини студени като камък
и със дълбок и мъчалив простор.

Понявга ниско слиза небосклонът.
Навън е мрак. Навън вали гъжгът.
Сълзи стъклото черно на вагона,
усамотени всички тук мъчат.

И всеки в своите мисли е потънал
и вижда мрачни образи напред –
войски и гим в полетата бездънни
и хоризонт от пламъци обзет.

И среща взора мъртъв на оръдия,
и чува звън тревожен на метал,
в душата му – душата на осъден –
расте неясен свят, тежи печал.

Мълчим. Тъмней пред нас галечината.
Летете страшни, съдбоносни дни!
Мрак, може би, се спуска над земята,
когато тя ликът си стар мени.

БАЛАДА

Глуха нощ. И месецът огромен
с светлина залива небесата.
В здрачината блясъкът петролен
бяга по вълните на водата.

Параходи гизат своите сину
клони, обковани със стомана,
в сенките им тежки спи и стене
мрачната снага на океана.

Хладен вятър непрестанно вее
и мъгли по бреговете гони,
под мъгли тече широко Рейн
край огромни крепости бетонни.

Тръпне неспокойна тишината
от ека на спрелите гърмежи,
спят войници, скрити под земята,
бдят очи зад телените мрежи.

Тиха нощ. Една бездушна дата
в миналото преминава,
и залива с светлина луната
гrobiщата черни при Варшава.

Владимир Полянов

ЕДИН ИЗМАМЕН НАРОД

Полската гържава, създадена през X в., живее свободно и с променлива съдба около 750 години. През 400 години от този живот цялото полско крайбрежие до днешния град Торун е владяно от различни немски рицарски оргени. През същото време немците неведнъж правят опит да завладеят и други части от страната, докато накрая, в споразумение с царска Русия, се стига до подялбата на цяла Полша между тях, русите и австрийците. Едно дело, хищническо само по себе си, ако етническата и историческата истина имат някаква стойност. Но за това, което искам да кажа, важно е, че през 750 години свободен живот поляците неведнъж са побеждавали немците и неведнъж са били побеждавани и владени от своя неприятел.

Това е истината – горчива и неприятна, но не може да се заличи историята.

През 1939 г., месеци преди нахлуването на хитлеристите в Полша и преди да бъде обявена новата световна война, нито един поляк, бил той учен или прост, млад или стар, не признаваше, че някога някъде немците са имали възможност да победят полски войски. Никога не са ни побеждавали, никога не ще ни победят! Това беше гордата фраза, с която всеки поляк отхвърляше предупрежденията за немската опасност.

През август 1914 г., след обявяването на Първата европейска война старият социалист, революционер и водач на полския народ в борбите му за свобода от немско иго и потисничеството на руската царска власт – Пилсудски – съставя полски легиони, които

Всичко изложено е печатано в статия, която публикувах във вестник „Изгрев“ през 1944 г., непосредствено след завръщането ми от Полша. (Бел. а.)

включва в австрийската армия, за да се бият срещу Русия. Не от любов към Австро-Унгария, разбира се, а със сметката, която той си запазил правото да представи в случай на победа! С Брест-Литовския мирен договор през март 1918 г. войната между Русия и Централните сили е приключена. По силата на договора Русия отстъпва завладените от немската армия земи и по линията Вилно – Пинск – Ровно се очертава източната граница на бъдеща свободна Полша. Ролята на полските легиони и диверсанти при срещата на гигантските армии на една Русия и някогашната Австро-Унгарска империя, при всичката им храброст и устойчивост, не е могла да бъде решителна за изхода на войната. Тя става още по-скромна след Брест-Литовския мир.

Тъкмо тогава бойците от легионите започват масово да излизат от австрийската армия и да съставят малки конспиративни групи за скрита борба сега пък срещу немците, чиито обещания за свободна Полша се оказват измамни. Успехът на подетата борба е бил много съмнителен, ако редица обстоятелства не го улесняват. В продължителната война на запад срещу Франция, Англия, Италия, Америка, немците започват да губят сраженията, настъпва и погромът им. В същото време установената съветска власт в Русия е отрупана твърде много с вътрешни грижи, за да мисли за своите загуби по Брест-Литовския договор.

При тези условия конспиративните групи на Пилсудски бързо увеличават голяма част от полския народ и засилват ударите си, за да прогонят немските войски и власти, настанени в полските земи. Обстоятелствата все повече ги улесняват. Всъщност това са усилия срещу противник, който вече е загубил желание да се бие – един деморализиран от общия неуспех противник. Той и не знае дали трябва да се бие, защото върховното му командване вече не съществува или не се интересува повече от въпросите на Изток, след като войските му са си сгали оръжието пред победителите на Запад. Истинската борба на полския народ всъщност започва в Париж, пред зелената маса. Там се уговарят и подписват мирните договори между победени и победители. Силите на Съглашението трябва да бъдат убедени да приемат освобождението на полските земи от легионите и да признаят съществуването на нова Полша.

Това е на едро рисувана картината на събитията, започнали от 1914 г. и продължили до 1919 г., от които се роди наново свободата на Полша.

През 1939 г. никой поляк не признаваше този характер на събитията или им даваше тълкувания, които съвсем ги изменяха. В борбата за свобода не се признаваше заслугата на никого, освен на самия народ и на легионите на Пилсудски. Не се признаваше и участието на щастливия случай в развитието на гигантската война. Всичко е дело на народа и легионите! Те прогонват русите, сетне австрийците, и освобождават родината! А ако все пак нова Полша няма етническите си граници, за това е виновен победителят, диктувал мира в Париж – тъкмо победителят, който, като урежда свои осигурителни за бъдещето комбинации, узакони изобщо възстановяването на Полша!

Този победител обаче, доста опиянен и безогледен, нямаше нищо против, ако недоволните поляци сами си уредят етническите граници, доколкото те се отнасяха на изток. Дори ги подтикваше към такова разрешение. Тъй започна полско-съветската война през 1920 г. Историята на новата война е кратка. С бесния устрем на конниците на Тухачевски и Будьони русите за една седмица помитат напредналите поляци в тяхната територия и ги притискат до стените на Варшава. Наг Полша висва опасност не само да не спечели желаните от нея земи, а да загуби и това, което има. Приличва изпратеният от победителите французи генерал Вайганг да спасява положението. Преустройва се полската войска, дига се и заплашеният народ. И става „чудото на Висла“, за което всеки поляк говори, обзет от дълбока вяра, че във всички случаи Бог бди над Полша. Съветската войска, вместо да превземе Варшава, внезапно започва да се оттегля. Поляците не приемат чудото да е резултат от решението на Тухачевски да се оттегли, преценявайки, че твърде много се е отдалечил от своите главни сили и снабдителни бази. Следващите дни те имат вече истински основания да вярват това, защото с внезапно повишен дух младата полска армия тръгва по петите на отстъпващите. Слабостите на руската защита се използват на всяка крачка и поляците успяват не само да си възвърнат завладените от неприятеля земи, а и да вземат нещо

от него. Това е истината. В нея има, разбира се, обстоятелства, с които поляците могат да се гордеят. Но явно твърде много е за петдесетмилионна, още неорганизирана Полша да вярва, че е могла да победи сто и петдесет милионна Русия! Но това се насаждаше у всеки поляк и през 1939 г., пред близката немска опасност, неслучайно прозвучаваше гордата фраза: ние очертахме с кръв границите си на Изток, същото следва да направим и на Запад!

С това сладко самоопиянение поляците лесно се решиха да завладеят Тешен, областта, която взеха от чехите, когато Хитлер ги бе хванал за врата и войските му нахълтаха в земите им. Още повече ги увлече един дипломатически успех спрямо Литва. Тези съображения подкопаха всъщност самата Полша, но в момента те повишиха до най-висока степен вярата на полския народ във възможностите му и в таланта на неговите водачи.

По това време – вече 20 години – под една или друга форма все още управляваха ония, които смятаха, че са освободили и създали новата държава – легионерите. Те несъмнено бяха направили много нещо, за да благоустроят страната и издигнат нейния престиж. Но по много причини те имаха нужда да повишават самочувствието на полския народ. Колкото извършеното от тях изглеждаше по-голямо, толкова те сами ставаха по-големи и се утвърждаваха в съзнанието на хората. За да улеснят това, много улици, площади по градовете на Полша и доста градове са кръстени на тяхно име. Много книги, представления и театри, паметници, цели музеи са посветени на още живи и влизащи в управлението дейци. Какво е станало днес например с отдела в Народния музей във Варшава, посветен по това време на още живия Едвард Ридз Шмигли, не зная. Но за този човек, който бе заместил Пилсудски и който в живота си не бе направил нищо друго, освен че като легионер е бил от близките на стария вожд, а като офицер през 1920 г. командвал кавалерийска бригада, беше посветен цял етаж от музея (сграда с размерите на Съдебната палата в София) – на неговите куртки, шапки, ботуши, саби, снимки като бебе, като юноша и пр. Отделно, разбира се, с неговото име бяха назовани улици, селища, бяха му издигнали паметници.

В никой случай не може да се отрече способността, храбростта на полския народ, неговата всеотдайност за общото,

безкрайните му жертви и готовността му за нови жертви. Такъв народ не загива. Победен, заробен днес, утре отново ще чуем за него – уверен съм в това.

Но тогава, през съдбоносните месеци на 1939 г., управлението на този народ умишлено гледаше да затъпи чувството му за може би най-полезните качества – трезвостта и скромността. От моралката се правеше слон, от канката – океан. Разбира се, управниците на Полша действаха в една добре обработена и подготвена за такива плодове почва. През робството години наред полският народ бе живял с виденията на своите поети за славното минало и за очакваното велико бъдеще. Днешните управници планомерно действаха на тая най-чувствителна за психиката на поляка струна. Управлението правеше всичко, за да създаде от поляка най-гордия и най-самоуверения жител на земята. Средствата не се търсеха само в погрешените случаи от миналото. В настоящето също имаше двигатели. Нищо не се жалеше, за да се създадат големи дела. Полякът смяташе гържавата си велика и не желаше по нищо да се познае, че не е. Самочувствието му се подхранваше от експедиции в Хималаите, прелитане на океана, както и полет в стратосферата, издигане глас за колонии, гигантски строежи, амбасади и телеграфни агенции, океански параходи и участия в световни изложби. Усърдната обработка на душата не оставаше нищо да липсва от парада на наистина големите!

В това психическо състояние на поляка с него стана невъзможно да се говори. Най-малко да се изказват съмнения и лоши предчувствия. Добри, мили по начало хора, наистина талантиливи в изкуствата, велики да понесат страдания и жертви, героични в жаждата си за независимост, през тия месеци поляците започнаха да страдат от болест, убиваща чувството за самокритика и за правилна, спокойна оценка на нещата и събитията.

При такова състояние на хора и неща дойде първият признак за близката опасност от страна на Германия. Може да е имало поляци, които са мислили по-трезво и здраво. Системата на управление, която легионерите бяха установили, особено от четири години насам с преминаването към един напълно личен режим, не даваше да се чуят такива гласове. Няколко загадъчни самоубийства на много

заслужили и влиятелни мъже (депутатът Славек и др.), дезградирането и арестите на други, оставката на външния министър Бек в последния момент преди войната, ме карат да мисля, че по това време се е развихрила някаква борба. Но всичко оставаше в тайна, налице не излизаше нищо. Привидно имаше парламент и сякаш се даваше вид, че се управлява чрез него, но всъщност управляваше се от един човек, който не търпеше никаква критика. Този човек налагаше навсякъде своето мнение, било със сила, било с обаянието, до което беше достигнал по пътя на изкуствени внушения.

Такова управление, диктатура на един елит, дори на един-единствен избраник ми напомняше за всичките пориви на нашите дветнадесетомайци и ми харесваше през 1939 г. Няколко месеца по-късно, когато за сгромолясването на Полша не би могло да се посочи никаква друга причина, освен системата на управлението, аз мислех вече малко другояче. Уверен бях, че съдбата на Полша би била друга, ако в кръга на тоя режим бе допуснат парламент не на сателити, а на свободно избрани граждани, свободни да изказват мнение и критика.

Тъкмо това липсваше на Полша. Тя се управляваше, както вече се каза, от един човек и навсякъде се налагаше само неговото мнение. Парламентът и всички други власти и лица служеха само за високоговорители на това мнение. Добрият полски народ дълбоко вярваше в тоя човек. Екзалтиран от него, падаше на колене при митинги и сборове, кънеше се да умре, ако потрябва. За съжаление този господин наред с онова, което беше в действителност, излезе негоден за всичко, което войната поиска от него, избяга още през първите дни на боевете, като остави само народът да изпълнява длъжности и клетви.

За това трябваше да спомена по-късно. Ние сме още в началото на бурята. Германия е предявила своите искания и Полша ги е отхвърлила. Отсега нататък се знаеше, че Хитлер ще търси удобния момент да вземе исканото насила, както постъпи с Чехословакия. За полското управление нямаше вече време за комедии и блъфове. Впечатлението на всекиго наистина беше, че в Полша се правят гигантски приготовления. Тя като на шега мобилизира един милион войници. Всички стени по улиците на Варшава и

другите градове бяха обкичени с плакати, призоваващи поляка към готовност за утрешния ден. Всички кина запалваха главите с изгледи от величествени паради и бойни учения на полската войска. Наляво и дясно похвали за полския войник и за полското оръжие. Докато врагът, разглеждан от всички страни, изглеждаше все по-смешен и незначителен. Неговите войници ходели голи и още сега дезертирали, неговите оръжия били от ерзац материал, а танковете просто от мукава. Неговите самолети били смешни играчки в сравнение с полските и така до безкрайност, без да липсват измислени наводнения в линията Зигфрид, всекидневни бунтове в някогашна Чехословакия и пр.

Какво искаха управниците на Полша – да изплашат Германия ли, или да заблудят своя народ – не зная! Този народ ставаше всеки ден по-самоуверен и по-самопожертвувателен. От този народ се изтръгваше най-много, което би могло да се изтръгне! Полша беше единствената страна, дето не се появи никаква спекулация и черна борса. Помислете, в милионна Варшава до първи септември 1939 г. само двама използвачи на положението в търговията, които веднага бяха изпратени в лагер, а магазините им затворени! За всички беше ясен смисълът на жертвите, които трябваше да понесат. Всеки се вълнуваше от съзнанието, че Полша е недосегаема в своята сила, тя ще победи – в идващите щастливи дни всеки трябва да има заслуги наред със заслугите на сякаш от Бога поставения им водач!

Със силите на този вярващ народ, докарани до крайни предели на напрежение, не би било мъчно да се направят чудеса! Управниците на Полша не направиха дори най-обикновеното. Запалили душите на всички за величие, за да изглеждат сами по-велики, тези управници не проявиха никакво друго умение. Те не направиха навремето никакъв опит за разбирателство с чехите или по-късно, да речем, с Русия, след като не искаха да знаят за възможностите да се разберат с Германия и ако това е невъзможно, поне да спечелят време и поотложат удара, докато се поприготвят. За тях и за всички поляци беше дори унизително да се преговаря. С опияняващата фраза „ние очертахме източната си граница с кръв, същото ще сторим и със западната“, се свършваше всичко. Връщане вече

нямаше. Доколко полските водачи внушаваха и навярно сами бяха уверени, че ще очертаят и западните си граници, се разбираше от не едно тяхно заявление, че ще пометат немците и ще диктуват мира в Берлин. Не току-така различни познати, получили мобилизационното си назначение, заминаваха, като даваха адреса си в столицата на Германия. Но когато на първи септември немските самолети се явиха над Варшава, това беше най-голямата изненада, преживявана от полските власти. Не зная дали може добре да се разбере. Почти цяла година да подготвяш психологически народа си само за война, нищо да не направиш, за да я отложиш, а напротив, с всяка постъпка да разгаряш огъня на противника, а накрая, когато дойде ударът, да се чудиш, изненадваш и окажеш неподготвен!

Това беше най-трагичното. Още в първия ден на войната всички разбраха, че мирът съвсем няма да се подписва в Берлин. Тръсъкът от нападащите неприятелски ескадрили събуди всички от сън и те с изумление видяха, че родните им самолети съвсем не могат да се борят с неприятеля, че във Варшава едва гърмят десетина противосамолетни оръдия, че с коне и бутилка бензин съвсем не се бият танкове, че неприятелят не отстъпва към Берлин, а е преминал полската граница и бързо напредва от няколко места към сърцето на Полша. Белезите на предстоящата катастрофа бяха очевидни, но изненадата от това е толкова голяма, че всички с настървение търсят храната, която им се поднася от цензурираните от властта вестници. А положението от страниците на тези вестници изглежда почти радостно. Комедиантите вече стягат куфарите си да бягат, а в същото време търсят начини да запазят своя престиж на хора, които стоят на поста си.

Защо беше тази последна заблуда, един бог знае! Ридз Шмигли и правителството на втория или третия ден замина извън границите на Полша, далече от опасността. В същото време направляваните от тях вестници прогължаваха да поднасят на народа своите съчинения. Наистина полските войски са отстъпили от Ченстохова, но тамошната Богородица не ще остави работата така, а навсякъде другезде поляците са отлично. Още чета тези съобщения! Ескадра от тридесет полски самолета е съсипала Берлин. Полската кавалерия пренуска из Източна Прусия. Сега някой

се е сетил, че СССР е могъл да им помогне и съобщава като радостна вест, че той току-що отхвърлил склочения с Германия пакт за ненападение. А в съседната колона – най-крупната новина: Франция и Англия (които въобще не бяха започнали да воюват) пробили на дванадесет места Зигфрид и победоносно напредват към Берлин и Полша, за да се съединят съюзните армии. Тези лъжи прогължаваха до последния ден преди пагането на Варшава.

В нашите вестници имаше вече много описания от очевидци на самата война и от страшните дни в столицата на Полша. Не зная дали бих могъл да кажа нещо ново, затова няма да се опитам. Това, което искам да кажа, е: не съдете за полския народ по тая война. Това беше един измамен народ. Той вярваше, че има военачалници, а се оказа, че ги няма. Той смяташе, че е въоръжен с парите, които отделяше от гърлото си, а видя, че неговите пари са отивали за всичко друго, но не и за въоръжение.

Полският народ беше измамен и оставен беззащитен срещу врага благодарение системата на управление, която даваше безрезервно, без контрол и критика властта на едно лице и на неговите приятели...

Днес Полша е отново свободна. Както трябваше да се очаква, поляците не се примириха нито за миг със загубване на своята независимост. Шест години – всеки ден полякът беше на барикада срещу всичко, което окупаторът предприемаше, за да смаже волята му за свобода. Стотици учени, писатели, артисти, интелигенти бяха унищожени, за да се обезглави този твърд народ. Всички учебни заведения бяха затворени, а студентите и преподавателите разгонени, за да не остане огнище на бунтовния огън. Напразно. Съпротивата в саботажи, конспирации или в открити въстания не спираше. Най-сетне общата обстановка на войната разреши окончателно борбата. Полша възкръсва из пепелищата на своите градове и селища за нов свободен живот, в който тя бързо ще се уреди, колкото и да е пострадала, защото тя е богата с възможностите на своята земя и с възможностите на своите хора.

За щастието на този народ, както и за всеки друг народ, остава поуката от преживяното.

ВОЙНАТА

През 1937 г. в Народния театър гостува известният полски режисьор Леон Шилер с постановката на „Задушница“ от Мицкевич. След всичко, което бях гледал в чужбина – и Райнхардтовия театър, и Тауров, и Брехт, наред с онава, което се играеше в установените държавни и градски театри в Австрия, Германия и Франция, в лицето на Шилер отново видях един от зрелите творци – обновители на театъра. Щастлив бях да се приближа до него. Още по-щастлив, че се запознах и с аташето по печата при полската легация Келчински. Оттука нататък работите тръгнаха тъй, че аз не след много време се озовах във Варшава. Станах полски стипендиант – студент във Варшавския държавен институт за театрално изкуство, в гонитба на диплома и авторитета на специалист, за да не срещна отново хора, които биха могли да кажат, че е обществено неприемливо да работя в театър.

Тя не дойде внезапно. Дни наред въздухът във Варшава се нагряваше от съобщения и събития, от речи по радиото и по площадите, от събрания и манифестации, от разговори по плочниците на улиците, по кафенета и сладкарници – от всичко, с което големият град откликваше на предизвикателствата, отправяни към полския народ. Същевременно трескаво се извършваше тайна мобилизация и се подготвяше отпорът срещу вероятното нападение. А кинохрониките, оратори на големите публични събрания, писанията във вестниците будеха бодрост и разкриваха надежди за несломимата мощ, която ще посрещне врага.

Силата съществуваше несъмнено. На първо място това беше пламенното патриотично чувство, обхванало всеки поляк. Повече от хиляда младежи бяха се записали доброволци, за да станат в утрешния ден живи торпили. Десетки хиляди момчета и момичета се включваха в младежки бойни отряди, за да се бият наред със своите братя и бащи във войската. Твърде много се изтъкваше и въоръжението на полската армия. В кината всеки ден можеше

Полянов. В. Заг завесата на театъра, литературата и обществения живот. – С., УИ „Св. Климент Охридски“ и „Кралица Маб“, 1997 г.

да се видят сцени как полска кавалерия се сражаваше с танкове. Железните чудовища като по чудо изгаряха веднага щом някой кавалерист се спуснеше и хвърлеше бутилка запалителна течност. Публиката ръкопляскаше възторжено и дълбоко вярваше както в мощното въоръжение на полската армия, тъй и в чудото, което ще може да извърши вече не на маневри, а в действителност всеки ловък полски войник дори и с бутилка бензин срещу танк.

Хари Левенсон, съветник в нашата легация, сподели с мене, че е възможно всеки момент Германия да нападне Полша и че жена му ще си замине за България. Аз бях решил да остана, каквото и да се случи. Нямаше защо обаче да излагам жена си. Решихме с Левенсон тя да тръгне със съпругата му. Това стана още на гругия ден. На 30 август между познати се понесе слухът за сключения пакт за ненападение между Германия и Съветския съюз. Скоро това потвърдиха и вестниците. Кратко униие обхвана поляците. След това лицата им се опънаха, очите загледаха гневно. Мнозина заговориха с още по-голяма увереност за утрешния ден, независимо от събитията, които щяха да се развият както на Запад, тъй и на Изток.

На първи септември в „Театър полски“ режисьорът Егмунд Виерчински провеждаше последните репетиции пред премиерата на комедията „В защита на Ксантина“ от Морстин. Аз бях включен като асистент-режисьор и учех изкуството на тънкия майстор на режисурата. Сократ играеше познатият у нас Яцек Вошчерович, постановчик на „Ричард III“ в нашия Народен театър. Може би ролята на Сократ беше една от първите негови по-големи роли. Тогава той нямаше повече от тридесет години. Но този актьор изглеждаше най-подходящият за отговорната роля на чудака философ. Той бе достигнал лесно ъгловатото му, ниско, начупено тяло, бликналата в очите му ирония и насмешка, с която посрещаше и отвърщаше на всяка реплика, виталността на неговата натура, както и оптимистичната му философия, с която потушаваше болки и горчивини. И когато в един момент започна да танцува като някакъв демон на присмеха и сарказма – не можеше да се пожелае по-добър изпълнител на трудната роля. Беше дадена почивка. Меджелевска – красавицата, която играеше Ксантина, се

освобождаваше от напрежението, като заливаше сцената със закачливия си смях на един килим, размахала частите на тялото си в различни направления. Внезапно Вошчерович, който беше излязъл навън, се втурна на сцената.

– Мобилизация! – съобщи той почти весело.

И като се обърна към режисьора, добави:

– Съгласно назначението ми, трябва веднага да се явя. Сбогом!

А сетне, кой знае защо, дойде при мене, протегна ръка засмян:

– Довиждане в Берлин!

Взе шапката, нахлузи шлиферното яке и изчезна.

Няколко мига всички стоиме като гръмнати, не знаехме какво да правим. Дойде прислужник и донесе печатаното въззвание за мобилизацията, сложи го на репетиционната маса. Мълчаливи, всички бързо се пръснахме. Аз нямаше за кого да се грижа, след като жена ми бе заминала. Отидох към нашата легация на алея „Уяздовска“. Едва стигнах, беше може би вече единадесет часа, сирените за тревога завиха. Няколко минути по-късно немски самолети полетяха ниско над града, сякаш нямаше от кого да се пазят. Те наистина нямаше защо да се пазят. Зенитната артилерия едва се обаждаше, а полски самолети не се появиха никакви. По-късно узнахме, че преди да се явят над града с внезапно нападение, немците са унищожили всички полски летища в подстъпите към Варшава.

Въпреки очевидността на това, което ставаше около нас, струваше ни се, че всичко е някакво недоразумение, скоро то ще се разбере и отново ще продължи мирният живот. Дори когато първите бомби прогърмяха някъде далече, а самолети все още приждаха с нисък полет и раздрусваха сградите до нас, ние стоиме на улицата и любопитно гледахме.

Вечерта градът потъна в мрак. Но по тъмните улици все още скитаха хора, търсейки да се промъкнат до някое заведение и там, сред навалицата, да заживеят с илюзията, че всъщност нищо не се е случило. Особено жаден за тая самоизмама изглеждаше моят приятел композиторът Георги Димитров. Той живееше и работеше във Варшава от десетина години и беше твърде много свързан с Полша. Изпратил също няколко дни по-рано жена си в България, той дойде да ме вземе от вкъщи. Тръгнах с радостното облекче-

ние, че се измъквам от самотата в неосветения дом. Димитров разпознаваше улиците на големия град дори в пълния мрак. Вървеше напред, прехвърлил газовата си маска през рамо. Видях я и си спомних, че дни наред преди тая първа нощ от войната вестниците пишеха за газовите маски, с които трябва да се снабди всеки гражданин. По това време непоколебимо се вярваше, че германците ще употребят отровни газове при нападението си. Влязохме в задимения салон на някакъв ресторант, препълнен с хора. Спуснатите завеси на прозорците и вратите прикриваха светлината му. Погледнах отново чантата с газовата маска на Георги, бутнах я и на шега казах на приятеля си:

– Хайде, ти живеј, аз ще загина! – и си поръчах двоен коняк. Но дълбоко в себе си се чувствах уловен като в капан...

Прекарахме още пет – шест дни във Варшава. Германците бяха вече пред вратите на града. Скоро щяха да започнат да го бият и със своята артилерия. Всеки ден пълни влакове с поляци и чужденци бегълци тръгваха от гарата. Полското правителство, начело с Ридз Шмигли, който отдавна вече заместваше освободителя и възстановителя на държавата Пилсудски, също беше напуснало страната още на втория ден от войната. Имах приятели поляци. Те ме окуражаваха да остана в Полша. Аз смятах да остана. Като четях вестниците, положението ми се струваше не много лошо. Наистина германците са пред Варшава, но навсякъде другде по фронта те са в отстъпление, а полски самолети вече успешно нападат Берлин. Не зная защо трябваше да се лъже полския народ, но вестниците го лъжеха всеки ден до последния си брой, който можеха да издадат! Аз исках да остана не защото вярвах, че положението не е толкова лошо, а за да преживея идващите събития и да проявя солидарност към приятелите си, към страната, която тъй радушно ме прие. Няколко обстоятелства ме накараха да променя решението си. Първо останах без пари – дори без тия, които бях вложил в ПКО – спестовната каса, защото касата най-неочаквано обяви, че прекъсва плащанията по сметките на вложителите. Трябваше да легна на гърба на приятелите си. Второто и по-лошо обстоятелство беше една случка на улицата. Пред очите ми хората от една опашка, дето бяха се

наредили да купуват нещо, започнаха да бият някакъв мъж и не го оставиха, докато не го повалиха на земята. Огорчени, уязвени от необяснимите точни удари, нанасяни от германците по летищата и други обекти с артилерията и самолетите, варшавяни бяха обзети от болезнената подозрителност, че между тях са се промъкнали шпиони, немски диверсанти. Може би в голям размер имаха право. Шпионството, предварителното разузнаване, промъкване на агенти сред нападнатия народ – с това си служеха германците както в прибалтийските крайнини с немски малцинства, така и в цяла Полша. Но поляците виждаха шпиони в лицето на всеки чужденец, във всеки човек, който с колебанието си в говора издгаваше, че не е роден поляк, и не се много въздържаха да се отгадат на наболелите ги чувства.

Една вечер стоях на балкона на шестия етаж, дето живеех, и гледах замислен потъналия в мрак старинен град. В очакване скоро да гадат тревога и немски самолети да налетят, както всяка вечер, безсмислено въртях на пръста си верижка с ключовете от жилището, до които беше нанизан и венчалният ми пръстен. В стаята мъждукаше покрита в черно светлинка колкото жарчето на изгоряла клечка кибрит – само една насочваща точка, за да мога да се движа, без да се хласна някъде. Внезапно верижката ми изхвърча от пръста и полетя в тъмната бездна. Слязох веднага на улицата да я потърся. Тъкмо тогава дадох тревога за нападение, а мене ме извикаха в портиерното жилище, дето се бяха събрали и други обитатели на сградата пред радиото, от което се чуваше говор на някакъв и за мене едва разбираем славянски език. Помолиха ме да превеждам. Така останах час – два, докато трая тревогата. На другия ден в квартирата ми дойдоха полицаи. Разбрах, че съм обвинен от хазайката си, млада, доста практична жена, но загубила равновесие откак почна войната. Бил съм сигнализирал на германските самолети с моята покрита в черно лампичка, която съм оставил през цялото време на нападението да свети. Вярно е, че бях оставил лампичката да свети, когато слязох долу за верижката. Но тя светеше в стаята и по никакъв начин нейната светлина не можеше да се забележи отвън. Доносът беше явна глупост и слава богу, че полицаите разбраха веднага истината! Но какво

можеше да стане, ако не бяха тъй благоразумни! Какво можеше да стане и по-нататък, постоянно следен и дебнат като чужденец от разтревожените нещастни хора!

Още на другия ден вече уговаряхме с Г. Димитров да си тръгнем. Отидохме заедно до моя Институт да взема, ако е възможно, някакво удостоверение за следването ми. В голямото опустяло многоетажно здание, най-горе в канцеларията, намерих само заместник-директорката пани Турович. Възрастната, но все още пъргава и жизнена актриса, разбра желанието ми и седна пред пишещата машина. Едва написа първия ред, вълн завиха сирени и почти веднага загърмяха зенитни оръдия, чуха се и взривове от германски бомби. Високата сграда започна да се тресе, прахоляк затъмни прозорците. Погледнах навън: улицата беше посивяла от прах, сякаш вихрушка се виеше между къщите. Наблизо беше паднала бомба. Пани Турович прогължаваше да пише.

– Няма ли да бъде по-добре да слезем долу? – привидно спокоен запитах.

– А удостоверението! – усмихна се ласкаво жената.

– Но вие рискувате живота си заради моето удостоверение!

Та спря да пише и вдигна очи.

– Искам да запомните какви са полските жени!

Аз отгавна разбирах, че именно това беше наумила с поведението си милата добра театрална труженичка и че няма да отстъпи, докато не напише удостоверението. Дори в този смъртно опасен случай тя си оставаше актриса и още повече полякня и нямаше да отстъпи от гордото си самочувствие, че прави нещо за достойнството на народа си. Такива бяха повечето поляци – ревниви за името и честта на своя народ, ревниви за всяко нещо, което е полско – литература, изкуство, история, хора, природа! Но отношението на поляците към родното не се проявяваше само със сантиментални решения. Вече се говореше за чудесата от храброст, проявени от мъже и жени при германското нахлуване.

Изпитанието, на което ме подложи пани Турович, не завърши лошо нито за нея, нито за мене. Германските бомби падаха някъде наблизо, но не удариха сградата, в която се намирахме. Взех удостоверението. Едва сега слязохме с пани Турович долу, дето ме ча-

каше Г. Димитров със своята газова маска през рамо. Той правеше компания на няколко свои познати – в същото здание се помещаваха и Музикалното училище. Още вечерта започнахме да се стягаме за път.

Оставих при познати всичко, каквото имахме. Взех в два куфара само книгите си. В последния миг любезната ми хазяйка се прояви още по-любезно: поиска да ѝ платя редовния наем за още неизтеклия месец, плюс петнадесет дни предупреждение за напускане. Платих, защото не знаех какво можеше още да измисли, ако откажа и се скараме. Платих и защото разбирах преживяванията на тая жена. Тя беше ме наклеветила и сега ме изнудваше с наема, който не следваше да платя, защото страдахме, защото се бореше с враговете на своята Полша. Тя знаеше, че не съм враг, но аз не бях и поляк. Омотана в сложните си преживявания, търсеше отдушник. Същият отдушник, който търсеха и хората от опашката, когато пребиха непознатия чужденец!

На гарата видяхме океан от бегълци в посока Люблин, Лвов. Те бяха претъркали готовия за тръгване последен влак, а по перона имаше още хиляди, които напразно правеха опити да влязат през прозорци и врати. Някакъв офицер с пистолет в ръка ругаеше и се мъчеше да стигне до вратата на един вагон. Чувах се откъслечните му обяснения, че е длъжен да стигне до частта си. Отново помислих дали не е по-добре да не пътувам. Дори ние двамата с Георги по някакъв начин да се вмъкнем и увиснем на буфер или стъпало, куфарите ни трябваше да останат на гарата. Представих си съдбата на куфарите ми с книги и в същия миг някаква паника обзе тълпата наоколо. Бързо се образува празно място около един куфар, оставен на перона. Чува се тревожни реплики:

- Адска машина! Трака!
- Чий е този куфар! Този куфар е съмнителен.
- Адска машина! Бягайте!

Куфарът се виждаше в празното място. Никой не посягаше към него. Един вехт, одърпан куфар! Може би на някой, който го е прежалил, след като едва е успял да се качи във влака! Може би на истина оставен с адска машина от провокатор! Най-сетне някой

се престаши, предназначиво се доближи до изоставения куфар и го отвори. Разбира се, нямаше никаква адска машина.

– Няма да пътувам! – казах на Георги.

Нагарчаше ми от неразбориите и глупостите наоколо. Мъчно можеха да се надделяят, а по никакъв начин не исках да загубя книгите си. В това време приятелят ми настойчиво разглеждаше празния влак с разбитите прозорци, който се проточваше пред съседния перон. Миг след това го видях, че спира някакъв железничар и заговори с него. После дойде при мене.

– Ще тръгнем с оня влак! – посочи той към другия перон и грабна куфара си.

Аз го последвах.

Едва когато се качихме, разбрах, че ще тръгнем с един влак, отиващ в посока към фронта, а сетне, през кръстовищната гара Луков, през Брест-Литовск, покрай съветската граница, към Лвов и румънската граница. Разбитите стъкла на вагоните ясно говореха какво ни очаква. Но нима Варшава не беше вече боен район? Привличаше ни и фантастичният маршрут. Нямаше какво да се размисля. Щом накрая, ако не ни се случи нещо извънредно, ще стигнем дето трябва – всичко е наред! Бързо към нас се присъединиха и други българи. Но малцина поляци. Всеки, който познаваше от малко страната, разбираше, че ние тръгнахме в посоката, воеща, дето се казва, от трън, та на глог. Скоро обаче влакът тръгна и нямаше какво повече да се размисля. Така започна нашето необичайно пътуване. То ни разкри пълната картина, до която внезапно немско нашествие бе довело хубавата Полша. Едва потеглили, още преди да излезем от района на централната Варшавска гара, влакът спря в един тунел. Тука останахме няколко часа и вече се безпокояхме дали въобще ще продължим. Навярно вън бяха дали тревога. Не се чуваше нищо – не можехме да преценим. Вече започна да се зазорява – в далечния изход на тунела стана по-светло – не можеше да бъде друго. Мина още много време. Неочаквано влакът бавно потегли. При нас влезе кондукторът. Дълго стоя мълчалив до вратата на купето, някак слисан, преди да се сети защо бе дошъл. Опитахме се да му помогнем като подадохме нашите билети. Разбира се, те не бяха за моя влак, нито за посоката, накъдето

бяхме тръгнали. Човекът грижливо ги продупчи, като говореше нещо за войната, за прекъснатото движение на влаковете в някои посоки. От него узнахме, че нашият влак е трябвало да престои в тунела, защото някъде напред имало мост, ударен от самолетна бомба. Случаите с бомбите по пътя не се изчерпиха скоро. Едва бяхме изминали двадесетина километра, отстрани, някъде на запад, се чу артилерийска престрелка. В още сумрачното небе на хоризонта вляво се виждаше блясъкът на снарядите. Скоро над нас налетяха и самолети. Влакът пак спря. Пътниците се пръснаха по полето и налягах кой където намери. Над нас не паднаха бомби. Но влакът не тръгна. Някъде напред пътят пак беше ударен.

От Варшава до гара Луков са не повече от 90 километра. Трябваше обаче да пътуваме до другата сутрин, за да стигнем тая кръстовищна гара на полската равнина. И тъкмо стигнахме, един самолет пусна бомбите си над някаква фабрика недалече от гарата. Видях как дългият комин падна като прекършено в корена дърво. Германците рушаха, полските железничари усърдно поправяха, сами заплашени да бъдат ударени. Те бяха на поста си. Не казвам, че им беше лесно. Състоянието на кондуктора на нашия влак ясно говореше какъв смут цареше в душите им. Но те не отстъпваха, не бягаха от своите задължения. Така денонощно, макар и със закъснение, движението се поддържаше. Г. Димитров, пътувал с хорове, които ръководеше, и запознат с цялата страна, стоеше до мене при прозореца на вагона, когато влакът тръгна отново. Той ми пошепна:

– Далече от Луков има летище. Там ще бъде, каквото ще бъде!

Минахме летището, без нищо да ни се случи. Онова, от което се боеше приятелят ми, беше вече станало. По просторния плац на летището видяхме само развалини от самолети, цистерни и постройки. Влакът ускорено препускаше и се измъкваше от опасното място. Далече на хоризонта, вляво и сега напред, отново заблестяха огньовете на артилерийска престрелка, пикиращи самолети бързо прелитаха. Но влакът вече вземаше посока към Брест-Литовск. Към този стар крепостен град, изглежда, бяха се насочили всички влакове от заплашена Полша. Късно през нощта стигнахме в голяма гара, вече задръстена от влакови композиции

по всички коловози. Нашият влак спря на един съвсем отдалечен от гаровото здание коловоз и щеше да остане на него неизвестно докога. Трябваше да слезем и да търсим възможност с друг влак да продължим пътя си. За да излезем на перона, наложи се да се прехвърляме през вагоните на седем, осем препречили се влакови композиции. Задачата не беше никак лесна с нашите куфари, особено с моя, пълен с книги. Групата българи обаче си помагахме, като всеки вземаше каквото сvari. Аз вдигнах един чужд куфар, който леко можех да нося. Моят по неволя трябваше да го понесе някой от спътниците ни. Дигна го един здравеняк, офицер авиатор, който бил на специализация в Полша. До гарата той пъшкаше и все питаше:

– А бе чий е тоя куфар! Сякаш камъни има в него!

Но от тука нататък той все мъкнеше моя куфар. Едва на румънската граница узна кой е притежателят му. Тъй завързахме с него дълго приятелство.

Над Брест-Литовската гара тежеше мрачният дух на поражението и отчаянието. Смутени, слисани лица пълнеха чакалните. Мълчаливи железопътни чиновници и военни се мяркаха тук-таме, онемели, загубили сили да се движат. Появихме се цяла група чужденци от двадесет мъже и една жена, а никой не ни спря, не ни запита откъде сме, кои сме. Над крепостния град още не бяха налетали вражески самолети, нито фронтът бе така опасно близо, но чутото и разказаното от бегълци, усетът за настъпването на разстройство по страната, бяха направили въздуха тежък, изпълнен с мъка и горчивина. Всички светлини бяха загасени или забулени, всички служби в бездействие или безпомощност.

Когато се опитахме да узнаем дали можем да продължим пътя си с друг влак, никой не ни отговори нищо определено. Кой знае на кого му дойде наум да се препоръчаме за дипломатическа мисия. Някой дори излезе пред чиновника, с когото говорихме, и се представи като водач. Всички тези неща друг път непременно щяха да направят впечатление. Полиците като деца се радваха на титли и се чувстваха горди и поласкани да общуват с чуждестранни принцове и дипломати. Сега те гледаха уморени и апатични. Една кутия цигари, която някой даде на някакъв стрелочник, свърши повече работа.

Бързо грабнахме куфарите си и през перона и влаковите бариери се отправихме към осми коловоз. Добрият човек ни каза, че от моя коловоз в момента тръгва влак в посока към Лвов през Ковел. Наистина, едва се хвърлихме по платформи, стъпала и посоченият влак тръгна. Накъде – никой не потвърди сведението, получено от стрелочника. Оставахе да се надяваме само, че човекът не ни беше излъгал. Той наистина бе ни насочил правилно. След като минахме няколко спирки и гари, Георги радостен обади, че се движим в посока Брест – Литовск – Ковел – Лвов. Вече се зазоряваше.

В Лвов отново се озовахме по линията на настъплението на германците. Стигнахме вечерта. Трябваше да слезем и пак да помъкнем куфарите си, защото влакът не продължаваше нататък.

Изглежда, че онова, което виждат и разбират, макар и във всички му ужас, действаше на поляците по-ободрително, отколкото лошото, което дочуват само по слухове. Докато в Брест-Литовск макар и далече от фронта, те се бяха подали на потиснатите настроения, тук, в Лвов – недалече от фронта – те се държах по-оживени, с по-бистри глави и бяха ясни за всичко, което ги ни тахме. Час по час градът беше нападан от вражески самолети. Първото нещо, което видяхме още в здрача на настъпващата вечер, като приближавахме града, беше едно въздушно нападение. Пред очите ни се разыгра незабравима случка. Влакът спря недалече от един мост, свързващ няколко високи квартала на града. Бомби се сипеха около моста. А там, на него, един малчуган от ония полски младежи доброволци, с пушка в ръка, продължаваше да пази, стоеше на поста си, не бягаше, не се криеше, поглеждаше към прелитащите апарати, стиснал пушката, сякаш готов да стреля. Не само в този случай откривахме, че поляците знаят как да се държат пред лицето на опасността. Поразени в сражения, те не се предаваха, изтегляха се с оръжието си в гори и планини и продължаваха боя. А само няколко месеца след немската окупация вече бяха създали своята съпротивителна организация и нанасяха ударите си до последния ден на освобождението. Лвовският младеж на моста сякаш беше предупреждение за възможностите на нападнатия народ.

Съвсем други бяха тука, пред ясната опасност, и гаровите служители. С очевидното желание да покажат, че нищо не е разстроило тяхната служба и тяхното самочувствие, те бързо ни осведомиха, че ще имаме влак към румънската граница в два часа през нощта. След като оставихме багажа си на гардероб – тука още работеше и тая служба, – Георги, с газовата маска през рамо, ни повече из затъмнените улици на града. Пред очите ни се рушеше и загиваше една държава, започнала бе война с всичките нейни ужаси и все пак всичко още не изглеждаше много сериозно и страшно. Не зная откъде идеше това настойчиво настроение да смятаме, че сме свидетели на някакъв лош инцидент, който всеки час ще свърши. Очевидно това настроение не беше само наше. Имаха го и поляците, колкото и да се стъписваха в някои моменти. Както във Варшава и в Лвов, ресторанти, кафенета, нощни заведения бяха отворени, макар и затъмнени. Нахълтахме в подземие то на някакъв бар. Беше пълно. На дансинга танцуваха двойки, украсени с газови маски през рамо.

Кой можеше тогава да предполога, че е започнала война, която ще трае шест години, ще загинат петдесет милиона души и цялото човечество ще преживее най-големите ужаси. Ние не можехме и да помислим, че дори с вече нападната Полша ще се случи нещо повече от това, което вече видяхме и което, надявахме се, ще свърши на другия ден. Струва ми се, нашият оптимизъм – и не само нашият – идеше от не съвсем ясната представа за света и разпределението на силите и интересите в него. Още повече – от неясната представа за същността на Хитлеровата държава и сила. За нашата осведоменост нищо не беше допринесла дори окупацията на Чехословакия, извършена година по-рано. Така, когато злото надделя, ние бяхме неподготвени да го посрещнем и да го оценим в неговата истинска стойност. Светът, в който живеехме, изцяло беше приспал нашата прозорливост и далновидност. Като казвам „нашата“, не мисля само за прозорливостта и далновидността на шепата бягащи студенти, каквито бяхме ние, но и за един много по-широк кръг от хора и народи. Твърде дълбоко работеше апаратът за приспиване и ония, които познаваха същността на нещата, умело управляваха този апарат.

А животът беше тъй хубав! Никой не проявяваше склонност да го усложнява.

Точно в два часа тръгнахме за Черновиц – гарата на румънската граница. По обед или малко по-късно бяхме там. Спомням си, че още не прекрачили зад полската граница, един немски самолет стовари своите бомби наблизко. Това не попречи митническите власти да ни посрещнат, сякаш нищо не бе се случило. Стана и нещо повече: когато, в отговор на въпроса му за полски пари, декларирах, че нося спестовна книжка от ПКО, митничарят взе книжката и я задържа срещу разписка. Това беше възхитително! За моя човек имаше настояще, както щеше да има и бъдеще. В него виждаше Полша и изпълняваше нейните закони!

Богомил Райнов

ВОЙНА

ПРЕД НАС отново растнат нови дни,
събития избухват като взривове,
железни епидемии страни
и континенти със барут заливат.

Нахлули с пламъка на черно време
в земята на човека като хищници,
стопани станали, орат и сеят
чудовищата на Апокалипсиса:

Ята стоманени се вият с крясък,
гъсеници в барутен облак лаят,
по урвите чудовищни жирафи
в заплаха вратовете си изправят.

Светът забравил себе си дори,
с желязо и корав бетон се храни,
с петрол горчив си жаждата пои,
с бодлива тел превързва своите граници.

Човекът само с мишците кораби
стои, като безумен, с поглед ням
и гледа: бъдещето се възправя
като зловещ, огромен тежък танк.

Сп. „Изкуство и критика“, год. III, 1940, кн. 3.

СВИКВА СЕ дори и със войни,
и, обикновено, след десерта,
хората се хранят с новини
и ругаят,
ако няма много жертви.

Днес убили двеста-триста души;
много са – да бяха параходи!
Падам самолети като круши,
жалко, –
колко скъпи са моторите!

Кораби-цистерни потопили –
само двайсет души са удавени,
но петролът изгорял и хиляди
лири стерлинги са хвъркнали по дявола.

Имало пак нейде офанзива:
викат хората, на пръсти смятат –
хвърлили са толкоз тона взривове,
те пък правят толкова на злато.

Тъй, като че нищо не е станало,
хората живеят сред войната:
тупат се със ужаса по рамото
и говорят с него
най-приятелски.

Петко Венедиков

ЕВРОПА, ГЕРМАНИЯ, БЪЛГАРИЯ

Още при изборите в 1931 година не виждах партия, на която да дам гласа си с вяра, че може да поправи положението. Нещастното управление на Мушанов навеждаше неволно хората на мисълта, че само една „силна ръка“ може да поправи нещата, които отиват към все по-голямо безредие. Оттук мисълта, че виновни са не само правителствата, които бяха управлявали през годините след войната, но самото парламентарно управление, не можеше да не се яви у много хора. Мусолини в Италия беше съборил парламентарното управление и беше въвел авторитарно управление, което беше нещо повече от обикновена диктатура, защото неговата партия контролираше с паралелни на правителствените органи цялата държавна администрация; това беше вече тоталитарно управление, в което животът на гражданина беше обхванат и подчинен на партията. В Германия имаше силно движение наясно. Националсоциалистическата партия на Хитлер идваше на власт по законен път, с избори, и отначало ни беше известно само, че тя е противоеврейска партия, но тогава още не знаехме режима, който щеше да се установи в няколко години. Тези прояви на запад не можеше да не упражняват влияние върху мисленето и у нас. И Цанков се отделяше от Демократическия съговор и основаваше своето „Национално движение“, което все повече и повече се влияеше от развитието на нещата в Германия.

При това положение България изглеждаше навяра за една диктатура. (...)

Венедиков, П. Спомени. – С., Изд. къща „Проф. П. Венедиков“, 2019 г. (Заглавието на фрагмента е от ред. колегия на изданието.)

Трябва да кажа, че по онова време вятърът на авторитаризма, критиката на демокрацията, се носеше широко из Европа. Демократичните управления бяха съборени на много места: Испания, Португалия, Полша, Югославия, Гърция имаха авторитарни правителства. Във Франция, стожерът на демокрацията на нашия континент по онова време, демократичното управление беше често рязко критикувано. Пиеси с противодемократична тенденция ставаха актуални: „Кориолан“ от Шекспир, „Народен враг“ от Ибсен, „Топаз“ на Марсел Паньол – и трите бяха представени и в София. Освен всичко друго трябва да се има предвид и това, че по онова време никой не можеше да си въобрази докъде ще стигнат след десетина години националсоциалистите, не можеха да се предполагат концентрационните лагери за изстребването на евреите. Дори през войната, когато те са работели усилено, много хора, между които и аз, не вярваха на съобщенията за лагерите, които ни се предаваха по БиБиСи. (...)

И така, войната започна. Верни на обещанието си, Англия и Франция обявиха война на Германия. Но докато германската войска нахлуваше в Полша, нейните съюзници се задоволиха с това, да стоят зад силно укрепената линия Мажино, срещу германската линия Зигфрид. През това време германската войска смазваше полската, която по численост и по въоръжение се оказа много по-неподготвена от противника си. Били ли са предупредени поляците, че тези, които гарантираха целостта на Полша, ще стоят зад укрепленията си, докато германците завладяват страната им? Ясно беше, че ще бъдат смазани. И наистина, това стана скоро, и щом полската съпротива бе унищожена, съветските войски нахълтаха в източна Полша и туриха ръка на нея. Ясно беше, че Хитлер и Сталин си бяха поделили Полша, и не само Полша: русите побързаха да турят ръка на Балтийските държави, подписаха договори за приятелство и взаимна помощ, настанаха там гарнизони и след това „по желанието на народите“ ги обявиха за съветски републики. На Финландия, която беше отказала да приеме руските условия, Сталин объяви война. Но тук, за общо учудване, съветските войски срещнаха твърда съпротива от финландците, които се бранеха стъпка по стъпка, като използваха особеностите на

територията, осята с безбройни езера и блатата. Войната трая няколко месеца и създаде лошо впечатление за военните способности на Съветския съюз.

След пагането на Полша, чиито завладени територии германците обявиха за Генерално губернаторство Полша, настъпи период на спокойствие, нямаше сериозни военни действия между Англия и Франция, от една страна, и Германия, от друга. Очакване. Само Съветският съюз действаше в затишието.

Почването на войната от Хитлер тури край на спокойното развитие на живота, започваше се време на несигурност. Колкото се отнася до мене, аз смятах за почти сигурно, че Германия ще загуби войната. Тя беше в положение, подобно на онова в Първата световна война, когато Германия и Австро-Унгария имаха срещу себе си целия свят. Съгласието със Съветския съюз не можеше да бъде здраво. Общите интереси се изчерпваха с подялбата на Полша и Балтийските държави. Ресурсите на Германия бяха несравнимо по-слаби от тези на Франция и Англия, които разполагаха с първичните материали на целия свят и с индустрията на Съединените щати. В началото на войната един познат, Сирманов, полковник о. з., ме запита какво мисля за войната, аз му резюмирах с две изречения мнението си така: Германия ще загуби войната, тя е притисната на запад от Франция и Англия, на изток от Съветския съюз, който е зад гърба ѝ. Все пак, има според мене една надежда за Германия: да бие много бързо Франция и след това Съветския съюз. Сирманов, привърженик на Германия, махна отчаян с ръка: „Това е невъзможно“, каза.

Въпросът беше обаче дали ние ще останем настрана от войната, дали тя ще се ограничи само в Северна Европа. Но в това време започна да става явно, че както от страна на Англия и Франция, така и от страна на Германия се правят постъпки в България, за да я обвържат на своя страна. Това значеше най-малко, че се обсъжда възможността войната да се пренесе на юг от заетите от Хитлер Чехия и Австрия до Балканския полуостров. Югославия, Румъния и Гърция бяха стари съюзници на Англия и Франция и участваха в съюзите, които се сключваха след войната под френско покровителство, за да се запази положението, създадено от

мирните договори. Но България, която заема центъра на Балканския полуостров, можеше да има важно значение, ако се стигне до война на Балканите.

Между това, в България едва ли имаше човек, който да не желае създаденото за нас от мирните договори положение да се срути. Това беше и моето горещо желание. То можеше да се осъществи обаче само ако войната не се свърши с победа на Англия и Франция. Колкото по-голяма би била тази победа, толкова по-сигурно беше, че ние ще останем обвързани от оковите на договора за мир в Ньой. Ето защо толкова много хора съчувстваха на Германия; повтаряше се положението от началото на Първата световна война, когато Германия имаше у нас толкова много съчувственици поради омразата към Букурещкия мирен договор. Сега надеждите, които се възлагаха на Германия, караха хората да желаят победата ѝ и да вярват в тази победа. Политическият строй в Германия не смущаваше хората. Знаеше се, че там Хитлер управлява авторитарно, но точната същност на Хитлеровото управление не беше известна, а и демократичното управление се беше доста компрометирало у нас. Хитлеровото управление отдалеч се виждаше през мъгла и не можеше да се знае тогава до какви крайности ще доведе то, да се предвидят лагерите на смъртта. (...)

Такова беше мнението ми тогава: ние нямахме избор, ако бъдем принудени да се определим на чия страна сме. Положението ни беше по-лошо от това в 1914 година. Тогава, за да се обявим срещу Германия, ни се обещаваха Източна Тракия, значителна част от взетата от сърбите Македония, и то само срещу война с Турция, където в Галиполския полуостров съглашенците бяха стоварили войски. Сега се искаше да се обявим срещу Германия, като ни обещаваха незначителни придобивки – Западните покрайнини, които ни бяха отнели в 1919 година, и може би някои поправки на границата. Ако положението дойдеше дотам, че да трябва или да се бием срещу германците, или да ги пуснем като съюзници, мислех, а и сега мисля същото, че щеше да бъде лудост да им се противопоставим: щяхме да бъдем смазани и окупирани.

Тези въпроси са тежки, разбира се, много повече на този, който трябваше да вземе решението за пътя на България – цар Борис,

в чиито ръце беше пълната власт да определи политиката на България. Той имаше пред себе си примера на баща си, който с правителството на Рагославов тласна България в съюз с Германия в 1913 година. Симеон Радев казваше, че цар Борис имал за правило да върши винаги обратното на това, което е вършел цар Фердинанд. Колко повече той не е желал да се обвързва с Германия, ако, както се вижда от дневника на Филов, той не е и вярвал в нейната победа. (Известие то на Филов се отнася до началото на войната и е, струва ми се, единственият път, когато Филов съобщава мнение на царя за изхода на войната.) (...)

Това бяха дни, в които събитията се следяха с напрегнато внимание. Щяха ли да успеят германците? Французите се ласкаеха, че имат най-добрата армия в света, от Англия бяха стоварени не малко дивизии, белгийците се биеха упорито. Смятах, че французите се надяват, както в първата война, да обърнат войната в позиционна. В такъв случай те щяха да разчитат със сигурност с течение на времето на изтощението на Германия. Германците, напротив, се надяваха на своята тактика на „светкавична война“, която бяха приложили в Полша, а и при окупирането на Норвегия, Дания и Холандия. И пак успяха, като минаха бързо край източната граница на Белгия през Лиеж и Намюр, заобиколиха линията Мажино и пробиха при Седан, където вече в 1870 година беше разбит и пленен Наполеон III, и завиха рязко на север към морето, което достигнаха мълниеносно при Абевил. Тогава нашите вестници даваха съобщенията и на двете страни, същото правеше и радиото. Тръгвайки за министерството, където произвеждахме изпити, чух новината за Абевил; това беше така неочаквано, толкова бързо германците излязоха на морето. Аз бях толкова слисан, че като отидох в министерството, инстинктивно седнах и написах една бележка до професор Константин Кацаров, който изпитваше в друга стая, за да му съобщя за събитието. Френските съобщения през следните дни омаловажаваха случилото се. Според тях германците гържели само една ивица, широка 10 километра, по която прекарвали войските си до морето, тази ивица щяла да бъде пресечена от съюзниците. Но всичките опити да се прекъсне заетата от германците ивица излязоха напразни. Английските

и белгийските дивизии останаха откъснати от френската армия. Стана явно голямото превъзходство на германците с бронирани части и с авиация, недостатъчната подготовка на Англия и Франция, белгийците капитулираха. Не много след това капитулира и Франция, германците окупираха северната част с Париж и цялото атлантическо крайбрежие. Англичаните се изтеглиха от обсаденото пристанище на Дюнкерк с големи загуби, като изоставиха всичките си военни съобращения. По-късно съм чел, че германците са щели да пленят цялата английска войска във Франция, ако Хитлер не беше заповядал да се спре атаката. Четох, че той направил това под впечатлението на вечерните съобщения за големи загуби в танкове, като не знаел, че до сутринта повечето от повредените танкове са били поправени. Хитлер беше вече господар на цяла Европа от Полша до Испания (която макар и да остана неутрална, беше свързана с Германия и Италия идеологически и поради помощта им да се установи управлението на генерал Франко), без Балканския полуостров.

Към Балканския полуостров обаче протягаше ръце и Сталин. През времето, когато германците се биеха във Франция, Съветският съюз с един ултиматум към Румъния я застави да му предаде Бесарабия и Буковина, от които първата беше била руска провинция преди Революцията, а втората влизаше тогава в Австро-Унгария. Почваше съветският път на юг и моите опасения се увеличаваха. Наистина германците скоро показаха, че не са безразлични към това, което ставаше с Румъния. След Първата световна война Румъния беше нараснала за сметка на германските съюзници Унгария и България. Сега Хитлер я притисна и принуди да върне Трансилвания на Унгария, а на България Южна Добруджа. За връщането на Добруджа беше сключен Крайовският договор с Румъния, уговори се размяна на населението – българите от Северна Добруджа бяха заменени с румънците от Южна. Така получихме Южна Добруджа като подарък от Хитлер – единственото негово дело по преустройството на границите, което остана незасегнато. Разбира се, нашето въодушевление от това, което стана, беше голямо. Изгубването на Южна Добруджа в 1913 година беше една от раните в народното съзнание. „О, добруджански край“,

тази песен на бездарния Д. Бобевски, въпреки блугкавия си текст, се пееше като общонародна песен. За да румънизират областта, която добиха разбойнически, румъниците измислиха, че земята на българското население там била гържавна земя на българската гържава и за да признаят собствеността на отделните жители, отнемаха им една трета от площта, която всеки притежава. Те се позоваваха на това, че при освобождението на България обработваемата земя и изобщо селскостопанската земя се е смятала по турското законодателство за гържавна, дадена за ограничено използване срещу плащане на наем. Вярно е, че у нас нямаше никакъв закон, който да постановява, че тази земя е собственост за ползвателите, но от Освобождението нататък гържавата никога не беше смятала селскостопанските земи за гържавни, винаги те бяха смятани за частна собственост.

Това толкова радостно събитие беше насърчително и в друго отношение. То показваше, че спогодбата между Хитлер и Сталин не се простира дотам, че да развързва ръцете на русите в Балканския полуостров. При това, понеже Северна Добруджа остана румънска, между нас и Съветския съюз имаше територия, заета от германски войски. (През времето на преговорите, в които се решаваше съдбата на Румъния, в професорската стая професор Пр. Тодоров беше казал: „Ами ако ни накарат да вземем и Северна Добруджа!“.) Наустина, избегнахме пряко съседство със Съветите, но те се приближиха опасно до нас. (...)

Между тези преговори и влизането на германците в България мина доста време. Те влязоха на първи март 1941 година. Договорът предвиждаше право на германската войска да премине през България, но не и задължение да участваме в някакви военни действия. Частите, които видяхме, бяха много добри: стегнати в нови униформи войници, всички млади, бодри, сякаш идеха на празник. Тези, които маршируваха, бяха в колони по трима: за пръв път виждах такива колони, дотогава бях виждал да се марширува само по четири. Моторни возила в изобилие, като се почне от мотоциклети и се свърши с танкове. У нас имаше големи ограничения на бензина за частните, а и за гържавните коли, и мислех, че и германците трябва да пестят бензина, понеже нямат петролни из-

вори. Тука обаче сигурно се изливаха реки от бензин. Изненада ме и отношението към войниците. Офицерите се отнасяха с тях като с равни. Още същия ден видях в заведенията войници, насядали на една маса с офицерите си съвсем непринудено. У нас имаше забрана за войниците да се гощават в първокласните заведения, те бяха запазени само за офицери, също така в театрите войници можеха да заемат само по-лошите места. В кинематографите те трябваше да сядат в партера, не можеха да взимат места в балкона. Нищо такова нямаше при германците. Всичко това ме изненада. Аз имах от четене на книги за времето преди и през Първата световна война други впечатления за тези отношения. У нас между войниците и офицерите имаше рязка граница. Сега виждах една армия, която правеше впечатление на истинска народна армия. Можеше ли човек да не се възхити от тези спретнати, бодри, весели младежи, които сякаш бяха дошли на празнична разходка в приятелска страна! Какви бяха политическите им убеждения, каква беше политическата цел на разходката им – това се забравяше. Симпатията към тях неволно минаваше в симпатия и към самата Германия. На човек му се искаше да остави всичко друго настрана и да вижда само светлите възможности от това раздрусване на Старата Европа, от взрива в междудържавния ред, който Германия беше предизвикала. „Германио, едничка си под свода. Вей своите победни знамена! Където ти си, чакаме възхода на нов живот, на нова светлина!“ – неволно ми идваха на ум стиховете, които Кирил Христов беше писал в 1914 година и които един вестник беше препечатал сега. Ние бяхме вече получили от Германия Добруджа; това разбъркване на Балканите, което започваше, не можеше ли да ни донесе и разчупването на другите граници, които ни бяха наложени? Беше ли това напълно изключено? Човек не може да си забрани да мечтае за благополучен край.

Така аз, който продължавах да смятам Хитлер за полукултурен и ограничен гениален агитатор с параноични идеи, чувствах нещата. А какво трябваше да чувстват хората, които знаеха за Хитлер само, че той е държавният глава на Германия, които не се интересуваха никак от това, как той управлява там и виждаха в германците някогашните ни съюзници, които преди няколко

месеца ни бяха върнали Добруджа? В София мисля, че симпатиите към германците бяха много широки. Хората ги посрещаха като съюзници, които трябваше само да пуснем да преминат и от които можехме само да получим още. Тогава се знаеше, че те се насочват към Гърция. Миналата есен Мусолини, обхванат от идеята да възстанови величието на Римската империя, беше обявил присъединяването на Албания, която окупира набързо, и беше започнал война с Гърция, която не вървеше добре. В 1919 година Гърция ни беше отнела Беломорието, сега нямаше ли да си го получим обратно? Във всеки случай, ако щеше да има война на Балканите, щяха да се бият германците, ние трябваше само да ги пуснем да минат. Това, което се разказва в по-късните комунистически писания, че българският народ негодувал срещу „окупаторите“ германци, е чиста измислица. Народът беше съвсем благоприятно настроен към тях. Даже прекалено благоприятно. Не помня как, като влязоха германските части, се пусна идеята в неделния ден българските семейства да поканят на обед германски войници, тя се прие широко и хората почнаха да ловят германски войници по улицата и да ги канят на обед. Колкото се отнася до мене, такива прекалени изяви на приятелство и любов по източен маниер никак не бяха по вкуса ми. (...)

Оказа се, че щяхме да добием Македония (без Солун), Беломорието и дори островите Тасос и Самотраки. Нашите войски влизаха да заемат териториите, които германците ни отстъпваха. Царят беше избързал и беше се явил в Скопие преди войската. Чувах хората да се поздравяват за Македония първите дни с думите „Нека е вечна“, значи у много хора имаше все пак опасения, че всичко това е един сън, от който ще се събудим неочаквано. Но със завършването на военните действия в Гърция и с фантастичното превземане на Крит по въздуха все повече се затвърдяваше убеждението, че Германия е непобедима. Аз обаче оставах със своето неверие...

Месеците минаваха, в София се отпразнува освобождението на Македония, при Народното събрание на един подиум царят пропущаше да минават войниците. Заг него беше нагласена от летви и прикрита с борови венчета една стена – необикновен разкош за

времето преди Девети септември. В Университета Академическият съвет реши да направи поклонение на св. Климент, нашия патрон, в Охрид, и професор Ораховац, председател на Червения кръст, беше натоварен да уреди експедицията. Гостуването на Академическия съвет в Македония бе прекрасно организирано от професор Ораховац. Пътувахме с удобни автобуси през Кюстендил. Минахме по пътя, по който е минала германската колона на път към Скопие. Още на границата видяхме югославския брониран блокхауз, разнебитен от германската стрелба. Вървахме по един стръмен път с много завои, на много места имаше следи от сражение, имаше повредени танкове, изблъскани отстрани надолу. Това беше пътят за Крива Паланка. По-нататък почна една пустинна необработена област, голи хълмове, голям контраст със земята отсам българската граница. Останал ми е споменът за дълъг и отегчителен път. В Скопие видяхме, че сърбите бяха искали да направят от този град столицата на сърбизма в Македония. Имаше нови строежи, внушително здание на гарата, на военния клуб и други. Скопие се различаваше много от другите градове, които видяхме – Велес, Битоля, Охрид.

Велес беше занемарен град, такъв, какъвто са го оставили турците. На почти всяка врата на къща имаше поставен надпис на немски „Българско семейство“ или „Българомакедонско семейство“. Очевидно жителите са се боели да не пострадат при навлизането на германците. Тук бяхме разместени за нощуване във видни семейства. На другата сутрин дойде по радиото известието за навлизането на германците в Съветския съюз. Аз бях отдавна подготвен за това, но моите домакини бяха изненадани неприятно, лицата им помръкнаха, макар че се мъчех да ги убедя, че тук няма нищо опасно. Битоля ми се видя западнал, запустял град. Тя беше вече граничен град. Там имах няколко часа свободно време, използвах ги, за да намеря катедралната черква „Св. Богородица“. Знаех, че от външната страна на олтара е погребан прадыдо ми Генадий. Наистина, отвън на олтара в дъга около него имаше три гроба, всеки покрит с голяма каменна плоча. Надписите не можеха да се прочетат от праха, набит върху плочата от времето на турското владичество. Клисарят, който дойде, донесе кофи с

вода и метла, след госта труг нагписът на средния гроб се появи, гробът беше на дядо Генадий; другаде съм предал съдържанието на този нагпис от 1876 година. Искаше ми се да отслужу и една панихида, обаче нямаше свещеник, а и времето ни беше малко.

Помня пътя от Битоля до Охрид през планината, дълъг, без никакво село. Стори ми се, че отивам в откъснат от света край. Край Преспанското езеро, където на остров Ахил е бил дворецът на цар Самуил, имаше на пост италиански войник. Бяхме имали големи спорове с италианците, които, като бяха погълнали Албания, настояваха да заграбят наша земя. Струва ми се, че бяха претендирали и за Охрид, във всеки случай за Струга. За съжаление, в последните векове има постоянно заселване на албанци в Македония, много населени места носят още българските си имена, но са поалбанчени. Това е положението впрочем и със сръбската „Стара Сърбия“, Косово, както знаем от известията оттам сега, когато пиша това. Погледахме Преспанското езеро от шосето. Минахме и през една пуста местност, където от пукнатините на почвата излизаше дим с тежка миризма на сероводород, миришеше ми на Ада, и изведнъж, след пустошта, се намерихме в райската местност на Охрид.

В Охрид, преди още да се насладим на изгледа на езерото, пред който човек може да се прехласне, тръгнахме в тържествено шествие за черквата, където са мощите на св. Климент и където е дървената му статуя. През цялото пътуване в Македония аз бях развълнуван, но особено се разчувствах, когато крачехме нагоре към черквата на св. Климент, не можех да сдържа сълзите си. „И вие сте като мене мек човек“ – ми каза някой. Обърнах се – беше професор Методий Попов, който също си бършеше сълзите с носната кърпичка.

Всички бяхме като омаяни, плувахме с лодки по езерото, слушахме песните на местните певци – „Болен ми лежи Миле Попйорганов“ и някои песни от Възраждането, ядохме летница – охридската пъстърва, и великолепни череши – според житието свети Климент е положил грижи и за овощарството тук и преданието свързваше плодовете с него. Чухме и разкази за светеца, който имал грижата да преведе заблудени деца по опасните улички на града.

Тук още веднъж се срещнахме с италианските претенции за наши земи. Преди войната дълго бяхме виждали в италианците поддръжници, женитбата на цар Борис с принцеса Джована Савойска беше ни затвърдила още повече в тази насока. Така е било схващано всичко и в самата Македония. Баща ми казваше, че един негов приятел македонец бил получил от роднина в Македония след влизането на италианците в Албания писмо: „Го чакаме Тале, току со зетот“. Но веднъж обявил Виктор Емануил за крал на Албания, Мусолини се беше захванал да поддържа албанските претенции към Македония, в западната част на която албанският елемент се беше много засилил. Пътувайки за Охрид, ние не можахме да отидем в Преспа, край Преспанското езеро видяхме италиански войник на пост. От Охрид гледахме на другия край на езерото манастира „Свети Наум“, но не можахме да отидем там, Струга и манастирът бяха в ръцете на италианците, те имаха претенции и за самия Охрид. Доколкото си спомням, дори той е бил окупиран най-напред от тях и само след енергични постъпки, както се говореше, благодарение на намесата на самия Хитлер, го бяха отстъпили на нашите. (...)

Д-р Г. М. Димитров

ХИТЛЕР НАПАДА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗ

На 22 юни 1941 г. Хитлер нападна Съветския съюз. Нашата радиостанция в Ерусалим – „Свободна и независима България“, предишната вечер съобщи точно деня и часа дори на предстоящото нападение. Моето писмено предупреждение още през ноември 1939 г. до Георги Димитров и Васил Коларов се сбъдна. Аз не бях никакъв пророк, а само госта внимателно чел и проучил Хитлеровата „Майн Кампф“ и Хитлеровите стратегически ходове за създаване на обръч около Съветския съюз с цел нападение. Когато Хитлер подписа пакта със Сталин на 24 август 1939 г., за мене беше ясно указание, че това е маневра, за да приспи съветския диктатор Сталин и едновременно да опита почвата за примирие със западните съюзници. Тук именно сметката му излезе погрешна. Този исторически факт утвърди у мене убеждението, че когато един диктатор подписва пакт или спогодба, той е вече предварително планирал как и кога ще го наруши. Това важи най-вече за пактовете и спогодбите, които подписват съветските диктатори.

Ние всички, които бяхме в изгнание, атакувахме открито Хитлеровата агресия и я окачествихме като безумие и самоубийство, защото бяхме дълбоко убедени, че съюзниците не ще направят примирие с Хитлер и че Америка ще се намеси в конфликта на страната на Англия, която за известно време беше почти сама в борбата срещу нацистката империалистическа война. Макар че, когато Хитлер употреби „Фау едно“ и „Фау две“ срещу Лондон, у известни английски първенци се появи известно колебание дали

не трябва да приемат примирие с него. Чърчил беше този, който категорично го отхвърли.

Българските комунисти бяха най-изненаданите от това събитие. Само няколко дни преди това те ругаеха най-безсрамно „англо-американските империалисти“, искаха арестуването на техните агенти в България и величаеха Хитлер. Те не разбраха, че Хитлер бе вече предприел в противовес на съветските усилия за пакт с България контраофанзива за парализиране на съветската акция. През юни 1940 г. г. Филов сключи културна спогодба с Хитлер и последният го награди с Великия кръст на ордена на Белия орел. През август 1940 г. Хитлер се представи като покровител на конференцията в Крайова, която реши отстъпването на Южна Добруджа на България, а Съветският съюз протестира, че е бил изолиран от тази конференция и дори нарече българското правителство „фашистка диктатура“. Българската комунистическа партия издаде, както пише г-р Орел („Бъlg комунизъм“), за десет дни три манифеста в подкрепа на Съветския съюз и поискаха дори изгонването на „германските туристи“, без да разбират истинското значение на тези хитлеристки маневри. Едва след Хитлеровото нападение срещу Съветския съюз – пише комунистическата „История на България“ – те разбраха, че образуваната антихитлеристка коалиция от Съединените щати, Съветския съюз и Англия обяви своите цели: да се бори за разгрома на фашизма, за освобождението на поробените народи (а Ил. Димитров пише, че не е било поробване, а съюзяване!), за възстановяване на техния суверенитет (Ил. Димитров счита, че не е бил засегнат!) и демократически свободи.

Тогава едвам Българската комунистическа партия отправя повик против всякаква материална подкрепа на Хитлер: „Нито зърно българска пшеница, нито едно късче български хляб на германските фашисти и обирачи, нито един българин в тяхна услуга!“. А до деня на това нападение цялата българска комунистическа партия бе в услуга на Хитлер и искаше всички демократични българи да бъдат арестувани като агенти на англо-американците! Ако ние не бяхме дали директива на селяните да не доставят храни на правителството, което ги дава на Хитлер, и да саботират дори производството, тежко и горко на „съпротивата“, ако беше

чакала българските комунисти да я запомнят и тогава да канят селяните да не дават нищо на Хитлер!

Едва „на 24 юни 1941 г. Политбюро на Българската комунистическа партия взе решение да подготви българския народ за въоръжена народноосвободителна борба“. Едва „на 23 юли комунистическото радио „Христо Ботев“ се появи на бял свят и започна да предава от Съветския съюз“. „Българи! Бъдете зорки, засилвайте единния национален фронт против немското иго“ – викал Вълко Червенков по радиото, а Ил. Димитров пише, че нямало немско иго, а само иго на фашистката власт!

Целият саботаж, който комунистите сочат в „Историята“ си, е акцията на един български евреин – Леон Тагжер, който като работник в склада за бензин запалил една цистерна и бил осъден и обесен... Съвсем неподготвен.

Ето защо съветският представител в Турция през време на боя за Москва през зимата на 1941 г. се обърна към мене с молба да дам нареждане за революция в България, за да се облекчи съветското положение и да се спаси Москва! И когато му казах, че би трябвало да се обърне към българските комунисти, той ги нарече, че не са годни за нищо и чакат съветите да отидат в България, за да ги поставят на власт, което и стана по-късно.

Затова българските комунисти не оказаха никаква съпротива на Хитлеровите агресори и не можаха да организират никаква бойна съпротива. И Сталин беше принуден да тренира в Съветския съюз партизани, но те бяха лесно изловени и унищожени.

Елисавета Багряна

ХЕРКУЛЕС НА XX ВЕК

Стои той с неподвижни, цели стъпала.
Кълбо змии са неговите мускули
изпъкнали, напрезнати до синьо,
а жилите – до скъсване опънати пружини.
Държи с последни сили тежестта –
повдига с раменете си света.

Света – с войните, катастрофите, глада,
с минирани морета под лега
и разгромени с бомби градове...
Със задушени виковете в развалините,
прегазени от танкове жени
и детски плачове иззад стените
на жилищата, втрещени сред струг и мрачина...

Напразно го поглъщаме с очите си сега,
изтръпнали пред мускулната сила,
и чакаме да видим ний лицето му,
да чуем топла дума, шепот, звук,
да доловим едничък поглед, знак –
за да се хвърлим пред нозете му,
да плачем и се молим, и зовем,
и даже – с радост да умрем.

Напразно. В този миг, единствен и велик,
пред нас стои човекът с тежестите,
той – Херкулес на двадесети век,

той – днешният човек
без лък.
Защото, как се пее и усмихва, и въздиша
и как се шепне за любов и радост –
с противогазовата маска на лицето?

1940

Мост

Към миналото всичките мостове
се сринаха – и няма път назад.
Небето висне над света оловено,
и пламъци поглъщат град след град.

Земята се разтърсва чак от дъно,
на върха ѝ разпятие расте –
пак ти, Богочовече, си разпънат,
всички ний разпънати сме с теб.

И хиляди, и хиляди обречени
вървят напред с белязани чела.
Каква редица тъмна, безконечна
и път, застлан с пронизани тела...

На края там на този път разплавен,
над хаоса на днешните води –
по-гибелни от жупел и от лава –
към бъдещето моста се гради.

В основите гигантски са вградени
о, хиляди и хиляди души –
за да се дигне той над сътресенията
и стъпи там отвъд неразрушим.

Че срутени са старите мостове,
назад към миналото няма път. –
По нови пътища, редици нови,
за нови дни ще пеят и вървят.

1943

ВЕКЪТ И НИЕ

Войни и революции, победи и разгроми
и някакъв минуран и привиден мир.
И пак войни, войни – една страхотна и огромна,
и кървава борба в света – надлъж и шир...

Така започнахме живота си, другари мои,
тъй може би ще свършим земните си дни.
Живот, що дири нови съдбини, живот на воини –
векът ни е такъв, такива сме и ний.

Забъхтани в пороя на световните събития,
спокойният, уседнал труд е чужд за нас,
звезди от бойни самолети бляскат над главите ни
и днешните „сирени“ пеят с тръбен глас.

В отбоя между две бомбардировки книги пишем.
В тях може би не е вдълбана вечността,
но ритъмът задъхан на епохата в тях диша
и бъдни семена от тях ще израстат.

1944

РОЖДЕСТВО 1942

Все така и сега над земята е хубава зима,
като в щампа старинна вълн едър сняг пишно снежи.
Тези празници всякога будят в нас нещо интимно,
нещо скъпо, дето дълбоко в сърцето лежи.

Неусетно се връщаме в нашата младост и детство,
с тиха болка откряваме стари, закрити врати,
и от тях се занизва безкрайното, пълното шествие
на години и хора, на паметни дни и ноци.

Ний се възлеждаме в тях и събудени сякаш, разбираме
колко много далеч от предишния сънен живот
е отнесло нас всички сегашното време размирно –
с тия страшни стоманни войни, с тоя грохотен ход...

И макар че у нас е привидно и топло, и тихо,
че празнуваме, ходим, живеем спокойни наглед,
ний усещаме с нашите пори настръхнали вихъра,
който вие, бушува и вече напирва отвред.

Мисълта се откъсва от старото, мъртвото минало.
Избледнелите образи плахо потъват назад.
Дни съдбовни са днес. Който тях изживей, не погине –
рождество ще дочака – на новия, утрешен свят.

КЛОУНЪТ ГОВОРИ

Великанът-клоун е неузнаваем.
Великанът-клоун е великолепно гримиран –
има заразително кървава усмивка
и некапващи сълзи под очите.
Той ни кани и говори непрестанно:

– Представлението почва, господа!
Заповядайте, заемете си местата.
Това е най-големият цирк досега,
голям е колкото земята.

Представете си, господа:
Хипнотизатори повеждат милиони тълпи
и те влизат в огъня с отворени очи.

Изпод една шапка изхвъркват ята чудни птици,
затулят небето и слънцето над главите ви,
хвърлят сянка над земята ви
и гърхват над вас, и вие заспивате
(а как ще се пробудите, това сами ще видите).

С едно вдигане на магесната пръчица
в морето блъбват огнени чудовища,
водата и въздухът се запалват,
о, каква невъобразима илюминация
осветява, хора, лицата ви.

С едно биене на детско барабанче
вие млъквате, онемявате за миг,
а после заговаряте на неизвестен език
и не се разбирате с баща си и майка си.

С една ножица се прекроява силуета на материка
и вие изчезвате заедно с почвата, на която стоите.

И още много невиждани и нечувани чудеса
стават пред очите ви, господо,
това не ще ви струва нищо почти
освен може би – живота ви!

БРАННА ЗИМА

Припокрый с наметалото бяло –
да отгъхне под твоята сянка
израненото земно тяло –
сестро зимо, добра самаряanko.

О, склони се с майчина благост
и с безстрастно свето милосърдие
и внедри ти живителна влага
в тази пръст изпотъпкана, втвърднала.

Опъни своите бинтове бели
над димящите зинали рани,
с бяла пепел снегът да застели
пожарища и гробници бранни.

Някой ген тази огнена сприя
ще премине. От земните пори
изцелителна пот ще избие
и ще рукнат пороци на пролет.

И живота, стократно по-мощен,
над смъртта ще издигне престола си.
Дните днешни, кошмарните ноци
ще са – минало, спомен, история.

Този ден, тази пролет галечна,
да съзря след мъртвилото зимно
и ще тръгна тогава към вечната
моя зима с възторжена химна.

Константин Петканов

ВОЙНАТА

Войната е една от най-разрушителните стихии. За едни тя е природно явление, за други – жестока и кървава борба за повече блага. Ние няма да спрем ни на едно от двете гледища. Излишни и безплодни ще бъдат усилията ни. Важното е в случая, че тя пламти и бушува между великите народи. Нито ще прегричам кога ще свърши и кой ще победи. Нейното смъртоносно жило е още далеч от нас, но отровният ѝ дъх вече се носи над нашата земя. Силата на войната е огромна. Тя не се задоволява само да руши цветущи градове и да покосява живота на човека, но и да разлага и руши устоите на човешкия дух. Именно тези нейни поражения са непоправими, те засягат еднакво воюващите и невоюващите.

Младият български народ, който живее в една нова гържава, трябва да бъде буден и да не се поддава на злокачественото влияние на тая унищожителна стихия. Не сме нито богати, нито многочислени, за да изграждаме съпротивата си върху тези два фактора. Едничкото наше оръжие е да противопоставим на войната силата на своя дух, или по-право да се гържим здраво и упорито за ония непобедими сили, които са ни оформили и осъществили като свободен и културен народ.

Тия сили трябва да дурим в себе си, и то не като продукт на временни настроения и съмнителни печалби, а само като рожба на общия народностен характер, който се направлява съзнателно, и то съзнателно от творческата народна стихия, от предопределението на българщината.

Войната може да ни изправи пред редица свършени факти – да ограничи производството ни, да ни принуди да живеем един по-при-

митивен живот, да ни откъсне от удобствата на цивилизацията, но тя само едно нещо не може да извърши – да пречупи творческата и свободолюбива природа на човека.

Войната хвърля народите едни срещу други. Но и тя си има своя непримирим враг. Той е свободолюбивият човек. И когато я приема, и когато я отрича, той се бори, за да ограничи нейното влияние върху духа. За нас, българите, войната трябва да остане далеч от основните ни разбирания за живота и човека. Тя в никой случай не бива да засегне чувството ни към свобода и правда, към просвета и благодатен труд.

Ние трябва да браним от нея семейството, младежта, обществото, с една реч нравствеността на народа, за да победим, когато ни се наложи, и да продължим възхода си, когато останем извън нея. Цялото ни внимание трябва да бъде насочено не към това, което се очаква да стане, а към това, което е необходимо да стане. Тия наши усилия ще доведат до успех, ако не се люшкаме насам-натам и не чакаме чужда помощ. Оръжието и средствата на големите народи са едни, а на малките – други.

Българското оръжие се корени в дълбоката вяра към ония народни прояви, които са ни съхранили през робството и са ни дали свободен живот. По-силен е този, който стои здраво върху вечните и безспорни истини. Свобода, независимост, самобитна култура – това са истините, върху които българинът е изграждал живота си. Робството е оставило дълбоки следи в душата ни и за зло, и за добро. Злото ни тласка към прибързани решения и вътрешни несъгласия, а доброто ни води към честит и свободен живот.

Трябва да имаме съзнание за дълг към всички прояви на българина. Да не се отпусваме, да не вървим сляпо в една посока, а да положим живота си в изграждането на истинска българска гържава. Без обич към народа и неговата всестранна творческа свобода, нашата родна земя ще се превърне в тресавище на запустението. Ние сами ще се предадем на робство и забрава.

Ние не бихме били в състояние да застанем срещу войната и да се браним от нейните поражения, ако нашият дух не се храни от соковете на народните кумири.

Да не отслабваме силата си, като враждуваме помежду си. Този, който враждува със своя брат, той нищо не обича и в нищо не вярва. Любовта е основно чувство, тя е най-ярката броня срещу робството, а вярата е стихията, която сломява всяко посегателство. Не можеш да враждуваш с братята си, а да обичаш родната земя. Тези две неща се изключват помежду си. Те са рожба на беса.

Щом войната е в разгара си, наш дълг е да ѝ се съпротивляваме чрез обща любов към народа и земята му и да правим всички жертви за културното издигане на страната ни. Най-вече трябва да работим за изясняване на основните идеи, които са ни извикали трети път за свобода в собствена държава. И никога да не забравяме, че нашата непробиваема броня е в силите, които са ни запазили като свободен народ със своя самобитна култура.

Георги Томалевски

ПЛОДОВЕТЕ НА ЕКЗАЛТАЦИЯТА

От всичко онова, което се вършеше в Германия от 1933 до 1944, ставаше явно как водачите на Третия райх се очертават като политически фантасти, опасно екзалтирани, които в самозабравата си заобикалят и пренебрегват най-основните изисквания на човечността и международния морал, доколкото го има още в света. Безсъмнено е, че в дъното на цялата тази история, освен типичния национален немски егоизъм, има и много суета. Който е слушал внимателно речите на фюрера и е имал проникновението да познава човека, ще е доловил в тоя глас, тембър, фраза и вариации субект, който непрекъснато се автосугестира. В речите си той изпада във френетически монолози, където са отреагирани по един несъмнен начин всички легнали на дъното на една чудовищна грандомания комплекси. Там изобилстват оптични измами, през които той вижда и проектира света и бъдещото му устройство. Тая фатална организация на измамите попречи на фюрера да разтвори географската карта и да види колко квадратни километра има руската земя и да направи изчисления, каквито направи единственият му умен генерал, за да види, че немската бойна машина ще се разреде там като бучка захар в бъчва с вода. Речите и снимките – тия две фатални и дяволски неща, са които изиграха както за него, така и за приятеля му Мусолини, съдбоносна роля. Във възбудените кръсъци фюрерът унищожаваше империи, сричваше икономически системи, преобразяваше световите и може би скоро щеше да се обяви за божество. И вместо да изпише вежди, извади очи. Ако той беше останал верен на по-скромната и по-приемлива формула повече място за притеснения германски

Томалевски, Г. Слънце след буря. Есета. – С., собствено издание, 1946 г

народ, тогава щеше да има симпатиите на по-голяма част от световното работничество, което беше започнало да става много чувствително към извършените неправди след войната. Но както всяко увлечение, така и тук мярката беше загубена. Претенциите му растяха непрестанно, а свръхболезнената амбиция стигаше до чудовищни форми. Тая амбиция той постави над живота на 300 000 войници при Сталинград, които трябваше да умрат, без да видят своите майки и деца, за да може в някоя проектирана реч той да изкрещи, че войниците му са презрели пленничеството и предпочели смъртта само за да изпълнят неговата заповед.

Но какво би представлявал този субект без 75-те милиона, които го акламираха? Можеше ли да не се случи тая беда на германците, щом като те вложиха само в едни човешки ръце толкова пълномощия и толкова неограничена власт?

Националсоциализмът извади на повърхността на живота необикновени и чудовищни неща, които пожела да обяви като мъдрост на „новия рег“. Тия сентенции на хитлеристкото мислене са в най-голямо противоречие с основния закон на живота – еволюцията. (...)

На немските юноши и младежи в продължение на едно десетилетие бе давана само подправена храна, или по-право отрова, която притъпяваше всякакъв вкус към културата и свободата. Тая младеж нямаше никакъв собствен почин да търси път за своето развитие. Възпитавани по стадионите от полицаи, младите не знаеха нищо за варварството на войната. Никой от тия младежи, които после сложиха кости по руската степ, в Норвегия или Африка, не познаваха свещената тревога да търсят пътека за осъществяване на своите копнежи, тъй като копнежите бяха убивани още в техния зародиш. Книгите, които четяха, бяха пропагандни брошури, лишени от ценностите на световните гении, а свободното им време бе заангажирано в спорт и правене на миниатюрни самолети, които момчетата пускаха във въздуха със зяпнали уста. Цялата образователна и възпитателна система в Германия бе нагласена така, че дава само 1 резултат: фанатизъм и готовност да се служи на фюрера. Германските младежи не познаваха чара на хуманизма, до тях не стигаше трепетът на оно-

ва, което великите люде оставиха в наследство на идещите поколения. Те не само че не познаваха Пушкин, Толстой и Гогол, но и своите собствени ценности гледаха през очите на хитлеризма. Гълтайки своята шунка, заливана с обилно количество бира, тия момчета и момичета с къси гащи мислеха, че са в легионите на най-великия народ, който се е родил с правото да тъпче останалите народи и да нарича тор ония наци, в очите на които блестяха светлини от идващия ген. Само сред такава младеж можеше да се прокара безнаказано и безкритично следната зоологическа формула на свободата: „Свобода, това е и привързаност към кръвта – вик на кръвта“. Ясно е следователно какво може да се очаква от едно учение и една обществена организация, която поставя биологията над духа, желязото над разума и омразата над любовта!

Хитлер се яви в следвоенна Европа като едно явление, което имаше значение на реактив. Падна гъста капка отрова в европейската смес и тя йонизира хората, раздели ги на два лагера и отдели грандоманията и суетата от здравето. Всеки тръгна спроти вродените влечения в себе си, за да се създаде тоя огромен дубой, за да се изпълни предопределението на европейската фаустовска, леонардовска, достоевска и толстоевска душа.

В Германия имаше и има много умни хора, но те мълчаха, защото потокът на екзалтацията щеше да ги отнесе. Не можеше да се допусне, че Макс Планк ще стане хитлерист, защото е много голям човек; не можеше да се очаква, че покойният Освалд Шпенглер ще се съгласи със смешния хитлеровски расизъм, а такива примери има премного.

Националната екзалтация, както всяка друга екзалтация, е фатална. Тя стана причина за тая кървава баня в Европа. Тя – екзалтацията – не приема нищо друго, освен това, да се самоосъществи макар и с цената на всички жертви.

Магда Петканова

БУРЯ

Светът е пламнал и гори,
пожар на всяка стъпка свети,
и във безкрайните гори
подгонени са зверовете.

Ако избягат те при нас
от този див, стоманен вой,
то ние в онзи тежък час
ще ги посрещнем като свои.

Ако отидем при тях ний
заслон да търсим из горите,
зелена радост ще забий
камбанки из пътеки скрити.

Тогава ний ще сме едно –
безпомощни във дирене закрила,
че върху нас самото зло
развихря своята страшна сила.

Сп. „Изкуство и критика“, год. IV, 1941, кн. 4 – 5.

Ламар

РОТАЦИОН

По тия безкрайни мостове –
линоטיפи,
ротациони –
живота минава огромен
денонощно: бумти на Европа сърцето –
от антените слазят бунтове –
редактори сухи и рунтави
разливат мастило през вековете!

О, да ти кажа, брат пролетарий –
бръмчи живот другарски
като гръжка на флаг!

Фабричния свод ни притяга –
протягаме врат нанавън:
живота, подпрян на тояга,
очаква гласа ни да звънне.

Сестрите ни в ателиетата,
дядо ни с въже на гарата –
събират горчивия мед
от възлена и нагара.

Вечер, приседнали в стаята –
в стария вестник от сирене
някой ще среща: „Стаи под наем,
евтини и мобилирани!“

В утрото тръгваме рано невесели:
спят по прозорците всички пердета –
луната като самун се обесила
върху кубетата.

Но знаем, бръмчат ротационите! –
Някоя сутрин ще стопли живота ни:
ще ни посрещне със дълги колони
Манифест на работниците!

ВЪОРЪЖЕНИЕ

*Не е богат буржоата,
майка му черна! –
Жена му верна –
държавата.*

Блести животът – камъче
под слънце и под месец!
Под това родно знаме
прегърля ни бойна песен.

По всички родни граници
тече оръжейната смазка;
огрея ще в полебрани
нашето слънце – каска!

Врагове лаят по корем:
куршум ще трябва да свирне,
по чужди земи да берем
лаври, маслини и сирене.

Задушава ни тая клетка
с малко морета и излази!
Подухни ти, брайно ле ветре,
в шрапнела и гилзата! –

Не сме завети изпълнили:
слънце зад щик да залезе: –
полята да се напълнят
с кървави води до глезен.

Пълни са нашите изби и къщи –
хамбаря господен пращи като яса:
лъжа е, че хора гладуват по пясъка
на моя живот намръщен.

Да кажем, че няма фураж за добитъка;
нали сме готови с сухаря и бомбите? –
Селяни черни ще свържат над питата
сланина, ребра и бобец –

Тръгваме с танкове и камиони,
напред ще ни водят облачни птици: –
ятата над конските сили, подгонени
към небесните аеропозиции.

В барутните погребни бди часовоя,
застарява шона над карабината: –
инженерите с огнестрелия нови
оплодяват деня и годината.

А под орехи растат деца –
небето слазя синьо в очите им;
на войната сред трясъка
техния плач ще звучи.

ВОЙНА

Познавам ужасите и кръвта,
която ти пред моите младини проле,
когато аз дойдох да понеса
останките ти на Добро поле.

Когато над Бабуна за последен път
една моторна птица пролете,
и в нивите, до Вардара пресъхнал,
за майка си разпитваше едно дете.

Тогава гните бяха къдрави от гум
и пътищата скъсани на две;
една надежда бе – да победим
и Англия, и други светове.

Но минахме в гъжда и вятъра,
посърнали от жажда и сражения,
и заживяхме с нова вяра –
в труда на всички поколения.

Сега ти идваш като буря пак
с желязо, гум и бурета петрол,
да намотаеш селския калпак
на сухо въже и на кол.

ГАРА 1943

Ти, стар вагон на Републик Франсез,
продънен и с отпуснати климиш,
от осите ти капе черен грес,
а пролетния гъжд лицето ти измива.

Сега стоиш като залутан пасажер
до схлупената гара на Демир Хисар
и гъските ти горестно треперят
като бодлите на парнарите.

Над тебе плават щъркели
и пагат върху стария чинар,
но твоите чувства са изтъркани
от силни удари по гарите.

Ти може би си носил на Вергюн
бетон, желязо и снаряди,
но днес войната те изплюла
сред тия ниви и ливади.

И стар баварец с порцеланова
лула, оглежда твоята снага,
дали ще удържиш товара си,
или ще паднеш някъде в тъга.

Една мортира са ти натоварили
да я стовариш нейде по Егея
и никой те не пита стар ли си
и можеш ли да служиш честно.

Една лула тютюн изпушил би
от тия бали, струпани по гарите,
но друга е на юг задушницата ни,
и други са годините, да ти разказвам!

Ти виждаш как са бързи изстребителите
и никой те не пита колко можеш:
летиш на всичките вагони с ритъма
и някъде ще си оставиш кожата.

Но ако някога се върнеш изнурен
и спреш на своята родна станция,
предай от нашите поля зелени
привети на работниците в Франция.

Драган Тенев

СОФИЯ И ВОЙНАТА

Германците нахлуха в Полша на 1 септември 1939 година!

София чу тази новина изтръпнала. От края на Първата световна война не бяха изминали още дори и 22 години...

На 3 септември 1939 г. Англия и Франция обявиха война на нацисткия Райх.

Конфликтът се разширяваше. Ставаше световен. И това щеше да бъде Втората световна война.

Междувременно нацистка Германия и СССР сключиха пакт за ненападение и София си отгъхна. Войната някак, макар и привидно, се отдалечи от нея.

По същото време обаче Белгия, Франция, Дания, Холандия и Норвегия вече пъшкаха под ботуша на Хитлер.

Малко по-късно хитлеристките знамена се развяха и над Белград и Акропола.

България окупира част от Сърбия. И цяла Македония и Беломорска Тракия. Правителството ни взе да нарича нашата родина „Велика България“, докато същите земи, заети от армията ни, се показваха по кориците на „Дас Райх“ – официозното списание на Хитлер – не като част от България. А като „земи под българска окупация“.

София гладуваше. Беше студено и тъжно.

Призори в 4 часа по средноевропейско време на 22 юни 1941 г. хитлеристките танкове прегазиха гържавната граница на СССР. Втурнаха се в руската земя. Завзеха Украйна и Белорусия. Съветските войници успяха да ги спрат едва пред вратите на Москва. Пред самата заснежена вече съветска столица. Почти пред самия Кремъл.

Тенев, Драган. Тристахилядна София и аз между двете Световни войни. – С., Ласка, 1992 г.

Завоевателна за немците, войната се превърна за русите в Отечествена!

Както при Наполеон.

И този път Съветите не загубиха битката при Бородино като русите навремето. И сега нямаше нужда да палят Москва.

През същите дни в главата ми непрекъснато кръжаха думите на моя дядо, който ми беше казал още по време на моето ранно детство:

– Синко, знай, в Русия има четирима непобедими генерали! Това са Ноември, Декември, Януари и Февруари...

А зимата на 1941 – 1942 г. беше ужасно студена.

Въпреки студа, недоимъка и мъките да се преживее, София съществуваше.

В ресторантите бяха въвели „безмесни дни“, „рибни дни“, дори дни, в които навсякъде сервираха само фасул. А понякога като голям лукс и филе от делфин.

Независимо от всичко баловете продължаваха.

Имаше матинета. Соарета. Коктейл-парти в тенис клуба. Оперни и драматични представления. Животът, макар и насила, изкуствено приповдигнат, все пак крачеше напред.

На 10 януари 1944 г. България бе принудена да плати първия кървав данък на „символичната война“, обявена от бездарните ни управници на Англия и Съединените щати. Англо-американската авиация бомбардира жестоко София през нощта и я срина. Опожари я! Градът гореше! И на сутринта хиляди хора, които бяха се родили, живели и бяха кръвно свързани с този град, трябваше да го напуснат. Трябваше да се „евакуират“, както казваха тогава.

На 30 март през същата година повече от седемстотин американски самолета отново изпепелиха столицата. Централната ѝ част бе издъно разрушена и опожарена.

За съжаление познавам до болка точно тези дни!

Не обичам обаче да си ги спомням. А още по-малко пък ми се иска сега да ви разказвам за техния ужас.

Мнозина наши писатели се опитаха да го възпроизведат по страниците на своите книги. И – да ме прости Бог – нито един от тях не успя да предаде дори и хилядна част от ада на онова тъжно

време. Пренесено върху хартията, то избледнява. Губи нюансите на мъката, която може да сломи дори и титан. А тогава ние не бяхме титани. Бяхме само хора. Софийнци преживяха много през онези кошмарни дни.

Мобилизирах ме и заминах за Сливен. Трябваше да прослужа там цели два месеца в Кавалерийската школа. Завърнах се в София някъде през ноември 1943 г. и констатирах, че градът е станал не само по-гладен, но и по-унил. Единствените места, където все още бяха останали капчици от пресилено „веселие“, бяха скъпите, луксозни ресторанти като „България“, „Савоя“ и „Юнион Палас“. Времето си течеше. Мина новата 1944 година. И ето че дойде и вечерта на 10 януари. Една от най-страшните нощи, които помня в живота си. Когато на сутринта тръгнах към центъра на София, за да видя какво се беше случило с дома на един от моите най-близки тогавашни приятели, случайно минах и покрай площад „Св. Неделя“, зад който се намираха „Ротондата“, „Батенберг“ и „Мечата дупка“. Любопитството ми надделя и се опитах да се промъкна до тях. За щастие „Ротондата“ си беше на мястото, но всичко наоколо ѝ, включително „Мечата дупка“, представляваше купчина от развалини, сред които тук и там все още димеше от пожарите през нощта. Прогължих пътя си. За моя радост домът на приятеля ми беше непокътнат, а семейството му и той – живи и здрави. Завърнах се у дома с полекнало сърце. Родителите ми се бяха приготвили вече за евакуация, взехме каквото можехме да носим и изчезнахме от София. Около месец след евакуацията ни, при едно от моите завръщания вкъщи, чух най-фантастичната новина във връзка с бомбардировката над София на 10 януари. В нея „Мечата дупка“ имаше първостепенна роля. В един от ъглите на малката ѝ заличка, оцеляла като по чудо, макар и затрупана от купища тухли на старите двуетажни сгради около нея, спасителните команди намерили трима гражданци. Гражданите спели непробудно и не реагирали на нищо. Когато лекарят на спасителната команда се навел да види дали са живи, той инстинктивно се дръпнал назад. И тримата му „пациенти“ се оказали мъртво

пияни. По-късно те разказвали, че през няколкото дни, преди спасителите им да ги открият под развалините – явно без особени усилия, – изпили цяла бъчва вино и така някак си се удържали на левия бряг на Лета, без да преминат на десния, откъдето започвал „оня свят“ според старите гърци... Днес на мястото на „Дунката“ се издига бившият гранд хотел „Балкан“, станал преди няколко години „Шератън“. Въпреки целия му лукс, мога да ви уверя, че той не притежава нито капчица от чара на старата „Мечата дунка“, която спи вечния си сън под неговите основи.

Някога, в предвоенните години, София признаваше само два големи български пианисти – Димитър Ненов и Ото Либих. За съжаление на кореняците софиянци, и двамата не бяха родени в столицата. Ненов принадлежеше на Разград, макар и само по рождение, докато Ото Либих беше русенец. Либих познавах предимно като концертиращ пианист, като един проникновен изпълнител на Лист, а с Димитър Ненов се бях срещал често още от ученическите ми години. Той беше в приятелски отношения с родителите ми и понякога даже идваше у нас. Оставаше вкъщи на дълги разговори. В такива случаи аз виждах не пианиста Димитър Ненов, а архитекта и човека Димитър Ненов, необикновен ерудит, който можеше да разказва с часове за чудесата, сътворени от Пьопелман в дрезденския „Цвингер“, или за редица други произведения на архитектурата по света. Тъй като бе учил близо година в музикалната академия в Болоня, маестроото говореше прилично италиански и това ми даваше възможност понякога да му заговоря на този език, който по онова време вече знаех добре, и това някак ни сблизих, независимо от почти шестдесетгодишната разлика помежду ни.

Въпреки дипломата на Димитър Ненов за завършено музикално образование в Италия като музикант той плуваше изцяло в немски води, що се отнася до личните му предпочитания. През 1937 г., когато маестроото – както му виках – стана главен музикален уредник на тогавашното „Родно радио“ в София, това пролича най-ясно. По същото време, ако не ме лъже паметта, го избраха и за редовен професор по пиано в Българската държавна консерва-

тория, както се наричаше по онова време Музикалната академия в София. Една година по-късно, когато аз вече завърших гимназия и почнах да следвам, възможностите ми да се виждам с Димитър Ненов отпаднаха. После дойде войната, влизането ми в казармата, бомбардировките над София и евакуацията.

Така между 1938 и късната пролет на 1944 г. аз не го срещнах нито веднъж.

Тук трябва да отворя малка скоба и да съобщя един биографичен факт от моето „житие-битие“, свързан с бомбардировките над София и евакуацията на семейството ми в Ямбол. Именно в този град ми се случи да се срещна отново с Димитър Ненов, когото най-малко очаквах да видя в онези дни. На път за Бургас, където му предстоеше концерт, маестроото се бе отбил и в Ямбол, за да даде концерт и пред тамошната публика.

В Ямбол бяхме около десетина евакуирани софиянци, за щастие до един културни и просветни люде, и ние поддържахме помежду си много сърдечни връзки, въпреки че преди това в София не бяхме се познавали и не бяхме имали никакви контакти. Разбира се, на концерта на Ненов се събрахме всички вкупом и бяхме най-ентусиазираните му почитатели сред онази публика, на която – нека ми простят тогавашните ямболци – не ѝ беше дотам ясно какъв голям пианист чува. Веднага след концерта цялата ни група отиде при него и той много ни се зарадва. Тогава по инициатива на професор Томов, големия български филолог романист, ние поканихме Димитър Ненов на вечеря с нас в стария ямболски ресторант „Нова Америка“, където един готвач магьосник на име бай Злати ни поднесе такава вечеря, че всички забравихме военната гладория и недоимъка. Прекарахме близо два часа в извънредно приятни разговори, в спомени за София и изпаднали дори в някакво особено носталгично настроение, начело с професор Томов почнахме да пеем онези стари софийски песнички, с които дълги години бе живяла тристахилядната София на моята младост. Ненов също пъ с нас, въпреки че беше попресипнал, и всички се разчувстваха. Тогава аз, без много да му мисля, предложих:

– Да вземем ключа от салона на Популярната банка и бай Димитър да ни посвири!

Всички подкрепиха идеята ми, професор Томов се обади по телефона на директора на банката и благодарение на неговия авторитет най-младият сред нас изтича до дома на разсилния, който пазеше ключа от концертната зала над банката, така че след не повече от половин час всички бяхме вече там.

Тази миниатюрна концертна зала в Ямбол бе едно от малкото помещения с абсолютни акустични качества, в каквото съм попадал през живота си, въпреки че съм посетил много от прочутите концертни зали на Европа.

Ненов бе усетил същото, а и великолепият роял „Блютнер“, за който ямболци не се бяха поскъпили да платят – макар и само от суета – огромна цена, беше сега на наше разположение. Осветихме залата с минималната възможна светлина и Димитър Ненов седна пред рояла. Прекара пръсти през клавиатурата му.

Никои не изказа никакви предпочитания за автор или пиеси и оставихме всичко на неговото желание и вкус. Междувременно беше станало вече полунощ, но всички бяхме се ококорили и никои не мислеше за сън.

Ненов започна с Дебюси. Изсвири най-напред „Хълмовете на Анакапри“, после явно следващата пиеса беше нещо от Шуман, а след това той продължи да свири толкова много и толкова разнообразни неща, че аз не бях повече в състояние да позная пиесите, които звучаха в полусветлината по един специфичен неновски начин, различен от всичко останало, което бях слушал дотогава.

Всъщност през онази нощ – тъй като частният ни концерт продължи до разсъмване – големият майстор на клавиатурата сякаш свиреше повече за себе си, отколкото за нас. Дали си даваше сметка, че присъстваме, или не в полумрака на залата, не съм сигурен, но звуците, които идваха от пианото, изтръгнати от умелите му пръсти, бяха вълшебни и изпаднах сякаш в някаква особена еуфория, аз слушах прехласнат, потънал в размисли, в спомени за предвоенните дни, в спомени за италианските ми пътувания, за една малка продавачка от универсалния магазин „Ринашенте“ в Рим, за хиляди гребни неща. При музиката привилегията за слушателя е в това, че тя не го задължава с темата на автора и му оставя вълшебната възможност да си мечтае за каквото иска

или да си спомня каквото иска. В един миг ми хрумна да погледна другите в залата и останах изненадан. Те ми заприличаха по-скоро на омагьосани хора, отколкото на хора, разумно възприемащи една музика, която звучи на няколко метра от тях чрез струните на великолепен роял, пеещи с необикновена мекота и блясък под чувствителните пръсти на изключителен майстор...

След този импровизиран концерт – един от най-хубавите, на които съм присъствал в живота си – ние вкупом отидохме с Димитър Ненов в ямболската градска градина, насядахме в беседката, където в неделя свиреше военната музика на местния гарнизон, и там, в утринната свежест, маестроото ни разказа много неща от своя живот. Разказа ни за баща си и майка си, за годините на своето следване в Германия, за материалните си несгоди, за мъката му – не че домът му беше разрушен от бомбите, а че тези бомби се сипят в момента върху един народ, заслужаващ по-добри управници от онези, които го осъдиха на разруха и мъка. Така минаха още близо два часа в разговори за дома, за нашата хубава София, която авиацията на англо-американците бе изпепелила и бе превърнала в купища руини. Когато към осем часа стана време да изпратим Димитър Ненов до влака, ние се качихме на три фойтона и като истински сватбари потеглихме към гарата. Благодарение на големия композитор и майстор на пианото бяхме преживели една вълшебна нощ, каквато нямаше да се повтори никога вече в живота ни...

Владимир Полянов

Из „ЕРОИКА“

Комендантът: *(говори в командната тръба)* Вече привършихте ли долу? Добре. Двата котли готови за път! *(гледа насреща, отива и поглежда през оградата на моста)* Тази броня вече отдавна я запоявате!

Глас: Тъй вярно, господин комендант!

Комендантът: Привършвайте! Малко ни остава!... Дежурният офицер!

Глас: Аз, господин комендант!

Комендантът: Да се дадат още работници за товарене на въглища! Разполагаме само с минути!... Оръжейника!

Глас: Аз, господин комендант!

Комендантът: Още не ми е докладвано за поправката на предната кула.

Глас: Невъзможно, господин комендант. Затова втора кула е в изправност вече!

Комендантът: Направете още усилия!

Глас: Разбирам, господин комендант!

Комендантът: Докторе! Какво става с вашите ранени?

Глас: Тежко ранените са вече свалени на брега.

Комендантът: Веднага да се свалят всички ранени, неспособни за работа. Нужно ли е да се нарежда два пъти едно и също нещо? Трябва да бъдем готови за тръгване!

Глас: Разбирам, господин комендант!

Идва отдолу лейтенантът.

Лейтенантът: Господин комендант!

През цялото време се чуват ту по-слабо, ту по-силно удари на чукове, скрибуцане на крикове, свистене на бормашины.

Глас отдолу (*изведнъж и почти като крясък*): Стига! Проби-хте и смазахте главата ми! Стига, гробари! Да тръгваме вече!

Чува се шум и смут под моста.

Гласът отдолу: Да тръгваме! Кой казва? Това значи касапница. Всеки от нас разкъсан на хиляди части. Главата – там, ръцете – там. Виждате ли ги. Чакам. Чакам за нашата кръв и за нашите разкъсани трупове. Не! Не!

Комендантът: Какво става?

Лейтенантът: Един моряк...

Гласът отдолу: Пуснете ме. Защо да млъкна. Ще викам. Не искам да умра. Защо трябва да умра? Аз имам жена и дете. Моето дете! Ах, моето малко дете! То има само мене и не иска аз да умра. То чака само на мене и не иска да умра. Аз също не искам.

Лейтенантът: Отведете го.

Гласът отдолу: Нека целият свят ме чуе: Не искам, не искам, не искам!

Лейтенантът: Това е бунт!

Комендантът: Бунт? Изтощени нерви. Не всеки може да изгържи. (*вика надолу*) Пуснете го!

Гласът отдолу: Господин комендант!

Комендантът: Говори, момчето ми!

Гласът отдолу: Господин комендант, простете ми. Не зная какво ми стана. Тези удари на чукове, това кискане на свредели и машини и всичко, което преживяхме, и всичко, което ни чака отсега нататък... Изведнъж ми домъчня. Аз имам жена и дете... Едно мило дете...

Комендантът: Аз имам две деца...

Гласът отдолу: Имате ли?

Комендантът: И всеки твой гругар също има...

Гласът отдолу: Тъй вярно, господин комендант... Простете ми... Аз... Аз...

Миг на сподавен плач.

Комендантът: Нека лекарят да се погрижи за него! (обръща се) Защо министърът още не идва? Всичко това продължава мно-

го. Всеки би могъл да изпусне нервите си. Час по-скоро трябва да тръгваме!

Лейтенантът: Господин комендант...

Комендантът: *(поглежда го почти изплашен)* Пак ли?

Лейтенантът: Господин комендант...

Комендантът: Не зная какво искат от мене...

Лейтенантът: Господин комендант...

Комендантът: Не ù ли обяснихте, че сме заети... Че сега не може...

Лейтенантът: Господин комендант, госпожата била...

Комендантът: Да, не ви ли казах това! Някога като млад офицер правих учебното си пътуване из този райски край. Моята жена е от града тука, където ние тогава бяхме спрели. Нейните родители живеят още в този град.

Лейтенантът: Господин комендант, старата госпожа е така развълнувана. Тя е чела във вестниците такива небивалици за нас. Било съобщено, че вие сте убит. Тя не вярва, че сте жив. Трябва да я видите...

Комендантът: Разбира се... Но само аз ли имам близки! Всеки десети моряк от кораба също има... А ако всеки поиска... Ние сме в такава положение...

Лейтенантът: Господин комендант...

Комендантът: Идете... Убедете я да не настоява. Една среща би ме страшно отслабила... Нека има вяра в Бога... Ние пак ще се видим... Идете!

Лейтенантът: Господин комендант...

Комендантът: Идете!

Лейтенантът мълчаливо излиза. Комендантът остава няколко мига в непоносима мъка. После пристъпва напред до перилото на моста, гледа в посока на пристанищния кей. Изведнъж се обръща и започва отново разпорежданията си около поправката на кораба.

Комендантът: Да се дадат там още работници за товарене на възлицата!

Глас: Разбирам, господин комендант.

Комендантът: Оръжейник! Постигнахте ли някакъв успех в първа кула?

Глас: Правим всичко възможно, господин комендант.

Комендантът: *(на телефона)* Радиотелеграфиста! Следете неотлъчно на апарата, доложете веднага всяко съобщение, което бихте уловили от флота. *(към механика, който минава долу)* Да се сверят всички апарати!

Глас: Които са останали за сверяване, са вече сверени, господин комендант!

Комендантът: Докторе, защо така бавно става пренасянето на ранените?

Глас: Почти всеки ранен се противи, господин комендант.

Комендантът: Какво искат?

Глас: Разрешете ни да останем на кораба, господин комендант!

Комендантът: Всички ранени да се пренесат. Излишно е да се дават повече жертви, отколкото трябва!

Глас: Разбирам, господин комендант.

Комендантът: Кои идва там?

Глас: Автомобилът на Негово превъзходителство пълномощния министър.

Комендантът веднага избързва по стълбата на моста. На средата спира. Колебае се миг и се връща. Бързо идва лейтенантът.

Лейтенантът: Господин комендант, Негово превъзходителство!

Комендантът: Тревожите ли се и вие какво ни носи? За всеки случай аз имам изход. В дванадесет часа тръгваме.

Лейтенантът: Тръгваме! Не чаках друго да решите, но...

Комендантът: Никой не може да ме задължи да се подчиня на разпорежданията на правителството в лицето на неговия представител тука, а заповед от флота навярно не ще имаме преди нашето тръгване в дванадесет.

Лейтенант: Съвсем правилно, господин комендант, но...

Комендантът: Най-после готов съм да понеса цялата отговорност.

Лейтенантът: Господин комендант, вашият пример...

Влиза министърът. След него артилерийският офицер.

Министърът: Господин комендант, струва ми се, че ще ви зарадвам.

Комендантът: Нито за миг не съм се усъмнил във вашите усилия за това.

Министърът: Нося ви заповед от флота.

Комендантът: От флота?!

Министърът: Като че ли не очаквахте това?

Комендантът: Значи успяхте да влезете във връзка.

Министърът: Изглежда, че там са преценявали положението, защото сами потърсиха връзка, за да ни дадат изход, който е най-приемливият и най-достойният.

Комендантът: Тъкмо от това имахме нужда. Заповедта на моето началство ще бъде тутакси изпълнена. Мога ли да я чуя?

Министърът: По-добре я прочетете сам. *(подава му заповедта)*

Комендантът: *(чете и прекъсва внезапно)* Това е заповед от флота?!

Министърът: Да! Защо не! Току-що е получена по радиоприемника на легацията. Това е съвместно решение на флота и на правителството, защото въпросът не е само военен, а и политически.

Комендантът: *(прочита отново заповедта)* И вие смятахте, че ще ме зарадвате? С това ще ме зарадвате?

Министърът: Какъв по-достоеен изход би могъл да се намери?

Комендантът: Да потопя сам кораба си пред неприятеля, с когото все още мога да се бия! Това е за вас най-достойният изход!

Министърът: За мене и за вашето началство преди всичко!

Комендантът: Това е по-лошо от предишното нареждане!

Министърът: Защо? Така няма да се даде нито една жертва, а ще се избегне и разоръжаването и интернирането на екипажа. Наредено е в момента, в който екипажът начело с вас ще напусне кораба с лодките си, един приятелски търговски параход от пристанището тука да ви прибере и отведе до съседното пристанище, където е седалището на нашата легация и където ще бъдете съвсем добре третираны.

Комендантът: Господин министър, аз няма да изпълня тази заповед.

Министърът: Вие получихте заповед, господин комендант, и тя трябва да се изпълни десет минути преди дванадесет.

Комендантът: Тази заповед е издадена, без да се знае истинското положение. Погледнете тука. Вижте разположението на неприятелските кораби. Аз мога да се бия, господин министре, и с божия помощ да сполуча.

Министърът: Да се биете с един кораб, на който са нанесени четиридесет тежки повреди!

Комендантът: Ние успяхме да намалим повредите!

Министърът: Но не и да се снабдите с нови оръжия!

Комендантът: Оръдията ни са достатъчни, за да...

Министърът: За да погинете всички в бой!..

Комендантът: Да, за да загинем всички в бой! Не мислете, че ще го направим за удоволствие!

Министърът: Господин комендант, никой не се съмнява във вашата лична храброст и в храбростта на вашия екипаж. Тъкмо затова отечеството ви щади и не иска излишни жертви.

Комендантът: Аз зная какво иска отечеството от нас. Тази заповед е...

Министърът: Заповед! Тя трябва да се изпълни. Имате само още седем минути. Довиждане, господин комендант. Довиждане, господа!

Покланя се и си отива.

Лейтенантът: Господин комендант, ние всички сме с вас!

Комендантът: Не можем нищо да направим. Трябва да изпълним заповедта. Поемете командването и изведете кораба извън пристанището. Всички готови за потопяване!

Лейтенантът: Господин комендант!..

Комендантът: Нямаме право да разсъждаваме! Вземете необходимите мерки за спасяването и прехвърлянето в лодките на всички!

Лейтенантът: Какво ще стане с вас?

Комендантът: С мене? Ясно е какво! Един трябва да поеме гълга на всички.

Лейтенантът: Тази заповед е...

Комендантът: Заповед. Ние трябва да я изпълним!

Лейтенантът: (*козирува*) Разбирам, господин комендант.

Комендантът също козирува и отива в бойната кула.

Арт. офицер: Тази заповед е най-правилното решение! С нея се спасява животът на шестстотин моряци!

Лейтенантът: Но не и животът на най-достойния измежду тях.

Арт. офицер: Защо? Ти смяташ, че комендантът...

Лейтенантът: Отвържи!... Комва!

Чува се шум на машини, сигнали.

Арт. офицер: Заповедта е съвсем ясна. Всички да се спасят!

Лейтенантът: (*в тръбата за командване*) Машини, застану!

Малък назад!

Корабът започва бавно да се отдръпва назад.

Лейтенантът: Някоя заповед не е по-ясна от онази, която ние сами си издаваме, водени от своя дълг.

Корабът изчезва. В отвореното място се открива пристанищният залив с кейовата стена и зад нея амфитеатрално разположеният град. На пристана стои пъстра тълпа мъже и жени. Всичко блести в слънце и пъстрота. Още когато корабът тръгва, тълпата се раздвижва. Когато вече той изчезва, няколко души от тълпата изтичват на кейовата стена напред на сцената.

I зрител: Един срещу шест и отивам!

II зрител: Сега ще започне бой!

III зрител: Вдигна бойното знаме!

I зрителка: Никой от тях не слезе на брега.

IV зрител: Отива направо срещу шестте кораба там!

II зрител: По-добре да ни няма! Някоя граната може да падне и тука!

IV зрител: Безумци! Как може срещу шест!

I зрителка: От брега ги гледах. Хубави мъже със сини очи.

II зрителка: Много обичам светлосини очи!

I зрител: Като че спря!

II зрител: Какво става? Наистина спря!
III зрител: Спря.
IV зрител: Спря!
V зрител: Не може да се бие в нашите води.
II зрителка: Пускат спасителните лодки!
I зрителка: Колко хубаво вее вятърът тяхното знаме!
III зрител: Спускат спасителните лодки и всички моряци се качват на тях.
II зрител: Какво значи това?
IV зрител: Слава богу, не изглежда, че ще се бият.
II зрител: Защо тогава излязоха? Гледай лодките се отдалечават.
III зрител: Лодките се отдалечават. Всички напускат кораба.
I зрител: Не, комендантът стои там на моста. Комендантите винаги остават на моста при опасност!
III зрител: Каква опасност има сега?
Внезапно се чува силен взрив, после друг.
II зрител: Бягайте! Спасявайте се!
I зрител: Нищо няма. Корабът потъва.
III зрител: Сами го потопяват.
II зрител: Помислих, че избухна граната.
I зрител: Ето там комендантът стои на моста.
I зрителка: Но той ще потъне!
II зрител: Нима няма да се спаси?
I зрител: Той ще остане, няма право да се спаси!
IV зрител: В лодките виждам само моряци.
V зрител: Ето там една моторна лодка с офицери. Струва ми се, че виждам и коменданта.
I зрител: Той ще остане, няма право да се спаси!
III зрител: Потъва!
II зрител: Цялата задна част потъва!
IV зрител: Потъва!
Много гласове: Корабът потъва!
Всички изтичват напред...

ЗАВЕСА

Христо Радевски

БЪДЕЩЕ

Аз знам:

ще гойдеш.

Сещам твоя гъх.

Насъщния ни хляб ще ни дадеш ти,
тъй както подир суша идва гъжд –
да освежи, да окрили с надежди.

В мълчанието, в задуха зловец
шумът на твойто идване се чува.
Кълниш ти в мрачната човешка леш
и раснеш на войните във триумфа.

Ще гойдеш,
моя окован език
ти ще развържеш.

Дай ми мощ тогава,
ако загина,
в оня сетен миг,
преди очи да склопя във забрава –
последният,
предсмъртният ми вик
да бъде стих за твоята прослава!

1939

Радевски, Хр. Въздух не достигааше. – С., „Христо Г. Данов“, 1945 г.

ПИСМО

Навън вали.

И вълчи вятър вее.
Любима, туй е вече есенга.
Това е есенга.
Но не за нея
аз искам да ти пиша.

Иде тя,
тъй както винаги –
неотменима –
последният живот да прибере.
Природата закон неписан има –
и тя се ражда, цъфне, зрее, мре...
Ще дойде пролет.

Пак ще грей просторът.
Смъртта живот отново ще смени.
Земята весело ще заговори
и семето отново ще кълни.
Ще цъфне.

Ще нависне плод изпечен.
От радост слънцето ще се топи.
Ще пеят птиците.

Но мене вече
тогаз не ще ме има може би.
Над нас зловеца буря приближава
и всеки своето ще заплати.
Ще дойде онзи ден и час –
тогава за моя земен край ще чуеш ти.

Вестта ще бъде къса, безпощадна:
„Врагът ни връхлетя в нечакан час.
Два наши самолета липсват.

Падна
и редникът..“
(Тоз редник ще съм аз.)

Ще плачеш ти.

Очите ти ще станат
безгънни и солени езера.
Животът в своите прищевки странни
за много малко време ни събра.
Не бе живот.
А бой за хляба черен.
Не бе живот.
А жажда за простор.
Оспорват си вселената две ери
и ние ще загинем в този спор.
Но в този спор,
през дим и пепелища,
през глад и студ, и гняв окървавен,
като небе през тежък гъжд се вижда
денят – дълбокият и вечен ден.
Той иде – груб и нежен, и обилен.
Той иде с електрика и метал.
Срещни го ти
и дай му своите сили,
и знай, че аз за него съм мечтал.

1940

ПРИКАЗКА

*Востанъ, пророк, и виждъ, и внемли,
исполнишь волею моею,
и, обходя моря и земли,
глаголом жги сердца людей.*

А. С. Пушкин

Залутал се бях в пущинак притъмнял
и нямах надежда за връщане.
Краката ми тънеха в лепкава кал,
небето тежеше намръщено.
Край мене бръмчаха мухи и оси,
душеха ме тежки зловония.
Умора коленете ми подкоси
и чувствувах своята агония.

Не можех,

не знаех,

не виждах къде

ще найда към изхода пътя си.

Но ето че ти ненадейно гойде,

гойде и ми даде ръката си.

Поведе ме.

Бликнаха,

кипнаха в мен

и вяра, и сила мъжествена...

Напреде ни грееше бистрият ген

и пееха птици приветствено.

Напреде ни грееше бистрият ген

и пееха птици приветствено.

Цъфтяха гърветата,

бе възроден,

бе хубав светът

и тържествен.

Но аз не видях,

но аз го не чух

сред глухото си заслепление.

За слънцето сляп
и за птиците глух –
какво ли ме радваше мене?
Но гаде ми ти своя слух,
своя глед
и цъфнаха в слънце просторите.
И звънна за мене животът отвред –
в смеха
и в сълзите на хората.
И виждах го вече,
и чувах го как
купи пълнокръвно живота ни.
Упойвах се аз от неспирния бяг,
от буйното шумно клокомене.

Упойвах се аз от неспирния бяг,
от буйното шумно клокомене.
Каква светлина
и какъв буен знак,
и песни, и химни безнотни!
Но слушах ги аз
и гледах ги ням
в мъчително, зло безразличие.
Какво бих могъл да направя сам
с нещастното си безезичие?
Тогава ти гаде ми своя език
и бликнаха радостно думите:
ту в стон наболял,
ту в трепетен вик,
ту в буйно възторжно безумие.
И твой е езикът ми непобедим
сред твоето звънко поднебие.
Най-нежната песен,
най-буйният химн,
най-скъпата дума –
за тебе е!

Иван Грозев

СЪДНИЙ ДЕН. МИРОВА ДРАМА В СЕДЕМ КАРТИНИ

(ОТКЪС ОТ ПЪРВА КАРТИНА)

ПЪРВА КАРТИНА

ЛИЦА:

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР

РАХИЛ, негова гъщеря

РУВИМ, годеник на Рахил

АСМОДЕЙ, учен

АПОЛОНИЙ, поет

БРАТОЛОМЕО, кардинал, папски легат

КНЯЗ НОРЕН, началник на обсадена крепост, фелдмаршал

АДЮТАНТ и свита

НАРОД – мъже, жени, деца; офицери и войници с каски, в пълно въоръжение.

ВРЕМЕ – Днешна епоха

МЯСТО – Град в Европа

Подземие под обсаден град – цяла подземна крепост с всички удобства на кабаре и жилище. Чува се глуха бомбардировка. Мъже, жени, деца минават бледи като призраци, изплашени. Войниците ги подканят да вървят по-бързо. Чуват се сепнати гласове, задушен хленч: „До кога, Господи, до кога?“ „Смили се, Боже!“!

В един ъгъл – морен и отпаднал – се е проснал Израил-Ахасфер със затворени очи, лицето му медно-червеникаво със зеленикави от-

„Съдний ден“ е част от подготвяната за печат книга „Българската драма извън канона“, Том 2, съставители М. Иванова-Гургинова, Е. Рускова. Драмата на Иван Грозев има първа публикация 1945 г

сенки, сякаш бронзово антично изваяние – рязък контраст с останалите лица; до него – дъщеря му Рахил и нейният годеник Рувим.

Отнякъде радио съобщава от време на време новини за хода на борбата: „Миналата нощ пет неприятелски аероплана са свалени от оръдията на нашата въздушна отбрана; обхванати от пламъци, те са паднали в предградията...“ „Нашите храбри войски са отблъснали неприятелските танкове...“ „Наша подводница е потопила един неприятелски броненосец“ и т.н. По радиото се предават също и заповеди: „Всички в подземията!“, „Турете си газовите маски!“ и т.н.

През междувременията се предава и музика.

Настрани, задълбочен в своето научно изобретение, седи Асмодей; той си служи с прикрита лампа и опитва някакъв апарат.

Аполоний ходи насам-натам крайно възбуден, извън себе си; той се спира, слухти, с изстъплен поглед и пак подзема своя ход.

АПОЛОНИЙ (като се спира пред Асмодей): Какво правите, за Бога? Как можете?

АСМОДЕЙ (спокойно): Продължавам своята кабинетна работа.

АПОЛОНИЙ: Тук – в моя ая!...

АСМОДЕЙ: И моята работа е айска.

АПОЛОНИЙ: Забавно. При тия трясъци на картечници, при тия тътнежи... земята се тресе... хиляди същества загиват... едва се спасихме из развалините на нашите жилища. О, това е непоносимо! (Прозява се и се обтяга, челюстта му трака.) Яг! – и скърцане със зъби... О, бедно човечество!

АСМОДЕЙ: А с моето изобретение всичко това може в миг да престане.

АПОЛОНИЙ: Какво изобретение?

АСМОДЕЙ: С моя уред ще мога да завладее космичните лъчи, ще мога да ги събирам и разпръсквам по своя воля и така да бъда господар над живота и над смъртта. Ще мога с него да свалям неприятелски аероплани; ще мога да потопявам дори и подводници, като си стоя спокойно в своя кабинет. Отсега ние ще работим повече под земята.

АПОЛОНИЙ: Това да се постигне с тази ваша играчка?

АСМОДЕЙ: Всичко е започвало така. Най-великите изобретения на науката...

АПОЛОНИЙ (*прекъсва го*): Ах, науката! Оставете тази ваша наука – ние от нея днес най-много си страдаме. Учените са най-големите злодеи в света.

АСМОДЕЙ: Моля, моля!

АПОЛОНИЙ: Със своите открития учените увеличиха злото в света и станаха съюзници на смъртта, за да се изтреби по-бързо човешкият род. Къде назад остават диваците с техните отровни стрели!... Науката, човешката наука, е атенат срещу самата природа и срещу самия Творец. Науката учи човека да убива само, но не и да възкресява. И ето – днес вярата е мъртва, надеждата – убита, а любовта сразена в самото сърце.

АСМОДЕЙ: Ние анализираме, ние различаваме всяка жива форма, за да открием в нея загадката на живота.

АПОЛОНИЙ: Вашият анализ е убиване на живата форма: различаване, разпокъсване – то значи смърт. А в убитата форма вие искате да откриете тайната на живота? О, науката извършва най-голямо злодеяние – тя убива самия живот.

АСМОДЕЙ (*с горда самонадеяност*): Аз нурвам в гъното на океана, безстрашно залитам към полюса и стратосферата, зорко бдя в гнездото на смъртта, само да доловя нейната тайна... На луната бих литнал дори.

АПОЛОНИЙ: Вие, учените, сте фатални хора. Поради вас загива светът. Народът има непогрешим усет за вас – той казва: „от учените ще загине светът“. И ето – гине, гине цялото човечество... Където са цъфтяли пищни градове, там стърчат днес развалини, грозни пепелища. Какво направихте вие от земята, от Божията земя? Черни маги на черно изкуство, вие развързахте урагана, извикахте бури, катаклизми. Във вашите лаборатории, в името на кой идеал приготвяте чумни бацили?

АСМОДЕЙ: Ами вие, поетите от всички времена, какво правите пък вие? От Омира и до днес вие възпявате гнева на Ахилеса. Така хубаво си седяхте и удобно до трона на тираните и възпявахте техните кървави подвизи.

РУВИМ (*като приближава Рахил*): Заспал?

РАХИЛ: Успокой се, нека го оставим на мира.

РУВИМ: Мисля, че тука не е сигурно – ние сме под кулата, където неприятелят най-много налита със своите самолети.

РАХИЛ: И да загинем, ние ще загинем заедно... В живота и в смъртта ние ще бъдем заедно.

РУВИМ (*улавя я за ръцете*): Боиш ли се, Рахил?

РАХИЛ: С тебе не се страхувам.

АСМОДЕЙ: Защо се явявахте на всяко пиршество? Да поджегвате човешките страсти? Вие, поетите – пауни на суетата, гъделичкахте долните нагони у човека, в култ въздигнахте измяната, порока превърнахте в добродетел. Разпространители на „идеи“ – по-скоро на духовни епидемии! Ние сме убивали живота, а вие? – вие го отравяте в самия му зачатък! Това е вашето прословуто изкуство, за което днес толкова се крушите. Красотата, за която съжалявате, е смръзнала пяна на нещо нечисто. Аз съдя обективно и преценявам нещата по съвест.

АПОЛОНИЙ: Нима и учените имат съвест? За съвест може да говори само онзи, който вярва във вечен закон и в Бога, а вие учените отхвърляте религията.

АСМОДЕЙ (*хладно*): За нас всички прояви на човешкия мозък са равноценни и въвн от човешкия мозък и материята нищо не признаваме. И най-после, трябва ли да съжаляваме за някакъв си бог на тълпите, който умира от нашите стрели? (*Продължават да разговарят*).

(*Явява се началникът на крепостта княз Норен със своя адютант; той води почтително кардинал Бартоломео.*)

КНЯЗ НОРЕН: Тука, монсеньор, тук е по-безопасно, ако може да става дума за някаква безопасност и сигурност в тия времена.

(*Радиото свири танго.*)

БАРТОЛОМЕО (*усмихнат*): Тука е весело, има и музика.

КНЯЗ НОРЕН: Така по-лесно се понася трагичното положение. С веселата музика нахлува въздух отвън и се създава радостно настроение. Аз заповядах така – трябва да се научим да умираме с песен.

БАРТОЛОМЕО: Радостта и веселието отварят вратите на рая. Християнинът, вярващ в безсмъртието, трябва да се прими-

рява с всичко и риданието да превърне в песен. Рах Vobiscum. (*Благославя с ръка.*)

(*Около кардинала се суетят служители.*)

КНЯЗ НОРЕН: Ще позволите. (*Покланя се и се отдалечава с адютанта си.*)

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР (*със затворени очи*): Рахил, къде сме? Чувам весела музика, а ме облъхва тамян и смирна.

РАХИЛ (*шепне*): Тук дойде кардиналът... Кардиналът – със своите служители.

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР (*отваря очи, сепнат*): Кардиналът? (*Взира се.*) Злокобна среща! Той... цял в пурпур – сякаш облечен в адски пламъци... (*Подтира глава с ръка – възлегнат.*) Ето, носят му трон... Не е ли той един от кървавите палачи на света? Да не знаех, че е кардинал, бих го взел за някакъв Мефистофел – цар на преизподнята – тоя ад, където – с негова благословия – бушува смъртта...

РАХИЛ: Успокой, се татко! Ти всичко виждаш така преувеличено...

(*Дочува се глух трясък на бомби, навън започва канонада.*)

АПОЛОНИЙ: Чуйте, бомби избухват... Бучат танкове – трактори разорават земната нива за дяволска сеитба...

АСМОДЕЙ: Цивилизацията върши своето дело – спасява бедния човешки род от страданията на живота и го издига в незнайни небеса към вечен живот... Ха, ха, ха!

(*Някои жени с деца, минавайки, се отбиват при кардинала за благословия; целуват му пръстена, а той милва децата и утешава.*)

АСМОДЕЙ (*сериозно*): Впрочем без тия жертви науката не би се обогатила с нови открития, цивилизацията не би напреднала. И най-после, какво би станало с човечеството без тая вечна борба, която го държи будно и нащрек? То и без това би изгинало, разяждано от собствени язви, от леност и порочност – от вашето изкуство красиво да се умира... Прочее, да живее борбата!

АПОЛОНИЙ: Борба, борба! – вечна борба! Преди потопа и след потопа – борба!

АСМОДЕЙ: Науката ни дава жива картина за това. Тя разкрива земните пластове като листове на грамадна книга и разчита миналото на земята.

АПОЛОНИЙ (*визионерно*): Да, аз виждам: предпотопни исполнски дракони, хвърчащи птеродактили, гигантски ихтиозаври и гущери, тежки мастодонти, покрити с люспеста броня, въоръжени с грамадни челюсти... Посред грохота на стихииите, посред избухването на вулканите те водят безпощадна борба и кръв обагрят океаните... едно чудовище поглъща друго чудовище...

АСМОДЕЙ (*тайнствено*): Това е точно тъй – това са нашите прагеди.

АПОЛОНИЙ: И сега – човекът, техният кекав потомък, се ражда гол, безпомощен; но науката го облича с непроницаема стоманена броня и го снабдява с исполнски крила, и му дава в ръка мълнията и гърма, за да поразява своите противници – братята си... Човече, човече, не свети ли разум под твоя череп? Къде отиваш, човече?

АСМОДЕЙ: Излишна поетическа сантименталност – животът е безпощаден.

(*Навън избухва трясък.*)

АПОЛОНИЙ (*с нарастващо възбуждение*): Картечници – тракане на грамадни челюсти... На кълбо свити – стоманени исполнски змии се търкалят с грохот, повалят лесове и бълват огън... Из въздуха се носят апокалиптични чудовища: дракони – бълващи пламъци, металически птици – сеещи смърт... Цялата земя гори, океаните пламтят... Коварни погводници дебнат грамадни греднауте – нагълтали в стоманена утроба всички гръмове на земята. О, те биха могли да разрушат Хималаите с тия гръмове, но една торпила им стига, за да избухнат в стихуен пожар чак до облациите и да изчезнат в гъното на океана... О, борба! Страховита борба навсякъде – по суша, по море, във въздуха! Това е царството на Свърхзвъра, където един народ поглъща друг народ...

РАДИО: Всички изходи за навън да бъдат закрити.

(*Общ смут и сподавени гласове.*)

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР (*става внезапно*): Аз не мога да понасям повече тука, аз трябва да бягам! Къде е Рувим?

РУВИМ: Тук съм. Затворени са вече всички изходи.

РАХИЛ: Ти си между нас, татко. Вън или вътре – не е ли все едно? Ние заедно ще умрем.

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР: О, да бих могъл да умра! Но аз – не мога да умра! Около мене смъртта коси, но тя бяга от мене...

РАХИЛ (*въодушевена*): Могъщ е Ехова – Той ни озражда. От всякъде се рушеха стени около нас, войници покосени падаха, но нас смъртта не ни засегна. Имай упование, татко, ние и тук ще бъдем запазени. Аз вярвам в силата на Ехова, който е превел някога своя избран народ през пустини и морета.

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР: Да, мощен е бил някога Израил – морето е побягвало пред неговите стъпки и той е ходил по гъното му като по сухо, но... дълга е историята на Израил. Ти ще видиш, Рахил, смъртта пак ще ме отминне. О, тази вечност, която ме гнетити! (*Устремил поглед в пространството, говори на себе си*) Върви! Върви!

РАХИЛ (*към Рувим*): Рувим, пак му става зле и все едно повтаря...

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР: Елате, елате, деца мои! Що знаете вие? – вие нищо не знаете. Какво виждате вие? – вие нищо не виждате... Аз гледам през вековете. Всичко ще се превърне на пепел – целият моя свят ще рухне, но Израил няма да загине...! Да бъдеш осъден – всички ужаси на света да изживееш и – за твоят ужас – да останеш пак жив...

(*Отвън се чува глух бумтеж.*)

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР (*озарен от някакъв спомен, вика изпълнен*): Събаряйте стените! Съсипвайте, съсипвайте! Не трябва да остане ни дуря... Всичко – развалини! О, светът – грамаген кинотеатър... Поколения след поколения отдавна са слезли в гроба, а сенките им още витаят и ридаят върху белия екран на времето...

АПОЛОНИЙ: Кой е тоя безумец?

АСМОДЕЙ: Всички, които идват в това подземие, подгудяват, всички губят ума си и се въртят онесвестени: едни се молят, други охкат, а някои очакват смъртта с псалми на устата... Аз обаче се чувствам най-удобно в скута на смъртта и тогава правя най-сполучливи открития.

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР: Аз раздирам завесата на миналото, аз вдигам покроба на бъдещето... За мене няма затъмнение и смърт! О, небе, изливай огън и жупел върху главата ми, о, ад, бълвай пла-

мъци под нозете ми! (*пророчески*) Всички вие ще измрете! – кардинали и папи, царе и патриарси, богати и сиромаси, учени и прости... Но аз – аз няма да умра! (*Стенания, хленч, задушени вопли.*)

ГЛАСОВЕ: Боже Господи, милост!

ВИКОВЕ НА ЖЕНИ: Милост над чадата ни!

БАРТОЛОМЕО (*се изправя и приближава Ахасфер*): Кой си ти, човече? И защо викаш толкова, че всяваш тревога?

ИЗРАИЛ-АХАСФЕР: След малко тук ще има вечен покой. (*с ирония*) Рах Vobiscum... Ха, ха, ха! Спасявайте се, ако можете! Наближава краят на този свят, в който свирепства неправдата!

(...)

IX. ИЗПЕПЕЛЕНА СОФИЯ: ОТРЕЗВЯВАНЕТО

Не само официална София, но и голяма част от българите живеят в първите месеци на Втората световна война с илюзията, че вероятно истинските ужаси ще ги отминат, че правителството и Царят са успели хитро да се измъкнат от менгемето на прогерманския съюз, макар да са по същество вътре в него. Безспорно катастрофална глупост е обявяването на „символическа война“ на Великобритания и САЩ, като Съветският съюз е оставен извън това предизвикателство, с него продължават да се поддържат дипломатически отношения. Все пак, вярва се, че България няма да бъде нападната, няма да бъде принудена да се включи във военните действия, след като не извършва нахлувания, след като окупациите ѝ са някак предоставени, след като териториите ѝ са дадени по-скоро за временно администриране и т. н. Жестокото отрезвяване от всички тези илюзии настъпва с неколkokратните масирани бомбардировки над София и други български градове. Не само центърът на столицата е разрушен, разрушен е самият ритъм на гражданския живот. София опустява за месеци, хората се отправят кой към където може, където има близки, където намери подслон. Осъществява се т. нар. евакуация, социалните слоеве на българското общество временно се изравняват, хората от различни общности се омесват, евакуираните писатели се търсят из различните провинциални кътове чрез писма и пощенски картички, създава се – доколкото това е възможно – усилен кореспондентска мрежа. Тоест Войната пряко нахлува в ежедневието на всички българи, тя вече не е разливащи се по далечни фронтове драматични събития, а пряк отрезвяващ бит. След тези бомбардировки нищо вече не е същото – не само довоенна София престава да съществува, пренареден е целият социален ред на българите. Това е зловещото изтрезняване от всички националис-

тически илюзии. Това е рухването на митове и фантазмени геополитически представи. В националната снага на българите е нанесена тежка и дълго незарастваща рана. Потресаващи са документалните свидетелства за пораженията от бомбардировките, споменът за загиналите, за непогребаните и пр., и пр.

Константин Константинов

Фрагменти от „ПТИЦА НАД ПОЖАРИЩАТА.
БЕЛЕЖНИК 1944 ГОДИНА“

Нещата добиват цена само когато едно творческо съзнание мине през тях. Тогава всичко неважно добива тежест, а личното веднага се претворява в човешко. Тук, може би, трябва да се търси оправданието на тая малка книга, която, лишена от всякаква претенция, иде, от друга страна, и с известно закъснение.

Това е сборник късове за 1944 година, запазени в случайни записки или от паметта ми, в които липсва каквато и да е измислица. Човек не би могъл да каже кое е значителното тук: дали онова, в което е отразен животът, или самият живот. Толкова тая година – хаотична, разлюшкана, изпълнена със страшно напрежение, имаше сама по себе си облика на недействителност и стигаше до халюцинация.

Едно множество почти от един милион, поразено от мълнии, хукна обезумяло от столицата и се притаи в хилядите дупки на страната, настръхнала в някакво злоещо и радостно очакване. Всеки от нас бе загубил по нещо: хора, дом, лекомислие или вяра. В замяна, мнозина трябваше да придобият много ценни неща: ново зрение, мъдрост, примесена с горчивина, и едно пълно очистване чрез простотата. През тая неповторима година животът показва всичките си лица, а отделният човек откри неподозирани свои образи. Най-изострена и най-кипяща от събития, с какво огромно богатство обремени тя човека на мисълта и на изкуството!

Бележникът спира до 9 септември. В нещата, събрани тук, авторът се е постарал да се заличи, колкото това е човешки възможно. Другите присъстват тук и с това, струва ми се, книгата би могла да има цена поне като едно свидетелстване.¹

¹ Авторовият предговор към първото издание на „Птица над пожарищата“ от 1946 г.

УБЕЖИЩЕ

Селцето, дето сме се подслонили, е само на 12 километра от София. То е групаво, нечисто, хлътноло в заледена кал и натъпкано с крайградски бежанци. Градът се вижда смътно оттук, долу, в сивата студена мъгла, над която няма никакво небе, далечен и мъртъв като съвършено друг свят. Ние наблюдаваме пушеците от взривовите, гроздовете ослепителни ракети нощем, треперим от трясъка на бомбите, които падат на 3 – 4 км от нас, и спим облечени. Тук вековечният бит е залял всичко със своите едни и същи земни грижи: добитъка, ярмата, данъците, брашното, което се свършва, цървулите, които липсват. Най-страшните събития оставят лека водна следа над тая потайна повърхност, която поглъща всичко и веднага привидно се успокоява. Ето вчера погребяха един момък, убит от бомбите в града. Домашните пренесоха тялото. Цял ден и цяла нощ се носеше вой от плачове и нареждания. На следния ден хазайката ни се върна от гробищата: „Много убаво погребяха момчето: ковчег шарен, попо арно пее, а па на гробо що немаше – и погача, и месо, и яйца, и млеко...“. Следобед майката, пребрадена в черно, хранеше свинята и я хокаше, а бащата пристигна от кооперацията с чувал трици за биволиците. Смъртта отстъпваше, победена от живота. И в нашите настръхнали градски сърца, попаднали съвсем неочаквано в тоя гъст замрял океан, се промъкваше от време на време някакво дълбоко успокоение, една безименна мъдрост или може би космичното безучастие на земята. Ала само за един кратък час. Градът непрестанно, непобедимо, мъчително ни привличаше, ставаше по-мил от по-рано, като близко, болно същество, което сме изоставили от егоизъм. Нашите разкъсани мъртъвци, любимите улици и места, домовете ни, напуснати в паника, дето загиваше всичко, което е скъпо на човешкото сърце – те ни притегляха с невидими ръце, всеки ден и всяка нощ, особено след ново нападение. Но едно слизане до града през тия лютти месеци бе цяла трудна експедиция. И все пак поне веднъж седмично тая експедиция се предприемаше.

Ставахме по петляно време, три и половина часа през нощта, за да тръгнем към четири за малката гара на северната линия.

Студена плътна мъгла изпълваше нощта, а често веялица сипеше ситен сняг в лицата ни. (...) Вървахме слепешката сред смразеното поле, навлечени с грехи и накачулени, уродливи подобия на хора, спъвайки се в мрака, долавяйки присъствието на зверове в тия вълчи нощи. Минутите бяха дълги като часове. Спиряхме за миг да отгъхнем и отнякъде в тъмното долиташе с вятъра стонът на невидими телеграфни жици. (...) След още половин час на малката гара чакахме, вече цяла вкоченена тълпа, влака с конски вагони, който идеше винаги претърпан, за да стигнем най-после към 7 в София.

О, това влизане сутрин от гарата към центъра! Тоя поток от лудешки забързали хора, натоварени с раници, с чували, с куфари, из улиците, затрупани и поледени, с една единствена трамвайна кола, която върви само от Львовия мост до Св. Неделя! Тоя безмилостно наранен град, който се мъчи все пак да ни посрещне усмихнат и дава вид, че всичко е по старому: ето, едно дете вика до Халите – „Вестници!“, една стара жена, увита с шал, продава на тротоара кифли, една врата на полусрутеното отсреща здание, облепена с картони и с надпис: „Кафенето работи...“. По-късно, в спомена, всичко това ще изглежда нереално, някаква кошмарна измислица. Но сега то беше животът ни, по-истински от предишния, който ни се струваше отдавнашен сън. Така странно е устроен човек, че миналото и бъдещето винаги тънат в някаква полумъгла, най-често – златисто-усмихната, но призрачна. И истински остава само часът на настоящето – безстрастно ясен и неизмамващ.

И ето, твърде често закъснели за влака в 10.20, ние поемаме пак пешком за селото, бягайки отново заедно с гругите, които препускаха сега по същите улици, но в обратна посока, навън, далеч към полето и планините, за да не ни завари страшният обеден час тука. И градът изведнъж опустяваше, пресъхнал подобно грамаден водоем, от който водата е източена.

Шосето отново биваше почерняло – камиони, коля, пешеходци, превити от студ и натоварени като добичета. Всеки отнасяше частица от жалкото си имуществено: някаква посъдина, някой портрет, две-три любими книги. Запилени сред това устремено множество, ние вървим двамата, но крачките не спорят. Моят

другар е слабичък и тежките раници и градът, който отново оставаме, ни дърпат назад. Сивото небе и полето, покрито със замърсен сняг, дъхат враждебно безучастие. И все пак една топлинка ни сгръбва: тук наблизно ние имаме едно убежище. Още от моста над железопътните линии ние гледаме далече надясно от шосето към един покрив. Една голяма дъсчена барака до Военната рампа и до нея друга, полуразрушена още от първите бомби. Военен фуражен склад с часовой на вратата, с голям двор, дето бучи камион и винаги се товари и разтоварва. Тук е нашият приятел, художникът Шм., мобилизиран като магазинер. Ние знаем, че след тридесет минути ще бъдем под моя гостолюбив покрив, ще влезем в ниското помещение, хубаво затоплено от голямата пернишка печка, с нарове за 12 войници от охраната, с черното куче на прага, с черната котка при печката, с курника отзад, дето каканижат съвсем по мирновременному двадесетина кокошки. Ще се усмихнат приятелски обрулените от студа мургави лица на тия мъже от запаса, оставени да пазят тук денонощно едно от най-опасните места, ще ни посрещне дъхът на вакса, на кожух и на селски торбички с чесън и мерудия. И още от прага ще снемем заедно с раниците смъртните си умори, всичките си тревоги и ще се почувстваме изведнъж в някакво ново, неочаквано открито и може би най-истинско у дома. (...)

Днес тия редки часове изплуват в спомена ни като един съвсем особен и съвсем кратък, но истински целебен отгих.

При едно от първите посещения Шм. ни показва едно метално парче, намерено от войниците в двора: къс от аеропланна бомба.

– Вижте тия букви – многозначително каза той, – ето градът и фабриката. Германски... Това е от първото нападение, когато удариха склада.

Ние се спогледахме:

– Как германски?

Той сви рамене и се усмихна. И изведнъж си спомнихме за загадъчните първи нападения: говореше се, че са югославски аероплани, други загатваха, че са немски, за да събудят яростта на народа срещу съюзниците. Тоя къс бомба не бе измислица и тук не можеше да има вече никакво съмнение.

Друг един ген, тих и слънчев, тъкмо довършихме общия обяд и зареваха сирените В миг всички скочиха, на двора камионът затуптя и след две-три минути, скупчени в раздрънкания автомобилен сандък, препускахме към Балкана. Шосето бе обезумяло – леки коли, камиони, платформи, каруци, пешаци – всичко тичаше по-далеч от града и от рампата. Ала пътят почти навсякъде върви близо до линията и хората се отбиваха по страничните междуселски групища. Небето беше съвършено чисто, снегът радостно блестеше по хълбоците на планината, въздухът имаше някаква кротка пресноста. И над тоя простодушен пейзаж ревяха сирени – софийските, от Костинброд, от Курило, пицяха непрекъснато влакове, които се изтегляха от София, камбаните на селцата биеха подплашено. Ние минахме лудешки през две-три селища, прибрахме по пътя няколко чужди хора и заизкачвахме стръмното шосе из пролома на Искъра. Долу, по линията препускаха влакове от града, един след друг, претъркани, с хора по стъпалата, по покривите тичаха, отделни машини, цели окичени с групи гроздове безълци, спряха най-после при първия тунел. На един завой на пътя, заслонени от скалите, спряхме и ние. Тогава от далечината, горе в ослепителното небе се зачу познатото бръмчене. Идеха. Идеха в строй, десетки, ято след ято, сребристи, чудесни под слънцето, запътени от югозапад, избикаляйки София и насочени към североизток. Налягали по оголените припечи, ние гледахме това призрачно и зловещо шествие, не можейки въпреки всичко да се отървем от чувството на възхищение пред тая красота, която минаваше в небето. А долу, по линията до реката бяха наблъскани десетки вагони, локомотиви, моториси, полянката на брега бе почерняла от слезлите хора и ония горе, ако биха искали, не биха имали по-добър и по-безопасен прицел от тоя, който сам им се предлагаше. Ала те имаха по-друга работа. Скриха се зад планината и едва след час и половина се показаха запътени обратно. Сърцата отново се свиха: „може би сега ще ударят София...“. Но те минаха пръснато на юг и не закачиха града. После зазвуча отбой.

Момчетата изпразваха шишетата вино, които не бяха забравили при бягането. Един-двама гремеха още на слънце.

– Ей, и днес отървахме кожата !... Горко им дошло на ония, дето са ги поръсили. . .

Изведнъж шегите, слънцето, кротостта на този Божи ген потъмняха и изчезнаха вгън земя: в тоя същи миг някъде димяха срутени къщи, лежаха разкъсани хора, прах, камъни и кръв оставаха от онова, което само го преди час е било мънички човешки частия – неповторими, безпомощни и съвършено безсмислени.

От ония месеци първото и завинаги незаличимо усещане беше студът. Студ пронизващ, безсменен, подлудяващ. По-късно имаше, разбира се, други дни – слънчеви, с прашни пътища, с неподвижна жгега, в която птиците дишат с разтворени човки, а жетварчетата по дървесата сякаш режат с църкането си парчета меко стъкло. Ала истинският образ на ония дни беше в студа. Той изпълваше всяка минута, заличаваше всичко останало, правеше го част от себе си. Студ, който е заледил въздуха, сковал земята, изострил всяко чувство, като леден шиш, студ външен и вътрешен, който превръщаше човешката участ в неразрешимо отчаяние. Бяхме се намерили изведнъж в някакъв друг свят, непосетен и в най-мрачните ни сънища, в който лед, прах, разкъсани хора, разсечени каменни здания отричаха всяка стабилност на нещата, свят, в който времето и паметта бяха изчезнали и оставаше само едно съвършено ново, чудовищно настояще, което всяка минута ни тласкаше към също такава бъдеще. В тая фантазмагорична вселена със сиво небе, озъбена, наранена земя, хиляди натоварени същества тичаха онемели между купчини жезела, камъни и лед, плъзгаха се и падаха, спънати от черни жици, влачеха пружини на легла, отдето с огромни очи върху белите лица гледаха болни хора, по тротоарите бликваша неочаквано буйни води и веднага поледяваха наоколо, биеше земята с копита паднал агонизиращ кон. И всичко това ставаше в едно огромно, напрегнато, смразено мълчание. Никакъв вик, ни едно стенание, само глух тропот от хиляди нозе, равен, закрепен във въздуха тропот, като че част от самия студ.

Ала съзнанието ни все пак бързо се нагаждаше в това ново съществуване, съзнанието, разбира се, само на клетото човешко тяло, защото вътрешните устои бяха сринати вече като улиците на града. Всичко почваше и свъриваше днес, в тоя час и в тая вечер,

която пристигаше настръхнала от неизвестности. Утрешният – той беше божји ден, не наши. И единственото, което ни изпълваше, бе постоянната, люта като жажда потребност за топлина. Топлината просто на обикновен огън, на всяка крайпътна кръчма, дето шумят хора, топлината на подадената ръка от някой камион, която те подема и блъсва навътре между други такива като тебе, на някое писмо от слабо познат човек с една сърдечна дума, което е вървяло два месеца, докато те намери, изцапано и смачкано, в това загубено селце...

Бях за два дни до София. Представи си, всички места, дето си давахме среща – кафенета, кръчми, млекарници – при ония бързи слизания от селата, сега не ги намерих, не съществуват вече. Само камъни, железа и пръст. В това има нещо особено тъжно, като че човек присъства на собствената си смърт... Вечерта дълго ходих из разрушения град, спирах по кръстопътищата, стоях по площадите. Жива душа нямаше наоколо, никакви лампи не светеха, дълбока и тежка тишина изпълваше мрака. Ала полека-лека под разсеяната бледнина на зимното небе излизаха от невидимото развалините, изправяха се неми, сега вече огромни, по-внушителни от по-рано, и уж познати, а съвсем други и тайнствени. И изведнъж, стори ми се, че тук всъщност няма никакъв град, нищо веществено и истинско, а всичко това е някаква странна музика, която иде от края на света, една грандиозна симфония, в която трагизмът е намерил своето върховно преображение в красота...

ПТИЦА НАД ПОЖАРИЩАТА

Човек е създаден за радостта. Тя е негово право по всички земни и небесни закони. Ала въпреки неоспоримостта на това банално вече утвърждение, повече от радостта ние обичаме мъката си. Може би ние обичаме в нея онази голяма част от нас самите, която тя е изпепелила и която, струва ни се, още продължава да живее чрез нея. Или може би подсъзнателното очакване на едно малко чудо. Защото твърде отдавна е казано, че истинската ра-

гост се ражда от голямата скръб. Като че страданието, разорвайки до гръно човешката душа, пуска неусетно в оня мрак някакво тайнствено семе и по-късно съвсем неочаквано там пониква като цвете една нова, пречистена радост. Или, още по-добре, като че в това невидимо яйце, заченато от горест, се извършва алхимична работа, за да се излюпи накрая едно друго спокойствие, една радост по-бистра и повече дълготрайна. Така тия странни превращения в духовната същина на човека произвеждат необходимите противоотрови, създават нови сили, за да укрепят неговата готовност за утрешните битки.

Ние не мислехме за тия неща, разбира се, в оная далечна априлска сутрин на 1944 година. То дойде по-късно, оформено в съзнание, след като внезапната промяна бе вече станала. Тогава, през ония безбройни слизания в София от селата, дето се бяхме подслонили – нямаше мисъл, имаше само една разтворена рана. Имаше само чувство, винаги едно и също, но всеки път по-изострено и по-люто.

Всяко слизане ни изпълваше със смесено усещане на страх, на срам от този страх и на мъка. Минавахме през заледения и опустошен град като подгонени. Влизахме в полуоцелелите си домове и бързи, задъхани като крадци, грабвахме по някой парцал, за да хукнем отново назад, по-далеч от това злокобно място. А всъщност тук именно бе всичко, което единствено ни бе скъпо: нашият истински живот и нашите мъртви. Затова още на следния ден градът отново и мъчително ни притегляше с една неодолима носталгия.

Тая сутрин – два дни след най-тежкия удар, влязохме в града още в тъмно. Безпределно, гъсто мълчание и мирис на изгоряло висеше над невидимите улици. На запад нацърбеният месец слизаше, огромен и медночервен, сред сиво-карминени грамади от облаци. В отсвета на това мрачно зарево градът постепенно почна да изплува, съвсем нереален в тоя час, трагичен, тържествен и чужд, както са само мъртвците. Познатите улици бяха придобили нов образ – някакво антично достойнство на пълна изоставеност. Никакъв белег на живот, ни една светлинка, ни какъв да е шум, нищо от онова, което човекът донесе на земята, за да я направи годна за обитаване. Фасади без вътрешности, скелети на къщи, опуше-

ни и озъбени, железни греди, извити като отчаяни ръце, разцепени домове със зинали утробы, дето в горния етаж няколко кутийки на кухненската лавица, една саксийка цъфнало мушкато напразно се мъчеха да съхранят целомъдрието на една погазена интимност. Наистина никога София не бе ни се явявала в подобен облик: една зловеща стара гравюра, внезапно изникнала под синьоснежната планина в дъното и огряна от бакърен месец. Но първите лъчи на слънцето почнаха да изтриват вече моя образ и нищетата лъсна изцяло, гола и безутешна – без никакви труфила на изкуство и поезия. Откъм съдебната палата мърдаха в полусянката безформени, увити в черги фигури на старици, ноцували в подземията. Оттамък, на ъгъла, стоеше облеган стражар в кожух с възпалени от безсъние очи. Някъде далеч се зачу неясен гърмол на коли: в покрайнините бързо навлизаха каруци, за да отнесат оцелялата покъщнина в селата. И над града се носеше моя сух и равен грохот като шум на ново бедствие, което приближава. От една полуразрушена къща неочаквано изскочи млада жена, чудновато облечена за тия дни. С шапка, високи токове и копринено манто. Тя тръгна, залитайки край стените, лицето – изцапано със сажди, очите ѝ гледаха безумно. По-нататък, из пустата улица една котка гонеше плъх. В дъното на широкия булевард профучаха и заглъхнаха два германски камиона, претъпкани с багаж и техни войници. Те също бягаха от това озлочествено място, за да отнесат другде нещастие, което фатално вървеше с тях.

По-късно, когато градът остана зад нас, наоколо отново беше полето, черно от пролетната влага, с наболи вече тук-там стръкове. Все същата памтйековна земя, заета само със своята собствена грижа и безучастна към всичко останало. Тук вече бе раздвижено и людно. Орачи, коли с тор, работници към околните фабрики. Ние вървахме сред моя бликнал живот, обсебени от виденията на града, понесли заедно с раниците си тежкия товар на отчаяние и на назрял бунт. И изведнъж (кой ще ни каже по какви пътища лъкати човешката мисъл?), някакъв вътрешен блясък прониза съзнанието ни. Може би беше моя древен, дълбоко успокояващ гъх, който идеше от биволите; може би бодрият зов на далечната фабрична свирка; може би това пролетно слънце, кое-

то заедно с всемогъщата човешка ръка оплодяваше сега земята за толкова очакваната есен. И в тоя миг пред очите ни изплува къс от някакъв отдавна виден германски „кинопреглед“, забил се като шип в паметта ни, но съвсем забравен до тоя ден. Бяха последни снимки от войната в Русия. Немците даваха сцена от отстъплението си, с разрушаването на селищата, които опразват. Някаква безименна гара – една от хилядите в огромната изранена страна, грамадни постройки, релси, покрай които бързо, с отсечени, тъкмо както във филм, движения вървят разпръснати немски войници и офицери, слагат взрив и вдигат всичко във въздуха. Рухваха многоетажни здания, изкоренени дървета се струпаляха подкосени и пушекът, като внезапно поникнали баобаби, стигаше до небето. Във въздуха хвърчаха греди, камъни, пръст, мъжете отново бързаха по линията, отново слагаха взрив, продължавайки стъпка по стъпка своята зловеща работа, а зад стъпките им също така бързо вървяха огънят и смъртта. Това беше оргия на садизъм. Когато последната сграда се сгромоляса и гъст дим покри половината от екрана, съвсем неочаквано над пушека изхвъркна птица, излязла иззад развалините. За миг тя политна като зашеметена, подвоуми се малко, после изведнъж се оправя, издигна се по-нагоре, изви в широка дъга и изчезна към чистата далечина.

В своята тъпа самоувереност те цинично излагаха на показ разрушението, което вършеха, като нещо съвсем обикновено, делнично и при това толкова сърчно изпълнено! Те мислеха, че в света няма нещо, което не ще успеят да унищожат. И техният случаен кинорепортер, снимайки тая малка сцена на образцово унищожение, не бе и помислил, разбира се, какъв съвършен символ на безсмъртие той сам бе документирал!

Константин Петканов

ФРАГМЕНТИ ОТ „БЕЛЕЖНИК НА ПИСАТЕЛЯ“

ВОЙНАТА отново шества из света. В заглавията на вестниците тя се отбелязва като „Световна война“. Нейният зловец трясък е още далече от нас. Ала тревогата е вътре в нас и всеки търси близост, другарство, забрава.

Отбивам се в малка, опушена кръчмица. Сядам на масата на добри и любезни приятели. Винцето е хубаво, а и закуските още не са изчезнали. Новините от фронтовете са оскъдни – няма „чували“, няма пленници. Настоящото е твърде жестоко, за да подслажда винцето и закуските. Навлизаме в спомените, и то в ония от Балканската война. Става дума за човека, за кръвната връзка между братя и сестри. Докторът, гост от провинцията, който е особено щастлив, че го слушаме, заразказва, как един войник дохожда при него с една странна молба:

– Моят брат бил тежко ранен. Кажете ми, ще стане ли „човек“ от него?

– Вашият брат преди малко почина.

– Аз си знаех, че няма да го заваря жив. Той гоиде при мене в земянката!

– Как така гоиде при тебе, когато лежи във войнишкото гробище?

– И аз не зная. Видях го като застана на вратата с разкъсана, кървава риза... Господин докторе, моля да ми разрешите да погребя братя си в отделен гроб и на лично място. Ако остана жив, един ден ще потърся костите му!...

Един от приятелите разля на пода вино от чашата си и с пълни гърди въздъхна:

– Много кости не са потърсени и няма да бъдат потърсени. Земята ще побелее от човешки кости!

В кръчмата влиза млад акордеонист, спира пред нашата маса, усмихва се на доктора и запява:

*Там далече в планината,
в царството на вечний сняг,
еделвайс, цъфтиш усамотен
и на никого ненужен ти!...*

ЗА АНТИХРИСТА

Един християнин, мой добър познат, ме пита:

– Ще се роди ли антихристът?

Както Бог Слово, Господ Иисус Христос, е слязъл на земята в човешка плът да се пожертва доброволно за спасение на хората, тъй и Сатаната, неуморимият имитатор, върховен вожд на злото, ще се яви в плът на земята за насилническото унищожение на човека. Борбата е една и вечна: борба между добро и зло – Бога и дявола. Бог иска да спаси човека, да го направи наследник на царството Божие, на вечното царство на духа, а сатаната, в желанието си да похули духа на доброто, се нахвърля върху човека и насила иска да го направи господар на земните блага. Сатаната не е творец, а само подражател, и то в най-лошия смисъл на думата. Той е могъщ, силен, но не е всемогъщ и непобедим, защото сам дяволът повече от всички други знае, че Бог съществува и че Неговата ослепителна и изгаряща светлина го вбесява до лудост.

Отец изпрати Сина Си – Иисус Христос.

Сатаната ще изпрати сина си – антихриста. И ще има човешка плът и човешки образ. Ще действа с могъщата сила на своя баща – човекоубиеца, и чудесата му мнозина ще съблазнят. Ала времето му ще трае само три години и половина, толкова, колкото Иисус Христос проповядва до кръстната си смърт.

Сегашното време е време на пророците на сатаната.

Давид, Исая, Йеремия, Даниил и други старозаветни пророци бяха пратеници, вестители за раждането на Христа. Днес Хитлер, Мусолини, заедно с всички теоретици на нацизма и фашизма са вестителите на антихриста...

ЕДНА ИСТИНА

В Първо съборно послание на апостол Йоан, глава 4:2,3 прочетох истината, която изповядвам с цялото си сърце:

„Всеки дух, който изповядва, че в плът е дошъл Иисус Христос, е от Бога.

А всеки дух, който не изповядва, че в плът е дошъл Иисус Христос, не е от Бога – това е духът на антихриста, за когото сте слушали, че иде, па и сега е вече в света“.

Не обичам войната. Ненавиждам я и се отвращавам от нейната кръвожадна уста. Ненавистта ми се подхранва от любовта към човека и от ревността ми към Бога. Отвращавам се от нея, защото тя изпояжда децата ни в името на някакъв си „светъл“ идеал. Лъжата, измамата, коварството и убийството са стихията на войната и нека бъде проклета во веку!

Господи Иисусе Христе, Сине Божий, прости ме и не ме наказвай за беззаконията ми! Коленопреклонно те моля за топла стреха и заляк хляб, защото стрехата си Ти, а и хлябът е Твой!

Човек диша чистия въздух, свежите струи на небето, и живее. Само това безвъзмездно благо е достатъчно да го смири пред Бога и да го накара да се разбунтува срещу войната. Синьото небе е апотеоз на мира, защото на него има облаци, слънце, луна, звезди, но няма червеи.

Анна Каменова

КАК ПРЕЖИВЯХ БОМБАРДИРОВКИТЕ НАД СОФИЯ (10 ЯНУАРИ – МАРТ 1944)

Бяхме поканени да посрещнем Нова година и следващите ваканционни дни у едно роднинско семейство в Боровец. Други години сме отивали с удоволствие да прекараме няколко януарски дни. Не зная защо тази година – доста тревожна – не ни се щеше да оставим нашите родители сами. Децата бяха евакуирани в едно село далеч от София и ние останахме спокойни за тях при нашите.

На 10 януари към 12 часа се готвехме да обяваме. Моят племенник Петко Войников обявява преди нас, защото бързаше за работа. Тъкмо когато се готвеше да излезе, пристигна запъхтяна неговата съпруга и каза, че научила, че се задава ято американски бомбардировачи. Върнахме моя племенник и след като набързо се посъветвахме, решихме да слезем в нашето мазе уж за по-сигурно. Още нямахме представа за силата на въздушните нападения. Баща ми тръгна неохотно. Струваше му се недостойно да проявява страх. Слязохме всички заедно с една мила девойка, която четеше на баща ми. Свалихме два стола – нашето мазе беше светло и просторно. На едната стена имаше огромна библиотека, препълнена с книги, и два големи сандъка, в които имаше различни списания. Настанихме на най-закътаното място – така ни се струваше – да седнат баща ми и майка ми. Другите – близо до тях. Съпругът ми се изправи до вратата и се огледа. Аз веднага притичах до него, за да бъдем заедно. В този миг къщата се разтърси и не разбрах какво става. Когато дойдох в съзнание, разбрах, че съм затрупана с пръст, не можех да се помръдна, лицето ми беше засипано и аз се задуша-

Фрагмент от мемоарно-епистоларната хроника на Анна Каменова „Откъснати страници“, изд. „Дамян Яков“, С., 2008 г.

вах. Невъзможно бе да отворя очи, клепачите ми бяха затрупани с пръст, ноздрите също, все по-мъчно поемах въздух и усетих, че поемам последния си дъх. Тогава чух едно „ох“ съвсем близо до мен. Познах гласа на моя съпруг. Не зная как намерих сили да освободя дясната си ръка – лежах по очи – и почнах да се изправям и да се мъча да освободя ръката си. Щом я освободих, почистих с мъка лицето си и погледнах. До мен лежеше моят съпруг – лицето и ръцете му бяха затрупани с пръст и вар. Свалих от главата му парчетата вар и пръст. Той разтвори очи. Долната част на тялото му беше плътно затрупана. Той се измъкна и стана. Наведе се над мен, почисти малко лицето и раменете ми и изчезна. Не можех да разбера защо, след като се убеди, че съм жива, не продължи да ме измъква. Почти веднага се върна. Лицето му беше по-бяло от стена. Без нищо да ми каже, той ме издигна и ме прегърна. Все още не можех да разбера защо се намираме в тясното коридорче. Точно настреща беше голямата стая. Майка ми все още седеше на стола, но безжизнена, сестра ми – сплескана прага до стената, снаха ми лежеше възнак, племенникът ми не се виждаше между купчините вар и пръст. Само баща ми седеше невъзмутим.

Само на него можехме да помогнем. Нахлуха някакви хора и ни помогнаха да го извадим. Половината от къщата беше здрава. Помислихме да го занесем в неговата спалня, но разбрахме, че трябва веднага да потърсим медицинска помощ, кракът над коляното беше счупен. Пренесохме го в червен кръст на грижите на доктор Гребенаров. Той не изглеждаше толкова обезпокоен от счупения крак, а се боеше от мозъчно сътресение. Задаваше въпроси, заговори му на английски. Баща ми отговаряше смислено. Аз си отгърнах, но докторът ме предупреди: може мозъчното сътресение да се прояви след няколко дни.

Моят съпруг бе ранен в главата. Направиха му основно прочистване и голяма превръзка. Той веднага след това отиде в Народното събрание да изкаже възмущението си, че правителството не е взело никакви мерки, за да осигури защитата на столицата, след като обявява война на Англия и Американските Съединени щати.

Раната не беше много дълбока, но ударът беше главно в дясната страна на главата, вследствие на което загуби слуха на дясното си ухо.

Нощта прекарахме у наши близки, които дойдоха да ни вземат вечерта от болницата. Аз нямах силен удар, само на раменете имах синини, поради усилията да се освободя от натиска на пръстта. Тези синини носих повече от 6 месеца. Стъпалата ми също бяха тежко наранени, но можех да се движа въпреки болките. Там бяхме, когато се разрази втората вечерна бомбардировка. Ние седяхме безучастни. Беше ни вече безразлично какво ще се случи.

На другия ден отидохме в „Червен кръст“. Баща ми беше бодр. „Как е майка ви?“ – запита той. – „Защо и тя не дойде?“. Повече не настоя. И през идните дни рядко питаше за нея. Очевидно не му беше съвсем ясно какво се е случило. Болницата беше в пълен хаос. Евакуираха се болни, всичките освен двама в много тежко състояние, между тях и баща ми. Нямахме кой да му даде закуска. Пътят от „Червен кръст“ до „Славянска“ е доста дълъг. Всички превозни средства бяха в застои. Профучаваха само министерски коли. Ние се върнахме на „Славянска“. Кухнята беше във все още запазената част. Направихме му чай и го отнесохме в термос в болницата. Баща ми беше спокоен, но безучастен. На счупения крак бяха сложили екстензия. Изпи топлия чай с наслада. Нищо не попита за къщата. А за него семейство, дом бяха светиня. Обичаше да повтаря английската поговорка – „Моят дом е моята крепост“. Но сега като че ли не го интересуваше. Още веднъж попита за майка ми. Отговорих му уклончиво.

На третия ден разбрахме, че нашите скъпи покойници са били отнесени в моргата и тази сутрин ще ги пренесат на гробищата, за да ги погребат. Отидохме веднага. Пред черквата, на земята бяха сложени десетки, може би стотина ковчези – всичките еднакви – набързо сковани нерендосани дъски. Как да открием къде са нашите? Тръгнахме между ковчезите. Повдигаме капациите, за да видим кой лежи под тях. Това „пътуване“ между ковчезите е най-тежкия момент от живота ми. След като отделихме „нашите“ ковчези, повикахме гробарите да ни помогнат да ги пренесем и заровим. Беше 13 януари. Студ сковаваше земята. Гробарите

с труг забиваха лопатите. Ние останахме и с премръзнали пръсти ровехме пръстта и покривахме ковчезите. Свириха отбой – гробарите не се върнаха. Ние продължихме да засипваме пръстта.

Двамата се пренесохме да спим у съседите и близки роднини – у професор Стефан Бобчев. Те бяха цялото семейство в Боровец. В долния етаж, в стаята, която им служеше за столова, сложихме две пружини и донесохме от нашата къща одеяла. Прекарвах целия ден при баща ми и се мъчех някак си да го облекча. Повече мълчеше. Народното събрание заседаваше. Съпругът ми ходеше редовно и вземаше дейно участие, задаваше питання, изказваше се. При едно негово ярко изказване правителствените депутати, поддръжници на Хитлеровия режим, тропаха по банките и го свалиха насилствено.

На 22 януари, когато сутринта отидох в болницата, заварих баща ми възбуден. Той почна да говори с някакъв по-звучен, по-младежки глас. Гледаше пред себе си и говореше, сякаш разговаряше с някого, защото от време на време казваше: „Помниш ли Степан Савич“, и пак продължаваше. Степан Савич бе професор Бобчев, негов близък политически приятел и верен другар. Те от младини се обръщаха един към друг със *Степан Савич* и *Михаил Иванович*. Аз слушах развълнувана и изумена. Това беше един многочасов спомен. Разказваше за политическата история на България хронологически, от началото на Освобождението до последните събития. Накрая той изтощен задряма.

Когато дойдох на другия ден сутринта, той беше починал през нощта и отнесен в моргата.

Погребалната служба не работеше. От моргата го пренесоха на гробищата, сложен в също така набързо направен ковчег. Главата му беше отпусната назад. Вместо възглавница откърших борови клонки и ги покрих с носната си кърпичка, за да издигна главата му. Това бе последната ми грижи за него. Погребахме го до двамата му сина и до *Мария Ивановна* – както той нежно наричаше майка ми.

Продължихме да живеем приютени в къщата на професор Бобчев. Един близък приятел ни беше намерил циклостил и аз преписвах питанията и речите на професор Стайнов, които произнася-

ше в Народното събрание. Слагахме ги в пликове и ги отправяхме до негови съмишленици в провинцията и в София. Навестяваха ни някои близки приятели, а също и политици, за да питат Петко Стайнов какво да се прави, готови да се присъединят към водената тогава от него борба против германофилската политика на правителството. Димо Казасов (помня един ден се яви съвсем бледен и уплашен – видял бе в Новоселци обесени партизани да висят на мекдана), Венелин Ганев, Атанас Попов, Минчо Нейчев, Сава Гановски, Иван Пашов идваха на развалините да правят връзка с него.

На 10 март си легнахме както обикновено. До леглото си слагахме обувките и палтата, а на стол, вместо нощна масичка, свещ и кибрит. Посред нощ ни събудиха сирени. Скочихме от леглото и почнахме да се обуваме. Запалих свещта. Погледнах стенния часовник. Часът бе 1.30. В това време сирените заглъхнаха. Казах: „Има ли смисъл да излизаме, късно е“. П. Ст. каза: „Хайде, бързо!“. Излязохме на улицата. Небето бе осеяно от ракетите, които направляваха къде да бъдат хвърлени бомбите. Ние затичахме към улица „6 септември“. Земеделската банка имаше бетонна плоча. Там вече се тълпяха хора и ние се подслонихме. Два часа минаха, докато се даде отбой. Тогава се отправихме до нашето жилище.

В един миг не можехме да се ориентираме – нашата къща, останалата ѝ част беше сруната до основи. Книги, хартии, ръкописи покриваха улицата. Влязохме в Бобчевата къща. Стаята, в която спяхме, не беше вече обитаема. Върху леглата се бе срутила мазилка от тавана, зееше дупка край комина, стена бе пропукана. Погледнах часовника. Часът бе спрял на 1.35 – значи по-малко от 5 минути след като сме излезли от стаята.

Сега вече трябваше да търсим друго убежище. Отидохме да навестим децата в село Попниколаево. Още беше рано да ги отведем в Копривщица – къщата е необитаема зимно време. Когато се върнахме, отидохме в Горна баня, дето живееше наш братовчед. Денем слизахме в града на улица „Славянска“ и се мъчихме да спасим ръкописите на баща ми. Знаех за неговия дневник и го събирахме лист по лист сред покритите от прах, тухли и вар книги, дъски, хартии. Не беше възможно да събираме нашите ръкописи и

книги, тъй като трудно се вадеха и нямаше къде да ги приберем. От Градската библиотека дойдоха с една платформа и натовариха госта запазени книги. Също оцелели картини, между които някои от Иван Милев и Дечко Узунов. Книгите, които бяха унищожени, бяха извънредно много. Библиотеката на баща ми бе изключително богата. Събирана от Освобождението насам. Към тях трябва да прибавя книгите на братята ми, на моя съпруг – една богата юридическа библиотека, и моите многобройни английски книги. Между всичките имаше и редки екземпляри. Направихме нещо като заслон в един ъгъл от къщата и прибрахме госта книги, като ги покрихме и оградихме с дъски и камъни. Когато след известно време отидохме да ги приберем, нашето примитивно скривалище беше празно. Книгите бяха отнесени.

Веднъж след 9 септември Георги Караславов ми носи в редакцията на литературен фронт 3 книги в хубава подвързия, на гърба името на баща ми. „Купих ги от един антиквар с количка, дадох 3000 лева. Доволна ли сте?“

А друг наш общественик (Симеон Радев) беше ме укорил: „Не очаквах, че Анна Каменова ще продава книгите на баща си!“.

Доволни бяхме, че поне спасихме голяма част от Дневника и ръкописа на Спомените на баща ми. Всички други ръкописи потънаха.

На 31 март преди обяд слязохме от Горна баня и пред общината се разделихме с моя съпруг. Той имаше да прави справки, аз щях да отида да обиколя нашите гробове. Дадохме си среща на улица „Славянска“, при нашите развалини. Беше обедно време. Не бях минала голямо разстояние, когато се нагаде зловецият вой на сирените. Първата ми мисъл беше да изтичам до Общината, за да бъда до моя съпруг при бомбеното нападение. Така и сторих, но когато стигнах до Общината, я заварих заключена. Сега накъде? Бяхме си дали среща на „Славянска“ и за там се отправих. На път ми бе Земеделската банка. Пред нея върволицы хора, търсеци убежище. „Къде отивате? Влизайте!“ – извика някой познат и ме дръпна за ръката. Вътрешното помещение бе вече препълнено. Останахме във външното и аз се облегнах на една стена. Започнаха да падат запалителните бомби. На два пъти солидната сграда се разтърси.

Облак от циментов прах изпълни помещението. Щом гагоха отбой, аз се упътих към нашите развалини, както се бяхме уговорили. По улица „Славянска“ бе трудно да се върви. От два тротоара се удължаваха пламъци. Трябваше да се върви точно по средата на улицата, за да не те обгорят пламъците. Но все пак опушена, окагена стигнах до някогашния наш дом. Там вече ме очакваше моят съпруг – също одимен и очернен. Ние се смеехме на почернените си лица, но радостта ни беше от това, че пак сме заедно. Започнахме да си разказваме кой къде се е подслонил. За наша изненада се оказа, че сме били облезнати на същата стена: той отвътре, аз отвън.

Тази беше последната бомбардировка, която съм преживяла. Решихме, че времето вече се стопля и че можем да заведем децата в Копривица. Ние останахме там до 9 септември, а моят съпруг прехождаше от София. Неговата политическа дейност го задържаше в София. През ноември 1944 професор Петко Стайнов, тогава пръв министър на външните работи, заминаваше за Москва като председател на делегацията, която отиваше да сключи примирие с трите държави, с които бяхме в положение на война. Аз бях включена в делегацията като преводач с английски език.

Когато Петко стана министър на външните работи, ние още нямахме подслон в София, а живеехме с децата Мария и Михаила във вилата на Лечо Стайнов в Горна баня. Нашият апартамент на „Оборище“ 36 не беше освободен от наематели, а домът на „Славянска“ 22 бе напълно разрушен.

При първа възможност ние се пренесохме в апартамента. Веднага се явиха мнозина доброжелатели да ни предлагат да се настаним в техните луксозни за времето къщи, под претекст, че не е прилично министърът на външните работи да живее в скромен апартамент.

П. Ст. категорично отказа на всички, като повтаряше Магжаровата фраза: „И на власт, и в опозиция, ще живея по същия начин. Няма с нищо да променя начина си на живот“.

Бомбардировката на 10 януари 1944 над София отне живота на 5 души от нашето семейство, а ние бяхме едно много сплотено семейство, много привързани един към друг. Останахме живи само

ние гвамата и гвете останали без родители момиченца, които станаха наши гъщери. В продължение на 10 години не написах почти нито ред, не помислих за творчество. Цялата ми грижа беше да отгледам нашите гъщери. Чак когато поотраснаха, написах романа „Близо до София“. Между това, като редактор на „Литературен фронт“, написах по задължение и редица статии и очерци. Когато загубих моя съпруг през 1972 година, трябваше да минам 5 години, докато взема перото в ръка...

Вера Мутафчиева

Из „БИВАЛИЦИ“

XVI.

Войната, която още правителството на Богдан Филов бе обявил на Англия и Щатите, то нарече „символична“, без да ги пита дали и те ще я възприемат така. Правителството намигаше зад гърба на Райха: „Няма да вземате насериозно приказките ни, я“. Показа се обаче, че великите сили от шега не отбирали. Белези за това дълго отсъстваха, а душата на софиянеца са отпусна: символичното си е символично!

Появиха се през късната есен на 1943 година англо-американски самолети, преръсваха с малокалибрени бомби отделни квартали из покрайнините на София. Сирените виеха като по разписание всяка неделя по време на оскъдния ни обяд, зарязвахме го и се смъквахме в мазето, названо скривалище. Прекарвахме там час-два под съпровода на далечни взривове и доста вялата канонада от противосамолетни оръдия. След отбоя се прибирахме у дома, вечер заспивахме почти спокойно.

С подобни ли фарсове на фона на грандиозните бомбардировки над Европа, познати по седмичните кинопрегледы, смятаха да ни изплашат Съюзниците!

Докато календарът на новата 1944 не покажа 10 януари.

Тази дата пресече живота ми навре. Не само моя естествено, а и на хиляди тогавашни софиянци, които презглава напуснаха града си, сякаш се отказват от него, от всичко свое всъщност. А подир девет месеца, когато пълзешком, хептен огрипавели се прибраха, за да узнаят, че са и бездомни, София вече не беше тяхна. Тя принадлежеше на Червената армия, на Съюзната контролна коми-

Мутафчиева, В. Бивалици. Книга първа. – С., „Анубис“, 2000 г.

сия, на Отечествения фронт, но не и на жителите си.

10 януари стана реален водогел в битието на софиянеца, макар до днес тази дата да не фигурира ни в учебници, нито поне в историческите календари, така изобилни напоследък. Ако пък вземем коя да е книга по нова история на Европа или света, ще се уверим, че България не бива спомената като страна, понесла загуби през Втората световна. То е донякъде вярно – пострада не България, ами София. Нашата столица в известен смисъл е уникал – от стотиците европейски градове, сринати чрез въздушен тероризъм, само София бе съвършено опразнена от жителите си след първия тежък удар над нея, сякаш я прежалиха през денонощието 10 – 11 януари. Позор, който още чака да бъде обяснен.

(Май една устойчива черта у българите е, че те не обичат. Да се каже мразят, би било силно – омразата е емоция, хаби душевна енергия. Да не обичаш никого и нищо – обратното: пести я. Види се, софиянци не бяха обичали своя град, затуй са затрили дори спомена за злощастията му.)

А в юношеския ми спомен конкретно съдържание на онези 9 месеца изглежда както следва:

На населението бе разпровадена черна хартия, непронускаща ни лъч. По указание на противовъздушната защита тя облени всеки прозорец. Донякъде се прибираше – чрез набиване на летва – през деня, но напомняше за себе си, намалявайки светлината във всеки дом. А понеже топлото бе прогонено оттам още по-рано, тези две отсъствия натрапливо изтъкваха, че животът не е прединният, ами върви от лишаване към лишаване.

Върху стъклата трябваше да бъде залепен с брашнена каша (а откъде брашно) диагонален кръст от хартиени ленти. Безчет бели кръстове белязаха града, преди той да бе дал и една жертва. Злокобно се навираха в очи кръстовете, ако вървиш по тротоара; злокобен изглеждаше светът, погледнат отвътре, защото го очертаваше бял кръст.

Градът заприлича на обширен затвор, където всеки седеше в ледовитата си килия и очакваше да бъде изпълнена присъдата му. Така София се разпадна като град, преди да падне и един камък от сградата ѝ.

По-мразовито, по-гладно, по-тъмно – за пограстващите това не означаваше Бог знае що, понеже покрай тях отминаваше все още най-злото: отговорността. Децата живееха почти както преди, понесени от жизнерадостта си. За тях бе немалко, че учителите им станаха някак разсеяни, те не придиряха твърде, забравяйки гребнавата си възискателност. Пуснаха ни края, с една дума. А какво по-чудесно от това?

Все още никой от мирния народ не бягаше. Вечер градът се потапяше в тъма, непрогледна като мастило, чернееха криволичещите окопи, пред мазетата на важни учреждения растяха камари от чували с пясък, върху най-високите покриви щръкнаха противовъздушни картечни гнезда. Някъде нещо се знаеше – знаело се е, че наближава гибел. Но знаещите не наредиха поне децата да напуснат града.

Първите бомби над София не я стреснаха твърде, те ни приличаха на безцелен налет. Няколко десетки едва, врагът беше ги посял над най-малозначещите части на града – из калните предградия с едностайни съборетини. Дали мерникът му бе търсил софийската гара, обекти от стратегическо значение? Но и в такъв случай врагът проявяваше некадърност, защото бе известно, че тя не е стратегическа.

Не е мъчно да отгатнеш защо терористичните въздушни нападения над София по правило бяха осъществявани в неделя: и тази им особеност се дължеше на намерението терор – да изненадаш злобно човека, когато се е отпуснал, радвайки се на скъпоценно, марки и относително спокойствие. Отгатваш защо тези нападения съвпадаха с обяда: и тук казва думата си терорът – да сепнеш всяко семейство посред скъдните му хапки. Удивителна е скоростта на навика. За четири – пет бомбардирани неделни обяда градът привикна с нов начин на живот: през седмицата работиш, неделя седиш в мазето, а навън трещи, после отпращава. Измъкваш се, досърбваш супата от нищо, която има предимството, че не лоясва. (...)

Колкото и неправдоподобно, нощем децата си спяха. Детската себичност наподобява копринен пашкул, природно съвършенство. Презградата между дете и битие е родителят – няма крепостна стена със същата надеждност. Щом твоята майка бди (пък нищо,

че била безпомощно объркана), не усещаш ни студ, ни страх, ами кротка сигурност. Ех, къде го онзи безметежен сън през нощите, когато другаде някои са решавали как да бъде извършено истинското терористично нападение над твоя град! Дали онези все пак вярваха в Бога? Те изчакаха да заглъхнат коледните камбани – първи, втори, трети ден на Рождество. Градът не празнуваше, както що е било, но не придиряхме, защото и Нова година протече без въздушна тревога.

Седми, осми, девети – петък, събота, неделя... Дали пък край на тревогите? В понеделник работна София поде работа при повишен оптимизъм. В понеделник по плагне се обадиха сирените.

Тогава ме още не предизвикваха у нас засилваща се тахикардия, както бива от десети януари насам. Много позната вече ситуация: галечен тътен, галечни експлозии, зяпане към затиснатия с калкани заден двор, над който синееше могро легено небе – всичко бе обичайно.

Този път не мама ме улови за ръка, за да ме натика подземи – не помня как го извърших по свой почин. Вече не сиви кръстчета върху синевата, не растящи черни точки като семе от буба, а камо ли бели облачета от пръснати шрапнели – небето над София непоносимо страшно се сгъсти. Аероплан го аероплан. Като лавина от лъщящ на слънцето метал. По-късно научихме и термина: бомбен килим.

Навън начена игра, дето слабо напомняше предишната. Попаденията на поредна самолетна вълна захващаха – както си знаехме – откъм запад. Те приближаваха безотказно, идеха към нас с ликуване, сякаш искаха да ни зарадват, че пристигат – ето ни, ето, има и за вас! Уверен в непобедимостта си небесен ваялък напредваше към Докторската. Грохотът от стрити стени, трещенето на литнали и приземяващи се покриви, почти успокояващият ромон от валежа на буци пръст... истеричният лай на противовъздушните оръдия придобиха смешен глас; кой би противодействал срещу смърт, която пада от 3000 метра? Недосегаема бе тя при онези отбранителни възможности.

Вълна след вълна... усещяхме приближаването им не с мозъка, ами с кожата си, върху която се изправяше отвесно всеки косъм:

удар, удар! Валякът се претъркулваше все по-наблизо, земята под нас се гърчеше все по-головимо, преди да доловим растящия по мощност гръм. Всичко трепереше напред – от запад, тоест. После – отляво и отгясно. Докато го чуехме на изток. Поредната вълна бе отлетяла нататък.

Каквато бързина да има мренето, то все пак настъпва по-мудно от надеждата. Между две вълни тя избухваше като гейзер: живи сме! Както възстановявам от отдалечение, не мога да си представя по-изключително усещане: отмина ме смъртта...

Не смея да съдя доколко бомбите от четирийсет и четвърта са променили отношението към житие и битие на софийските деца, ала за мене отпогава насам случаят може да бъде оприличен само на рулетка – най-простия, но и безотказно разоряващ хазарт. Случайността, че ходим живи, ме научи да се наслаждавам безмозъчно на всеки час несмърт, на всеки елемент от зримото: тополя, покрив, омлет, бездомна котка, репей – ще изброиш ли всичко, на което най-незаслужено се радваме, заедно не сме изчезнали все още?

Чувство на неподозирано до оня обеден час щастие изживях за първи път, чувайки отбоя.

На третия етаж, който стърчеше до невъзможност уязвим над земното равнище, бе се възцарил хаос. Богливи купуща нагробено стъкло осуetyаваха всяко движение из жилището. Резлив януарски вятър размяташе пердетата, сякаш гони опашката си коледна виелица. И така, дом вече нямаше. Отказа да пусне вода чешмата, не се отзова електричеството, плътно немееше телефонът. Никакъв начин да разбереш дали роднините са живи. В кожухчета и в туристически обувки поехме навън. Първата наша мисъл след отбоя беше: ако „Аспарух“ е невредим, там ще узнаем дали са увредени изгънките му. Ако е сринат – пак там ще са се озовали читавите още.

Най-неузнаваеми през оня час ми се сториха хората, а не разтерзаният град. Те бяха загубили образа, който познавах от детство. Излезе, че съобразяването с чужди погледи има съвсем плитък корен – при първия як удар по мутрата човек губи приличие. Блазе томува, който не е участвал в лудо спасяване! Неведомо ще

си остане за него реалното лице на неговия ближен. Не подозираме, че липсата на такова познание е скъп подарък от съдбата. И дано – отправено като благопожелание – никога не научите с кого сте съжителствали, с кого сте се поздравявали на разминаване, кому сте поднасяли хляб и вино. Нито пък той да го научи за вас. (...)

Крачехме пряко досущ непознатия релеф на собствения си град; вече умело избикаляхме заплахите от начесто зейващи трапища; подушвахме издалеко кои стени се люлееха. А от две страни на обичайния ни път се редяха невъобразими картини. Някои най-видни къщи на града бяха претворени в камара тухли – попадението бе ги съсипало изцяло или пък преполовило, за да разкрие пред очите на минавачите неразтребено легло със смачкана възглавница и с портретче над възглавницата; погредена за обяя трапезария с маслени картини по стените – краят на килима се ветрееше над празнотата...

Нещо непристойно, нещо срамно съзираше човек от две страни, надничайки, без да ще, в осквернената интимност на чуждия дом. Развяваха се над главата ти – нелепо окачени на голи дървеса – плетени на една кука завеси, недосъхнало бельо и пелени; търкаляха се пред стъпките ти немити тенджери и цукала, бродирани покривки, разбит трапезен порцелан.

Донякъде бе смешно: някой незван е бръкнал в измамната цялост на всекидневието, извадил го е наяве за майтап на съседите. Но се провиждаше и недотам смешно – по трима или трийсетина души се ровеха из тухлените грамади, прехвърляйки от пусто в празно. По тухлите лежаха трупове или живи хора, или ранени – неизвестно. Просто някой, който като нас търсеше близките си след отбоя, бе заварил на тяхно място купчина пепелак. Не може да се прибереш в дома след такова откритие, не може да струпаши върху пружина денк и деца, за да я потърпиш към гарата. Длъжен си да добиеш сигурност, че твоите действително са мъртви и да ги погребеш поред, та чак тогаз да струпаши денк и деца...

„Обаждат се... почукват по тръба... непременно са отголу, макар че се не обаждат... живи ще да са, мазето беше яко...“ – такива приказки прехвърчаха над разрушенията. Наблизо се посипваше някой нероднина, съчувствено цъкаше с език. Но най-вече

ручеше потокът бегълци. Стана страшно: напуснат от своите граждани, градът щеше да умре съвсем! Кой би го бранил, кой би очиствал и превързал раните му и заличавал нанесените му обиди? Кой щеше да пази спомена за неговото шарено съществуване отпреди разгрома?

За някои къщи, които тогаз видяхме срутени, отпосле – вече в евакуация – се узна: под тях са брали гуша с дни, дори със седмици живо угробени. Не всеки си има роднини в София – това е едно. Второ, нечи близки са бързали панически, за да спасяват пеленаците си или за своя гуша. Но най-точното е, че не бе стояла на своя пост противовъздушната охрана.

Вече отдалеко, отървали кожата, усещахме угризения при вестта, че под развалините били изровени понякога топли още трупове. Изричаха се имена, зад имената прозираха лица: София бе малка, а жителите ѝ – взаимно познати. Как няма да си спомниш, че един от тях бе лекувал сливиците ти? Изоставили бяхме на съдбата им немалко свои съграждани, чиято единствена грешка бе, че загубиха в лотарията, която спечелихме ние. Всеки с жребия си...

(...)

Прочее през откритите за външния свят пролуки през нощта на 10 срещу 11 януари софиянци съзряха ето що: феерия! Градинско увеселение с фойерверки, подигравка подир разгрома. Над София грееха розови абажури, ярки, още и със собствени парашутчета. Гол във фокуса на луната, градът е трябвало да бъде доосветлен. Заради терора, разбира се.

Е, повлякох се към скривалището заедно с малцината, които не бяха смогнали да се изселят. По стълбището слизаха вече хора, приели близкия си край.

Чакахме го недълго. Бомбеният килим започна да се стеле над София, захващайки от западната страна на центъра ѝ. Сега ударите попадаха в сърцето на града, долавяхме го по могъществото на въздушните вълни, които ни отхвърляха от ляво надясно и обратно; засиваше ни лавина от хоросан. Плътна купчина тръпнещо месо се притискаше ту в единия, ту в противоположния ъгъл на убежището. Купчината не рядко произнасяше несносно: стига, стига, стига!!! Пребуксуваше съзнанието, вцепенено поради суве-

ренния ход на нещата. Те се състояха, както и по-рано, от пукот, трясък, подвижна основа под краката ти, едрозърнест гъжд над главата и прииждащи един след друг талази на изброеното.

Едва ли някой обърна внимание, когато розовите лъчи, проникнали оскъдно под земята, сега преминаха в огнено. Едва ли някой долови как сред вонята се вмъкна нов примес: от тлеещи стари грехи, от пушливо гърво. Ще да изтече време, преди да осъзнаем: гори! Пожар означаваше топлоцветната зря, която на неравни промеждутъци се процеди до нас. Не след много различихме и гласа на пожара: силно пращане, сякаш някой трошеше костите на града, свистене, изпъстрено с озлушителни гръмове – рухваха покриви навярно.

Представата за огъня, разrazil се над нас, невидим почти, ни хвърли в паника, по-остра от бомбената.

Усецахме как из зимника се стрелкат плъхове и едри насекоми; всяка животинка търсеше да се свре по-дълбоко. Докато нас – големите бозайници – нещо взе да тика по-скоро навън. Убежището ни, понеже би могло да стане вече не само наш гроб, ами и пещ, където ще се пържим в адски болки. Зашеметени от ужас, поехме навън, където свирепееше все пак чиста гибел.

Няма да има никакво утре, мислиш си. Ще се лутаме посред пожар и разсипия, ще ни смрази безконечна нощ с прииждащи нови вълни по въздуха, докато погинем без изключение. Животът на града ни, нашият живот беше готук...

Тъкмо когато това предчувствие едва не ни смачка, избърса го мисъл проста и здрава: защо не се опитаме да оживеем? Веднага нарамихме пътни торби и поехме към Централна гара.

Превити под непривична тежест, натъквайки се на препятствие подир препятствие, преодолявахме ги, за да спечелим още метър от дългия си път. Всъщност бяхме част от необозрима тълпа, устремена към несигурното си спасение. Тълпата завоюваше твърде изобретателно и в мълчание пътя към гарата. Очевидно бе, че всеки, избързал с три метра преди човека отляво и човека отясно, увеличаваше изгледите си да отпътува от София. Предимство във времето – към това се стремеше той. Трудно постижимо; натоварени бяхме до ръба на своите възможности. Не

по-бързо от вехта каруца пъплека бежанците, а над тях щедро ле-
еха румена заря кандилата с абажури, поизбледнели, защото къде
по-щедро грееха пожарите.

При червено осветление всичко не червено изглежда черно
като китайски туш, това ще потвърдят фотографите. Сякаш
под фотографска лампа се виеше и черната върволица с неестествено
розови бузи, с тъмни дупки вместо очи.

Голготата на софиянци им се стори безконечна, защото опип-
ваха чрез спънати крачки нов терен, загубени поради коренна про-
мяна посоки. Блуждаене, което все пак отгатваше целта си, но не
ù вярваше никак.

(...)

Не сте виждали, вярвам, влак, от който само слизат. На голо
поле или на гари, на кантони и кръстопътища от изнемошялата
композиция се свличаха софиянци. Започваше черно време за пръс-
натите по цяла България столичани. Колко от тях имаха сред-
ства да ядат, без да произвеждат. Колко бяха желани там, където
ги отнасяха все по-колебливите им крачки.

Петко Венедиков

БОМБАРДИРОВКИТЕ И ЕВАКУАЦИЯТА

След смъртта на цар Борис ние останахме да гледаме как войната се развива към все по-лошо за германците, а следователно и за техните съюзници. Отстъплението на изток довеждаше русите все по-близо до нас. В Италия Хитлер беше успял чрез парашутисти, водени от Ото Скорцени, да освободи Мусолини, който в Северна Италия беше обявил република и съюзниците напредваха бавно. Хитлер все говореше за новите оръжия, които се приготвяли и щели да съсият враговете на Германия. Появиха се крилатите ракети „Фау 1“ и „Фау 2“, които дадоха възможност отново да бъдат бомбардирани английските градове. Но тези бомбардировки не можеха да упражнят влияние върху хода на войната. Оставаше да се чака едно друго тайнствено оръжие, което трябваше да има фантастична унищожителна сила. За мене беше ясно, че се има предвид това, което по-късно се нарече атомна бомба. (...)

Между това войната, която досега в София бяхме усещали само чрез купонната система за храни и грехи, почна да се обажда по-чувствително. Бяхме гледали неведнъж неприятелските аероплани, които прелитаха над България, за да бомбардират петролните извори в Румъния. Това бяха така наречените летящи крепости, тежки машини с екипаж от, струва ми се, десет души. Зловещо глухо тежко бръмчене изпълваше въздуха. Те плуваха горе в дълга колона, спокойни, сигурни, на такава височина, че движението им изглеждаше бавно. В София беше заповядано затъмнение, уличните лампи не светеха, по улиците беше пълна тъмнина. Човек трябваше да носи електрическо фенерче с батерия или такава, което трябваше да дава светлина, като се стиска и отпуща в

ръката. Прозорците трябваше да бъдат закрити с черни хартии, закачени навън на рамката. Тревога за опасност от въздушно нападение се даваше с вой на сирените, които бяха поставени на много места. Тогава токът се прекъсваше и оставахме в пълна тъмнина, ако това ставаше през нощта. Паленето на свещи беше забранено. Всичко това ни караше да се усещаме вече много по-близо до войната. Извършиха се и няколко бомбардировки, но те бяха много ограничени, засягаха гарата или крайни квартали и разрушенията не бяха страшни. Във всеки случай, през декември в Академическия съвет някой повдигна въпроса дали да не се прекратят лекциите, от Лондон заплашваха по радиото, че скоро щели да хвърчат „жълтите павеа“, т.е. да бъде бомбардиран центърът. Обаче Академическият съвет не беше уплашен от досегашните бомбардировки. Иван Апостолов, който участваше в съвета като продекан (декан бях аз), горещо ни сочеше, че в Ленинград, макар и обсаден и бомбардиран, учебните занятия не били прекъснати. Решихме да продължим лекциите.

Така дойде 1944 година. Нова година, коледните празници минаха спокойно и празнично, както винаги. (Коледа се празнуваше тогава на седми и осми януари). Десети беше прекрасен слънчев зимен ден. Преди обед, може би към десет часа, сирените завиха за тревога. Нарездането беше при такъв сигнал хората да слизат в избите, където във всяка къща трябваше да е приготвено убежище в най-сигурното място; който се случеше на улицата, трябваше да влезе в първата сграда, където има убежище (вратите трябваше да се оставят отворени, за да могат такива хора да влязат). От досегашния опит знаехме, че няма смисъл при всяка тревога да се слиза долу: нападенията засягаха далечни части на града. Но този път бученето на моторите беше необикновено силно. Казах: „Обличайте се и слизайте долу!“, и се спуснах съгласно с нарежданията да отворям прозорците, за да не се счупят при стрелбата от сътресението на въздуха. Докато отворях прозореца на спалнята, видях три изтребителя как профучаха пред прозореца – издигаха се стръмно нагоре с голяма бързина. В същия миг оглушителни гърмежи, стъкла започнаха да се трошат и да падат. Обърнах се: Данчо беше вече слязъл със слугинята. Ангел и майка му, силно изплаше-

ни, бяха се свили в ъгъла на стаята до вратата. Извиках: „Веднага слизайте!“. Те тръгнаха, аз доотворих прозорците и слязох. Гърмежите, които следваха непрекъснато, бяха от нашата артилерия. Имаше противоаеропланни оръдия в царската градина срещу нас, където е сега паметникът на съветската армия (докога ще стои там, да го вземат дяволите), а имаше и на покрива на Държавната печатница, на площада „Александър Невски“.

Долу в избата се бяха събрали всички от сградата на булевард „Фердинанд“ № 4. Бяхме в едно помещение, което имаше железен капак на прозореца и метална врата. Помещението не беше голямо, така че беше доста пълно. При това бяха дошли и хора отвън, помня, че беше д-р Николай Попов, добър приятел, който живееше в една малка ненадеждна къща наблизо, с един приятел юрист Зафир Златаров. В убежището бяхме запазени от това, да ни падне на главата парче от изстрелваните снаряди или вдигнати от избухнала бомба камъни: това можеше да се случи на този, който е на открито. Но бомба можеше да проникне и тук. Те падат косо, а не отвесно, и ако бомбата не е много малка и падне на стената на първия или дори на втория етаж, би могла да пробие бетонните плочи и да се пръсне тъкмо в убежището. Веднъж в избата, човек няма какво да прави, освен да седи и да чака. Бръмченето на моторите става все по-силно, ритмично се чуват гърмове от експлозии: бомбите, които отгоре се пушат на равномерни, много кратки интервали. Един след друг гръм, всеки по-силен от предния, но изведнъж чуваш, че новият е малко по-слаб: аеропланът не е улучил зданието, където сме. Все по-слаби, по-далечни гърмове, бученето отслабва, но сирените не дават още дългия равномерен звук за отбой. И ето че бученето на моторите се доближава наново: аеропланите са направили кръг и се връщат над нас. Най-после сирените съобщиха, че няма опасност и всички излязохме зарадвани, че сме живи и здрави.

Тази бомбардировка не ни изплаши достатъчно. Но през нощта имаше нова тревога, нощно нападение. В пълна тъмнина се обличаш и слепешката се спущаш по стълбите в избата. Повтаря се същото, което преживяхме през деня, но този път на съвсем тъмно. (...)

Започнало беше безредно бягство от столицата. Правителството взе решение да се евакуира цивилното население на града. В имота на Сирманови беше достатъчно запълнено с близки на собствениците, така че решихме да заминем за Ямбол, където жена ми имаше далечни роднини. За да стигнем там, трябваше да вземем влака в София. Правителството беше пуснало много влакове, пътуването беше безплатно. На гарата, която беше слабо повредена, заварихме голямо множество, което бързаше да отпътува, хората се блъскаха, за да се доберат до вратата на вагона, подаваха се през прозорците куфари, вързопи и деца. В Ямбол обаче не се задържахме, прехвърлихме се в Елена, родно място на единия ми баджанак Любен Иванов. Елена, малко градче, но известно като старо чорбаджийско селище, беше приятно спокойно място. Солидните големи къщи на някогашните чорбаджии му даваха съвсем градски вид. (...)

Най-после се добрах до апартамента, отключих, влязох. Всичко беше в ред, както го бяхме оставили, само прозорците, строшени, пускаха студения нощен въздух през развяващите се хартии, с които се бях опитвал да ги закрия. През тях хвърлих поглед върху булевард „Цар Освободител“: всички прозорци бяха тъмни, само в един на най-горния етаж на едно голямо здание се виждаше светлинка. На свещ (ток нямаше) позакрих временно гупките на прозорците и за пръв път в живота си запалих печката – пернишка печка. Запалването се оказа по-лесно, отколкото предполагам. Какво отпущане, какво успокоение усетих, когато тя забумтя.

На другия ден трябваше да се погрижа за доста неща. Първото беше да намеря вода, защото водопроводът не работеше. Вода се точеше от чешмите на градската баня, минерална вода. Чешма, която течеше, имаше и при едно близко училище. Озледах централната част на града. Големи разрушения имаше в нашата част, между „Граф Игнатиев“ и „Цар Освободител“. Една пететажна сграда на булевард „Фердинанд“ беше съборена до основи от попадение на бомба. Имаше доста ударени къщи. Железобетонните постройки бяха се оказали издръжливи, попадението беше разрушило само частта, където беше попаднала бомбата, една-две стаи. Лошо беше със сградите без железобетон, малки

стари къщи, които бяха по-зле разнебитени, а някои съвсем съборени. В една железобетонна сграда на булевард „Фердинанд“, където е била настанена някаква военна служба, стената на фасадата на част от сградата беше паднала и вътре в стаята, на стената ѝ, се виждаше окачена една голяма карта на Турция. В друга такава сграда видях, че на втория етаж двете външни стени на една стая бяха паднали, вътре стояха двама мъже и една жена и се караха. Другаде падналите стени позволяваха да види човек мебелите, видях и закачени на стените луканки и суджуци. Такива игри на избухванията на бомби и по-внушителни имаше на разни места. Така една дълга желязна греда, вдигната Бог знае откъде, беше забита почти отвесно на тротоара на Градската градина, а един автомобил беше хвърлен от взривната вълна на покрива на Министерството на вътрешните работи.

При идванията си в София преживях няколко пъти сигнала „тревога“, но само два пъти той беше последван от бомбардировка. Едната беше на шестнадесети април. Стоях в избата с портiera и жена му. В сградата само те бяха останали да живеят, а понеже градът беше пуст, нямаше и външни хора да дойдат да се укриват в солидната постройка.

Срещах много малко хора, познат нито един, ако изключим служещи в Ректората, където отидох да уреждам някои работи. Работеше близо до нас една малка гостилничка, а също и бирхалето на „България“, където се хранех. Отидох да видя и къщата на баща ми в Лозенец. Кварталът отвъд реката беше слабо засегнат, но в нашия двор намерих долетял, Бог знае откъде, един голям плетен стол.

Втория път, не помня датата, стоях може би три дена. Градът беше все така празен, но през деня можеха да се видят малко повече хора: идваха да си уредят някои работи и си отиваха, а възможно е да е имало и някои по-смели, които да са оставали, особено в крайните квартали, които не се засягаха от бомбардировките. Неочаквано се върна жена ми с децата: решила беше, че вече няма опасност да се приберем в София. И едва те бяха дошли, когато се чу сигналът за тревога. Бягаме в избата и чакаме. Този път, петнадесети март, обаче тревогата не беше напразна. Скоро чухме

бученето на моторите и след това започнаха и експлозиите. Както в предшестващите бомбардировки, аеропланите изглежда се ориентираха по булевардите и специално по нашия булевард „Фердинанд“. В същото време адски гръмотевици на противоаеропланната артилерия близо до нас. Бяхме не в специалното убежище, а в гръното към ъгъла на коридора, имаше още един-двама души и една група германски войници, не младежи, а зрели мъже, които заставаха до нас и се заслушаха в стрелбата и експлозиите на бомбите. Един от тях си беше турил ръката на Данчо, за да го успокои. Както по-рано, гръмът на експлозиите на бомбите се приближава все повече до нашата къща. Следващата бомба ще ни улучи ли? Изведнъж – един страшен гръм ни разтърси и откъм улицата ни заля миризма на експлозив: бомбата беше избухнала в съседната къща на десет-петнайсет метра от нас, на отсрещния ъгъл на „Аксаков“ и „Фердинанд“. Двуетажна, железобетонна, тя беше напълно изтърбушена...

Х. ИДЕИТЕ ЗА ЕВРОПА

В последния раздел от нашия сборник не даваме традиционен тип обобщение на цялата сложна проблематика за българските усещания за застрашена Европа, за грандиозните исторически събития, предшестващи и разгръщащи се в хода на Втората световна война. В този раздел по-скоро събираме обобщенията за това каква е Европа и какво е Европа при различни като подходи и мощ на интелектуалното въображение български автори, които размишляват в синтетичен вид над тази проблематика. Те са писани в различни времена, някои още в зората на самите събития, други в следвоенно време; някои в близо до конкретиката на личности и събития, а други – наблюдаващи Европа и света отвисоко. За цвят даваме и силния образ на агresiите в нашия континент със стихотворението на Александър Вутимски „Европа – хищница“, но уравнивяваме смисъла на тази творба с оптимистичния патос на друго негово стихотворение, което слагаме на финала на сборника. И това съвсем не е единственият текст с позитивно звучене, макар общата атмосфера на представените текстове да е твърде противоречива и драматична.

Стефан Попов

ИДЕЯТА ЗА ЕВРОПА ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ

Целият свят е продукт на случайни хрумвания на безотговорна воля. Макар и закърмена в този дух на съмнение и отрицание, германската мисъл – подхранвана от класицизма, романтизма и идеализма на Шилер, Хегел и Хумболт – издигна за свой идеал културата като сътворен по-висш свят на духовното в противовес на нисшия свят на чувствата и инстинктите. Не подражаването на природата, значи не „организирането“ на светското общество, а въобще осъществяването на идеалния човек – мечтата на хуманизма! – вълнуваше оттогава германските мисли: идеал, в сравнение с който всеки опит за национално задоволяване на собствените интереси трябваше да се окаже – поне в очите на Ницше – жалък и малоценен.

Но германската философия търсеше разковничето на познанието в историческото прозрение – законите на историята можеха да станат единствен пътепоказател за човечеството. В тълкуването на историята обаче тази мисъл стигна не само до оптимистичния детерминизъм на Маркс, а и до биологичното схващане за отделните култури, които се раждат, процъфтяват и увяхват във „възвисяно безсмислие“: така поне твърдеше Освалд Шпенглер, чието основно съчинение „Залезът на Запада“ владееше с песимистичните си изгледи духовете в тогавашна Германия. Разбира се, че и тук имаше носители на културата, които не изпадаха в черногледството на Шпенглер и които – като Хофманстал – отправяха погледи към спасяването на Европа. По-силната

Под това заглавие авторът изнася цикъл лекции по Радио „Свободна Европа“ през 1976 – 77; публикувани са на български в книгата „Идеята за Европа през вековете“, изд. „Юлиана М“, С., 1999 г.

реакция към песимизма се оказа – другояче не можеше и да бъде в условията след войната – движението на националсоциализма с расовото учение за „младите народи“. При бламажа на Обществото на народите и при салонната организация на паневропейското движение националсоциализмът предпочете да инвестира възрождената жизненост и воля на германската нация вместо в илюзорния идеал за единна Европа, разделена на победители и победени, в историческото самоопределяне на нацията.

За идеята на единна Европа настъпваха тежки времена.

Тежките времена за европейската идея настъпиха преди тридесетте години, но тя бе пуснала в съзнанието на европейците тъй дълбоки корени, та даже и вихрушката на крайния национализъм премина – поне външно – под знака на тази идея. „Ревизионистите“, както бяха наричани противниците на Парижките договори от 1919 г., не смееха да издигнат хоругвите на чистия национализъм, а прикриваха тясно националните си попълзновения под девиза – „новоустройството на Европа“. По никоой въпрос обаче литературата не бе тъй бедна, тъй оскъдна, както за въображаемото „новоустройство“ на Европа, което трябваше да замести Версайската система. Това „новоустройство“ се подхвърляше в речи, рисуваше се като някакво ново историческо начало, обещавахе се като някаква непозната досега надежда за ново бъдеще, в което най-после тъй строго потъпканите в Париж идеали на историческата и международната справедливост да възтържествуват. Но никога и никъде не бе казано какво всъщност се подграбчва под „новоустройство“ и как точно ще изглежда то. Стигна се дотам, че когато идеологическите знаменосци на Хитлер биваха запитвани какво конкретно разбират под „новоустройство“ на Европа, те стеснително да вдигат рамене...

От германска страна на идеята за Европа се противопоставяше непряко тази за „Райха“ – за империята като по-висша организационна форма от националното раздробление в Средна Европа, в която империя – естествено – ръководната роля се падаше на историческо основание на германския народ. Мъчеха се на тази

всъщност останала от Средновековието представа да придат по-модерно съдържание, като гледаха да вмъкнат отживяващата времето си национална идея не в по-висшите рамки на федералистична Европа, а в тези на империалистическия Райх. И то ставаше или под формата на т. нар. теория за „големия простор“, или пък на теорията за „особената нация“. Първото се срещаше в писанията на гържавноправния идеолог на авторитарната гържава Карл Шмит, според когото доминиращият момент в новото време е стопанството и то налага заместване на политическите граници със стопанските предели, т.е. обхващането на цели географски области в нови политически единици – теория, която в сегашно време обуславя образуването на Европейската икономическа общност, но навремето закарва германците в Украйна. Втората – за новия вид нация – имаше не по-малко бележити родоначалници: на първо място известният германски икономист Вернер Зомбарт, а в политическата литература Херман Улман, според които старите форми на европейските нации не позволяват разрешаването на задачите на настоящето. „Всъщност – пише Улман – сега имаме империи, произлезли от старите нации“. И тези представи се оправдаха в следващите години, макар и в неочакван за германците вид: източноевропейската империя на комунизма стана – при отричане на националния принцип – претворение на представата за стопански мотивирани единни простори със Съвета за икономическа взаимопомощ на комунистически управляваните страни.

Втората световна война избухна все пак в името на националното обособяване на Германия, обаче под знака на империалната ѝ хегемония над Европа. От Нордкап до Гибралтар, от Ламанш до Кавказ Европа бе „обединена“ под предлога за нейното спасяване от болшевизма. Видимо превъплъщение на тази идея бяха доброволческите легиони на фламандци, французи, норвежци, холандци и от други окупирани страни, участниците в които наистина вярваха, че се борят и умират за една нова Европа. Но именно това правеше злоупотребата с тази идея още по-отблъскваща. За „спасението на Европа“ – този път пък от фашизма – се бореха доброволци и от другата страна, които също така вярваха в новото историческо утро на Европа.

Това бе Европа на съпротивата и Европа на емиграциите. Съпротивата преди всичко в самата Германия, свързана с опита за преврат против Хитлер на 20 юли 1944 г. Негов инициатор бе тогавашният главен кмет на Лайпциг – Гьорделер. От името на германската вътрешна съпротива той изготви няколко меморандума до правителствата на Англия и на Съединените щати, в които излагаше условия за мир с една очистена от националсоциализма Германия. Първият му мирен план бе още от пролетта на 1941 г., преди войната със Съветския съюз, а благоприятното тогавашно положение по фронтовете му даваше кураж да иска признаване на германските граници от 1914 г. Девет от всичките 15 точки на този план бяха посветени на новия европейски ред след войната. В есента на 1942 г. Гьорделер редактира нов обширен меморандум на тази тема. Настоявайки за мир без победители и победени, той разглеждаше много по-обширно следвоенния ред в Европа, излагайки една програма, която предвиждаше постепенното органично срастване на европейските държави. Според този план непосредствено след войната трябва най-напред да се сключи договор за арбитраж, който да направи избухването на нови войни завинаги невъзможно, след това предстои да се образува Стопански съвет със следните задачи: премахване в най-скоро време на спънките за свободно движение на хора между отделните страни, постепенно разграждане на митническите пречки; уеднаквяване на съобщенията на базата на Световния пощенски съюз; унифициране на търговското, финансовото, накрая и на гражданското право; поощряване на сътрудничеството във всички идеи, които служат на стопанското, духовното и културното сближение при използване на съществуващите национални организации. На края на това развитие под егидата на Стопанския съвет трябва да стои Съюзът на европейските държави, в който успешното стопанско сътрудничество може да създаде основата и за политическа кооперация. Гьорделер имаше предвид и създаването на Световна организация, която да избегне грешките на Женевското Общество на народите.

Няма спор, че фактическото развитие в следвоенна Европа следва начертания от Гьорделер план, без да се свързва с неговото име, но инвестиращ всъщност идеите на германската съпротива.

В годините на самата война западните съюзници не вземаха предвид тези идеи. В демократичните страни по-скоро нагледя – както и при Първата световна война – грижата за световно обединение, чийто израз стана идеята на американския президент Рузвелт за единен свят, срещупоставена на прехвърлилия се в Щатите и работещ там за идеята на единна Европа паневропеец граф Куденхофе-Калерги. За единение на Европа се бе замислил и английският премиер Чърчил – той говори март 1943 г. пред британското радио за бъдещ „Европейски съвет“ като единствена възможност за новоизграждането на Европа.

През май 1944 г. в Женева се събраха борци от съпротивата на 9 окупирани от германците европейски държави. Те приеха резолюция, в която заявяваха, че траен мир може да има само ако всички страни изявят готовност да се откажат от догмата на абсолютния държавен суверенитет и да се включат в една съюзна организация. Според тях в рамките на общата световна организация Европа ще трябва да намери за себе си прякото и радикално разрешение. Резолюцията припомняше, че в продължение само на едно поколение Европа е станала огнище на две световни войни, на единственото основание, че на този континент съществуват 30 суверенни държави. Затова трябва безусловно да се сложи край на тази анархия, като европейските страни се съюзят. Тяхната съюзна организация не бива, разбира се, да ограничава правото на всяка отделна страна да решава проблемите с оглед на народната и културната си самобитност, Но все пак държавите трябва да делегират компетенции, които са необходими за отбраната на общата територия и за отношенията с външни страни. Той трябва да разполага за тази цел със свое правителство, отговарящо не пред отделните правителства, а пред самите народи; с обща военна сила при включване на националните армии; накрая с Върховен съюзен съд, който да разрешава споровете между отделните членове.

Следвоенната история на Европа всъщност е историята на усилията на осъществяване на тази идея.

Александър Вутимски

ЕВРОПА-ХИЩНИЦА

1.

Светът гърми и вече оглушахме
от новини, от речи и събития.
Светкавично връхлитат новините.
И ти към всичко вече безучастен си.

Европа губи гръх от разрушения,
за стотен път под бойни знамена.
Париж е мъртъв. Лондон в запустение
събаря се за всички времена.

Един водач грозен и фанатичен
чертае кръстен знак до двата полюса.
Решено е, че днеска не от томове
Европа се нуждае, а от щикове.

Какво че моя въздух тук са дишали
Рембранд и Хус, и Кант, и Достоевски.
Със щик Европа сочи убедително
на своята култура и прогреса си.

Дали ще бъде залезът на Запада,
или нов свят под гръм ще се роди...
Светът гърми и вече оглушахме,
уви, за всичко станали безчувствени.

2.

Те бяха много малки, но строеха
железниците твои, градовете ти.
Дълбаеха земята ти за руда.
Със трактори, с рала и героизъм
пореха угарта ти, равнините ти,
с надеждата, че няма да ги ритнеш,
да ги отминеш като жалки псета –
работниците твои, о, Европа.

И ето, ти изплащаш греховете си.
Забравила, че има справедливост,
разглезена, изтънчена и алчна,
ти смучеше злато от континентите.
Обираше фурми и диаманти,
какао, плодове, желязо, въглища,
подхвърляйки едно мизерно су
в очите на товарния добитък –
на твоите работници, Европа.

Сега се криеш жалка и уплашена
във тъмните подземия на Лондон.
Не се прозяваш скучно зад ветрилото,
не слушаш джаз и вече не танцуваш.
Гърмежите сега са твоя музика,
пожарите – достойния ти декор.
Но пак, уви, заради тебе мрат
под грохота на бомбите разкъсани –
работниците твои, о, Европа.

3.

Аз не презирам твоите народи.
И вярвам, вече ти агонизираш.
Не връз трупа на своите работници
ще свършиш свойто поприще на хищница.
Ръцете, що изграждат, ще рушат
и цялата земя ще стане друга.

Но мене ти уби, Европа-вещица.
Над твоите котли със кръв и злато
аз дишах алкохолни изпарения.
Танцувах, пеех, пишех стихове.
И ето ме сега по-стар от тебе,
и като тебе застрашен от гибел.

Умниците над мойте стихове
ще се усмихнат мъдро, ще отминат.
„Поем реакционен“ – ще продумат.
За лишен път не ще пропуснат случая
да поприказват за надстройки, бази.
Ще продължават да спорят за Хитлера.
Ще си живуват в своята възвишена
естетика на уличния позив.

Европа-хищница, ти имаи синове –
стада многоприказващи и тъпи.
О, нека те да бъдат тор поне
за по-добро и плодородно бъдеще.
Гърчи се ти, умирай и проклинай.
Дано сганта ти с теб издъхне, вещице.

А аз ще си умра от свойта рана.

1941 – 1943

Петко Войников

СВЕТОВНИТЕ СЪБИТИЯ ПОД НАШ ЪГЪЛ

Преди повече от две хилядолетия, за да даде израз на своето „интернационално съзнание“, гръцкият софист Хипиас от Елада се провъзгласил за „гражданин на света“. А смеещият се на човешките лудости Демокрит заявил, че за благородната душа целият свят е отечество. Към тия своего рода *heimatlos*¹ на древността съвременният свят прибави безотечествените модерни чедра, на които г-н Матвей Вълев посвети един хубав разказ, и интернационалистите на социалистическата доктрина. Има обаче още една категория люде, които имат свое отечество, често го славословят, нямат претенцията „да се сливат с всемира“ и не проповядват учения за международно братство, но които гледат на света през чужди очи, мерят нещата с небългарско мерило. Казвам с небългарско, защото тия люде се намират сред българската интелигенция, която, казва се, трябвало да ръководи своя народ по негов собствен път; тази интелигенция имала за задача да твори нова национална култура, да работи за създаване на една българска идея, един български дух, които да са отличителни белези на нашето племе сред цивилизованите народи.

Отличителните особености на един народ се проявяват преди всичко в неговия поглед към живота, в начина, по който той възприема действителността. От тази гледна точка се поставя един твърде любопитен въпрос: каква е оригиналната стойност на българското отношение към света и специално – към световните обществено-политически събития.

Сп. „Златороз“, год. XXI, 1940, кн. 1.

¹ Безотечественици (б. а.).

Ако вагим заключенията си от настоящия духовен живот на нашата интелигенция, едва ли би трябвало да бъдем много оптимистични. Голямо огорчение би ни обзело, наблюдавайки нашата безпомощност или поне нежеланието да преценяваме логично събитията, политически положения от своя собствена гледна точка. Не е нужно преценката ни да бъде винаги обективна, или както сега е на мода да се казва, „неутрална“, някъде по „златната средина“ на Хораций. Но защо трябва тя да е непременно под чуждо внушение, повлияна от чужди интереси, продиктувана от предвзети идеи или фанатични увлечения в симпатии или антипатии?

На този, който се опитва да наблюдава критично нашите политически нрави и обичаи, ежедневно се хвърля в очи колебливостта на едно претенциозно „обществено мнение“, което може да се мени всеки ден – според сведенията, които получава откъдето, или според светлината, под която му се представят от заинтересовани среди събитията.

Фактът сам по себе си, изглежда, не е достатъчен, за да има отношение към него; нужни ни са коментарите, с които придружават описанията му тия, в чиято тълкувателна способност имаме пълно доверие. В резултат – често пъти предизвикващи иронична усмивка противоречия: когато нашето несигурно и нездраво определено очакване се сблъска с еволюралото чуждо мнение, на което сме се оставили да ни води! Ако еволюцията на това чуждо мнение е понятна и оправдана за тия, които гледат на нещата от своя гледна точка (съобразно със своите добре разбрани интереси), у нас тя довежда до неразбираема непоследователност в защитащите тези, до объркване на понятията и идеологиите, в чиято истинност и непогрешимост сме „се верили и клеили“.

Любопитно е да проследим застъпваните гледища в нашия ежедневен печат или пък да се вслушаме в разговорите, които се водят, да речем, върху политиката на чуждите държави. Твърде лесно бихме се обезсърчили, ако потърсим умела или логична защита на едно какво да е становище – право или не – но поддържано с искреност, почувствано с проумени доводи, които да ни дава нашата собствена присъда на фактите и събитията. Изключенията са рядкост, а постоянство и настойчивост в поддържаните становища за жалост

виждаме почти само когато са вдъхновени от пристрастни увлечения, от фанатизъм, гържащ сметка за интереси само на малки обществени групи или заплемени честолобия. Когато почваме да съзнаваме крайностите си и позорните си встрастявания по чужди политики, които открай време са ни делили на „фили“ и „фоби“, и когато, изправени пред злощастията, до които тези помрачения са ни довели, търсим да се освободим от тях, едва ли би било справедливо да намираме единствената причина на своята податливост на чужди влияния само в своя южен, източен или славянски темперамент. По-скоро трябва да я търсим в неприявената си, поне досега (защото не вярваме въобще да не я притежаваме), способност сами да решаваме съдбините си, застанали на почвата на една здрава и добре изяснена българска идея, от която да изхождаме. Понякога стигаме готам, че за защитата на своите собствени национални права не се ръководим от някакъв национален план, за постигането на чиято крайна цел да сме готови единодушно на жертви, отстъпки и компромиси според обстоятелствата. Вместо това чакаме да видим постъпките и действията на други сродни нам по участ народи, за да последваме примера им – дори когато тяхната дейност е за нас напълно немислима или даже противоречива на нашите интереси. Това е в съзнанието на голям дял от „активното малцинство“, което ръководи общественото настроение.

Има и една *sancta simplicitas*, или по-скоро наивност, отколкото простодушие, в нашата неполитична доверчивост към красивите слова, с които чуждите идеолози покриват националните стремежи. Преди да извлечем същественото от голямата реч на чужд гържавник или симптоматичната статия на вестник със световна тежест, ние сме поразени от гръмките слова, които често прикриват някакво отстъпление или слабост на доводите им. Колко пъти напразно сме очаквали избухването на война, полъгани по изреченията заплахи и предупреждения, а когато тя наистина дойде, почнахме да чакаме без време и без основание скорошен мир. Колко пъти се отдаваме на суетни предричания и обявяваме с големи букви по вестниците си събития, които едва ли някога ще станат, вземайки не дори собствените си, а чуждите пожелания за действителност.

За нас гумите имат като че ли магическо обаяние – те запазват своята „номинална стойност“ и затова разочарованията ни от ръководните линии на духовния и политически живот на чуждите страни са ни станали вече навик. Ние сме искрено възмутени от егоизма на едни, от бруталността и „незачитането на чуждите права“ от страна на други, и сме готови да обвиняваме всички тях, защото сме останали излъгани от техните уверения: с други гуми, сърдим им се, че с всички средства следват пътя на своя национален интерес, докато ние – пренебрегвайки често своята собствена кауза – се възпламеняваме и сме готови понякога нищо да не пожалим, за да защитаваме със слово и дейност „идеите“ на чуждестранните големи вдъхновители на своите народи. Ако тия наистина велики за своите съотечественици мъже чуеха разпалените апологии на своите горещи привърженици у нас, сигурно биха били обзети от някакво стеснение пред наивния нравствен кредит, който тъй щедро им даваме – когато те сами бързат да докажат, че не слагат особена цена на проповядваното в миналото тяхно веруе.

Може би има нещо прекрасно в тази наша вяра в стойността на гумата, на обещанието, на клетвата, в това романтично съчувствие към борците за правда – защото действително всеки се бори за някаква своя правда. Но това наследство от едно патриархално и високонравствено време изглежда безумие за нашия материалистичен и егоистичен век, когато никой не е доволен от това, което има, и търси правото си, което всеки разбира по своему.

Изглежда, че и другаде чувството за справедливост не е изчезнало сред народните слоеве, защото все пак всеки народен водач е изправен пред необходимостта да оправдае всяко свое действие с високочовеколюбиви подбуди: едни, за да спасят народа си от глад, други, за да спасят народа си от робство – търсят отдушник и в края на краищата се нахвърлят едни срещу други в борба на кръваво унищожение. Това странно човешко изстребление става все в името – за мнозина напълно искрено – на хуманните идеали за повече народно благоденствие, за повече свобода на личността и на обществата; докато ние, застанали отстрани, не сме в състояние да погледнем обективно и дълбоко в същността на нещата, да ги преценим „без гняв и пристрастие“, както пише в своята

история Тацит, като отгадем „божието Бозу и кесаревото кесарю“. Нещо повече, претенциозно се делим на разни групи, не вече в името на един вътрешно осъзнат идеал, а според това на чии чужди уверения, ораторски красноречиви излияния или дори писмени документи (защото *scripta manent*) всеки от нас е дал вяра.

Друга характерна черта за нашето отношение към останалия свят е една надминаваща границите на естественото любопитност към политическия живот на другите страни. Сякаш не живеем вече свой български живот, а съществуваме чрез други народи и заради тях. По-голямата политическа практичност на повечето от „европейците“ ги кара да проявяват любопитство към обществения живот на другите почти само тогава, когато са по-пряко, по-близко засегнати, когато развитието на далечни събития може да има някакво отражение върху техните собствени интереси. Ако съдбата на Финландия понастоящем вълнува толкова Запада, едва ли това е само от чистосърдечно и безкористно съчувствие – не би трябвало да се лъжем по думите; докато у нас войната по бреговете на Янг-Це или далнобойността на шестинчовите оръдия на английските или германските крайцери раздвижва страстите много повече, отколкото въпросът, да кажем, за нашата собствена отбрана. Има у нас лица, които много по-добре знаят за предимствата на аеропланните типове „Месершмит“ и „Потез“, отколкото за качествата или броя на нашите въздушни сили. Наистина съдбата на всички народи по земното кълбо е свързана днес и никой не е напълно независим в своите действия. Но мъчно би могло с това само да се обясни и оправдае нашата прекалено трепетна чувствителност и мисловно участие във всяко събитие, във всяко по-особено явление на земята, колкото и отдалечено да е то. Ако смятаме, че всичките биха могли да имат своето отражение върху нас, заключенията ни за нашата духовна стабилност не биха били много ласкателни. Изтеглянето на невероятни изводи от всяка политическа комбинация, образуваща се от Персийския залив до Мексико и Парагвай, не говори за бистър и пронизателен политически поглед.

Имам впечатлението, че у нас, наред с една естествена политическа несъобразителност, плод на обществена незрялост

и недостатъчен опит, съществува също, по расова или племенна наклонност, някакво желание да обгърнем с мисълта си и чувствата си света. Може би не търсим да проникнем в дълбочината на световните загадки, нито в същността на вълнуващите човечеството проблеми, но изпитваме някаква нужда да се чувстваме приобщени към вселената, да бъдем граждани на света. Възможно е прочее някакво расово предразположение да създава у нас този порив, но то не е достатъчно да обясни склонността ни да принасяме постепенно нашата способност за увлечение, за въодушевление, нашата обществена енергия в жертва на чужди олтари. Случва се понякога дори да даваме вид, че се радваме на чужди успехи, без да имаме някакво основание да вярваме, че от тях ще има полза за нашето отечество. Нещо повече: навремени сме доволни от възтържествуването на принципи, които, приложени спрямо нас, биха ни донесли нещо по-лошо от национално бедствие. Друг път злорадстваме пред нещастieto на народи, като оправдаваме своята жестокост с поведението на отделни измежду тях личности, които някога казали за нас несправедливи думи. Едва ли си даваме сметка за озорчението, което бихме изпитали, ако в момент на нещастие други биха ни съдили със същата мярка, държейки виновен целия ни народ за безразсъдните слова на някой нашенец. Въобще мненията ни се характеризират с прибързаност, едностранност и повърхностност, защото не идат от дълбочината на душата ни, не се пречупват през гънките на разума, а са взети наготово. По-право, вземаме като аксиома откъслечни мисли и преценки, изказани например в чуждия печат от заинтересовани официални пропагандатори или дължностни лица, без да ги премелим и без да се помъчим дори да установим противоречията. Когато слушаме нагласената за безкритичните маси пропагандна реч по радиото, на моменти сме готови да изтръгнем из злъчта си Бай-Ганьовото „хубаво го наряза“, като купим от неприязън спрямо люде и народи, които понякога дори не са имали някакво особено отношение към нас, за добро или за зло. Лица и нации, които до прежния ден са ни били напълно безразлични, стават изведнъж предмет на нашето възхищение или нашата вражда според това как нашият любимец (безразлично кой е той) ще се отнесе с тях в своето предавано по цял свят слово.

Струва ми се, най-характерният пример за нашето чисто емоционално, нереалистично отношение към световните събития е реакцията, предизвикана у нас от сключването на руско-германския пакт преди няколко месеца. Тук не ни занимава политическата същност на въпроса. Не се касае да определяме свое отношение към това събитие. Това, което ни интересува, е неговата, бих казал, психологическа страна: безспорно това беше за цял свят една голяма изненада. Реакцията в различните страни не закъсня. Но там тя бе продиктувана преди всичко от **интересите** на всяка една. У нас отражението беше по-особено – най-много бяха поразени **чувствата**; едни приеха новото положение с прискърбие, дълбоко разочаровани от ефимерността на идейните позиции, и дълго не можаха да се справят с противоречието, създадено между теоретичните постройки и практическото действие. Други, които приеха събитието като отгавна очаквано, всъщност нищо не бяха предвидили, но следваха чужди надежди, които бяха станали техни. Отношението към пакта се определяше не толкова от неговите възможни за нас последици, които навреме съзряха, а от симпатиите или антипатиите на всекиго от договарящите страни, по-право към техния режим. Изведнъж се откриха сродства и различия, които ден по-рано никой не би очаквал. Ако в самите пряко заинтересовани страни някои променени възгледи можеха да се обяснят с техните временни върховни гържавни интереси, промененото отношение към един или друг режим бе твърде малко оправдано у нас, дето се претендира, че становищата са чисто идеологически!

Заинтересованата преценка на гържавния и международния живот на другите е не само нашенско явление. Но другаде тя поне се старае да се прикрие зад неясни намеци и внушения, защото знае, че е преследвана от мисълта на родолюбивото ядро сред общественото мнение. Знаем последствията от разкриването неотгавна на скандална история в средите на чужд печат: съдебно преследване и безмилостно обществено порицание. Страхотно е, като се помисли, че невинаги тия са последствията от подобни случаи у нас. Не е в задачата ни да преследваме дейността на тия (за щастие немногочислени) наши сънародници, чиито гръзки мнени-

ния, хвалебствия и укори, предадени от чужбина по разни модерни съобщителни средства, четем на видно място в наши сериозни вестници и слушаем на разни дължини на вълните. „Мненията“ или „виждането на чуждия свят“ от подобни **наблюдатели** няма стойност като наша, макар и частична, обществена преценка; защото користните побуди и особените условия на военното време пречат погледът да изхожда от някакво наше становище, което има цената да е българско.

Това обаче, което важи за случая, е отношението, което има към някои „нарочни дописници“ нашият читател на вестници. Цялата тази „вестникарски просветена“ публика не може естествено да се поведе под общ знаменател – тя е тъй разнородна и по обществено положение, и по манталитет, – но може да се съзре нещо общо в нейното мнозинство. Струва ми се, че въпреки вродения си скептицизъм българският читател на вестници вярва на печата. И ако проявява често съмнение относно истинността на туй, което пресата му поднася в категорични изрази и под големи черни заглавия, то не е толкова от критичност и усет към действително възможното, вероятното и правдоподобното, а от желание да повярва в нещо, което **не му се нрави** или което **не очаква**. В повечето случаи нашият интелектуалец, нашият работник, нашият селянин има „своя“ печатен орган, който, смята той, му известява новата истина – вярната новина. И трябва нещо особено, необикновено да се случи, трябва неговият вестник по твърде ясен начин да се изложи в умишлено, систематично прикриване на *nuda veritas*, за да се разколебае най-после доверието му. Прочее, читателят на нашия ежедневен печат не само не търси във вестника си указание, опора, ръководство, но и приема безропотно тази наготово смяна духовна храна, която той купува на нищожна цена и която му е сервирана в различни по размер и качество блюда: малко сензации, телефонни разговори с чужбина, последен час, последна минута; после – „тежката артилерия“: официални съобщения, речи, мнения на чужди меродавни вестници и т.н. (...)

Но липсата на наше мерило, на наше отношение към външните събития и промени, към живота на света извън нас проличава не само в „абонирането“ ни за някой постоянен чужд източник на

идеи, мнения, преценки. Ние не само очакваме чуждо духовно озарение, но понякога дори не сме верни на своя извор на вдъхновение и сме склонни да му изменим просто от прищявка, а не вследствие на някаква душевна еволюция. Ако вчера например сме проповядвали началото на съпротивлението на малките народи срещу застрашаващата ги опасност, нищо не ни пречи днес да поддържаме точно обратното. Нашето принципно становище не произлиза от някакво дълбоко заседнало у нас убеждение: то се поражда от първото впечатление, получено от различното противодействие, указано от различни страни при приблизително еднакви случаи.

Проследяването в нейната дълбочина на психичната основа, върху която „се разиграват“ тия наши обществени прояви, не е лесно. Те имат своята сложна душевна подставка: атмосферата на чуждото училище, дългото дишане на чуждия въздух, расовите заложби и природни наклонности, политическите ни усилия, при които чувстваме нуждата от чуждо съучастие, и пр.

Въпреки всички черни петна, които погледът съзира върху политическия ъгъл, под който българинът възприема и следи световните събития, не виждам основание за отчаяние. Защото, ако значителна част от нашата интелигенция представя на моменти твърде обезсърчителни гледки на несамостоятелност, на колебливо люшкане между различни чуждоземни идеологии, то друга, още по-значителна част от народа, укрепва вярата ни в първобитната мощ на българския дух.

В миналото ни тогавашната наша интелигенция, близка и вярна на народа си, е оформила и изваяла неговото творчество – неговите „умотворения“ – най-скъпото ни духовно наследство и достойние от родната земя. Насъщният въпрос прочее, от който зависи цялата ни съдба, е – можем ли да вярваме, че и в днешния духовен елит ще се намерят сили за борба в името на едно ново духовно освобождение от едно робство, много по-сложно, по-разнолико, а сигурно и по-опасно от елинското.

Данаил Крапчев

НЕЩО НОВО В ЕВРОПА

Събитията в Испания раздвоиха чувствата на континенталните европейски държави: едни симпатизират на въстаналите националисти, други на правителствените левичари. Впрочем това не е нещо ново: и в миналото, що се отнася до платонически симпатии, държавите и общественото мнение при подобни драматични събития са се раздвоявали. В испанския случай обаче имаме нещо повече от симпатии: държавите минаха към съдействие на едната или другата страна, във всеки случай към съдействие на двете страни и континентална Европа се раздвои. И тя се раздели не по стратегически или икономически и географски интереси, а по своите режими, по вътрешните си доктрини, по системи на вътрешното управление: авторитарните държави подпомагат въстаналите испански националисти, а държавите, управлявани от крайната левица – революционно и редовно правителство. И с това се наруши най-важното, най-същественото правило на ненамеса в чужди държави, особено пък във време на гражданска война, какъвто е случаят в Испания, където едни се намесват в полза на едните, други в полза на другите. Това е ново явление в континентална Европа, като изключим болшевишките едностранни попълзновения в разни страни. Такава активна намеса, и то в полза и на двете страни, която усложнява положението, Европа не беше виждала от времето на Великата френска революция и последвалия я Свещен съюз на Метерних. Така грубо и гръзко се намесваха открито във вътрешните борби на трети държави само в онези далечни времена. Оттогава насам криво-ляво се спазваше международно-

то право поне в това отношение, макар че не беше съвсем рядко да се намеси една, само една гържава във вътрешните борби на друга.

Испанският случай действително е много опасен и може да предизвика страшни усложнения в Европа. Не току-така Франция първа се сепна, след като госта французи, разбира се, неотговорни, се поувлякоха. Франция сега прави официални постъпки, за да се спре развилата се активна намеса на гържавите в испанските вътрешни борби.

Обаче събитията в тази нещастна страна не са ли отишли много далече и френската инициатива ще има ли успех?

Във всеки случай, тежко и горко отсега нататък на всеки народ, който се хвърли в гражданска война, особено ако заема едно географско място: груги ще си дават сражения за сметка на неговата кръв и неговата земя.

В. „Зора“ – София, 8 август 1936 г.

НОВОТО ПОЛОЖЕНИЕ В ЕВРОПА

Съотношението на военните сили в Европа рязко се промени, откакто Германия счули ограниченията, в които бе окована от Версайския договор. Райхът зае в Европа старото положение, което имаше преди Световната война. Разбира се, казваме в Европа, но не и в света, понеже Германия и сега е лишена от колонии, към каквито упорито се стреми.

Освен масовото въоръжение и дветгодишната военна повинност Германия в последно време е повикала под знамената си 10 хиляди действащи офицери, уволнени по Версайския договор, и повечето от тях са заели нестроеви служби, за да освободят активните офицери, които доскоро са ги заемали.

Тези и груги военни мерки, които се вземат от Германия, са стреснали по-малките ѝ съседи, на първо място Белгия, която, за да избегне възможна опасност, се обяви чрез устата на своя крал за неутрална.

Допуска се, че и други съседи на Райха може евентуално да последват примера на Белгия. Може би и сегашната визита на

полския министър на външните работи г-н Бек в Париж е пак във връзка с новосъздалото се положение в Германия, погледите на която са обърнати повече на изток.

В Англия сред народа не се гледа с лошо око на Германия. Друг е обаче въпросът за държавната политика на Великобритания, не е известно какъв ход ще вземат. Русия винаги е била тайнствена, но особено е тайнствена тя при большевишкия режим, при който се смесват самосъхранението на държавата със запазването на режима и неговите представители.

В. „Зора“ – София, 24 август 1939 г.

ДВЕ НОВИ СИЛИ НА МЕЖДУНАРОДНАТА СЦЕНА

Большевиките са стари приятели на Германия: нека не се забравя, че в началото на Световната война тесняците агитираха в полза на Германия и Ленин заедно със сподвижниците си беше прекаран в пломбиран вагон от Швейцария през Германия и нейния фронт в тила на руската армия. Също да не се забравя, че Карл Маркс е духовна връзка между руските революционни партии и Германия. Освен това и болшеvizмът, и националсоциализмът са революционни течения, едните от единия полюс, другите от другия, обаче постиженията им са приблизително еднакви – и едните, и другите вървят към държавен капитализъм и търсят опора долу в масите.

Всякак душата на истинския большевик е много по-близка до тази на германския националсоциалист, отколкото до английския работник например.

Искам да кажа, че има основа за едно германско-руско сближение, каквото большевиките бяха подписали с Германия от Ваймар в Рапало, за което се говори и в сегашния пакт за ненападение, подписан онази нощ в Москва и който ще служи като основа и на сегашното германско-руско сближение.

Както и да го прикриват, подписаният пакт в Москва е насочен срещу западните демокрации. Самият факт, че той бе уговорен и после подписан посред военните преговори на Съветска Русия, водени от маршал Ворошилов, от една страна, и английски-

те и френските военни от мисията, изпратена в Москва, от друга, каквото и да се приказва, този факт ясно показва, че острието на новото германско-руско споразумение е насочено против западните демокрации и техните сподвижници от изток. Ясно е, че в Москва бяха недоволни от западните демокрации още от Мюнхен, от миналата есен. Това недоволство обаче след споразумението на Англия и Франция с Турция се превърна в бунт, в резултат на който видяхме в сряда през нощта да се подписва германско-руският пакт за ненападение, който подновява спомените от Рапало. Знаменателен факт е, че пактът е подписан в присъствието на Сталин, който за пръв път се явява на сцената при подобен дипломатически акт. Английската военна делегация вече напуска Москва.

На световната сцена излизат две нови Велики сили, едната от които властно се прояви, откакто в нея възтържествува националсоциализмът, а другата, Русия, току-що излиза от хаоса на революцията и тепърва ще има да се проявява и да си каже думата в международната политика, където тя досега се проявяваше като пропаганда – отсега нататък вече ще я видим като държавна политика. Съветска Русия вече решително поема пътищата на Царска Русия във външната политика, може би без нейните средства и методи.

Двете сили, не само без които, но и против които бяха създадени договорите за мир в околностите на Париж преди две десетилетия, не могат да не ги отрекат сега.

В. „Зора“ – София, 25 август 1939 г.

ПРЕДВИЖДАЛИ ЛИ СА В МОСКВА ПОСЛЕДИЦИТЕ

Веднага след като бе подписан германско-съветският пакт, се сметна, че това скрепване с подписи засилва шансовете за мир, обаче впоследствие се оказа тъкмо обратното: завчера, след подписването на пакта в Москва, напрежението се засили; почти всички европейски държави, коя повече, коя по-малко, мобилизираха.

От завчера цяла Европа е на военна нога. Войскови части и цели армии са вече по границите, Франция например днес вече има два милиона под знамената. Европа и светът са настръхнали. Не-

зово светейшество папата отправи призив за помирение в името на Христа; Рузвелт търси начини за миролюбиво разрешаване на териториалните спорове в името на човешината. До тази нощ обаче няма отникъде никакъв признак, че мирът ще бъде спасен, макар че мнозина вярват в това спасение. Но откъде ще дойде то, никой не може да посочи.

Казахме, че след подписването на германско-руския пакт положението, вместо да се подобри, се влоши. Това не са ли предвидили авторите на този пакт? Очевидно на Германия той е бил нужен, за да увеличи по-безопасно натиска си върху Полша, която мъжествено е решена на всички жертви и противостои досега. Както личи вече от всичко, за нея няма връщане, но, изглежда, няма връщане и за Германия. Двете държави са поставили въпроса на чест и достойнство, на независимост и свобода, на престиж и съществуване.

Всичко това не предвиждаха ли в Москва, когато подписаха пакта за ненападение между Германия и Русия? Не предвиждаше ли г-н Молотов, като скрепи с подписа си този пакт, че положението ще се влоши, вместо да се подобри? Трябва да сме много наивни да вярваме, че фон Рибентроп не се е обяснил по този въпрос предварително с г-н Молотов и че последният и неговите другари не са и сами предвидили първото последствие от подписването на пакта за ненападение. Наивно е или пък превзета мисъл е да се допуска, че пактът, подписан завчера в Москва от г-н Молотов и г-н фон Рибентроп, е като всички пактове, които се подписват всеки ден по широкия свят, както искат да ни уверят някои мъдреци.

В. „Зора“ – София, 26 август 1939 г.

ТЕНДЕНЦИЯТА НА СЪБИТИЯТА

Може да се вярва в искреността на г-н Молотов, като говори, че Русия остава неутрална, макар с неутралитет, благосклонен към Германия. Без съмнение ръководителите на Съветския съюз не желаят войната. Те се отнасят с боязън към нея и искат мир, който е желан и от народите им. И г-н Хитлер не желаше войната, нито пък г-н Чембърлейн и г-н Даладе я желаеха. Никой не я

желаеше и всички фатално вървяха към нея. Не е разумът, който води световните събития. Във времена като днешните съвсем други фактори вдъхновяват събитията.

Всички говорят за мир и гойдоха до война, която бушува засега само на запад.

Речта на г-н Молотов, която всеки в чужбина тълкува, както му изнася, както отговаря на неговите интереси, е без съмнение нова стъпка на Съветска Русия към Германия. Всяка манифестация на германско-руско приятелство го задълбава все повече и повече. Поялбата на Полша свързва двете държави госта, Тройният пакт, подписан в Анкара между Турция, Англия и Франция, създаде ново звено между двете авторитарни държави от двата полюса. Защитата, която г-н Молотов в своята реч прави на Хитлер и Германия, е едно очевидно доказателство за това.

Г-н Молотов е госта ясен по отношение на Турция. Председателят на Турската република обаче отговаря много меко и приятелски на Русия, но категорично: Турция ще изпълни своите задължения, а те са формулирани в Тристранния пакт, който днес или утре ще бъде ратифициран в Анкара.

Г-н Молотов, който така приятелски защитава Германия, съвсем иначе се отнася към Англия и Франция. Той не остава дължен дори на Съединените щати. А това ясно говори накъде ни водят събитията, които в бурни времена като днешните малко се водят от разума.

В. „Зора“ – София, 3 ноември 1939 г.

ПОГЛЕДИТЕ НА ИТАЛИЯ

След като германците се настаниха в Норвегия, срещу източните брегове на Великобритания, погледите на света се обръщат към Италия. Това става, защото вниманието на Англия се отвлича на север, погледите на Лондон се отклоняват не само от „Мажино“, но и от Средиземно море. И като последица се подобрява военното положение на Италия.

Какво ще прави италианското правителство, не се знае. Знае се само, че в Италия сега царуват възбуждение и подем. Ние не зна-

ем в какво ще се изразят тези настроения. Това, което е известно, е, че Северна Италия, Ломбардия, е извънредно гъсто населена – над 200 души на квадратен километър, нещо, което имаме само в Германия и Белгия.

Друго нещо, което се знае, е, че Италия е изключително средиземноморска държава, както Англия е атлантическа. Изходите на Средиземно море обаче се държат от Великобритания. Тя контролира и Гибралтар, и Суец. Близко две трети от италианските търговски параходи минават през Гибралтар, една трета през Суец. Сега, особено при английската блокада, италианската търговска марина се контролира от английски военни кораби. А това гразни Италия.

Г-н Мусолини преди всичко мисли за морските изходи на Италия, просната на Средиземно море, което тя разделя на Източно и Западно. Вратата на Западното е Гибралтар, а на Източното – Суец и Дарданелите, в които господства съюзницата на Англия Турция.

Погледите на Италия са обърнати именно към тези изходни точки от Средиземно море, особено към Суец, който я дели от далечните ѝ колонии. Че вратите на Средиземно море са едни от основните въпроси, които занимават и днес Италия и поглъщат нейното внимание, се вижда и от една реч на бившия министър на външните работи на Италия г-н Гранди, който днес е министър на правосъдието. Тя е програмна реч и бе държана в навечерието на конференцията в Монтрьо за Проливите. Тя и днес разкрива средиземноморската политика на Италия. Г-н Гранди заяви: „Италия има също един проблем, който тя трябва да изнесе пред света – толкова важен и голям, колкото е проблемът за френската сигурност, за германската свобода, за дунавските държави. Италия, каза той, има 40 милиона жители; след 15 години те ще станат 50 милиона; нашата територия е половината от тази на французите, на испанците, на германците; нашата територия е затворена в едно море, на което известни страни контролират дебушетата и другите пътища, които са като крайни точки на нейната свобода, сигурност и даже снабдяване с храна; слагат се пречки за нашата емиграция даже и в колониалните терито-

риш“. В заключение министърът каза: „Ние поставяме жизнения проблем за Италия в рамките на едно световно преустройство. Ето как ние го схващаме и как искаме той да бъде разбран и разрешен“.

В. „Зора“ – София, 14 април 1940 г.

ИТАЛИЯ И ВОЙНАТА В НОРВЕГИЯ

Знае се от Световната война, че Англия и Франция тогава бяха сключили споразумение като съюзници да разделят задачите на двете съюзнически военни флоти: Англия да охранява и да дебне неприятелската флота с ядрото си главно в Атлантическия океан в съседство с Балтийско море, където обикновено стоеше германската военна флота и оттук правеше набези; френската военна флота да охранява предимно Средиземно море с едната си половина от по-малки военни кораби.

Няма съмнение, че днес, когато ядрото на английската военна флота е заето в Северно море и Атлантическия океан, който мие норвежките брегове, Средиземно море сигурно се охранява главно от френската средиземноморска флота, която е съставена от по-малки единици – френските мощни военни кораби са пак предимно в Атлантическия океан. Цялата тази грамадна военна сила на съюзниците от Атлантическия океан е насочена главно в скандинавските води и в Северно море за охраната на транспортните параходи, които пренасят войски, муниции и храна за Скандинавия. Съюзническите военни флоти дебнат и германските параходи – търговски и военни, да ги унищожат или разпръснат, за да намалят германските подкрепления в Норвегия.

При това съсредоточаване на главните морски сили на Англия и Франция в Атлантическия океан положението на италианската флота в Средиземно море се облекчава. Тук остават само половината френска флота и средиземноморските английски кораби.

Тъкмо по това време на англо-френска залисия италиански ескадри правят маневри около беломорските острови, така наречените Додеканези, които са италианско владение. Додеканезите са

в съседство с Мала Азия. От остров Родос се вижда с просто око малоазиатският бряг, който отстои само на три – четири километра от малкото островче Кастело дел Ризо, също италианско владение.

Ние тук само отбелязваме тези факти, без да правим каквито и да е заключения. Отбелязваме ги само за да обясним повишения тон на италианския печат.

В. „Зора“ – София, 17 април 1940 г.

Кирил Кръстев

СВЕТЪТ ВЪРВИ КЪМ РОМАНТИЗЪМ

Съвременното общество изрича строги думи срещу романтизма. Романтиката е спомен за нещо отживяло и изчезнало. Оня, който в днешно време има воля за романтични прояви, трябва да е доволен, ако го намират само за старомодно сантиментален. На неговата личност може да се погледне с подозрение за болнава слабост...

Новите хора намират, че е потребен тъкмо повече реализъм и практикуизъм. И действително, сегашният живот, с крещящи материални нужди, със социални неправди и грижи, с грохот на машини и с темпо на бърз и нервен живот, като че съвсем не е подходящ фон за цъфтеж на романтични прояви.

Дали липсата на романтизъм е белег на упадък? Ако нашето време действително не може да го понася, кому трябва да дадем право? – Естествено на времето, ако искаме да мислим исторически. Нека се пазим да намираме с библейски ужас като някой размекнати хора, че времето ни е лудница от бързина и демонични сили. Ние живеем в период на материална цивилизация, която е плодотворен завършек на културна воля за познание и благоденствие. Обективните условия на свръхцивилизацията не могат да дадат друг отпечатък на живота и на човешката ни природа.

Трябва да се примирим следователно с неизбежното. Потребно е да го осъзнаем ясно. Невъзможно е, когато вън царят механистичен порядък, да предпазим душите си от него. Стойностите на живота сега са измерими в километри, във време, в килограми, химични реакции, в конски сили, в пари. Към сетивата на човека са прилепнали уреди и машини: така сетивата са угължени до

Кръстев. К. Смъртната красота. – С., Хемус, 1939 г.

безкрайност, станали са безкрайно по-могъщи, по-точни, по-безпристрастни. Съвременният човек, застанал в центъра на механическия живот, се чувства вече само автомат, който управлява с малък жест, само с една дума сложния строй на техничната среда, на социалните зависимости и на финансовия апарат. Навсякъде, във фабрики, при строежи, в научни лаборатории, в кантората, в хлебопекарници, във филмови ателиета, в танците, съвременният човек е механизирани.

Ние сме свидетели как се извършва като че метализация на живота по нашата планета. Сякаш тайнствената душа на металите, която човек впрегна в своя услуга, се надига от атомната си гробница, просмуква се в протоплазмата на господаря си, пролазва сърцето и мозъка му и обръща живата материя в студен метал, чиито трепети и мисли не са вече друго, освен научно измерими електромагнитни колебания.

Ще кажете обаче – има милиони хора, свободни и индивидуални, които стоят извън ритъма на механичния строй! Но вземете тъкмо него, наглед свободния човек, не е ли вече той предимно същество от улицата: с просто спортно облекло, с изкуствени рамене, направляван в движението си от полицейски правила, с опростени и еднакви навици, пристрастен в спорта. Той се просвещава телеграмно от вестника и радиото; впечатленията си добива автоматично и без да мисли през краткия си престой в киното, на улицата, на плажа. Сближава се и се влюбва по крайно съкратен начин. Неумолимо е тласкан от борба за хляб и борба да изплува сред обществото; всякога напрегнат от несигурността, от кризата и от необходимост да преодолява материални препятствия.

Днешният човек, колкото и лично да е далеч от механичния строй, е механизирани и пресушено същество. Той няма време да размишлява обстойно, да изпитва възгъбени възторзи или продължителни чувства. Всичко у него под напора на живота е обърнати в ограничена система и ред, в цифри, в механизирани навици, в студиена и безразличие.

В домашната жизнена среда също е изчезнал романтичният елемент. От идилична обстановка чрез новата архитектура вървим към механически удобна къща. В нея съвременният човек,

гори съвременното дете, е вече половин електроинженер, радиоинженер, механик – дължен е да разбира от всичко по малко. Става вече дума, че след бъдещото социално благосъстояние, ще имаме и роби – механични хора, които отварят вратите, чистят обувка, наглеждат бебето в люлката и ни заместват в разправията по телефона.

Планетното духовно заедване обхваща всички обществени слоеве.

И в малкия град – последното убежище на доброто старо време – студена вълна е полазила в сърцата на хората. Животът на всички е тъй много сух, лишен от красота и дълбоки трепети. Навсякъде човек е изгубил радостта да бленува; той не страда вече сърдечно; не се влюбва, не гори, ако се влюби; не се вълнува, не идва във възторг. Даже народи като българския, който не е изживял умората на цивилизацията, са съвсем лишени от възторг при лични или социални преживелици.

Понятията красота, любов, религия, човечност, алтруизъм, добротворство, непринуденост, възторг, възвишеност, душа – са тъй малко свойствени на вътрешния мир и на езика на сегашния човек. Модерност, темпо, движение, реални ценности – ето лозунгите на сегашния стремителен живот.

Имаме ли право обаче да изречем отрицателна, една съвсем отрицателна присъда над новия стремителен дух?

Днешният човек е реалист, но реалистичната душа е все пак полезно развитие на човешката природа. Напрегнатият устрем напред към откриване на нови хоризонти, на нови сили и блага, чувството за дейност и движение, чувството за положително, за реално, за полезно, за предметно и за външна форма – всичко това са прояви на воля за цивилизация и напредък, за култура и творчество.

Формите на живота са променени, променили са се и формите на романтичните прояви на човека, но все пак съществуват, макар и неосъзнати, и са доказателство за вечно нестихващия копнеж на душата към друг, по-възвишен, по-чудесен свят.

Не е ли това формулата на романтизма, която гласи: където и да сме, само да не е тука – да се излезе от света на делничното

и баналното и да се постигне някакъв свръхдействителен унес! Човек отново пренебрегва с крилата на фантазията, подвигва и величието. Не е ли това стремеж към нови, мощни преживелици, не се ли приближаваме отново до идеята за чудото и фантастичното? Съвременният човек повтаря желанието на романтичния човек да свръхразпазва чувството, въображението и въодушевлението си.

Романтично напрежение има и във формите на средата, в която живеем. Гигантски къщи и кули, издигнати до облаците, гигантски висящи мостове, хвърлени през грамадни водни пространства, фантастични силуети и сила на подземни кранове, страховтни дизелови турбинни мотори с хиляди конски сили, прилични на митологични чудовища от желязо и беснота – няма всичко това не е нов свят на възторг, екстаз и на нова красота, който е бил чужд на мързеливия романтик от старо време...

И тъй, има романтизъм в съвременния живот. Романтичната сила съществува и показва, че романтизмът всъщност е вечна съдба на човека. Днешният романтизъм обаче е хладен, мозъчен романтизъм: той извира от ума и волята на човека, но в него е забравено сърцето. Някогашният романтик, който изглежда тъй наивен, сантиментален и малко смешен в нашите очи, е бил духовно по-силен, защото е бил по-вдълбен и по-човечен в личните си чувства.

Обаче колкото и да удесеторяваме силите си, колкото и да сме уверени в защитната сила на нашите системи, колкото и да отричаме идеята за други неща, по-висши и по-могъщи от нашия ум и знание, все пак идва ден, когато заговорва простата мелодия на душата. Струва ни се, че напразно сме напъргали сили, щом старанията ни не са били човешки осмислени; щом на живота ни са били чужди кротките радости; щом не сме пили от извора на сърдечността, човечността и доброто.

Вътрешната преоценка като че сама настъпва всякога, когато сме изправени пред застрашителния край на века, както се изразяват старинните автори. Тя идва като обратно движение в отделната душа, тя завладява и духа на човечеството. Какви са пътищата, по които слиза до нас? Прост механизъм на мозъчното

ни вещество ли е това движение, или пратеник от свръхдействителния свят, за който ни пробужда? Самият знак, тревогата на сърцето и душата, е вече пристъп на тайнствената романтична сила.

Но що е романтизъм? Нека приемем, че именитият френски историк на изкуството Луи Уртюк е отговорил най-добре на моя въпрос. Тогава: „Романтизмът е една голяма революция на европейската мисъл и разбираня, която пробуди всичките философски въпроси на времето. След сухата материалистична философия на 18. век това е страстно връщане към могъщите извори на чувството, на преживяването, към религия на сърцето и към ентусиазирано вживяване във всичко, което е възвишено и дълбоко. Към духа на опита, наследен от класицизма и материализма, романтизмът прибавя и въображението и въодушевлението, които оживяват отнасянията на човека към нещата, вместо да го изсушават, както това правят рационализмът и материализмът“.

И сега, ето прозрението. Днешното време живее в напрежение не само на техническа, умствена романтика. Ако имаме добри очи, трябва да разберем, че за щастие и днес вълна на истинско романтично настроение се надига в душата на човечеството. Сърцето заговорва за правата си. Обратното движение започва. То се промъква несмело, неподозирано и като че неканено между всекидневните ни прояви и настроения.

Първите признаци наистина може да се сторят далечни на големите прояви на живота, но са много характерни, понеже раздвижват преди всичко делничните ни чувства.

Най-после, нека се обърнем към социалните настроения. Не е ли ясно, че вълна от национален романтизъм залива народите? Можем да критикуваме както щем националните движения в Италия, в Германия, в Турция, но страничният наблюдател не може да не се възхищава от мощното, почти религиозно чувство, което обзема цели народи, жадни за преустройство, за културен и социален подвиг. Фанатичната вяра в светлата звезда на бъдещето и в избраната водаческа личност напомня трепетите на кръстоносците и на всички големи религиозни движения. Светът почва да вярва отново в личността. Не е ли романтична и тая

вяра в мистиката на приемствеността, която свързва исторично и биологично минало, сегашно и бъдеще на един народ? По тия пътища романтичното напрежение повдига творческите сили на народите и ги води към преуспех.

Социалната романтика отива и до утопии, макар тъй осъществими утопии. Не е ли духовно пробуждане социално-икономическото движение в Америка, технокрацията, което наистина само не се задържа, но се поде от „мозъчния тръст“ на Рузвелт? Технократите твърдят, че кризата в света не е икономическа, а социално-психологическа. По техни изчисления днес светът има толкова много механична производствена енергия, че е достатъчно всеки ден английският крал например да натисне бутоните и да приведе в едночасово движение автоматични фабрики без работници, за да се получат блага за цялото човечество. Човекът ще престане да бъде роб на черния труд и на грижите и животът му ще бъде освободен за красивото си предназначение. Не е ли това блян за човешка правда и за красота в живота, който е тъй характерен за романтиците?

Световната гуша прочее е под пристъпа на романтичния поврат. Много форми на романтични чувства са налице, макар съзнанието още да не ги нарича със същинското име. Не ще съмнение, че романтичните чувства се множат неусетно и пристъпът ще стане по-силен. Човечеството се намира пред границата на срама да признае, че след високомерието на разума, след бездушния блясък на цивилизацията, след като е изчерпало всички формули за разрешение на противоречията – трябва да се върне към простите човешки ценности в живота. След като всичко е опитано безрезултатно, става ясно, че животът ще добие своя хубав лик, ако човечеството запламти от романтичен копнеж към добро, мир, към по-високо и красиво съществуване.

Янко Янев

ИЗТОК ИЛИ ЗАПАД

Това, което най-много липсва в нашия политически и духовен живот, е *историческото мислене*. Каквито и да са формите, в които българският дух изразява своята творческа сила, каквито и събития да обуславят неговото движение, винаги той се е развивал случайно, без каквато и да е вътрешна необходимост и последователност. Може би ние сме най-безисторичният народ, който живее днес, не само защото не създаваме исторически смисъл на живота си и нямаме чувство за историческата съдбовност на света; не само защото животът ни увяхва, преди да се е разлистил; не само, че злобата задушава всеки нов и животворен порив, но главно поради туй, че всичко в нашата страна става без каквато и да е обща историческа цел. Онова, що определя облика на всеки национален организъм, не е нищо друго освен историческото съзнание за силите и възможностите на този организъм, който трябва да се развива по някакъв определен път. Народ, който не вижда пред себе си път, който прогължава да съществува потиснат от собственото си бедствие, от собствената си анархия, от собственото си безличие, няма никакво световно оправдание и е обречен на гибел. Ние преживяваме съдбоносни времена – най-страшните в историята на новия свят, когато вихри са раздрусали до дъно всички досегашни мирогледи на социалнополитическото и асоциалното съзнание; когато отново и с някакъв тържествен жест се поставя въпросът за смисъла и същината на човека, за големия град, за обнищения часо̀в безработник, за хипнотизирания от разсъдъчни фикции морален изрод, за филистерството на досегашния учен, на досегашния възпитател, за

Сп. „Златороз“, год. XIII, 1933, кн. 4.

великата заръчка на вожда, за пробуждането на националния и героичен човек; когато най-сетне времето и пространството са се променили, а заедно с това и законите на обществения, на съзерцателния и физически свят; когато се извършва тая паника на предела между две епохи, ние, потомците на безстрашни отци, стоим обезпътнени.

Никога нашият народ не се е намирал в такава безпътница, дори когато е падал под чуждо иго. Това не е случайно, то не иде от вчера, то е подготвено отгавна; целият ни културен и политически живот се е стремил с главоломна бързина към това обезпътяване, към тая криза на *българското национално самосъзнание*. Главната причина на всичко това не е днешната стопанска и духовна безпомощност, а липсата на историческо съзнание у ония, които мислят, че водят неговите съдбини. Целият ни трагизъм иде тъкмо от тази безисторичност на всички наши действия. И ако има политика, която да се е развивала случайно, без оглед на принципи, на творчески традиции, без всякакво чувство за истинската и прародна структура на народа, тя е именно българската политика. Липсата на водачество в нашия политически живот се обяснява тъкмо с тая безисторичност. Защото водачеството се корени преди всичко в чувството за историческите перспективи на нацията и нейния месиански подвиг.

С една дума, благодарение на фаталната безисторичност и безпрограмност в нашето развитие след Освобождението днес ние сме стигнали дотам, че да се чувстваме ненужни в процеса на съвременния световен живот. Колкото и високо да бъде патриотичното чувство, то остава без всякакво значение, ако е само случаен изблик, а не извира от вярата в националния мит и неговото пребъждане в света. И ако искаме най-сетне да разберем себе си и да се избавим от сомнамбулното състояние, в което изпада всеки народ, когато започва да прилича на сбирщина, на маса – трябва да погледнем пред очите си и да видим по кой път да тръгнем. С това самосъзнание трябва да започне нашият исторически ефект. С него ще започне съществуването ни като национален организъм, ще започне нашето възраждане.

По кой път? За първи път ние поставяме този въпрос с тая решителност, с която никога не е бил поставян досега. Защото сме нямали до днес никаква философия на българската история и защото на този въпрос се е гледало най-често от „книжовно“-педагогично и моралистично-реакционно гледище. Трябва да се има предвид, че нашата душа днес е разтревожена и ако не искаме да бъдем само един упадък от ракетите на днешния революционен човек, трябва да бъдем смели като никога и да поставим *проблемата за българската участ* неотвратимо и ясно. Това не е само един въпрос на политиката, а на цялото ни културно и национално битие. Важното е да се знае преди всичко, че не сме народ, който може да се отъждестви с който и да е друг народ, че ние представяме нещо съвсем самостоятелно, особено, първично. Колкото и близки да сме на славянския свят, ние не сме славяни в истинския смисъл на думата, както не сме и никакъв западен народ. Нямаме нищо общо с източната екстатика, нищо с механичния формализъм на западната цивилизация. Нито мистичното, нито рационалното начало е присъщо на българския дух. Затова нашата проблема се движи между Изток и Запад; тя не се покрива нито със света на тайната, нито със света на знанието; не е нито божествен, нито човешки, нито само духовен или само материален момент. Ние стоим между началото на небето и началото на земята, без да бъдем само пустинници или само пленници на живота.

Несъмнено и в нас живеят славянски сили. Но колкото и значителни да са, те нямат първично действие и не могат да действат за нашето бъдещо развитие, защото не са органически, не са сраснали с нашата първосъщностна особност, а са наследени. Но и да допуснем, че сме славяни, какво можем да очакваме днес от славянството? Къде е славянското царство? Това, що наричаме славянство, не е освен една абстракция, една категория на историософското мислене, което имаше живот и действителност само в миналото. Днес душата на изтока е престанала да се чувства славянска. Стихиите, които изразяваха могъществото на славянството и които често са заплашвали западното царство на човека със своята тайнственост и фантастика, всички тия

сили на апокалипсиса и метафизичната химника, на религиозната дълбина, на националния романтизъм и живото богоносно слово – отдавна са превърнати в сили, които движат гигантски мотори и са превърнали цялата славянска епопея в американски техницизъм. Ненапрасно има днес в Русия цели американски селища; нищо друго не се строи там освен чудовищни заводи и фабрики за динамит, за трактори и автомобили. Че и там, подобно в Ню Йорк, времето е пари, че индустриализираните маси живеят в разлив с капитализма, че гнетът на техническото робство е надминал робството в капиталистичните страни, че социализирането на живота е довело проституция на еротиката, на личността – това е краят на славянството и заместването му с американския бангит и американската блудница.

Ето защо напрасно бихме очаквали спасение от славянския тракторизиран изток. Ако някога Москва е била прицелна точка за нашето развитие, това се оправдава с помирителния акт на Освобождението, както и с това, че руската общественост и образованост, колкото назадничеви и закъснели да са били в сравнение с напредъка на германския и романски свят, са били най-близки за първите ни общественици и за интелигенцията. Безспорно и тогава моя път е бил погрешен, и тогава би трябвало да се отклоним развитието ни и да се насочи към други хоризонти, още повече като се знае, че моя път не беше друго, освен подражаване на външната и административна форма на руския живот. Може би никой българин не е могъл да се срасне с душата на славянина и да разбере пустинното ѝ мълчание както нейната нелогична и противоречива същност. И не само българинът, но който и да е друг представител на западните народи едва ли би могъл да погледне в дълбините на тая душа, която живееше заключена в своето царство, недостъпна и необяснима за никой човешки разсъдък. Може би тъкмо тая душа на неизвестното и безбрежното са имали предвид Хердер или Шпенглер, Кайзерлинг или Мьолер Ван ден Брук, когато са писали, че на Русия предстои голямо бъдеще. Но тая душа днес е преобразена и цинично усмихната към целия свят; от нейната страхотност и безмълвност, която изкуси дори Наполеона и го привлече в широкото си царство, не е останало нищо.

А Запад? Тук засягаме най-сложната страна на проблема за нашето самосъзнание, защото още от началото на политическото освобождение в нашия живот започнаха да действат формите на европейската цивилизация. Създадоха се традиции в политиката и културата, институти и мирогледи, програми на образованието, заети от запад – също тъй по най-смешен и безотговорен начин. Едва ли някога ще можем да се освободим от въздействието на западния дух, особено от ония категории, в които той се е осъществил през неговата класическа и романтична епоха; и трябва да се признае, че нашата метафизика и музика, устройството на висши учебни заведения, като и символичното саморазрешение на личността в изкуството, критиката на художественото съзнание – дойдоха от запад. Не можем да не бъдем признателни на западната култура. Но колкото и голяма да бъде нашата благодарност, трябва да се подчертае, че – подобно първото влияние на русизма – и западното влияние е една от причините, за което и до днес българският дух не е могъл да стъпи на здрава почва и да тръгне по своя истински и самоотговорен път. Не само руското, но и западното влияние е твърде много допринесло за засилване на безисторичния хаотизъм на нашето съзнание, особено когато се има предвид, че в много по-голяма степен запад е повлиял у нас със своите технически ефекти, отколкото с дълбочината на своята мисъл. Историята на нашата интелигенция ще се натъкне тъкмо на тая страна на чуждите влияния и ще посочи, че ползата е била еднаква с вредата. Безспорно всеки нов народ започва с влияния и заимствания, но това става по един начин, съвършено различен от моя, по който нашите интелигенти се втурнаха по големите западни градове и се върнаха в отечеството си по-груби и по-смешни, отколкото са били, преди да се запознаят с духа на техниката и цивилизацията. Истинският път на подражаване и заимстване е съвсем друг, тъй като той се извършва в името на националното самосъзнаване и облагородяване, а не само в усвояване и пригаждане на външни, ефектно-помпозни форми, които могат да бъдат само прикачени и пришити, но не и вътрешно изживени и сродени със силите на първородното битие.

Особено днес не можем да очакваме никакво разрешение на националната ни участ чрез подражаване на западната цивилизация. Европа, която днес е объркана, прилича по-скоро на някаква грозна и презърбена богиня, в чиито очи не играе никакъв пламък и която още продължава да скимти из своите запустели чертози, без да подозира, че само една мълния от небето ще я срази завинаги. Тоя континент, по който са префучали досега всички бури на историята, днес няма никаква опора, никаква догма, никаква религия. Какво можем да очакваме от един свят, който си отива? Там всички лирически сили са прогонени, нихилизмът е нахлул по всички посоки, свободата отдавна е станала насилие, животът – алгебра. От тая Европа на израждаща се цивилизация и маймунска софистика, която залязва под тежестта на своята техника – от тая Европа не можем да очакваме нищо; можем да бъдем само свидетели на нейния трагизъм и да вземем поука от нея, че само расовият и вдъхновен човек е божествен, останалото е израждане на личността и пигмейство.

И тъй, застанали между два свята, не можем да чакаме помощ нито от славянския изток, нито от обществото на уморените западни народи. Остава само един-единствен път – *пътят към самите нас*: пътят към изкупление на варварството, към собствения подвиг и собствената жертва. Тоя път може да има обаче значение само с оглед истинските перспективи на племето ни – ако, с други думи, тоя път бъде ясно и решително начертан и следван като една *неотменна програма на българския дух*. Само като исторически план тоя път може да ни изведе към нови и прояснени дни. Винаги когато един народ реши да встъпи в процеса на своето Възраждане, започва с акта на историческо самоопределяне и тъкмо в тоя акт трябва да се търси израз на нашата национална воля. Всъщност това не е никаква измислена теория, никакво политическо убеждение, а по-скоро една политика на културното и чисто българско расово съзнание, обусловена от вътрешната особеност на племето, от неговата космическа прамайчиност, която няма нищо общо с мистицизма на славянството, нито с интелек-

туалистичния механизъм на западния човек. По своята същност българският дух е *езически* и в тоя смисъл той представлява синтеза на западното и славянското начало, на закона и анархията, на знанието и предчувствието. Затова той не може да се привежда към която и да е категория на историко-философското мислене – нито към германската или северно-готична култура, нито към тая на романското и класическо съзнание. Той е повече от едното и другото, защото ги съдържа в зародиш, който рано или късно ще се развие и ще даде плод. В тоя велик синтез са скрити всички сили на нашето възраждане.

С идеята за това западнославянско строение на духа ни съвсем не се изчерпва проблемата, която поставяме. Трябва, преди всичко, тая проблема да бъде поставена; разрешението ѝ може да впрегне усилията на цялата интелигенция за творческа работа. С нея може да се открие новата епоха на нашия народ, да започне новото му определяне като духовна и политическа сила. Предстоят ни исторически задачи. Ние сме най-първичният и девствено-стихийен народ, който още не е казал своята дума. Тегърва ще почне нашата героическа епопея.

Георги Томалевски

КУЛТУРНА ЛИ Е ЕВРОПА?

Ето докъде стигнаха народите по пътищата на криворазбрания национализъм. Чувството към нацията във военния период 1939 – 1945 се превърна в лошо шовинистично чувство, което погълна скъпи жертви. Злото, което се подготвяше толкова дълго време по стадионите, в училищата и по сборовете, най-после се разрази в буря, която помете най-свидните плодове на живота. От Европа останаха само печални развалини и срам. Сред мрака само тук-таме блещукаха нечи сърца, но какво бяха те сред океана на безлюбието и озлоблението.

Въздушната война, нападенията над мирни селища, нападения върху мирни беззащитни човешки същества, които нямат никаква вина, е варварство, което се появи във века на радиото и въздухоплаването като най-ярко доказателство за деградираното човеколюбие в нашето време.

Нито човекоядите могат да получат толкова страшен упрек, какъвто заслужават нашите цивилизовани съвременници. В анализите на историята, която толкова почитат сегашните люде, ще има една страница, на която с едри слова ще бъде написано: „След Христа, след културата на Елада и Рим, след Ренесанса и хуманизма, когато човечеството се чувствало гордо, че „завладява природата“ – както високомерно обичали да се изразяват самонадеяни хора – хвърчила над градове и села пускали бомби, огън и смърт. Човечеството е имало доста напреднала техника, но крайно беден морал и човечност. Епохата може да се нарече – засрамената цивилизация“.

Културна ли е Европа? Ето въпросът, който започнахме да си задаваме в тия безогледно жестоки и безпринципни времена. Ние спо-

рехме в недоумение по него, защото наистина Европа, която роди най-голямата култура, показва най-голямото варварство. Отговорът може да бъде само един. Европа е наистина материкът, в който се роди най-голямата материална и духовна култура, но в тия дни тя не се проявяваше културно, защото парвенюта заграбиха нейния облик, нейното наследство и като варварски пришълци извършиха върху нея най-голямото кощунство. Една шепа амбициозни и неизяснени пред себе си хора поискаха да се обезсмъртят, като използваха общата морална и идейна разпуснатост на епохата. Вината е както в тях, така и в хората, които сляпо тръгнаха по стъпките им. Германската култура, голяма или малка, се подчини на един човек, който я тикна в катастрофа. Хитлер получи пълномощието на германския народ и така раздели на две своята вина. Народ, който се съгласява с жестокостта, подписва пред световната правда една полица, която рано или късно ще трябва да плати. Не могат да останат без значение и без последствие тия площадни манифестации на абсолютно доверие към една воля. Тия, които ги правят, приемат както облагите, така и бедствията. Не е позволено от вечните закони на света ръцете на една жена майка, създадени като инструмент на любовта, ръцете, с които може да се милва детска главичка и да се избършат сълзите на някой страдалец, да пълнят с взрив аеропланните бомби, щом като тия бомби са предназначени за жилищни квартали, където ужасът на смъртта ще сvari беззащитните заспали деца на други майки. Жената е също влязла в престъплението. Жените от всички материци и страни, които раждат човека, трябваше да въстанат като една и да не дават своята подкрепа на това толкова жестоко човекоубийство. Доблестно би било едно порицание на тая унизителна човешка касапница, а не тия лицемерни престорени писма, които някои псевдомайки пишеха по вестниците, с които насърчаваха синовете си да умират и да убиват.

Колко от народите на културна Европа се загрижиха за бъдещата съдба на материка? Защо водачите на тия народи не се заеха с образуването на едно европейско семейство, което ще живее в мир и ще даде достойни плодове за общочовешката култура? Защо Германия, която заема централно място в Европа, не пожела да стане апологет на едно общо европейско семейство и не послу-

жи като звено за обединението на народите? Германия, в лицето на своя водач, предпочете омразата, разделението и завладяването на малки народи, за да направи от тях свои колонии, а можеше вместо това да издигне лозунга за обединението на всички европейски нации в благоденстващо семейство. Вместо да премахва различията, тя със своя античовешки и антикултурен расизъм издигна нови прегради, създаде нови омрази. Е, докато Германия от страна на омразата не се превърне в звено за обединение, дотогава все ще страда и никога не ще се успокои. В идеята за побратимяване на народите Германия ще намери пътя за своето изкупление.

Европа е засрамена и унижена! Светините ѝ са поругани. В една статия италианският вестник „Джорнале д’Италия“ се възмущава как Рим, седалище на главата на християнството и като културен център на западноевропейския свят, може да бъде бомбардиран от англосаксонците! Да, така е, ние се възмущаваме от това обстоятелство, че се посяга на Рим. Но задаваме въпроса на същия Рим, как той като седалище на главата на християнството и център на западноевропейския свят, същият Рим, който трябваше да праща благословение и християнска любов, позволи на бомбардировачите, пратени от Мусолини, да пускат заедно с германските аероплани бомбите си над Лондон? Нали Рим е свещен град? Да не би папата да е смятал, че протестантите или кои да са други клонове на християнската религия не заслужават друга участ? Не е ли това нова форма на някогашното суеверие?

Стига лъжа! Ние сме човеци и трябва да живеем съобразно повелята на безсмъртния дух, вложен у нас! Време е вече страданията, които изживяваме, да пробудят висшия живот. А ние наистина бихме могли да бъдем братя. Приближете се към човека с любов и вие ще видите как от разтопените ледени прегради на сърцето му ще потекат спасителни сълзи. Позовете душата му и тя ще ви отговори.

Веднъж видях как падаха парашутисти от един запален бомбардировач. Докато висяха във въздуха, човечетата ми изглеждаха жалки, дори противни същества, тръзнали да убиват. Но когато летецът стъпи на земята и аз го видях отблизо, в очите му, в няколкото капки кръв по челото, в тоя плах вид и тежкото дишане, аз видях

човека, отведнъж ми стана жалко за него, за неговия живот, за това, че е дошъл не по своя вина от далечното си отечество. Там го чака майка или пък някое малко дете гледа на масата неговия портрет. Жално ми стана за това, че този млад човек е направен убиец.

Няма никой право да променя божествената природа в нас, никой няма право да докосва съкровищницата на нашия дух. Ние почваме да изпитваме срам от чистите зеници на децата, които ние възпитавахме и на които казвахме, че човекът е създаден да люби и да помага на своите ближни. Но какво остана от него сега?

Като отнемете на човека искрицата, която блещука в гръното на неговата душа, като му внушите, че той е случайна и сяпа игра на молекули и атоми, като го убедите, че човек за човека е звяр, и че животът е суетен и глупав сън, тогава вече можете да очаквате всичко от него. Излишни, лицемерни и банални ще бъдат въпросите, които ще си задавате, как човек може да направи това и онова, и как е възможно в тая епоха на висока култура да сме свидетели на такива безчовечия.

Някой може да възрази, че между тия, които превръщат живота в жалки развалини, има и вярващи, които четат Писанието. Ето още едно доказателство за съвременния човек, че това не е достатъчно. Не спасяват човека нито обредът, нито канонът, нито пустословието. Вярата в Бога и в доброто трябва да се изживеят в катадневността, през всеки час, във всяка минута. Другото е празна работа.

Докогато ние не направим тая вяра в дихание на живота, думите си в дела, а проповедите в неуморна работа за тържеството на всечовечната обич, дотогава ще преливаме от пусто в празно.

Развалините на нашата жестокост ще се поправят един ден. Може би някои сърца ще намерят сили да превъзмогнат и горящите рани на своята скръб, но питам се, кой ще ни възвърне куража да гледаме малките деца в очите, да им говорим, че има култура в света?

От всички чувства, които гнетят душата, най-парливо е чувството на срам, което изпитвам, като гледам очите на някое малко дете...

Имаше време, когато ние слушахме със затаен дъх за огромната цивилизация, която човечеството е натрупало в своята бога-

та съкровищница, и ни се струваше, че сравнени с това лъчезарно богатство, ние сме някакви бедни, низши човешки същества. Самочувствието ни на хора беше много бедно и принижено до степен, от която ние участвахме не като равноправни, но като някакви помощни, второстепенни същества в човешкия рог. Всичкото благородство на постъпките, което пълнеше живота наоколо у нас, струваше ни се в реда на нещата и ние си мислехме, че като нямам друго по-ценно и по-блестящо, на нашите смирени хора не остава нищо друго освен да бъдат добри, честни и великодушни. Едва ли не считахме, че това са неизбежните добродетели на простия живот.

Така беше някога, в нашето смирено юношество, когато с трепетно усърдие възприемахме плодовете на знанието. Тогава дори и не мислехме, че ще имаме някога куража да се докоснем до европейската култура и цивилизация така непосредствено, защото в нашето съзнание това, което се зовеше Запад, имаше някакъв лъчезарен ниб. Нещо повече, колко пъти ние сме се срамували от калпаците и салтамарките на нашите бащи и деди, от загрубелите им пръсти и дори от техния благ, честен и наивен поглед.

Някога ние бяхме готови да заменим нашата чиста и благословена от Бога вяра, за да я подновим с доктрини, с някакви системи и с измамния блясък на нещо „ново“, което ние не можехме да схванем напълно, а още по-малко да го преценим. (...)

Дойдоха времена, когато животът ни се потопи в едно модерно варварство. Това време обаче ни завари с прогледнали очи. Ние познахме живота, пуснахме Изтока и Запада, вкусихме от Севера и Юга. Никой вече не може да ни измами с външен блясък на цивилизацията, защото тя, лишена от добродетелите на нашите смирени и милостиви хора, ни донесе хиляди беди и нещастия. Ние казваме, че без любовта на нашите майки и без смирението на нашите бащи тази цивилизация е осъдена на загибане.

Никой вече не може да ни измами, когато ще трябва да се отдели зърното от плевела. Ние сме горди с познанието, което получихме в нашата мъка. Ние имаме все още връзка с живия живот и по нашите места още има светии и пророчески съновидения...

Александър Вутимски

ДА ЖИВЕЕШ

Да живееш във нашия свят
на войни, на желязо, на болести.
Да те дебне страхът в тъмнината
като хищник ограбен и гладен.
Да очакваш ръката на брат,
а да срещаш оръжие голо.
Но това е човешкият свят..
Но нали да живееш е радостно?

Но нали да живееш е хубаво? –
Да усетиш гръхът на земята –
да протягаш ръцете си призори –
и да пиеш, когато си жаден. –
Да се радваш безмълвно и хубаво
на плътта, що гори в тъмнината. –
На жената, що нежно притиска
твоя врат, членовете ти, страдаща.

Да живееш в безкрайния свят,
ако света на нещата и случките,
дето всякъде всичко започва,
за да свърши внезапно и чудно;
но това е, приятелю граги,
под небето огромно и звучно;
като малък немирник да можеш
да се радваш невинно и лудешки.

1943 г.

Вутимски, А. Избрани произведения. – С., Български писател, 1979 г.

БИОГРАФИЧНИ БЕЛЕЖКИ ЗА АВТОРИТЕ

Арнаугов, Михаил Петров (Русе, 1878 – София, 1978). Начално и средно образование получава в родния си град. Следва славянска филология в СУ (1895 – 1898). Още като студент проявява интерес към научната работа. Специализира в Германия (Лайпциг и Берлин, 1898 – 1900) индогерманско езиковедие, философия и литература при А. Лескин, Е. Виндиш, Ф. Брузман, В. Вунд, К. Гелднер и др. След завръщането си в България работи като гимназиален учител във Видин и София. В Прага защитава докторска дисертация по философия, славянска филология и индология при Т. Масарик, Й. Зубати и И. Поливка. През 1907 работи като поддиректор на Народната библиотека в София. Доцент (1908), извънреден професор (1914), редовен професор (1919) в Катедрата по сравнителна литературна история и неин титуляр в периода 1928 – 1944. Декан на Историко-филологическия факултет (1921 – 1922), директор на Народния театър (1926), ректор на Софийския университет (1935 – 1936), председател на СБП. През 1918 е избран за дописен член на БАН, а през 1929 – за действителен член (академик). Член на Украинската академия на науките, на Унгарската литературна академия „Петьофи“; почетен доктор на университетите в Хайделберг (1936) и Мюнстер (1943). Редактор на сп. „Българска мисъл“. От юни до септември 1944 е министър на просветата. Новата власт след 9 септември му приписва „фашистки възгледи“, поради което е арестуван и осъден от Народния съд на доживотен затвор. По-късно присъдата му е намалена на 10 години строг тъмничен затвор, а след намесата на акад. Державин, на В. Червенков и след представянето на подписка на интелектуалци в негова защита през 1945 той е освободен. Работи в Института за литература (1955 – 1964). Научните интереси на М. Арнаугов са много и разнообразни, а изследванията му впечатляват със своята мащабност. На първо място са трудовете му по фолклор, които го

превръщат в един от най-значимите български изследователи в тази област. Автор е на монографии за някои от най-изтъкнатите възрожденски личности: Паусий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Бозвели, Васил Априлов, Иларион Макариополски, Иван Селимински, Георги С. Раковски, Григор Пърличев, братя Миладинови, Любен Каравелов. Михаил Арнаудов е автор и на проникновени изследвания за Ив. Вазов, П. К. Яворов, Д. Дебелянов, К. Христов и гр. класици на следосвобожденската ни литература. Приносна за историята на българската литература е и многотомната „Библиотека „Български писатели“ (1929 – 1930), осъществена по идеята и под редакцията на М. Арнаудов. Тя включва изследвания за живота, творчеството и идеите на 40 водещи български писатели от Възраждането до края на 20-те години на XX век, разпределени в шест тома. Михаил Арнаудов насочва изследователското си внимание и към крупни фигури в литературния живот на Европа: Й. В. Гьоте, Ж.-Ж. Русо, Ларошфуко, Х. Сенкевич, А. С. Пушкин, Ф. М. Достоевски и др.

Багряна, Елисавета (псевд. на Елисавета Любомирова Белчева) (София, 1893 – София, 1991). През 1906 завършва прогимназия, а през 1908 – 1910 учи в Първа софийска девическа гимназия. През септември 1910 постъпва като прогимназиална учителка в село Афтане (Ямболска област). През септември 1911 записва славянска филология в СУ. Дружи с млади писатели и поети: Георги Райчев, Димчо Дебелянов, Константин Константинов, Димитър Подвързачов, Христо Ясенов, Димитър Йовчев, Коста Кнауер и др. Приятелството ѝ с Йордан Йовков влияе силно върху началото на творческия ѝ път. През 1915 Багряна напуска университета и до 1919 учителства във Враца и Кюстендил. В сп. „Съвременна мисъл“ през 1915 се появява първата ѝ публикация – стихотворението „Вечерна песен“ (год. IV, № 33), подписано с името *Л. Белчева*. През 1922 поетесата започва да печата и в сп. „Златороз“ (год. III, № 9), където цикълът ѝ „Юг“ се появява с псевдонима *Багряна*. Превежда и публикува стихове на Анна Ахматова и Марина Цветаева. В „Златороз“ се появяват последователно стихотворни цикли, които основополагат бъдещите стихосбирки на Багряна. От 1923 печата още в сп. „Обществена мисъл“, в седмичника „Български войн“, в „Народен глас“, сп. „Ек“, сп. „Демократически преглед“, сп. „Съвременник“ и др. През 1924 е и дебютът ѝ в детската литература в сп. „Детска радост“ (№ 3). През април

1924 е приета в СБП. В края на 1927 излиза от печат първата ѝ книга – „Вечната и святата“ (издание на авторката). През 1931 е публикувана първата ѝ сбирка за деца – „Търкулната годинка“. Багряна е автор на над 16 стихосбирки, прави опити и в драматургията. Автор е на пътеписи, фейлетони, критически статии и бележки, обзори. Във „Вестник на жената“ и в списанията „Жената днес“ и „ЛИК“ печата рецензии, обзорни статии, литературнокритически портрети, отзиви за пътувания. Багряна развива и значима преводаческа дейност: Алфонс Додэ, Ф. М. Достоевски, Е. Басан, Я. Седерберг, А. Ахматова, М. Цветаева, Р. Драйнац, И. Цанкар, В. Незвал, Я. Рицос, П. Елюар, В. Тулбуре, Д. Максимович и др. През 1930 Багряна участва в създаването на Клуба на българските писателки. През октомври 1940 заедно с група общественици и интелектуалци подписва апела до Народното събрание в защита на българските евреи. Участник в конгресите на ПЕН-клубовете в различни точки на света. През 1952 е назначена за редактор и член на редколегията (до 1976) на сп. „Септември“, където в продължение на 25 години завежда отдел „Поезия“.

Бленика (псевд. на Пенка Денева Цанева) (Силистра, 1899 – София, 1978). Учи в Тутракан (до 1913), завършва като частна ученичка девическата гимназия във Велико Търново (1918) и славянска филология в СУ (1925). Учителка по български език и литература в София (1937 – 1946). Редактор в сп. „Жената днес“ (1952 – 1958). Член е на СБП. За първи път още като студентка Бленика публикува стихотворения във в. „Равенство“ (1919); печата поетически творби и сътрудничи в престижните по това време литературни вестници („ЛИК“, „Литературен час“, „Литературен фронт“, „Вестник на жената“) и списания („Изкуство и критика“, „Кооперативна просвета“, „Септември“, „Жената днес“). Публикува разкази за деца в сп. „Прозорче“, „Детски свят“ и др. В края на 30-те години в творбите на поетесата навлизат антивоенни, социални и национални мотиви. Поетическото ѝ творчество се вписва в художествения и културно-естетически контекст на българската литература в периода между двете световни войни. Бленика пише също и автобиографични детски разкази. От 1927 до края на живота ѝ започват да излизат в периодичния печат много нейни преводи на руски, украински, чешки, сръбски, хърватски и румънски поети (М. Лермонтов, Н. Некрасов, Вл. Маяковски, Т. Шевченко, Д. Максимович, Др. Тадиянович и др.).

Бобевски, Любомир Николов (Тетевен, 1878 – София, 1960). Роден в семейството на опълченец и търговец хаджи Никола Хаджистоянов Бобевски – делегат при подписването на Санстефанския мирен договор. Учи в историко-филологическия факултет на СУ (1899). Сътрудничи на редица вестници и списания. Мобилизиран по време на Първата световна война. Автор е на романи („Лъвовете на Балкана“, 1933; „Синът на героя – инвалид“, 1934), на сборници с разкази и на стихосбирките „Под сянката на меча“, „Песни за Добруджа“, „Свецени сенки“ и др., както и на пътеписа „Пътуване пешком от София до Париж“. Написва марша на българските авиатори „Родни летци“, текста на „Съюзници – разбойници“, марша „О, Добруджански край“. Една от най-популярните български маршови творби „Марш на 34-ти Троянски полк“ е създадена по стихотворението му „Героите на Дойранската епопея“. По негови стихове са композирани 95 войнишки маршови песни. Либретист на операта „Гергана“ от Маестро Георги Атанасов (1917).

Бръзицов, Христо Димитров (Истанбул, 1901 – София, 1980). Учи в Истанбул, завършва гимназия в София. Следва дипломация в Свободния университет за политически и стопански науки в София. С журналистика се занимава още като ученик. Дебютира през 1915 във в. „К’во да е“. Заедно с Никола Гръблашев издава сп. „Родна лира“ (1915 – 1916), с Христо Смирненски и Н. Гръблашев – седмичното литературно-хумористично сп. „Смях и сълзи“ (1917). Работи като журналист във вестниците „Общински вестник“, „Заря“, „Зора“, „Мир“, „Време“. Активно сътрудничи на почти всички литературни периодични издания до Втората световна война: „Развигор“, „Литературни новини“, „Българан“, „Литературен глас“, „Барабан“, „Маскарад“, „Щурец“ и др. След 1944 е обвинен в шовинизъм и осъден на доживотен затвор от Народния съд. В затвора прекарва 9 години, след което е реабилитиран и отново се включва в литературния живот. До Втората световна война Бръзицов се изявява предимно като публицист, журналист и хуморист. Ценен литературноисторически извор са интервюта и репортажите му с видни представители на българската култура, печатани във в. „Литературен глас“ в рубрика под заглавието „Един час при...“ и събрани по-късно в книги. След излизането си от затвора Хр. Бръзицов пише мемоарни книги, исторически очерци и хроники. Книгите му „Бащин край“ и „Во Прилепа града“,

отразяващи едни от най-трагичните страници от съдбата на българите в Македония, съдържат богат документален материал и имат както историческа и етнографска, така и художествена стойност. С подобна жанрова структура и не по-малко историческо и етнографско значение е и най-известната му книга „Някога в Цариград“.

Вапцаров, Никола Йонков (Банско, 1909 – София, 1942). Завършва прогимназия в Банско (1924) и гимназия в Разлог (1926). На 17 години публикува във в. „Борба“ първото си стихотворение – „Към светли идеали“. Същата година по настояване на баща си кандидатства в Морското машинно училище във Варна. През 1932 г. завършва ММУ, пътува като стажант-механик на кораб из Средиземно море, обикаля Александрия, Цариград, Хайфа, Кипър. При дипломирането Вапцаров произнася тържественото слово от името на випуска, което се запомня със съвсем нетържествената си остра критика към порядките в училището и към това, което чака випускниците отвън – „безработния пряпорец на безработните“ и „компромиси за хляб“. Работи като машинен техник във Фабриката за хартия в с. Кочериново. Влиза в профсъюза там, изнася сказки, основава самодееен театър и сам режисира и играе в над 20 постановки по класически автори. През 1934 се жени за Бойка Вапцарова. През 1936 е уволнен от фабриката в Кочериново като „неблагонадежен“. Семейството се премества в София, живее трудно, без работа, преживяват лична трагедия. Стихотворенията му започват да излизат в левия литературен печат, завързва литературни приятелства сред столичната лява интелегенция. Работи за кратко като машинист в мелницата на Бугарчеви, после като огняр в Държавните железници (1936 – 1938) и като машинен техник в Софийския екарисаж (1938 – 1940). От 1938 е член на Македонския литературен кръжок. През 1937 със стихотворението си „Романтика“ печели конкурса на сп. „Летец“ за произведение на въздухоплавателна тема. През този период, 1936 – 1939, са написани почти всички онези стихотворения, които влизат в единствената му стихосбирка „Моторни песни“ (1940). Последните две години от живота си се занимава изцяло с конспиративна дейност. През 1940 участва в т.нар. Соболева акция по събиране на подписи за сключване на пакт за взаимопомощ със СССР. Арестуван е в Банско, където е пратен да агитира. Започва съдебен процес и го интернират за три месеца в Годеч. През октомври 1941 Вапцаров е оправдан. В есента

на същата 1941 е привлечен за нелегална работа като сътрудник на военната комисия към ЦК на БРП(к). На 4 март 1942 е арестуван. В продължение на четири месеца е разпитван в Дирекцията на полицията заедно с другите задържани и прави пълни самопризнания. Заг решетките възстановява по памет и записва в тефтер и тетрадка новите си стихотворения, останали въвн от книгата му. Написва стихотворението „Прощално“. 1942 Вапцаров заедно с петима от задържаните е осъден за „противодържавни деяния“ на смърт чрез разстрел.

Венедиков, Петко Йорданов (София, 1905 – София, 1995). Баща му е българският генерал и военен историк Йордан Венедиков. Петко Венедиков завършва правни и държавни науки в Юридическия факултет на Софийския университет (1928). Същата година постъпва като доброволен асистент по римско право, а през 1932 става редовен доцент и започва да води лекционния курс. От 1936 е професор, декан е на Юридическия факултет на СУ в периодите 1940 – 1941 и 1943 – 1944. Чете курсове по Римско право, Българско гражданско право, Вещно право, Облигационно право, Семейно и наследствено право. Бил е член-секретар на кодификационния съвет при Министерство на правосъдието (1935 г.). Носител е на Кирилometодиевската награда на Академията на науките (1937 г.). След Деветосептемврийския преврат по политически причини му е отнето правото да преподава (1949), но продължава да работи на научното поприще. Венедиков работи и като адвокат от 1949 до 1959, като е принудително пенсиониран от адвокатурата отново по политически причини. Автор е на редица научни трудове в областта на правото, между които: „Система на българското вещно право“, „Ипотеки, залог привилегии“, „Система на българското наследствено право“, „Коментар на Наредбата закон за брака“, „Римско право“, „Писмени доказателства и свидетелски показания в гражданския процес“, „Договор за гледане и издръжка“, „Запазената част в наследството“, „Съсобственост. Правни въпроси“, „Въпроси на съпружеската имуществена общност“, „Ново вещно право“, „Habitatio и operae servi. Exsertio doli и exsertio non numeratae pecuniae. Affectio societatis“, „Naturalis obligatio в класическото право“, „Към съединяването на вещи в римското право“, „Понятието Furtum“, „Изследвания върху римското право“, „Actio praescriptio verbis и римското право преди Юстиниановата ко-

дификация“, „Договори за придобиване на недвижими имоти между граждани“, „Встъпването в правата на удовлетворения кредитор в римското и българското гражданско право“, „Избрани статии“, „Отрицателни рецензии“, „Спомени“.

Войников, Петко Михайлов (София, 1911 – София, 1944). Израства в дома на дядо си, известния български държавник Михаил Магжаров. Свършва с отличие класическия отдел на Първа мъжка гимназия. Следва в Лион и Париж класическа филология. Работи като редактор в Дирекцията по печата (1936 – 1944). Изявен автор на сп. „Златороз“, в. „Заря“, в. „Мир“ и гр. Член на Съюза на журналистите. Загиба при бомбардировките над София. След трагическата му гибел приятелите му (Ангел С. Ангелов, Лев Левков, Цвети Иванов) подбират неговите студии и статии от списанията „Златороз“, „Българска мисъл“, „Нация и политика“, от в. „Мир“ и ги издават в книгата „Култура, цивилизация и демокрация“. През 1993 тя е преиздадена от наследници на фамилията, с предговор от Петър Увалев, в издателство „Летописи“ (с гл. редактор проф. Тончо Жечев). Книгата включва някои от най-важните текстове на Петко Войников, между които: „Християнска ли е европейската цивилизация?“, „Дарование, специализация и култура“, „Европейската общност и Римската империя“.

Вутимски, Александър (псевд. на Александър Коцев Вутов) (Своге, 1919 – Сурдулица, Сърбия, 1943). До 10-годишната си възраст живее в родния си град. След като за по-малко от година (октомври 1928 – юли 1929) от туберкулоза умират родителите му и двамата от братята му, се премества в София. Завършва Първа софийска мъжка гимназия. От 1938 следва класическа филология в Софийския университет, но след една година прекъсва обучението си, защото заболява от туберкулоза. Лекува се в различни санаториуми в страната, но без резултат. През пролетта на 1941 постъпва в санаториума в Сурдулица, където и умира. Първото му отпечатано стихотворение е „Пак самичко“ (в. „Весела дружина“, 1935). Отначало публикува в ученически и леви издания („Ученически подем“, „Звън“, „Светлоструй“, „Трезва младеж“ и гр.). Печата и в „Млад кооператор“, „Кооператива просвета“, „Росица“, „Вестник на жената“ и гр. От 1939 редовно сътрудничи на сп. „Златороз“, чийто гл. редактор е Вл. Василев, който му дава псевдонима *Вутимски*. Есетата допълват поезията му, те

събират размислите му за себе си, за морала, за изкуството и за епохата и имат характера на равностметка. Автор е и на автобиографичната повест „Очите, които плачат“. Приживе не успява да издаде книга. След края на Втората световна война е определен като поет декагент и реакционер, а пълните му съчинения са публикувани едва след 1989 г.

Габе, Дора Петрова (с. Харманлък, 1888 – София, 1983). Завършва гимназия във Варна (1903), следва естествени науки в СУ (1904), френска филология в Женева и Гренобъл (1905 – 1906). Учителка по френски език в Добрич (1907). От 1911 до 1932 многократно е в чужбина (със съпруга си проф. Боян Пенев и самостоятелно, във връзка с преводаческата си дейност): в Полша, Германия, Швейцария, Австрия, Чехия, Франция, Англия. Тя е сред учредителите на Българо-полския комитет (1922), на Българския ПЕН-клуб (1922) и негова дългогодишна председателка. През 20-те и 30-те години изнася в България и зад граница сказки по проблеми на българската литература и за съдбата на Добруджа. Редактор на детското сп. „Прозорче“ (1939 – 1941). Съветник по културните въпроси в българското посолство във Варшава (1947 – 1950), представител на България в международни конгреси на ПЕН-клубовете, в международни срещи на писатели, преводачи и дейци на културата. Първата стихосбирка на Дора Габе е „Теменуги“ (1908). Стиховете в нея са в духа на символизма; втората ѝ лирическа книга, „Земен път“, е издадена двадесет години по-късно (1928) – период, разширил съществено тематичния кръгзор на поетесата. Превежда и съставя антологията „Полски поети“ (1921). Като много други писатели тя се развива като творец за деца по настояване на Ран Босилек. Дебютът ѝ като детска писателка е в „Златна книга на нашите деца“ на Ал. Божинов през 1921. През целия си живот Дора Габе се занимава активно с преводаческа дейност. Превежда от полски, чешки, руски, френски и гръцки творби на А. Мицкевич, М. Конопницка, С. Виспянски, К. Теммайер, Ю. Словацки, В. Реймонт, Ян Каспрович, Х. Сенкевич, В. Лигер, Ю. Тувим, К. Алберти, В. Незвал, К. Чапек, С. Маршак, Е. Камберос, Р. Буми-Папа, М. Лундемис, Я. Рицос и мн. др.

Геров, Александър Цветков (София, 1919 – София, 1997). Завършва гимназия в София и право в Софийския университет (1942).

Непосредствено след това е мобилизиран (1942). От началото на 1944 до 9 септември с. г. е арестуван за нелегална антифашистка дейност. Политическият тормоз влошава психическото му състояние, поради което на няколко пъти престоява в психиатрични клиники. Редактор е в Радио София (1944 – 1953), в сп. „Киноизкуство“ (1953 – 1955), в. „Кооперативно село“ (1963), в редакция „Фокус“ към Българската кинематография (1965), в изд. „Български писател“ (1965 – 1971). Член на СБП. Сътрудничи на множество издания – в списанията „Златорог“, „Българска реч“, „Изкуство и критика“, „Другарче“, „Детски свят“ и във вестниците „Весела дружина“, „Хоровод“, „Заря“, „Литературен глас“, „Светлоструй“. Автор е на редица книги, многократно преиздавани, сред които стихосбирките „Ние, хората“ (1942), „Нашата сила“ (1953), „Най-хубавото“ (1958), „Свободен стих“ (1967), „Книга за Тамара“ (1991), сборниците с проза „Усмивка под мустак“ (1960), „Щастие и нещастие“ (1963), „Фантастични новели“ (1966), сатирата „Инжекции“ (1966), научнофантастичния роман „Череп с антена“ (1988) и др. Пише и произведения за деца. Ранните му поетически творби се отличават с изповедно-интимен характер, елегизъм, тревожно светоусещане, породено от атмосферата на войната. В поезията и прозата му важно място заемат различните образи и трансформации на градския живот: пейзажът, изкушенията пред героя, неговото отчуждение. Темата за смъртта е своеобразен ключ към неговите произведения. Автобиографичната новела „Неспокойно съзнание“ от сб. „Фантастични новели“ е сред открояващите се новаторски образци на българската фантастична проза от 60-те години, съпоставима в контекста на европейската и световната фантастика.

Грозев, Иван Петков (с. Червена вода, Русенска област, 1872 – София, 1957). Завършва гимназия в Русе (1889) и славянска филология в СУ (1894). През целия си живот работи като гимназиален учител в София. Писателят е изявен интелектуалец и творец с европейски хоризонт на мислене и задълбочени познания в областта на религията, теософията и мистиката. Той е общественик и публицист, член на масонската ложа „Зора“, член е на Теософското общество и лектор на Теософското дружество в София, редактор на теософски издания („Теософия“, „Всемирна летопис“). Ив. Грозев е и председател на Управителния съвет на културно дружество „Българско родно

изкуство“ (1935) и член на СБП. Ив. Грозев, творец с разностранни таланти и интереси – поет, драматург, литературен критик, публицист, преводач, е автор на книгите: „Змей. Планинска легенда“ (1902), стихосбирката „Видения и съзерцания“ (1919) и на драмите „Наши хора“ (1903) и „Съдний ден“ (1945). През 20-те и 30-те пише статии по проблеми на изкуството и история на религията. През 1942 издава единствен том от заявените седем тома със събрани съчинения на писателя. Той включва пиесите „Златната чаша. Трагедия в пет действия“, „Семела. Драматическа поема“, „Йов. Библейска драма в три действия“ и студията „Обяснителни бележки върху богомилството“. Грозев публикува в списанията „Българска сбирка“, „Съвременна илюстрация“, „Хиперион“, „Български преглед“, „Родно изкуство“, „Театър и опера“, „Демократически преглед“ и др. Творчеството му се характеризира с подчертан уклон към символизма, религиозния мистицизъм и окултизма. Драматическите му текстове се вписват в направлението на библейската драма и модернизма в българската литература от междувоенния период. В тях се съчетават религиозно-философската интерпретация на библейски теми с театрален експресионизъм и авангардна визуална естетика. През 1928 – 29 акад. Михаил Арнаудов го номинира за Нобелова награда именно като драматург. Публикуваният в сборника откъс от драмата „Съдний ден“, един уникален текст в българската драматургия със своята художествена значимост и провиденческа мощ, илюстрира и гражданската позиция на твореца, таланта му на драматург и мислител от европейски мащаб.

Грубешлиева, Мария Иванова (Кюстендил, 1900 – София, 1970). Завършва гимназия в София. През 1931 участва в учредяването на Съюза на трудовоборческите писатели, а през 1937 – в Международния конгрес на писателите в защита на мира и културата, проведен в Испания. Съпруга на писателя Людмил Стоянов. През Втората световна война споделя с него интернирането му извън София. Завежда отдел „Бележистика“ в сп. „Пламяк“ (1956 – 1970). Дебютира през 1929 със стихотворенията „Пред Бяло море“ и „В църквата“. Сътрудничи на сп. „Хиперион“, „Вестник на жената“, в. „Кормило“, „Щит“, „Литературен преглед“ и др. Движи се в средите на лявата интелигенция. Превежда от руски и френски творби на Ал. Пушкин,

Л. Толстой, Г. Мопасан, О. Балзак, М. Алигер, Л. Арагон и гр. М. Грубешлиева пише стихотворения, разкази, повести, романи, творби за деца, пиеси (граматизация по нейни разкази, в съавторство с Константин Луканов), пътеписа репортаж „Какво видях в Испания“.

Дзивзов, Георги-Асен Димитров (София, 1903 – София, 1986). Роден в семейство на македонски преселници. Завършва Френски колеж в София. Следва литература и философия в Швейцария и Париж. От 30-те години до 1955 работи в Министерството на външните работи и изповеданията, включително в българските представителства в Париж, Милано, Анкара и Техеран. Подготвя френските емисии на БТА в продължение на 15 години. Първите му публикации са в сп. „Сила“. Сътрудничи на сп. „Златорог“. Още в младите си години публикува сборниците с поезия „Жицата на Клото“ (1925) и „Емлюги“ (1927). Превежда на френски български писатели: антологията „Poètes Bulgares“ („Български поети“, 1927), „Съвременни романисти и новелисти. Литературни щрихи“, „Помюн“ на Д. Димов, „Мисия в Момчилово“ на А. Гуляшки, „Разкази в таралежова кожа“ на Св. Минков, сборник на П. К. Яворов, творби на Г. П. Стаматов, Стоян Загорчинов, стихотворения на Хр. Смирненски, Никола Вапцаров, Никола Фурнаджиев и гр. И от френски – Пол Валери, Виктор Юго, Гийом Аполинер, Жан Кокто, Мопасан, Мишел Пегу, Алфред Жари, Луи Арагон, Пол Елюар, Микеланджело и гр.

Д-р Г. М. Димитров (Ени чифлик (Турция), 1903 – Вашингтон, 1972). След изселването на българите от Одринско семейството се установява в с. Дойренци, Ловешко. Завършва прогимназия с отличие. Работи като писар и учител. След Деветоюнския преврат, като убеден идеен привърженик и последовател на БЗНС и Ал. Стамболийски, е арестуван. След излизането си от затвора работи като журналист във в. „Младежко знаме“, органа на ЗМС. През 1924 се записва в Свободния университет със специалност „Дипломация“. Завършва медицина в Загреб през 1929. Избран е за народен представител. На 19 май 1934 е извършен военен преврат. Д-р Димитров е задържан по процеса срещу генерал Заимов. Отказва да сътрудничи на полицията, заради което е жестоко пребит. Минава в опозиция на монархическия режим на цар Борис III. През 1941 г., по време на Втората световна война, той е сред яростно противопоставящите се на присъединяването

на България към Трестранния пакт. След преследване от полицията нелегално напуска страната. В чужбина създава емигрантски национален комитет и започва излъчване на радиопредаване „Свободна и независима България“. Живее в Югославия, Яфа, Кайро и Цариград. Изпраща позиви и прокламации към България с призови за борба с режима. След идване на власт на комунистическия режим в България през 1944 г-р Димитров се връща в родината. През октомври 1944 се провежда националната конференция на БЗНС, на която се обявява обединението на Съюза и г-р Димитров е избран за Главен секретар, като категорично се противопоставя на всяко вмешателство от страна на СССР във вътрешните работи на България и отказва каквото и да е сътрудничество с БКП. Преследван от комунистическото управление в НРБ, със съдействието на американския дипломат Мейнард Барнс успява с американски самолет да напусне страната (1945). В САЩ основава *Българския национален комитет*, който включва БЗНС, Социалдемократическата партия, Народния съюз „Звено“, Демократическата партия и независими интелектуалци. По негова инициатива е създаден „Съюзът на поробените източноевропейски държави“. По-късно създава първата българска рота в НАТО (1951 – 1964). Издава периодично в. „Свободна и демократична България“ и създава организационна структура на българската политическата емиграция.

Илиев, Атанас Атанасов (Стара Загора, 1893 – София, 1985). Син на възрожденския фолклорист Атанас Трифонов Илиев. Завършва гимназия в родния си град (1911). Записва се за студент в Историко-филологическия факултет на Софийския университет, продължава образованието си в Санкт Петербург, в Швейцария и Париж. Довършва висшето си образование по философия в Софийския университет (1918). Специализира психоанализа във Виена (1923 – 1924), след което работи като гимназиален учител в София. Член на литературния кръг „Стрелец“ (1926 – 1927). В периода 1934 – 1936 е началник на Културното отделение в Министерството на народното просвещение. Преподавател по етика и естетика в Софийския университет (1937 – 1963). През 1943 е назначен за доцент в Скопския университет и за кратко е негов ректор. Автор е на трудове и учебници по история на философията, по история и теория на естетиката и етиката, по психология и психоанализа; има приноси изследвания и в областта на литературната теория и критика. Сътрудничи

на списанията „Златороз“, „Българска мисъл“, „Изкуство и критика“, „Философски преглед“, „Философска мисъл“, „Литературна мисъл“, „Език и литература“, „Театър“, на вестниците „Литературен глас“, „Изток“, „Стрелец“ и др. Първите му научни публикации датират от студентските му години. Тогава се заражда и интересът му към бергсонизма, ремкеанството, фройдизма, към идеите на Б. Кроче, с които продължава да се занимава и в по-късните си съчинения. В трудовете си той последователно настоява за една философия на живота, основана на „непосредствената преживелица“ и реалния живот, а не на абстрактни мисловни построения. Част от изследванията на Ам. Илиев (включително и страници от най-значимото му съчинение от 30-те години – книгата „Съвременна философия и история на философията“, 1936) са посветени на взаимоотношението между философия и изкуство. След 1944 Ам. Илиев се занимава и с въпросите за отношението между партийност и художествена типизация, между форма и съдържание и с проблема за националния характер на изкуството в социалистическите страни.

Йоцов, Борис Иванов (Враца, 1894 – София, 1945). Учи славянска филология (1913 – 1916) и право (1918 – 1920) в СУ. Работи като гимназиален учител (1920 – 1923), след което от 1923 до 1925 специализира славянска филология в Прага, защитава докторат. През 1926 – 1927 специализира във Варшава и Виена. През 1926 започва работа като асистент в СУ. През 1929 е избран за доцент, а от 1935 е професор. През периода 1935 – 1944 завежда Катедрата по българска и славянска литература, а през 1935 – 1936 е декан на Историко-филологическия факултет. Директор е на Народния театър (1936 – 1937). Борис Йоцов е дописен член на БАН и на Славянския институт в Прага. Член е на Чешкото кралско общество на науките и на Словайшката академия на науките. От 1942 е почетен член на Върховния читалищен съюз, почетен член на общостудентската организация „Васил Левски“; главен секретар на Министерството на народното просвещение (1940 – 1942), а до юни 1944 е министър в кабинетите на Богдан Филов и Добри Божилов. След Деветосептемврийския преврат е арестуван. На 1 февруари 1945 е осъден от Народния съд на смърт, да заплати 5 милиона лева глоба и присъждане в полза на държавното съкровище на целия му имот. Присъдата не подлежи на обжалване. Екзекутиран е чрез разстрел в нощта на 1 февруари 1945

в района на Централните софийски гробища. С Решение №172 на Върховния съд (1996) присъдата е отменена.

Казанджиев, Спиридон Спасов (Севлиево, 1882 – София, 1951). Учи в родния си град, в Габрово и в София. Следва славянска филология в СУ (1903 – 1907) и философия в Лайпциг (1907 – 1909), завършва в Цюрих (1911) с докторат върху психологията на Вилхелм Вунт. Участва във войните – от Балканската до Първата световна (1912 – 1919), след което учителства в София и Русе. Доцент (1920), извънреден професор (1924), редовен професор (1948). Завежда Катедрата по систематична философия (1920 – 1949), декан на Историко-филологическия факултет (1926 – 1927) на СУ. Допусен член (1930), академик (1941) на БАН. Секретар на Управителния съвет (по-късно научен секретар) на БАН (1942 – 1949), главен секретар на Министерството на народната просвета (1935 – 1936). Печата в списанията „Ново общество“, „Училищен преглед“, „Златороз“, „Дом и училище“, във вестниците „Народ“, „Съвременник“, в „ГСУ. Историко-филологически факултет“ и др. Един от редакторите (1924 – 1925) на сп. „Златороз“. Основните трудове на Казанджиев са в областта на психологията – обща, военна, възрастова, психология на чувствата и на творчеството. Философско-психологическите му възгледи са дуалистични и се основават на психо-физическия паралелизъм на В. Вунт, чиято метафизична система Казанджиев подлага на критически анализ (книгата „Критически опит върху метафизиката на Вилхелм Вунт“). Естетическите възгледи на Казанджиев са повлияни от Йоханес Фолкелт, Карл Ланге, Фридрих Ницше, Анри Бергсон. Той е привърженик на психологическата естетика – естетическото преживяване и естетическата наслада го занимават като психологически феномени. Литературните и философско-естетическите му студии са публикувани предимно в сп. „Златороз“: „Индивидуализмът на Пенчо Славейков“, „Поезия и мирозглед“, „Дадаизмът в изкуството“, „Боян Пенев“, „Поглед върху делото на г-р Кръстев“, „Антон Страшимиров като народопсихолог“ и мн. др.

Каменова, Анна (псевд. на Анна Михайлова Стайнова) (Пловдив, 1894 – София, 1982). Дъщеря на Михаил Магжаров – известен политик, публицист, преводач, главен редактор на в. „Мир“. През 1895 семейството ѝ се премества в София. Завърша гимназия в София (1913)

и по-късно записва право в Софийския университет (1916), но не завършва висшето си образование. Посещава лекции по литература в Лондон (1913) и Петербург (1915) по времето, когато баща ѝ е пълномощен министър. През 1919 се омъжва за Петко Стайнов – дипломат, юрист и преподавател по административно право. Домът им на ул. „Славянска“ 22 е притегателен културен център за срещи на тогавашната интелигенция. Тук са провеждани и някои от сбирките на Клуба на българските писатели. През 1944 домът им е бомбардиран двукратно, загиват нейните баща, майка, сестра, племенникът ѝ Петко Войников и съпругата му Александра Пундева-Войникова, унищожена е голяма част от библиотеката и архивите на семейството. Анна Каменова е член на Секретариата на Съюза на българските писатели (1930), член на българския ПЕН-клуб (1930), секретар (1938) и председател на клуба (1967 – 1971), член на редакционната колегия на в. „Литературен фронт“ (1944 – 1956), член на Управителния съвет на Общонародния комитет за българо-съветска гружба (1950), член на Управителния съвет на Комитета на българските жени (1954 – 1960). През 1940 е един от културните дейци, които се обявяват срещу депортирането на евреите извън България. През 1944 г., като преводач от английски, пътува до Москва с делегация за сключване на примирие, ръководена от министъра на външните работи П. Стайнов. Първата публикация на А. Каменова е статията „Тържеството на славянството“ (1919) във в. „Мир“. Занимава се активно с литературна, публицистична и обществена дейност. Редовен сътрудник е на сп. „Златороз“, където публикува пътеписи, разкази, есета, рецензии за художествени произведения, отзиви за различни културни събития, творчески портрети. По-известна е като авторка на романи, пътеписи, очерци и разкази за деца.

Каралийчев, Ангел Иванов (Стражица, 1902 – София, 1972). Завършва гимназия в Търново (1921). Работи известно време в Стражишката община, следва химия в СУ, завършва дипломация в Свободния университет в София (1928). През 1928 излиза революционната му поема „Мауна лоа“, през 1925 – сборникът с разкази „Ръж“, също и първата му книга за деца „Мечо“. Каралийчев започва писателската си дейност като сътрудник на сп. „Нов път“, в което печата първите си разкази. Печата и в сп. „Червен смях“, „Чернозем“, „Българан“ и др. След 1925 Каралийчев сътрудничи на сп. „Златороз“, „Българска

мисъл“, „Венец“, „Детска радост“, „Светулка“, „Кооперативна просвета“. През 1932 – 1944 е редактор на литературната страница на сп. „Кооперативна просвета“. Редактор (1947 – 1952) в издателство „Народна младеж“, през 1952 във в. „Литературен фронт“, в периода 1952 – 1969 – в издателство „Български писател“. След Втората световна война творческата му дейност е насочена предимно към децата и юношите – оригинални приказки, разкази, авторизирани приказки и легенди от българския и чуждестранния фолклор.

Кожухаров, Тодор Павлов (Сливен, 1891 – София, 1945). Учи в Пловдив. Завършва Военното училище в София (1912). Участва активно в Балканските и Първата световна война като артилерийски офицер. Кавалер е на два ордена „За храброст“ и един „Свети Александър с мечове“. Демобилизиран поради раняване, военен инвалид. Завършва право в Софийския университет (1921). Има десни националистически възгледи. Близък съратник на Александър Цанков и неговия политически курс. Членува в ръководството на дясната партия „Народен съговор“, един от нейните създатели през 1922; противник на БЗНС и правителството на Александър Стамболийски. Между 1923 и 1944 е директор на печатния орган на партията вестник „Слово“ (финансирано от тютюневия магнат Жак Асеов). Вестникът е постоянна трибуна срещу БЗНС, БКП и СССР. През 1923 подкрепя насилственото сваляне на правителството на Стамболийски и смазването на Септемврийското въстание. Два пъти, през април – ноември 1935 и юли – октомври 1936 е министър на съобщенията и министър на железниците, пощите и телеграфите. Като министър участва в преговорите с Херман Гьоринг. От 1932 Кожухаров е един от лидерите и виден идеолог на дяснорадикалната партия „Народно социално движение Съговор“ (НСД). Пропагандира десен национализъм и антикомунизъм. Участва в регколегията на сп. „Нова България“ (1934 – 1936). В годините на Втората световна война Кожухаров е на прогерманска и антисъветска позиция. През 1941 активно поддържа присъединяването на България към Трестранния пакт. Твърд противник на Отечествения фронт и въоръжената партизанска борба. Заедно с Цанков и други десни дейци се обявява в защита на българските евреи. Депутат в Народното събрание през 1923 – 1931 и 1938 – 1944: XXI ОНС, XXII ОНС, XXIV ОНС, XXV ОНС. Един от създателите на Българското радио. Автор на военни очерци и разкази, публицистика,

печатани във в. „Щурец“, „Вестник на вестниците“ и гр. Съчинения: „Военни разкази“ (1921), „Из записките на един офицер“ (1921), „Червената чума: Какво носи болшеvizмът за духовната култура на човечеството“ (1932), „Под развети знамена“ (1932), „Военни силуети“ (1940), „Разкази и фейлетони“ (кн. 1-6, 1940), „Заг червената завеса“ (1941). Превежда и пише предговор към книгата на Уорд Прайс „Познавам тези диктатори: Хитлер и Мусолини“ (1941) и гр. Отказва през август 1944 да се присъедини към правителството на Цанков в емиграция. След 9 септември 1944 е арестуван, съден и осъден на смърт от Народния съд, както и на 5 милиона лева глоба и конфискация на имуществото. Екзекутиран на 1 февруари 1945 в София. През 2012 Людмила Стоянова издава том с негови разкази – „Балкански скици“.

Константинов, Константин Илиев (Сливен, 1890 – София, 1970). Начално и средно образование получава в родния си град. През 1911 завършва Юридическия факултет на СУ. През 1912 започва стаж в Софийския окръжен съд. Член-съдия във Врачанския окръжен съд (1914), мирови съдия в Цариброд (1914 – 1915). Работи като юрист в Ловеч, след това отново във Враца. След Първата световна война постъпва в Софийския окръжен съд като заместник-прокурор, а след това като съдия в Трето гражданско отделение. От 1923 до 1934 е юрисконсулт на Българската централна кооперативна банка, а от 1935 до 1944 – адвокат в Кооперативната централа „Напред“. В периода 1945 – 1947 е председател на секция „Литература“ в Камарата за наука, изкуство и култура, същевременно е председател на СБП (1945 – 1946). От 1946 е директор на Института за преводна литература при Министерството на информацията и изкуствата. Първите си литературни стъпки К. Константинов прави през 1908 със стихове и хумористична проза. Ранни публикации помещава във в. „Българан“ и сп. „Съвременна мисъл“. Сътрудничи още на списанията „Демократически преглед“, „Смях“, „Знание“, „Българска сбирка“, „Оса“, „Златорог“ и гр., на вестниците „Вестник на жената“, „Литературен глас“. Първият сборник с разкази на К. Константинов – „Към близкия“ (1920), е стилово и жанрово разнороден, включва скици, есета, портрети, лиризиран прозаически миниатюри. В разказите от сборниците „Трета класа“ (1936), „Ден по ден“ (1938) и „Седем часът заранта“ (1940) К. Константинов развива най-пълноценно философските, психологическите и естетическите си търсе-

ния. Движението и многолюдно общество обещава анонимност, отморяват, лекуват, спасяват от усещането за екзистенциална самота („Неврастения“, „Завещание“). Пътеписите на К. Константинов, включени в сборниците „По земята“ (1930) и „Нашата земя хубава!...“ (1940), описват неговите пътувания из България и Европа. Константинов е автор на романите „Кръв“ и „Сърцето в картонената кутия“ (и двата от 1933). Докато „Кръв“ пресъздава политическите събития в периода 1923 – 1925, „Сърцето в картонената кутия“, написан в съавторство със Светослав Минков, е гротескно-лирически дует. Историк и теоретик на литературния процес, в своята мемоарна книга „Път през годините“ К. Константинов в поредица от есета оставя ценен документален разказ за литературния периодичен печат след края на Първата световна война, за артистичния, обществен и политически живот на столицата, както и редица оригинални виждания за литературния процес. Ерудит и преводач, интелектуалец с широки контакти, К. Константинов запознава читателите и с културните, и в частност литературни процеси във Франция и Русия, както и с най-изявените творци на своето време, с някои от които го свързват лични познанства. Допълнението „Път през годините. Неиздадени спомени“ (2011) включва и автентичен разказ за драматичните събития около Деветосептемврийския преврат. Освен в пътеписните и споменни текстове за българската провинция родолюбieto на Константинов е в основата и на своеобразната му кратка художествена история на България в есета от сборниците „Върхове“ (1967) и „Празници“ (1969), както и в биографичните му книги за П. Р. Славейков и Д. Чинтулов. Константинов е автор и на книги за деца и юноши.

Крапчев, Данаил Василев (Прилеп, 1880 – Горна Джумая, 1944). Учи в Битолската българска класическа гимназия, където членува в революционен кръжок. През 1902 завършва Солунската българска мъжка гимназия, а през 1906 – право в СУ. Тогава започва журналистическата си дейност в седмичното списание „Македоно-одрински преглед“, след което става нелегален четник на ВМОРО. През 1907 в София заедно с Пейо Яворов и Васил Пасков редактират в. „Илинден“. През следващата 1908 година редактира последователно вестник „Отечество“ и вестник „Родина“ в Солун. В периода 1909 – 1912 издава в. „Вардар“ и последователно го преименува на други наши реки и планини, за да преодолее забраната му в Турция. През 1912 Д. Крап-

чев е отново четник заедно с Яворов, като преминава в Солун. През същата година редактира вестник „Българин“ в Солун. След Междусъюзническата война е редактор на органа на Демократическата партия „Пряпорец“, издаван в София. В периода 1915 – 1918 Крапчев е военен дописник на вестниците „Военни известия“, „Добруджа“ и „Пряпорец“. През 1919 създава информационния всекидневник „Зора“, на който е директор до края на живота си. По същото време е директор-собственик на акционерните дружества „Български печат“ и „Преса“. Член-учредител е на Македонския научен институт. При напредване на Вермахта към България, Крапчев се обявява в подкрепа на германската военна офанзива в Европа. Дейци на комунистическата партия планират убийството му и след няколко неуспешни атенемента, на 10 септември 1944 година, той е убит при неизяснени обстоятелства в Горна Джумая. През 1945 той, макар и вече мъртъв, е осъден от Народния съд (VI върховен състав) на смърт и пълна конфискация на имуществото. През февруари 1994 година Върховният съд на Република България отменя присъдата.

Кръстев, Кирил Василев (с. Баня, Сливенска обл., 1904 – София, 1991). Завършва основно училище в Карнобат. В Ямбол, в периода 1916 – 1922, К. Кръстев учи в прогимназия и в Народното държавно педагогическо училище. Записва се в Историко-философския факултет на СУ (1923 – 1925) и учи при преподаватели като Иван Саръулиев, Иван Георгов и Спиридон Казанджиев. Работи като организатор и лектор в Народния университет към читалище „Съгласие“ в Ямбол и като редовен сътрудник на в. „Тракиец“. През 1931 – 1945 работи като гимназиален учител в Смесената гимназия в Никопол (където е и директор), в Русенската мъжка гимназия, в Плевенската държавна мъжка гимназия и във Втора мъжка гимназия в София, където с прекъсвания остава от 1933 до 1945. Участва в създаването на Клуб 39, преименуван на „Септември“ (1939). В този период чете сказки в Плевен, Ловеч и София. През 1938 е изпратен да специализира живопис в Париж, от там заминава за Швейцария и Италия, като стига и до Мюнхен, Виена и Будапеща. През 1941 става член на Съюза на българските писатели. Между 1941 и 1944 редактира в. „Просветно единство“ (орган на учителското дружество „Просветен съюз“, чийто секретар е), участва в авторството на учебници. През 1945 е уволнен като учител със забрана за заемане на длъжността пора-

ди участието си в ръководството на „Просветен съюз“. 1951 е реабилитиран от Министерството на народната просвета. През 1953 става член на Съюза на българските художници, секция „Критика“. От 1952 до 1961 работи в БАН към Отделението за езикознание, литературознание и изкуствознание. През петдесетте участва в множество експедиции и изследователски командировки. Работи върху „Кратка българска енциклопедия“ и „Енциклопедия на българските изобразителни изкуства“. През 1956 завършва труда си „Балканската предистория на Италианския ренесанс“. Издателство „Наука и изкуство“ го отхвърля и чак през 1971 книгата излиза в разширен вариант, превръщайки се в най-известното съчинение на К. Кръстев, преведено и на немски. През 1961 става редовен член на Съюза на научните работници. Уволнен е от БАН поради съкращаване на щата. Кандидатства за редактор в Издателството на БАН – не е приет. Подава молба до патриарх Кирил за служба в Църковния историко-археологически музей – не е приет. През 1963 е отхвърлена и кандидатурата му за доцентско място по история на изкуствата във Висшия педагогически институт във Велико Търново. От края на 60-те години атмосферата около К. Кръстев започва да се разведрява. Приет е за член на Софийски градски съвет за изкуство и култура (1968). Избран е за редовен член на Международната организация на художествените критици (1976). През 80-те подновява публикациите си в периодиката. За пръв път печата през 1921 в ямболския вестник „Тунджа“. Кирил Кръстев е водач на ямболските футуристи и автор на серия от манифести на гадаизма и футуризма. Личност с ренесансови по широтата си интереси, Кръстев се изявява като есеист, литературен критик, кинокритик, публицист, автор на научно-популярна литература, художествен критик и изкуствовед. Като изкуствовед работи в областта на българската медиевистика, съвременното българско изкуство и модерното западно изкуство. Оставя внушително количество книги, регистриращи многостранните му интереси, най-вече в областта на естетиката, историята на изкуството и натурфилософията – от „Опит за естетика на киното“ (1929), „Съвременната любов“ (1938), „Както на небето, така и на земята – натурфилософски есеи“ (1939) и „Смъртната красота“ (1939) до „Атлантида“ (1966), „Наченки на Ренесанс в Средновековна България“ (1971) и монографиите му за художници.

Ламар (псевд. на Лалю Маринов Пончев, с. Калейца, Ловешка обл., 1898 – София, 1974). Завършва Търговската гимназия в Свищов и ШЗО в София. Участва в Първата световна война като подпоручик-артилерист. След войната е чиновник в Земеделска банка в Троян, но е уволнен през 1923 заради анархистичните си убеждения. Установява се в София, където създава собствена печатница „Ново изкуство“ и издава сп. „Новис“ (1929 – 1932). Участва във Втората световна война като командир на културната бригада към Щаба на българската армия. Заместник главен редактор на сп. „Български воин“ (1962 – 1974), член на редакционната колегия на сп. „Турист“, основател и член на редакционната колегия на в. „Ехо“. Секретар на СБП (1956 – 1958), председател на Печатарския съюз (1946). Дебютира със стихове в сп. „Всеобщ преглед“ (1917). До 1922 г., когато излиза първата му стихосбирка „Арена“, стиховете му се вместили в каноните на предвоенната литературна традиция. Влияние върху поетичния му стил упражняват Гео Милев и свързаните с него авангардисти. В „Железни икони“ (1927) изпъкват двете контрастни начала, върху които се гради синкретичната поезика на Ламар – антиестетиката и провокативността на авангардното мислене, и митологемите и специфичните изразни средства, извлечени от фолклорната традиция. След 1944 Ламар запазва своя интерес към мащабните епични форми, но се съобразява с наложените идеологически и естетически конвенции. Ламар остава без следовници и епигони в българската поезия. Творчеството му е мост между авангарда на 20-те и новаторските търсения на поколението от 40-те; той е първомайсторът и на поетическата гротеска. Има значителни постижения и като прозаик – в пътеписа, анималистичната проза и детските приказки.

Минков, Светослав Константинов (Радомир, 1902 – София, 1966). Начално образование получава в родния си град. Завършва Втората мъжка гимназия в София (1921). За кратко учи във Военното училище във Вайскирхен (Австро-Унгария). Следва славянска филология в СУ, учи в Търговско-стопанската академия в Мюнхен (1922 – 1923), продължава образованието си в Свободния университет в София, но не завършва. През април 1925 е арестуван заедно с други писатели и е задържан в Дирекцията на полицията. Работи като библиотекар в Народната библиотека в София (1924 – 1925), книжководител, началник бюро и помощник-библиотекар в Българска централна коопера-

тивна банка и Българска земеделска кооперативна банка. Делегат на XIV международен конгрес на ПЕН-klubовете в Буенос Айрес (1936). Служител в Българската легация в Токио (1942 – 1943), коректор във в. „Работническо дело“ (1944), а през 1945 – 1946 е редактор във в. „Отечествен фронт“. След това последователно работи в Радио София (1946 – 1947), в Българска кинематография (1947 – 1951), в сп. „Български воин“ (1952 – 1954) и в издателство „Български писател“, където е главен редактор (1954 – 1956) и редактор (1956 – 1962). Пътува в редица страни на Европа, Азия и Южна Америка. Още като ученик Минков пише стихове, разкази и фейлетони. Първата му публикувана белетристична творба е „Биномът на Нютон“ (сп. „Българан“, 1920). Сътрудничи и на вестниците „Литературен глас“, „Мисъл“, „Литературни новини“, „Развигор“ и др., на списанията „Хиперион“, „Златорог“, „Българска мисъл“, „Септември“, „Пламък“ и др. Заедно с Хр. Смирненски редактира и издава „Календар Българан“ (1922). Същата година става съосновател на първото българско издателство за фантастична литература „Аргус“. Първите му три книги са съставени изцяло от диаболитични разкази, но след насочването на автора към литературния кръг „Стрелец“ (1925 – 1927) в тях започват да се срещат и образи от българската фолклорна демонология. Диаболитичният период в творчеството на Минков продължава почти едно десетилетие. Сатиричният талант на Минков намира пълната си реализация в книгите „Автомати“ и „Дамата с рентгеновите очи“. Минков е един от първите български писатели, доловили заплахата от прекомерната машинизация и технизация на съвременния живот. След 1944 под влияние на обществено-политическите промени в България Минков почти изоставя артистичната пародийна игровост, на която се дължи голяма част от художественото въздействие на текстовете му, и я заменя с директното сатирично изобличение и злободневния алегоризъм. Автор е и на интересни творби за деца, част от които са предназначени едновременно и за възрастни.

Мирчев, Иван Мирев (Стара Загора, 1897 – Стара Загора, 1982). Завършва гимназия в родния си град (1921). През 1921 – 1949 е чиновник в БНБ. За пръв път печата стихове през 1913 в сп. „Бисери“, редактирано от Иван Ст. Андрейчин. Редактор (1916 – 1918) на сп. „Хризантеми“ (Ст. Загора), в което дебютира Гео Милев и публикуват някои от най-добрите си творби Емануил Попдимитров и Иван Хаджихри-

стов. Сътрудничи на списанията „Везни“, „Хиперион“, „Златорог“, на вестниците „Светлоструй“, „Литературен час“ и др. Негови стихотворения Иван Радославов включва в антологията „Млада България“ (1922). Дистанциран от столичния литературен елит, Мирчев създава творчество, което не се поддава на еднозначно определение. Първите му стихосбирки прехвърлят мост от символистичната традиция към следвоенната „предметна“ поезия. 40-те години сигнализират кризисно изчерпване, което поетът се опитва да преодолее чрез вживяване в оптимизма на следвоенната действителност.

Мутафов, Чавгар Петров (Севлиево, 1889 – София, 1954). Завършва основно образование в Севлиево и гимназия в София. Следва машинно инженерство и архитектура в Мюнхен – с две прекъсвания, по време на които участва във войните. Работи като архитект, художествен критик, редактор и др. Член-учредител е на Дружеството на есеистите в България и на Съюза на приятелите на филма в България, член на бълг. ПЕН-клуб, на Европейския писателски съюз. През 1944 е изключен от СБП с обвинение за профашистки убеждения, а през 1945 без съд и присъда е въдворен в трудов лагер. През 1946 е освободен и за кратко участва в редактирането на сп. „Архитектура“, а от 1947 до смъртта си е безработен и никакъв негов текст не е допускан до печат. Мутафов пише проза, литературна и художествена критика, изнася сказки в столицата и страната, сътрудничи на „Везни“, „Златорог“ и мн. др. списания, редактира седмичниците „Изток“ и „Стрелец“. Един от най-значимите представители на българския литературен авангард, Мутафов е изработил своя специфичен стил главно под влияние на немския експресионизъм. Неговата „декоративна“ проза е създадена почти изцяло през 20-те години на XX век и до голяма степен определя облика на експресионистичната проза в България. Чавгар Мутафов е и един от най-оригиналните и ерудирани художествени критици в периода между войните. Някои от неговите есета са свързани с модерното изкуство и имат манифестен характер („Зеленият кон“, „Масово изкуство“ и др.); други правят неочакван разрез на значими художествени течения („Експресионизмът в Германия“), трети извличат концептуални принципи на модерното изкуство („Плакатът“, „Карикатурата“ и др.) Превеждал е текстове на някои автори на немския диаволизъм и експресионизъм (Х. Х. Еверс, К. Айнщайн и др.).

Мутафчиева, Вера Петрова (София, 1929 – София, 2009). Дъщеря на историка проф. Петър Мутафчиев. Завършва история в Софийския университет (1951), асистент в Ориенталския отдел на НБКМ (1950 – 1955), аспирант в Института по история при БАН (1955 – 1958). През 1958 защитава дисертация на тема „Феодалната рента в Османската империя XV–XVI в.“; научен сътрудник, старши научен сътрудник II ст. в Института по история при БАН (1958 – 1966) и в Института по балканистика (1966 – 1979). През 1978 става доктор на историческите науки с дисертация на тема „Кърджалийското време“; старши научен сътрудник I ст. (1980). Директор на Центъра за древни езици и култури към Комитета за култура (1978 – 1980) и на Българския изследователски център в Австрия (1980 – 1982). Секретар на секция „Белевистика“ на СБП (1982 – 1985). Работи в Института за литература при БАН (1979 – 1991), в Центъра за демографски изследвания (1991 – 1992), в Института по история (от 1991). Заместник-председател на БАН (1993 – 1996), почетен член на БАН (1999), академик (2004). Доктор хонорис кауза на Софийския университет (1999) и Нов български университет (2000). Председател на Агенцията за българите в чужбина (1997 – 1998). Учредител и първи председател на Издателския съвет на НДФ „13 века България“ (1998 – 2009). Автор е на исторически романи, повести, разкази, преведени и публикувани на десетки езици. Научните трудове на Мутафчиева са посветени основно на историята на България през Османската епоха, кърджалийството и аграрните отношения през Османското средновековие и включват повече от 80 книги, студии и статии, публикувани в български и чуждестранни научни издания.

Немиров, Добри (псевд. на Добри Харалампиев Зарафов), (Тутракан, 1882 – София, 1945). Скоро след раждането му семейството се премества в Русе, където израства. Той учи в Русенската гимназия, но не завършва средно образование, тъй като след пети клас е принуден да започне работа като писар. Въпреки това Немиров полага изключителни грижи за самообразоването си – запознава се основно с българските и руските класици, усилено чете изтъкнати европейски автори – художествена, историческа и философска литература. Занимава се с изобразително изкуство (живопис и скулптура), играе в театрални постановки в Русе. През 1905 пристига в София. Участва в учредяването на Съюза на българските писатели (1913). До 1918

работи като библиотекар в Българското книжовно дружество (гн. БАН), както и в Министерството на благоустройството. През Първата световна война е мобилизиран и работи в редакциите на сп. „Военни известия“ и „Отечество“. След войната разгръща активна културна и просветна дейност – по негова инициатива и с активното му съдействие в Русе се основава „Дом на изкуствата и печата“ (1925), създава и фонд „Йордан Йовков“ за подпомагане на български писатели, изнася беседи и сказки. През 1929 е избран за член на Управителния съвет на Съюза на българските писатели, а впоследствие става и негов председател (1937 – 1940). Сътрудничи на сп. „Българска сбирка“, „Демократически преглед“, „Хиперион“, „Литературен живот“, „Из нов път“, „Художествена култура“, „Огнище“, „Завети“ и гр. Участва в хумористични издания като сп. „Оса“, в. „Щурец“, в. „Порой“, а във в. „Маска“ печата свои карикатури. Жанровият диапазон на Немиров като белетрист е голям – разкази, повести, пътеписи, романи, като някои от тях са предназначени за деца.

Петканов, Константин Николов (с. Каваклия, Лозенградско, 1891 – София, 1952). Семейството му участва в църковно-националната борба и Илинденско-Преображенското въстание, а по време на Балканската война се преселва в България. Петканов завършва Одринската българска мъжка гимназия „Д-р П. Берон“ (1907). Следва славянска филология в Софийския университет (1912 – 1915). През 1913 прекъсва следването си и постъпва като доброволец в Македоно-Одринското опълчение. Завършва школата за запасни подпоручици в Скопие. Участва в Първата световна война (1914 – 1918). Учителства в Малко Търново, с. Инедже, Лозенградско, Бунархисар, Созопол. От 1920 живее в Бургас, където е председател на музикалното дружество „Родни звуци“, редактира и печата във в. „Странджа“, преподавател по цигулка в новосъздаденото Народно музикално училище и библиотекар в Общинската библиотека. През 1930 се установява в София. През 1932 се жени за писателката Магда Драгова. Библиотекар в Българо-югославското дружество (1933 – 1934), директор на културата в Министерството на информацията и изкуствата (1944 – 1947). Редактор на сп. „Тракиец“ (1930 – 1935) и в. „Балкански преглед“ (от 1946). Член и секретар на Върховния тракийски комитет. Участва в редактирането на неговия печатен орган – в. „Тракия“ (1922 – 1935). Академик (1945) и един от създатели-

те на Института за литература при БАН (1948). Сътрудничи още на списанията „Изкуство и критика“ (на което е и съосновател), „Листопад“, „Златороз“, „Философски преглед“, на вестниците „Завет“, „Тракия“, „Литературен глас“, „Съвременник“, „Вестник на жената“ и др. Константин Петканов е автор на огромно по обем и обхват творчество – романи, повести, разкази, драми, произведения за деца, есета, политически и народопсихологически текстове, мемоари, рецензии. Преследван през 30-те години от Военната лига заради романа „Морава звезда кървава“, след 45-а Петканов е във фронтален сблъсък с новата комунистическата власт, което затваря възможностите за публична реализация. Той посвещава много от своите творби на граматичните и трагични събития, в които е въввлечена България през първата половина на 20. век, като същевременно отстоява в личностен и обществен план един цялостен, системен християнски мироглед, една дълбинна вяра в Христовия човек. Неговата опозициона публицистика от следдеветосептемврийския период е цялостно интерпретирана от Пламен Дойнов в книгата „Константин Петканов. Опасно знание. 1944 – 1948“ (2014); издиреният от М. Огойска в ЦДА в пълната ръкопис на „Бележник на писателя“, снабден с преговор и научни бележки, е издаден 2017 в поредицата на изд. „Прозорец“ „Архив. България“.

Петканова, Магза Драгова (с. Стамово, дн. Цар Аспарух, Старозагорска обл., 1900 – София, 1970). Съпруга на Константин Петканов. Завършва Втора девическа гимназия в София. Следва математика в Софийския университет (1918 – 1921). Работи като статистик и проверител в Министерството на железниците, пощите и телеграфите, коректор в Държавната печатница. Активно подпомага македонското революционно движение. След 1946 е член на редколегията на сп. „Театър“ и на ръководството на секция „Драматургия“ при СБП. Първите си стихове отпечатва във в. „Неделно утро“ (1923), от 1925 активно сътрудничи на „Вестник на жената“, на чиито страници се утвърждава като поетеса. Дебютната ѝ стихосбирка „Македонски песни“ (1927) е издадена от задруга „Хиперион“. Постоянни теми в поезията ѝ са сблъсъкът между илюзии и реалност, преходността на младостта и щастието, самотната зрелост, любовта като гълг и несбъднатите копнежи. Поетичният ѝ изказ е силно повлиян от фолклора, дори някои нейни творби се

възприемат и изпълняват като народни песни – „Ако зажалиш някой ген“, „Свещите запалих“, „Снощи те видели нашенци край село“ и др. Музиката към тях е написана от М. Големинев. Петканова е автор и на грами в стихове. За сюжети на историческите си пиеси подбира най-често съдбоносни моменти от българската национална история. Сценарист е (със З. Жендов) на филма „Шибил“ (1968), автор на либретата на оперите „Ивайло“, „Левски“ („Водите прииждат“), „Към пропаст“, „Сеяч на гните, дето идват“. Превежда произведения от полски, чешки и сърбохърватски.

Петко Росен (псевд. на Петко Георгиев Чорбаджиев) (Ковчас, Лозенградско, дн. Турция, 1880 – Бургас, 1944). През 1891 семейството се премества в Бургас, където Росен е записан в Бургаското трикласно училище. След смъртта на баща си напуска училище (1894), а през 1896 продължава трети клас в Сливенската гимназия, но и активно се самообразова, изпитва силно влияние от руската класическа литература, от народника Надсон, увлича се от социалистически идеи. Изключен от Сливенската гимназия, Росен завършва гимназиалното си образование в Русе (1901) и още същата година със съдействието на Петко Каравелов записва филология в Софийския университет. След по-малко от година се прехвърля в Юридическия факултет. Общува с младежи със социалистически възгледи, член е на студентската македоно-одринска група. Поради участие в университетски бунт Росен е изключен от университета и продължава следването си в Париж и Женева. През 1909 завършва право в Женева и през същата година се установява в Бургас, където остава до края на живота си. Изпитва силното влияние на народничеството и толстоизма. Участва като доброволец в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Работи като адвокат, занимава се и с родовете си имоти (чифлик, мелница, предачна фабрика и др.). Окръжен управител на Бургас (1918 – 1919). През 30-те години става член на Демократическата партия и народен представител. Обявява се против войната и в защита на „непобедимата славянина“. Заема постове в Славянския съюз, сред инициаторите е за създаване на българо-съветско дружество. За славянофилските си убеждения в навечерието на Втората световна война Росен е интерниран за шест месеца в Панагюрище (1939). Един от защитниците на българските евреи. П. Росен е автор на критически отзиви, портрети,

разкази, пътеписи, очерци. Публикува първата си критическа статия „Съвременността в литературата ни през 1904 в сп. „Демократически преглед“, на което активно сътрудничи. Както и на сп. „Мисъл“, в. „Заря“, в. „Слово“, в. „Свободна реч“, в. „Пряпорец“, сп. „Съвременна мисъл“, сп. „Слънце“, сп. „Свободно мнение“, сп. „Свободна дума“, сп. „Обществена обнова“, сп. „Демократия“ и др., в които публикува пътеписи и кратки критически бележки. Първата книга на Росен „От Дунав до Бяло море. Видено и преживено“ възхвалява българската земя, проследява политическата и културната ѝ история. Макар и не твърде обемно, творчеството на Росен е ярко като идеи и изразни средства. Народопсихолог, пътеписец, той коментира явления и събития и от социалния живот – закони, наредби, реформи. Пътеписните му текстове се отличават с богата културно-историческа фактура, етнопсихология и философия, пейзажна естетика.

Полянов, Владимир (псевд. на Владимир-Георги Иванов Тодоров) (Русе, 1899 – София, 1988). Завършва Първа мъжка гимназия в София (1919). Следва медицина в СУ (1919 – 1921), в Грац, Австрия (1921) и в Мюнхен (1922 – 1923); философия във Виена (1922). Завършва дипломатическо-консулския отдел на Свободния университет в София (1928) и режисура във Варшава (1939). За следването си в Полша получава полска стипендия с посредничеството на режисьора Л. Шилер и културния аташе Келчински. Определя пребиваването си във Варшава като голяма школа. Работи в Народната библиотека в София (1924); секретар е на главния директор на железниците (1924 – 1934); чиновник в Министерството на народната просвета (1937, 1939 – 1941); директор на Народния театър в София (1941 – 1944); директор на Държавната театрална школа (1942 – 1945). Доброволец във Втората световна война. Режисьор е в театрите в Бургас (1946 – 1947), Русе (1947), в Народния театър за младежта в София (1947 – 1951), в Пловдивския (1951 – 1957) и Пернишкия театър (1957 – 1960). Директор-режисьор на театрите в Сливен (1961 – 1963), Разград (1963 – 1965), главен режисьор на Родопския театър в Смолян (1965 – 1970). Заедно с Боян Пенев е сред основателите на Българския ПЕН-клуб и негов секретар (1926 – 1932). Сътрудничи на сп. „Художествена седмица“, „Хиперион“, „Златорог“. Поддържа близки отношения с Владимир Василев. Автор е на разкази, поеми в проза, фейлетони, повести, романи и пиеси; на статии по актуални лите-

ратурни и театрални въпроси, рецензии, очерци и научно-популярни статии. Ранното творчество на Полянов се свързва с диаволизма. В творбите му се откриват елементи на макабризъм; има и произведения, решени изцяло в духа на криминалната литература. Полянов е градски писател. Пребиваването му в Германия и Австрия освен към поетиката на диаволизма индиректно определя и въздействието на европейската култура върху творбите му. Полянов е сред първите, популяризирали фантастичния жанр в нашата литература. През 1920 съвместно със Св. Минков създава библиотека „Галерия на фантастите“. Съставител и съавтор е на антологията „Пет години“ (1925). Автор е на драми, комедии, едноактни пиеси и драматизации по романи.

Пондимитров, Емануил (с. Груинци, Босилеградско, Сърбия, 1885 – София, 1943). Завършва педагогическо училище в Кюстендил (1904). След това е учител в с. Долни Коритен, Софийска област, и в с. Долна Лисина, Босилеградско. Следва философия в СУ (1906), но поради участие в освиркването на Фердинанд I (3 ян. 1907) е изключен. Следва с държавна стипендия земеделие в Монпелие, Франция (1907). Завършва философия във Фрибург, Швейцария (1912). Учител в Лом и Хасково (1912 – 1914). Участва в Първата световна война като преводач на Южния фронт и в Главната квартира в Кюстендил. Стои на нацифистки позиции. През 1920 се включва активно в групата „Кларте“ в Кюстендил. Частен доцент (1923 – 1943) в катедрата по сравнително литературознание в СУ. За пръв път печата стихове през 1907 в сп. „Художник“. Сътрудничи на сп. „Демократически преглед“, „Художник“, „Съвременна илюстрация“, „Факел“, „Звено“, „Хризантеми“, „Хиперион“, на в. „Развигор“, „Светлоструй“, „Литературен глас“, „Час“, „Литературен живот“ и др. Пондимитров твори във всички жанрове – лирика, лироепически поеми, художествена проза, драматургия, литературна теория и критика. Създава произведения за деца. Автор е на философски студии. Първ в България прави системен анализ на естетическите възгледи на Бергсон. С книгата „Естетиката на Бергсона“ и с редица статии Пондимитров се нарежда сред теоретиците на българския модернизъм. Като поет се формира под въздействието на френски символизъм и немския неоромантизъм. Пондимитров сччитава персоналистичната идея и поетиката на символизма с пантеистичен култ към природата и афинитет към

визуалното внушение. След Първата световна война тенденцията към по-ярка предметност се засилва (сб. „Кораби“). През 30-те години Пондимитров стига до неореализъм, обогатен както от символизма и авангардизма, така и от българската народна поезия („Есенни пламъци“). В края на 20-те Пондимитров застава на подчертано демократични позиции. Пише голямата „хумористична поема“ „В страната на розите“ – остра сатира срещу обществените пороци. Пондимитров е и сред първите задълбочени изследователи на българското стихосложение.

Попов, Стефан Савов (София, 1906 – Мюнхен, 1989). През 1910 семейството му се мести в Русе, където баща му е назначен за директор на Висшия педагогически курс за учители. В Русе Стефан Попов учи в немското католическото училище „Св. Йосиф“ – немски, френски и английски. Започва гимназиалното си образование в Русе, но погавба баща му е назначен в Министерство на образованието и семейството се завръща в София, където Стефан завършва гимназия. След 1925 публикува в изданията „Млад турист“, „Български турист“, „Народ“, „Слово“, „Отечество“, „Утре“, „La Bulgarie“, „Юридическа мисъл“. Стефан Попов е един от учредителите на Българския планински клуб (БПК) през 1929 г., което се приема за начало на организирания алпинизъм в България. През 1930 завършва право в Софийския университет и работи като асистент на проф. Йосиф Фагенхехт, а по-късно и като адвокат на свободна практика. През май 1932 Попов започва много активна обществена дейност като журналист и редактор, основател и лидер на интелектуалния кръг „Млада България“. Той е силно повлиян от междувоеения германски национален консерватизъм и от националсоциализма, по-специално от работите на Артур Мьолер ван ден Брук, които определя като „политическо откровение“. Като главен редактор на списание „Млада България“ неговата критика на либерализма и подкрепа за германските социални реформи оказва силно влияние върху държавната доктрина на авторитарния режим след средата на 30-те години. През 1938 – 1939 Попов е редактор и на издаваното от Ратническото за напредък на българщината списание „Пролом“. През 1940 Попов приема поста аташе по печата в Българското посолство в Берлин, където работи до 1942. После работи в българската легация в Будапеща, а от 1943 – в Берн. Попов има широки познанства в българския артисти-

чен, културен и политически елит, а дипломатическата му работа го прави приет член на висшето европейско общество. След съветската окупация в България Попов остава емигрант, живее в Швейцария, Париж и Мюнхен. През 1950 е избран в първото централно ръководство на емигрантската организация Български национален фронт, но напуска организацията при нейното разцепление през 1959 г. От 1951 е възпитател на Симеон II в Мадрид, но през 1953 напуска двора в изгнание. Много години е активен в емигрантските среди, говорител в Радио „Свободна Европа“ и дългогодишен главен редактор на българската секция на „Гласът на Америка“. Основател и председател на българското академично дружество „Д-р П. Берон“, обединило български учени емигранти. Стефан Попов изучава европейската история, философия, култура и изкуство и издава редица статии и няколко книги в областта на философията на историята.

Радевски, Христо Василев (с. Белиш, Ловешка област, 1903 – София, 1996). Учи в Троян, завършва гимназия в Ловеч (1922), следва романска филология в Софийския университет (1924 – 1925). Активен участник в левия печат от 30-те и 40-те години. От 1925 е помощник на Димитър Полянов в издаването на сп. „Наковалня“. Участва в редактирането на в. „Новини“, на сп. „Звезда“ и „Жупел“. След 1944 е редактор на културния отдел на в. „Работническо дело“ (1944), главен редактор на в. „Литературен фронт“ (1945), културен съветник в Българското посолство в Москва (1945 – 1948), главен секретар на СБП (1949 – 1958), главен редактор на сп. „Септември“ (1958 – 1963). Народен представител във Второто, Третото и Четвъртото народно събрание. За пръв път публикува стихотворение през 1924 в сп. „Звънар“, включва се в кръга на левите писатели и става деен участник в техните инициативи и издания. Радевски е един от фактическите редактори на в. „Кормило“ (1935 – 1936), легално издание на комунистическата партия. Редактор на поредицата „Съветски поети“ (над 100 книжки), издавана в продължение на десетилетия от изд. „Народна култура“. Радевски създава творби в различни жанрове – поезия, публицистика, хумор, сатира, мемоаристика, стихове за деца. Поезията му е наситена с идейния патос на неговите леви убеждения. В няколко тома със спомени той възкресява свои познаници от различни периоди на живота си, предимно съратници, но проявява изключителна толерантност и честност в отношението си

към политическите противници или автори с различни от неговите естетически схващания.

Райнов, Богомил Николаев (София, 1919 – София, 2007). Завършва гимназия в София (1938) и философия в СУ (1943). През 1944 – 1946 работи във в. „Работническо дело“, Радио София, радио „Родина“ към Военното министерство. Хоноруван доцент (1947), редовен доцент (1951), професор по естетика (1954 – 1986) в НХА. Заместник главен редактор на в. „Стършел“ (1947 – 1953), главен редактор на сп. „Художник“ (1949 – 1950). През различни периоди от своя живот е редактор и в сп. „Септември“, сп. „Изкуство“ и в. „Литературен фронт“. През 1953 – 1960 е културен аташе в Париж. Член-кореспондент на БАН (от 1974). За първи път печата през 1936 в сп. „Ученически подем“ очерка „Философия на суфите“. Сътрудничи на вестниците „Светлоструй“, „Вестник на жената“ и др. Участник е в младежкия ляв литературен кръжок „Христо Смирненски“. Дебютната му стихосбирка „Стихове“ (1940) и следващата „Любовен календар“ (1941) са проява на урбанистично култивираното му скептично светоусещане. След войната Райнов превежда стихове от Вл. Маяковски, съставя антологии, печата в подлистника на сп. „Стършел“ пародии на криминални сюжети (в съавторство с Валери Петров, Петър Незнакомов, Павел Вежинов и др.). Стиховете и теоретичните занимания на Б. Райнов от периода на култа към личността са силно повлияни от догматичната естетика. След края на 50-те години се насочва изцяло към белетристиката. Сборниците „Човекът на ъгъла“ (1958) и „Дъждовна вечер“ (1960) срещат читателя със западноевропейската действителност. Б. Райнов е автор на сценарии за филми („Бялата стая“, „Господин Никой“, „Няма нищо по-хубаво от лошото време“ и др.). Превежда лирика от А. Пушкин, Фр. Вийон, П. дьо Ронсар, Ш. Бодлер, Е. Верхарн и др.

Снегаров, Иван Йончев (Охрид, 1883 – София, 1971). Учи в гръцкото и българското класно училище в Охрид, после учи занаят в Охрид, а от 1900 учи в Цариградската духовна семинария, която завършва 1906 година. Става учител в Енидже Вардар и писар в Българската екзархия в Цариград (1906 – 1907). През 1908 – 1912 следва в Киевската духовна академия, която завършва със степен „кандидат на богословските науки“ за дисертацията си „История на Охридската

архиепископия“. В годините 1912 и 1926 е учител в Цариградската семинария, Педагогическото училище в Сяр, Солунската мъжка гимназия, Ямболската гимназия, Софийската семинария и Първа софийска мъжка гимназия. От 1926 година е редовен доцент в Богословския факултет на СУ в Катедрата по църковна история, а от 1933 – професор и ръководител на катедрата. От 1943 е академик на БАН. Директор е на Института за българска история при БАН от основаването му през 1947 до 1950. Директор е на Архивния институт при БАН (1951 – 1959). Редактор е на в. „Автономна Македония“, на „Църковен вестник“, на сп. „Народен страж“, на сп. „Духовна култура“. Член-учредител е на Македонския научен институт и е сътрудник на органа му „Македонски преглед“ (1924 – 1943). Македония, Солун, Охридската книжовна школа, Скопската епархия стоят в центъра на научните интереси на акад. Иван Снегаров. Неговото капитално научно съчинение е „История на Охридската архиепископия“ (1924). Многобройните му трудове засягат житията на св. Климент Римски, св. Климент Охридски, патриарх Йоаким I, цар Симеон I, Българското възраждане и мн. др.

Стоянов, Андрей Анастасов (Шумен, 1890 – София, 1969). Завършва Роберт колеж в Цариград. Следва в Музикалната академия във Виена пиано при Карл Прохазка и теоретични дисциплини при Херман Греденер и Евзебиус Мандичевски (1910 – 1914). След завръщането си в България, през периода 1914 – 1922, е преподавател в Държавното музикално училище. Впоследствие е професор в Държавната музикална академия (1922 – 1958). До 1947 е концертиращ пианист. От 1950 завежда катедрата по пиано. Той е един от основателите на българската пианистична школа и на Дружеството на българските композитори „Съвременна музика“ (1933). От 1953 ръководи музикално-педагогическата секция на Института за музика на БАН. Пише пиеси за пиано, няколко камерни произведения, солови и хорови песни и др. Автор е на редица книги и други научни трудове предимно в областта на музикалната педагогика и естетика, учебни пособия, над 300 статии и др.

Сяров, Димо Петров (Ловеч, 1888 – София, 1965). Завършва икономически науки в Цюрих, Швейцария. Доктор по политическа икономия. Участва като запасен офицер в Първата световна война. По-

ручик в състава на Тридесет и четвърти пехотен троянски полк. Тежко ранен в боевете при Дойран. Литературната си работа започва с романите „Песента на Пана“ (1914) и „Вълшебното царство“ (1920). Продължава с пиесата „Камбаните на Свети Климент“ (1929), „Трагедията на Боров“ (1932, с прототип П. К. Яворов), „Световният шампион Никола Петров“ (1951), „Трапецът на смъртта“ (1959). Пише разкази, очерци и пътеписи: „Юнгфрау“ (1938), „Очите на България“ (1942), „За тебе, Бяло море!“ (1942), „Страшната сила“ (1956), „Виденията на скитника“ (1963). Член на Съюза на българските писатели. През 1945 е осъден от X състав на Народния съд на 1 година тъмничен затвор и да заплати 1 млн. лева глоба, при несъбираемост заменима с шест месеца тъмничен затвор.

Талеv, Димитър Петров (Прилеп, Македония, 1898 – София, 1966). Заради Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война Д. Талеv учи с прекъсвания в родния си град, в Солун, Скопие и Стара Загора. Завършва гимназия в Битоля (1920). През 1920 – 1921 следва по един семестър медицина в Загреб и философия във Виена. Завършва славянска филология в СУ (1925). Коректор (1927), редактор (1929), главен редактор (1930 – 1931) и директор (1933 – 1934) на в. „Македония“. След преврата на 19 май 1934 и забраната на политическите партии в България, включително и на македонските дружества, вестникът спира да излиза. Талеv започва да сътрудничи на в. „Зора“, като в периода 1938 – 1944 е редактор в неговия културен отдел заедно с Й. Бадев. През октомври 1944 след укори във великобългарски шовинизъм заради силната му ангажираност към съдбата на Македония и македонския въпрос Талеv е арестуван. Без да му бъде повдигнато официално обвинение, е задържан до края на март 1945 в Централния софийски затвор, след което е изпратен в трудов лагер в Бобов дол. През октомври 1947 отново е арестуван и е въдворен в лагера „Куциян“ край Перник; освободен е през февруари 1948. През 1948 – 1952 семейството му е изселено от София в Луковит. След това поради промяна на официалната политика на България по македонския въпрос Талеv е напълно реабилитиран и става писател на свободна практика. Избран е за народен представител в V (XXXI) Народно събрание (1966). Около средата на 20-те години започват изявите на Талеv като публицист. Писателят работи в това поле с известни прекъсвания до края на живота си, но най-активен е до

средата на 40-те години предимно на страниците на вестниците „Македония“ и „Зора“, в които отпечатва стотици свои текстове: статии по злободневни политически, образователни и обществено-културни въпроси, отзиви, рецензии, коментари, спомени, както и множество публикации, трудни за класифициране в жанрово отношение. След 1957 публикува текстове (в списанията „Септември“, „Литературна мисъл“, вестниците „Работническо дело“, „Литературен фронт“ и др.) и участва в беседи и дискусии по проблемите на художественото творчество, творческия процес и литературната критика. Успоредно с публицистичните си текстове Талев продължава да пише и художествена литература. В периода 1928 – 1930 той осъществява първия си голям творчески замисъл – трилогията „Усилни години“ („В дрезгавината на утрото“, „Подем“, „Илинген“). В началото на 40-те години на XX век Талев създава първия роман от тетралогията си – „Железният светилник“. Части от него са отпечатани като отделни разкази във в. „Зора“ през 1944 г., а целият роман, както и следващите два („Преспанските камбани“ и „Илинген“, написани по време на изолацията му), са публикувани като отделни книги след реабилитацията му през 1952. Писателят продължава да работи по тази романова поредица до края на живота си. Няколко месеца преди смъртта му излиза четвъртата книга – „Гласовете ви чувам“ (1966).

Томалевски, Георги Христов (Крушово, Битолско, 1897 – София, 1988). В родния му дом е обявена Крушовската република по време на Илингенско-Преображенското въстание. След потушаването на въстанието цялото семейство се преселва в София. Томалевски учи в Техническото училище, където е съученик с Хр. Смирненски. През Първата световна война е писар в българското представителство в Берлин. Един от създателите на Есеистичното общество в България и деец на Македонската младежка тайна революционна организация. Брат е на известния македонски деятел Наум Томалевски. През 1927 излиза първата му есеистична книга „Душата на Македония“, чието второ издание през 1941 е отличено с национална литературна награда. Автор на книгите: „Псалми за живия Бог“, „Човек, природа и Бог“, „Слънце след буря“, „През зеницата на есето“, „Крушовската република“ и др. През 2019 са издадени и непубликуваните му мемоари „Чуто, видяно, преживяно“.

Фурнаджиев, Никола Йорданов (Пазарджик, 1903 – София, 1968). През 1922 завършва гимназия в Чирпан и записва медицина в София. Става член на стачния комитет на студентската стачка от 1924, след което минава в нелегалност. През 1930 завършва философия и педагогика в СУ. 1930 – 1931 е член на редакционната колегия на в. „Съвременник“ (заедно с Георги Константинов и Йордан Стубел), където през 1932 обнародва остра статия срещу Хитлер и фашизма. Работи като стажант-учител в Трета мъжка гимназия в София, като библиотекар в Министерството на народното просвещение (1932), учител в Българското училище в Цариград (1933 – 1938), в Пазарджик (1938 – 1939) и във Втора девическа гимназия в София (1940 – 1944). След 1944 започва работа в Министерството на пропагандата. От 1945 до 1949 е главен редактор на в. „Литературен фронт“, следва назначението му като главен редактор и завеждащ отдел „Поезия“ в издателство „Български писател“ и редакторството му в сп. „Септември“ (1961 – 1963). Членува в БКП и СБП.

Хаджийски, Иван Минков (Троян, 1907 – Власотинци, Югославия, 1944). Учи в прогимназия в родния си град, като още през 1919 публикува дописки в сп. „Юноша“. От 1921 учи в Търговската гимназия в Свищов, която завършва през 1925. През 1923 е арестуван за кратко по подозрение в убийство, а през 1925 е осъден условно на една година затвор по Закона за защита на държавата. От 1927 до 1932 година следва философия в СУ, а по-късно завършва и право. Работи като журналист и адвокат. От 1929 членува в БКП, за което е арестуван. През 1933 Хаджийски издава на собствени разноски първата си книга „Авторитет, достойнство и маска“, а през 1936 – „Любов и брак“. Сътрудничи на издаването от проф. Д. Михалчев списание „Философски преглед“ (1937 – 1942), където публикува поредица студии, издадени след смъртта му под общото заглавие „Оптимистична теория за нашия народ“. През този период той сътрудничи редовно и на сп. „Изкуство и критика“. От 1936 започва да обикаля България пеша и на колело. В резултат от изследванията при обиколките си, той подготвя издаването на фундаменталното си изследване „Бит и душевност на нашия народ“, което самият определя като труда на живота си. Първият том на книгата е издаден през 1940, вторият посмъртно (1945), а третият, изгубен в края на 40-те е възкресен през 2002. И. Хаджийски загива като военен кореспондент в сражение с части на

СС дивизията „Принц Ойген“ (4.10.1944). За десет години написва 4 книги и над 20 студии и статии, които дават основание да бъде смятан за един от основоположниците на българската социология.

Ханчев, Веселин Симеонов (Стара Загора, 1919 – София, 1966). Средното си образование получава в родния си град, а през 1941 завършва право в СУ. Участва в последната фаза на Втората световна война. Работи (заедно с Радой Ралин) във в. „Литературен глас“ (1938 – 1943), в Радио София като началник на Отдела за литература и изкуство (1945), като драматург в Народната опера (1949 – 1951) и в Сатиричния театър (след 1956), като редактор в сп. „Пламък“ (след 1958) и в Българската кинематография. Съветник по културните въпроси в българското посолство във Варшава (1962 – 1964) и в Париж (1964 – 1966). Първите му публикации са стихотворенията „Requiem“ и „Есенни капки“ в „Литературен глас“ (1934). Едновременно дебютира и със стихотворения за деца. Сътрудничи на вестниците „Час“ и „Литературен глас“ и на всички литературни издания след 1944. Първата му книга е стихосбирката „Испания на кръст“ (1937), едно от немалкото произведения в българската литература, които са отклик на Испанската гражданска война (1936 – 1939). Основно се изявява в поезията (за възрастни и за деца), но и в драматургията и в превода. Ханчев е обичан и рецитиран поет, според критиката – със „заразяваща поетичност“. Силното въздействие на стихосбирката „Стихове в паласките“ (1953) има връзка с непосредственото преживяване на войната, с изповедния тон и най-вече с отсъствието на патетични героични жестове. С поколението му го сродява и хумористично-сатиричната линия в творчеството му. „Смешен пантеон“ (1957) показва широк жанров диапазон, включващ епиграми и пародии. Веселин Ханчев е автор и на стойностна публицистика, далеч от клишетата на соцреализма. Най-добрите произведения от поезията му за деца не отстъпват по нищо естетически от високите критерии на поезията му за възрастни. Ханчев е автор и на пиеси: „Отровен хляб“, „Двамата и смъртта“ и др. През 1984 на името на Веселин Ханчев е учреден Национален младежки конкурс за поезия.

Шейтанов, Найден Христов (Троян, 1890 – София, 1970). Завършва гимназия в София. Следва история и философия в Лайпциг и Прага. Защищава докторат в Германия. Преподава немски език в

Първа софийска мъжка гимназия. Сътрудничи на списанията „Златороз“, „Българска реч“, „Философски преглед“, „Съдба“, „Философия и социология“; на вестниците „Хемус“ (Троян), „Литературен глас“, „Изгрев“ и др. Найден Шейтанов е есеист, народопсихолог, историк, културолог. Студиите и есетата му, публикувани предимно в „Златороз“, засягат широк спектър от проблеми, отличават се с оригинална гледна точка и самобитен стил. Занимават го характерът и съдбата на източната и западната цивилизация (есетата „Цар Долар“, „Съдбата на славянството“), видни личности от българската културна история (св. св. Кирил и Методий, Христо Ботев, Петко Р. Славейков), езическите елементи в българската култура, орфизмът, нестинарството, циганското присъствие, митологията на балканските земи, историческите предания. Изследва тракийския орфизъм. Шейтанов е измежду първите български историци, подчертали значимостта на тракийската античност за културата на Европейския югоизток. Пръв анализира българския еротичен фолклор. В студията си „Сексуалната философия на българина. Увод в нашия неофициален фолклор“ („Златороз“, 1932, №3) застъпва тезата за „силно еротична отсянка“ в манталитета на българина, за „български сексопантеизъм“. Шейтанов е сред първите изследователи на циганското малцинство в България. Автор е на „Речник на циганския език“ и на трактат по „циганология“. Чужд на студения академизъм, той подхожда към всяка тема като поет, но най-много се вълнува от българското „чутовно минало“. Книгата му „Великобългарски светоглед“ и историческите му есета са написани в поетично приповдигнат, месианско-пророчески стил, с патриотична страст.

Янев, Янко Христов (Пещера, 1900 – Дрезден, 1944). Завършва полукласната гимназия в Пловдив. През 1919 заминава за Германия, за да изучава граматургия, но надделяват интересите му към философията и историята. Учи в Лайпциг, Фрайбург и Хайделберг. Защищава дисертация на тема „Живот и свръхчовек“ под ръководството на проф. Хайнрих Рикерт. От 1923 работи в библиотеката на СУ. През 1934 е поканен да чете лекции по история на българската култура в Берлинския университет. Член е на СБП. Загибва при бомбардировките над Дрезден през Втората световна война. Янко Янев остава в историята на българската култура като поет, философ и есеист, макар името му да е целенасочено изличено от комунистическия

режим след 1944. Първите публикации на Я. Янев в периодиката са стихотворения. Публикува три поетически книги. Става популярен и със статиите си върху немския класицизъм и романтизъм, творческият му труд обаче е съсредоточен върху философията. Автор е на седем книги с философска есеистика на български език: „Антихрист“ (1926), „Върху ирационалното в историята. Опит върху проблемата за историята с оглед към логиката на Хегел“ (1927), „Хегел. Личност, съдба, философия“ (1928), „Хераклит Тъмния. Пророкът от Ефес“ (1928), „Димо Кьорчев. Художествена биография“ (1932), „Петър Чаадаев. Личност и философия“ (1932), „Героичният човек“ (1934), „Образът на младото поколение“ (1935); както и на шест книги на немски език. Културологичните му есета в списание „Златорог“ оформят отделен корпус концептуални текстове. Пламенен неохегелианец и ницшеанец, той се оказва прекалено радикален философ за българската културна среда, затова и с лекота е категоризиран от лявата конюнктурна като фашистки мислител. Силно повлиян е и от „философията на живота“. Следва Артур Шопенхауер, Анри Бергсон, но най-силна е връзката му с Фридрих Ницше. Янев оставя ценни размишления върху отношението дух – материя; особено гържи на ирационалния аспект на творчеството. В Европа в навечерието на Втората световна война темата за героя е и съвсем конкретно свързана с вагнеровско-ницшеанските рефлексии, активирани от националсоциализма. Този контекст, съчетан с екстаза на разрушението, излъчван от голяма част от текстовете на Я. Янев, категорично идентифицира творчеството му с германския фашизъм в очите на лявата интелигенция. Бива символично (посмъртно) изключен от СБП през септември 1944.

The collection “BULGARIAN VISIONS FOR EUROPE, THE UNITED FATHERLAND AND THE WAR (1930 – 1945)”

presents an essential element of the Bulgarian part of the large international Ukrainian-Polish-Czech-Bulgarian project “The World of Yesterday. The Feeling of a Threatened Europe”. Using the famous title of Stefan Zweig’s novel, it presents the growing awareness of impending tragic world and pan-European events in the decade preceding the Second World War. Among the four national narratives, as well as the introductory part – “View from Vienna”, the Bulgarian narrative is perhaps the most problematic one, because after all the great historical vicissitudes of the first half of the 20th century, Bulgaria turned out to be an ally of the great global aggressor – Nazi Germany. Whatever explanations are given to this indisputable fact that marked the country for a long time, it takes it out of the coalition of the winners, of those who will truly celebrate the victory on May 8 – 9, 1945. Thus, in our collection, it will turn out that mutually contradictory ideas are combined, superimposed and reconcile; heterogeneous texts with completely different geopolitical and cultural-historical orientations stand side by side. Here are also frankly fascist examples of significant or little-known authors – writers and publicists. However, to the credit of a large number of significant Bulgarian writers and thinkers, it must be categorically said that, regardless of the national unification aspirations, the zoological nationalism and the aggressive aspirations to regain your lands or to appropriate those of your neighbors do not occupy their consciousness. Despite the government’s pro-German orientation, Bulgaria did not become a fascist country, fascism did not establish itself in all state and social hierarchies as a political system. Among the anti-fascist creative expressions, not only the works of opposition-minded left-wing poets stand out, but also of strong writers whose orientation is more towards the Western coalition, on the side of the Anglo-American powers. The collection inevitably had to be composed in multiple thematic sections, which represent the different phases of this growing feeling of a threatened Europe, but also the real and illusory moments of unity, of supreme joy, replaced by despair. It actually combines the incompatible; it does not seek genre and thematic compatibility; indeed, it does not iron out contradictions. In this regard, it relies on the reader’s willingness and ability to navigate complex issues; believes that the presented discord will not confuse his perceptions.

БЪЛГАРСКИТЕ ВИЗИИ ЗА ЕВРОПА,
ОБЕДИНЕНОТО ОТЕЧЕСТВО И ВОЙНАТА
(1930 – 1945)

СБОРНИК С ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕКСТОВЕ

Българска
Първо издание

Съставителство, предговор, бележки
*Михаил Неделчев, Мариета Иванова-Гиргинова,
Елка Трайкова, Мария Огойска*

Научни рецензенти
*доц. Морис Фадел, д.н.
доц. д-р Биляна Курташева*

Коректор *Иглика Луканова*
Дизайн на корицата *Мая Георгиева*
Дизайн на книжното тяло и предпечат *Теодора Венедикова*

Формат 16/70/100

Печатни коли 32

Онлайн достъп до изданието – <https://ilitizda.com/library>

Институт за литература – БАН

Издателски център „Боян Пенев“

e-mail: director@ilit.bas.bg

<http://www.ilit.bas.bg>

www.ilitizda.com

Печат „Дайрект Сървисиз“ ООД